

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№ 4 (24)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 4 (24)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№ 4 (24)
(science-practicale journal)**

Душанбе, 2020

Сармуҳаррир

Хайрзода Ш.Қ. – сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Сафаров Б.Г. – муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. – муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Саидмуродов Л.Ҳ. – узви вобастаи АИ ҚТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишкадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Қудратов Р.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раҳимзода Ш.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бозоров Ш.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифов З.Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирзоаҳмедов Ф. – доктори илмҳои техникӣ, профессори кафедраи моделсозии математикӣ ва иттилоотии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Кошонова М.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Бегматов А.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Насриддинов Ф.Б. – номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маъдиев С. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷумабоев Х. – номзади илмҳои иқтисодӣ, директори ПИТ «Молия»-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давлатов Х.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Туйғунов Н.Ҳ. – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Буриева М.Ч. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣю қарзии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдов Ф.С. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Садриддинов М.И. - номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, директори Парки технологияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №082/МҶ– 97 аз 15.10.2018 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2020

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмии КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмии доктор ва номзадони илм ҷоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) (РИНЦ) шудааст.

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№ 4 (24)
(научно-практический журнал)**

Душанбе, 2020

Главный редактор

Хайрзода Ш.К. – гл. редактор, кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Сафаров Б.Г. – зам. гл. редактора, кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. – зам. гл. редактора, доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Саидмуродов Л.Х. – член-кор. АН РТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Кудратов Р.Р. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета

Рахимзода Ш.М.- доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Базаров Ш.Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифов З.Ш. - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирзоахмедов Ф. – доктор технических наук, профессор кафедры математико-информационного моделирования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кошонова М.Р. - доктор экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Бегматов А.А. – кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Насриддинов Ф.Б. - кандидат экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Маъдиев С. – кандидат экономических наук, доцент кафедры страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джумабоев Х. – кандидат экономических наук, директор НИИ «Финансы» Таджикского государственного финансово-экономического университета

Давлатов Х.М. – кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета

Туйгунов Н.Х. - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета

Буриева М.Ч. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой международной финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдов Ф.С. - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Садриддинов М.И. - кандидат экономических наук, зав. кафедрой аудита Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, Директор Технологического парка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №082/ЖР - 97 с 15.10.2018г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2020

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

THE FINANCE AND ECONOMIC BULLETIN
(science-practical journal)
№ 4 (24)

Dushanbe, 2020

CHIEF EDITOR

Khayrzoda Sh.K - chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Safarov B.G. – candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

Kandiyorova D.O. - doctor of Economics, Professor of the Department of Accounting of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Saidmurodov L.H. – Member of the Academy of RT, Doctor of Economics, Professor of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ergashev R.Kh. - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Kudratov R.R. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic analysis of the Tajik State University of Finance and Economics

Rahimzoda Sh.M. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics

Bozorov Sh.Sh. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirzoakhmedov F. – Doctor of Technical sciences, Professor of the Department of Mathematics and Information Modeling of the Tajik State University of Finance and Economics

Koshonova M.R. - Doctor of Economics, Professor, director of research institute of “Finance” of the Tajik State University of Finance and Economics

Begmatov A. – Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance and Money circulation of the Tajik State University of Finance and Economics

Nasriddinov F.B.. - candidate of Economic sciences, professor of the Department of Economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Kodirov F.A. – deputy chief editor, candidate of Economic sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Madiev S.– candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Insurance of the Tajik State University of Finance and Economics

Jumaboev Kh. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of Tax and Taxation of the Tajik State University of Finance and Economics

Davlatov Kh.M. – candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of finance of the Tajik State University of Finance and Economics

Tuygunov N.Kh. – candidate of Philology, associate professor, Head of the Department of Foreign Languages of the Tajik State University of Finance and Economics

Burieva M.Ch. - candidate of Economic sciences, Head of the department of international finance and credit relation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydov F. - candidate of Economic sciences, associate professor of the Department of economic theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Sadriddinov M.I.- candidate of Economic sciences, Head of the department of auditing of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydulloev F.K. - candidate of Economic sciences, the Director of Technological Park of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №082/ЖКР – 97 from 15.10.2018

The Tajik State University of Finance and Economics, 2020

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 336.71

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛӢБИИ ИНСТИТУТҶОИ МОЛИЯВИИ ИСЛОМӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ ОНҶО

Хайрзода Шукрулло Курбоналӣ – н.и.и., дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Телефон: 918-94-94-48.

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами иқтисоди муосир, яъне ҷустуҷӯи сарчашмаҳои алтернативии таъмини суботи молиявӣ иқтисодӣ дар заминаи истифодаи василаҳо ва институтҳои нави молиявӣ бахшида шудааст. Муаллиф ҷараёни пайдоиши ва ташаккулёбии институтҳои молиявии исломиро аз ҷиҳати назариявӣ ва методологӣ таҳлили амиқ намуда, эҳтиёҷот ва талаботи афзояндаи субъектҳои хоҷагидор ва дар маҷмӯъ, тамоми ҷомеаро қонеъ карда натавонистани низоми мавҷудаи молиявӣ, аз ҷумла, низоми бонкдорӣ анъанавиро собит сохтааст. Сабаби рӯз аз рӯз мубрамтар гардидани институтҳои молиявии исломӣ дар байни доираҳои молиявии ҷаҳон низ, ба ақидаи муаллиф, дар ҳамин будааст. Муаллиф як қатор мамнуиятҳои дар шарият вучуддоштаро ҳамчун омилҳои асосии пайдоиши бонкдорӣ исломӣ ҳисобидоаст. Муаллиф собит кардааст, ки низоми бефоида қарздиҳӣ дар бухронҳои тайи солҳои охир дар дунё бавучудода нисбатан устувортар будани низоми молияи исломиро ба таври возеҳ нишон додаанд.

Калидвожаҳо: институтҳои молиявии исломӣ, бонкдорӣ исломӣ, риба, судхӯрӣ, музораба, муробаҳа, мушорака, истисно, салам, қарзи ҳасана, фақеҳ, шарият, гарар, майсир, закот, қарзҳои бефоида, шарикӣ молиявӣ, ҳиссаишарикӣ дар фоида ва зарар.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ И ИХ СПЕЦИФИКА

Хайрзода Шукрулло Курбонали – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 918-94-94-48.

Настоящая статья посвящена одной из самых актуальных проблем современной экономики - поиску альтернативных источников финансово-экономической стабильности в контексте использования новых инструментов и финансовых институтов. Автор проводит углубленный теоретический и методологический анализ возникновения и становления исламских финансовых институтов, доказывая неспособность существующей финансовой системы, в том числе традиционной банковской системы, удовлетворить растущие потребности бизнеса и общества в целом. По мнению автора, именно по этой причине исламские финансовые институты становятся все более популярными в мировых финансовых кругах. Автор рассматривает ряд запретов шариата как основной фактор возникновения исламского банкинга. Автор утверждает, что система беспроцентного кредитования в условиях мировых кризисов последних лет наглядно продемонстрировала относительную стабильность исламской финансовой системы.

Ключевые слова: исламские финансовые институты, исламский банкинг, риба, ростовщичество, мудараба, мушарака, истисна, салам, кард ал-хасан, правовед, шарият, гарар, мейсир, закят, беспроцентные ссуды, финансовое партнерство, доленое участие в прибыли (убытках).

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR FORMATION OF ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR SPECIFICATIONS

Khayrzoada Shukrullo Kurbonali - candidate of economic sciences, associate professor; rector of The Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova str. 64/14. Phone: 918-94-94-48.

This article is devoted to one of the most pressing problems of the modern economy - the search for alternative sources of financial and economic stability in the context of the use of new instruments and financial institutions. The author conducts an in-depth theoretical and methodological analysis of the emergence and formation of Islamic financial institutions, proving the inability of the existing financial system, including the traditional banking system, to meet the growing needs of business and society as a whole. According to the author, it is for this reason that Islamic financial institutions are becoming more and more popular in world financial circles. The author considers a number of sharia prohibitions as the main factor in the emergence of Islamic banking. The author argues that the system of interest-free lending in the context of the global crises of recent years has clearly demonstrated the relative stability of the Islamic financial system.

Keywords: *Islamic financial institutions, Islamic banking, riba, usury, mudarabah, murabaha, musharaka, istisna, salam, kard al-hasan, jurist, sharia, garar, meysir, zakat, interest-free loans, financial partnership, profit-and-loss sharing mode (PLS).*

Низоми бавучудомадаи бонкӣ дар сатҳи миллӣ ва ҷаҳонӣ, чуноне ки бухрони ҷаҳонии молиявӣ солҳои охир ба таври возеҳ нишон дод, аз бисёр ҷиҳатҳо василаи танзими мутамарказ буда, асосан куҳна шудааст ва аз ин рӯ, низоми мазкур на танҳо дар кишварҳои рушдбанда, балки дар кишварҳои тараққикарда низ эҳтиётот ва талаботи афзояндаи субъектҳои хоҷагидор ва умуман, тамоми ҷомеаро қонеъ карда наметавонад. Дар чунин шароит, масъалаи роҳҳо ва имкониятҳои баргардонидани меъёрҳои ахлоқӣ ба соҳаи молиявӣ яқбора тезутунд гардид. Намояндагони тиҷорати ба ахлоқи ҳамида нигаронидашуда роҳҳои бунёди иқтисодиёти (аз ҷумла, аз нигоҳи ахлоқӣ) солимтареро меҷӯянд.

Дар пасманзари осебпазирии низоми ҳозираи байналмилалӣ молиявӣ ва номукаммалӣ он дар тамоми ҷаҳон системаҳои нави алтернативӣ асосан ғайримутамарказ ба вучуд меоянд, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба додани қарзҳои бефоиз ва бебозгашт ба аҳоли ва тиҷорат нигаронида шудаанд. Ба он бонкҳо ва фондҳои ахлоқӣ (фондҳои сармоягузориҳои масъули иҷтимоӣ) дохил мешаванд, ки дар бисёр кишварҳои Ғарбу Шарқ бошиддат рушд карда истодаанд.

Бонкдорӣ ва молияи дар пояи меъёрҳои ахлоқии мусулмонӣ асосёфта ҷузъи бозори молиявӣ байналмилалӣ маҳсуб ёфта, қобилияти зинда мондан ва устувории худро дар шароити бухрони ҷаҳонии молиявӣ солҳои 2008-2009 ва 2014-2015 нишон додаанд. Масалан, ҳеҷ кадоме аз бонкҳои исломии Малайзия аз коҳиши нархҳо дар натиҷаи бухрони қарзии саросарӣ осеб надидаанд. Дар давраи бухрон Бонки исломии Бритониё низ зарар надида, баръакс, бо вучуди начандон калон будани худ, дар авҷи бухрони пардохтпазирӣ дар ҳолати молиявӣ хеле хуб қарор дошт, чунки дар тавозунаш ягон дороиҳои хавфнок надошт. Ҳамзамон, ҳаҷми пасандозҳо 61% афзуда, ба 270 миллион доллар расид ва дороиҳои бонк 51% зиёд шуда, ба 32 миллион доллар расиданд. Иқтисоддонҳо мегӯянд, ки бухрони қарзии ҷаҳонӣ, ки дар натиҷаи бухрони қарздиҳии дорои хавфҳои баланд ба вучуд омадааст, тавачҷуҳи бештареро ба бонкдории шариатӣ ҷалб кардааст. Афзоиши солонаи ташкилотҳои молиявӣ исломӣ дар солҳои бухрон тақрибан 15%-ро ташкил дод. Имрӯзҳо дар зиёда аз 40 давлати дунё зиёда аз 300 муассисаи молиявӣ исломӣ фаъолият мекунанд [10].

Тасодуфӣ нест, ки вақтҳои охир дар тамоми ҷаҳон таваҷҷуҳ ба бонкдорӣ исломӣ ва коғазҳои қиматноки исломӣ ҳамчун шаклҳои алтернативии воситаҳои бонкӣ ва молиявӣ афзоиш ёфтааст. Имрӯзҳо институтҳои молиявии исломӣ дар қаламрави пасошӯравӣ, алалхусус, дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба таври босуръат рушд мекунад.

Ҳамаи ин зарурати омӯзиши амиқи илмии асосҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии пайдоиш ва рушди низоми бонкдорӣ исломиро, ки унсури асосии баёнкунандаи иқтисоди исломӣ мебошад, тақозо мекунад.

Системаи бонкдорӣ исломӣ ҷузъи муҳими иқтисодиёти исломӣ мебошад. Шумораи зиёди таҳқиқот оид ба иқтисодиёти исломӣ ҳам дар Ғарб ва ҳам дар Шарқ аксар вақт танҳо ба бонкҳо бахшида шудаанд. Ин тааҷҷубовар нест, зеро маҳз дар бахши бонкӣ хусусиятҳои модели иқтисодии исломӣ бештар зоҳир мешаванд, ки ҳадафи асосии онҳо ёфтани маблағгузории бефоиз буд [1, с.34].

Рушди назариявии модели молиявии сармояи исломӣ бидуни ғоизи қарзӣ аз солҳои 40-уми асри ХХ оғоз ёфт. Яке аз аввалин назариятчиёни муосири модели иқтисодии исломӣ Анвал Иқбар Қурайшӣ мебошад, ки соли 1946 китоби “Ислом ва назарияи ғоиз”-ро таҳия намуда, рушди муносибатҳои шарикӣ дар байни муштариҳои бонк ва бонкро пешниҳод кардааст. Аммо дар ин асар муҳтавои шарикӣ ба пуррагӣ муайян ва ошкор карда нашудааст [4, с.80-81; 20, с.40-41].

Соли 1947 Маҳмуд Аҳмад дар асари худ «Иқтисодиёти исломӣ: таҳқиқи муқоисавӣ» зарурати шарикӣ бонк ва муштариҳои бонкро тасдиқ карда, ташкили бонкҳои исломиро дар шакли ҷамъиятҳои саҳомии дорои масъулиятҳои маҳдуд пешниҳод кард [15]. Соли 1955 Муҳаммад Узайр, соли 1964 Иршод ва соли 1966 Ал-Арабӣ музорабаро ҳамчун принсипи асосии бонки исломӣ пешниҳод карданд. Сиддиқӣ соли 1968 китоберо ба забони урду навишт, ки асосҳои назариявии иқтисодиёти исломро муфассал баён мекунад. Модели бонки Сиддиқӣ бар музораба ва мушорака асос ёфта буд. Соли 1985 У. Чапра концепсияи нави бонкҳои исломии сармоягузорию пешниҳод кард, ки бояд на ба як гурӯҳ шахсон, балки ба тамоми ҷомеа хидмат ва диққати худро на танҳо ба ғоида, балки ба манфиатҳои иҷтимоӣ равона кунанд.

Ҳамин тариқ, аз ибтидо дар низоми бонки исломӣ модели иштироки бонк дар ғоидаи корхона дар шакли музорабаи дузинагӣ гузошта шуд. Бонки исломӣ набояд танҳо ба ҳайси миёнарав кор кунад ва аз рӯи амалиёт ғоиз гирад, балки ҳамчун шарикӣ комил аз рӯи принсипи шарикӣ ва иштирок дар ба даст овардани ғоида кор кунад.

Дар солҳои 80-ум модели васеътари бонки исломӣ дар асоси қабули таснифоти нави шартномаҳо қабул карда шуд, ки байни созишномаҳои тиҷоратии “байъ” ва ғоизҳои “рибо” ба таври возеҳ фарқ мегузошт. Рибо аз арабӣ ҳамчун афзоиш ё изофа тарҷума шудааст. Ин истилохро олимони шариат дар ду шакл истифода мебаранд: рибо дар қарз, ҳамчун чизе фаҳмида мешавад, ки бар замми қарзи асосӣ дода мешавад ва бояд қарздор ба қарзгиранда дар баробари қарзи асосӣ пардохт кунад. Тибқи ғуфтаи мутахассисон, истилоҳи рибо аз ҷиҳати мундариҷа маънои

меъери пешакӣ муқарраршударо вобаста аз шартҳо ва ҳаҷми қарз, ки қонунҳои исломӣ манъ кардааст, дар назар дорад [12, с.56]. Айни замон рибо ҳамчун ғоизи бонкӣ ва яке аз шартҳои созишнома баррасӣ мешавад.

Ҷаҳмиши дуҷуми рибо дар иқтисодиёти исломӣ рибо дар тиҷорат мебошад, ки маънои рибо барои пардохти таъхирнокро мегирад, яъне қарзи тиҷоратиро мефаҳмонад. Рибо дар мубодила маънои онро дорад, ки масъала марбут ба хариду фурӯши молҳои мебошад, ки дар ҳадис зикр шуда, хангоми савдо аз онҳо ситонидани пардохти изофӣ манъ аст. Масалан, як килограмм тиллоро ба якуним килограмм тилло бо пардохти муҳлаташ таъхиршуда иваз кардан мумкин нест. Ҳамин тариқ, маблағи пардохт, ки дар шартномаи қарз ҳамчун пардохтшаванда нишон дода шудааст, илова бар қарзи асосӣ рибо номида мешавад.

Ҷонибдорони принципҳои молиявии исломӣ институти ғоизи қарзиро ҳамчун манбаи беадолатии иҷтимоӣ, тамаркузи сармоя, қоҳиши тақозо ва номутавозунӣ дар иқтисод медонанд [16]. Ҳамчун алтернатива консепсияи иштирок дар ғоида ва зиён пешниҳод карда мешавад (*profit-and-loss sharing mode*, PLS тарзи тақсими ғоида ва зарар), ки ба ақидаи онҳо барои тақсими одилонатари ғоидаҳо шароит фароҳам меорад ва бо ҳамин, тафриқаи даромадро дар ҷомеа қоҳиш дода, ба тақсими самараноктари захираҳо мусоидат мекунад. Ҳамзамон, консепсияи мазкур назорати қомилтареро аз болои тиҷорат аз ҷониби миёнарави молиявӣ - *бонки исломӣ* дар назар дорад, ки ақсарияти хавфҳои молиявӣ, инвестиционӣ ва тиҷоратиро бар дӯш мегирад, ки дар маҷмӯъ, хавфи бӯхронҳои молиявиро қоҳиш дода, шароитро барои рушди устувори иқтисодӣ фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, заминаи пайдоиши бонкҳои исломӣ принципи манъи «рибо», яъне манъи гирифтани ғоиз мебошад. Аз ин рӯ, дар ҳама таҳқиқоте, ки ба бонкҳои исломӣ бахшида шудаанд, масъалаи марказӣ омӯзиши имконияти татбиқи ин принцип дар бонкдорӣ ва оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии он барои рушди иҷтимоӣ мебошад. Аслан гирем, манъи судхӯрӣ дар тамоми динҳои ҷаҳонӣ вуҷуд дорад.

Дар бораи ҷанбаҳои гуногуни рибо ва рибохӯрӣ аллақай қорҳои зиёди илмӣ навишта шуда, муҳокимаҳои тезутунд ҳанӯз ҳам идома доранд. Дар маркази ин баҳс тафсири вожаи арабии “рибо” қарор дорад, ки ҳам дар Қуръон ва ҳам дар суннат дар ҷандин ҷой зикр шудааст. Ҷунончи, дар Қуръони қарим онҳоеро, ки тиҷорат ва риборо бо ҳам баробар мешуморанд, саҳт мазаммат карда, Аллоҳ савдору мубоҳ ва риборо ҳаром фармудааст.

Қайд мекунем, ки баҳсҳо дар бораи аҳамияти иҷтимоии ғоизи қарзӣ дар тамаддуни Ғарб низ таърихи хеле тӯлонӣ доранд [6, с.103-122]. Тибқи гуфтаи мутақаллимони асримиёнагӣ, вақте ки миёнаравҳо аз ҳисоби истисмори ниёзҳои ҷамъиятӣ ғоида ба даст меоварданд, ин гуноҳи нобахшиданӣ ба ҳисоб мерафт [2, с.79-89].

Назарияи арзиши изофӣ, ки фаъолиятро дар бозор на ба ҳуди арзиши моддӣ, балки танҳо ба афзоиши нархҳо мансуб медонад, самарайи фалсафаи немисӣ ва диалектикаи Гегел мебошад, ки дар назарияи Маркс

инкишоф ёфта, чуноне ки маълум аст, динро ҳамчун заминаи асосии инкишофи ҷомеа инкор кардааст.

Ақида дар бораи фоиз ҳамчун яке аз шаклҳои арзиши изофӣ дар назарияи меҳнати арзиш аз ҷониби Маркс ба таври ҳамаҷониба асоснок карда шуда, ӯ нишон дод, ки манбаи ташаккули арзиши изофа ва фоиз меҳнати бемузди (изофаи) коргарони кироя ва сабабаш моликияти хусусӣ ба воситаҳои истисмолот, яъне мавҷудияти истисмор мебошад. Маркс барои бартараф кардани истисмор пешниҳод кард, ки моликияти хусусӣ бо моликияти ҷамъиятӣ иваз карда шавад [7, с.738]. Ба ибораи дигар, вай масъалаи бартараф кардани истисморро дар доираи моликияти ҷамъиятӣ ва гузариш ба ҷомеаи сотсиалистӣ ҳал кард.

Назариётчиёни иқтисодӣ исломӣ, ба фарқ аз Маркс, кӯшиш менамуданд, ки масъалаи аз байн бурдани истисморро дар доираи моликияти хусусӣ бо роҳи манъи «рибо», яъне дар асоси аҳкоми шариат ҳал кунанд.

Дар забони тоҷикӣ калимаи «судхӯрӣ» ба мафҳуми арабии «рибо» бештар мувофиқат мекунад. Ситонидани маблағи қарз дар муқобили маблағи аслии он дар ислом гуноҳ дониста намешавад. Паёмбар Муҳаммад (с.а.с.) ситонидани фоизҳоро 36 маротиба аз зино, ки онро шариат гуноҳи кабира эълон кардааст, бадтар меҳисобид. Пардохти фоиз бо гуноҳҳои бадтарин баробар карда шудааст, тавре ки дар бисёр оятҳои Қуръон омадааст. Чунончи: «Касоне, ки суд меҳӯранд, барнамехезанд (яъне, аз гӯр) магар монанди касе, ки шайтон ба сабаби осеб расонидан ӯро девона сохтааст, бармехезад. Ин аз сабаби он аст, ки судхӯрон гуфтанд: “Ҷуз ин нест, ки савдогарӣ монанди суд аст”. Ва Худо савдогариро ҳалол кардааст ва судро ҳаром сохтааст. Агар касе, ки ба вай аз ҷониби Парвардигораш панд омада бошад ва ӯ аз ин кор бозмонад, пас, он чӣ гузашт (яъне, қабл аз ояти таҳрим), аз он ӯст ва кори ӯ ба Худо (муфавваз) аст. Ва касоне, ки (ба судхӯрӣ) бозгарданд, (яъне баъд аз ояти таҳрим), пас, он гурӯҳ бошандагони дӯзаханд, онҳо дар он ҷо ҷовидонанд” [8].

Қарзи фоизӣ истисмори ошкоро ва беадолатии шадид дониста мешавад, чунки қарздиханда дар раванди меҳнат иштирок намекунад ва амволи худро дар хатар намегузорад, аммо бо вучуди ин, маблағи асосиро бо иловаи даромадаш мегирад. Ин вазнинии шароити зиндагии аҳолиро афзуда, боиси ба қутбҳо тақсимшавии ҷомеа мегардад.

Пас, фарқи асосии байни ташкилотҳои молиявии анъанавӣ аз бонкҳои исломӣ дар чист? Ба таври назаррас сода карда, мо гуфта метавонем, ки фарқи асосии байни маблағгузориҳои исломӣ ва модели ҷаҳонии бонкдорӣ рад кардани фоизи қарз мебошад.

Дар тафсири рибо ҳадди ақал ду нуқтаи назар вучуд дорад: намояндагони гурӯҳи аввал мегӯянд, ки «рибо» танҳо ҳамчун манфиати судхӯрӣ фаҳмида мешавад ва дар айни замон ба чунин ҷойҳо дар Қуръон ишора мекунад: «Эй мӯъминон, судро дучанд бар дучанд маҳӯред ва аз Худо битарсед, то бошад, ки растагор шавед» [9]. Рибо маънои ду баробар зиёд кардани маблағи қарзро пас аз баргардонидан дорад. Дар мавриди сатҳи фоизи бонкҳо бошад, дар бонки муқаррарӣ сатҳи фоиз аз

сатҳи рибо хеле пасттаранд. Намояндагони ин нуктаи назар ба далелҳои худ соҳаи истифодабарии қарзро низ дохил мекунад. Барои онҳо муҳим аст, ки оё қарз дар соҳаи истеҳсолот истифода мешавад ё дар соҳаи истеъмолот. Манъи рибо ба истифодаи қарз дар минтақаи ғайриистеҳсолӣ низ дахл дорад. Биёед, диққат диҳем: дар дини ислом на танҳо ҳама гуна фоиз, балки умуман судхӯрӣ манъ карда шудааст. Тавре Р.И. Беккин қайд мекунад: «Илми иқтисоди исломӣ дар муқобили фоизи ба истилоҳ фоизи табиӣ ва ё ҳосилнокии сармояи соф, ки бо фоиз ифода ёфтааст ва мустақиман аз даромаднокии сармоягузори вобастагӣ дорад, ягон зиддият надорад» [2, с.84].

Мавқеи дуҷумро аксарияти фақеҳон ва ҳамаи роҳбарони бонкҳои исломӣ ишғол мекунад, ки тибқи он на танҳо ҳама гуна фоизи судхӯрӣ, балки инчунин, ҳама гуна фоизи қарзхоро рибо ҳисобидан мумкин аст. Профессор М.А. Маннан аз Маркази байналмилалӣ омӯзиши назарияи иқтисодии исломӣ дар Арабистони Саудӣ қайд мекунад: «Вақте судхӯрӣ ё риборо фоиз меноманд, хислати он тағйир намеёбад. Фоиз ҷуз иловаи сармояе нест, ки дар қарз дода мешавад ва инро рибо ҳам дар рӯҳ ва ҳам дар ҳарфи шариати ислом меноманд» [19, с.162]. Ё ба рақибонаш, ки ба он нуктаи назаре, ки рибо танҳо судхӯрӣ, яъне дучанд кардани сармояи қарзист, истинод мекунад, чунин посух медиҳад: «Меъёри фоиз чист? Он чизе, ки мо имрӯз ҳамчун фоизи мувофиқ мешуморем, фардо фоизи бениҳоят баланд хоҳад буд. Дар асл, дар байни рибо, фоиз ва судхӯрӣ ягон фарқе нест» [19, с.162]. Бешубҳа, фоиз дар ҳама шаклаш аз ҷониби Қуръон манъ карда шудааст. Ин манъкунӣ барои тафсириҳои мухталифи мафҳуми рибо, ки баъзе коршиносон барои ҷорӣ кардани он талош доранд, дигар ҷое боқӣ намегузорад [22, с.247].

Ҳамин тавр, онҳо фарқиятро дар соҳаҳои татбиқи қарз эътироф намекунад. «Фоизҳо аз рӯи ҳама намудҳои қарзҳо рибо ҳисобида мешаванд. Байни он чизе, ки қарзи истеъмолӣ ва қарзи истеҳсолӣ меноманд, фарқе вуҷуд надорад, зеро Қуръон ва суннат риборо дар ҳардуи ин қарз манъ мекунад» [17, с.23].

Муҳимтарин натиҷаи ин муҳоҷисаҳо дар он аст, ки ҳангоми таҳияи концепсияи таъсиси бонкҳои исломӣ ва татбиқи амалии онҳо нуктаи назаре қабул карда шуд, ки мувофиқи он ислом ба истилоҳ фоизи табиӣ ва ё ҳосилнокии сармояи ҳолис, ки бо фоиз ифода ёфтааст ва дар вобастагии мустақим аз даромаднокии сармоягузори қарор дорад, ҳеҷ гуна зиддият надорад.

Бо назардошти ин, Бонки миллии Миср сертификатҳои ба истилоҳ сармоягузори (шаҳодат ал-истисмар)-и ҳукумати Мисрро ҷойгир кард. Ин сертификатҳо коғазҳои қиматноки дорои фоизи собит буданд (муҳлати пардохт - 10 сол, меъёри фоизӣ - 480%). Бо ҷойгиркунии ин вомбаргҳо ҳукумат ният дошт, ки барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои рушд сармоягузориҳои дарозмуддатро ҷалб кунад.

Тибқи ақидаи аксари фақеҳони ислом, чунин уҳдадорихо амалиёти трансаксионӣ бо рибо мебошанд, зеро амонатгузор фоизи онро пешакӣ медонад. Ин ҳолат дар ҷойгиркунии сертификатҳо тибқи шариати ислом шарҳ дода шудааст, ки бо далелҳои зерин асоснок карда мешавад:

1. Сертификатҳои сармоягузори ҳуҷҷати муосири молиявӣ як шакли қоғазҳои қиматнок мебошанд, ки қаблан барои фақеҳони ислом номаълум буданд.

2. Давлате, ки сертификатҳоро ҷойгир мекунад, маблағро ба ғоидаи ҷомеаи исломӣ бо мақсади хайрия сарф мекунад ва аз ин рӯ, ба қонунҳои шариат мувофиқат мекунад, ки «муфид ҷоиз ва зараровар манъ аст».

3. Чун андӯшти сармоя дар шакли ганчина ниҳодан тибқи қонунҳои шариат манъ аст, мусалмонон тавассути ин сертификатҳо имконият пайдо мекунанд, ки пулҳои худро ба мақсадҳои муфид истифода баранд.

Анғезаи эҷоди сертификатҳои сармоягузори, инчунин, талаботи давлат ба сармояи иловагӣ барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Манфиати соҳибони пасандозҳо дар истифодаи онҳо барои хариди сертификатҳо бо он шарҳ дода мешавад, ки давлат ба амонатгузори худ даромад пардохт мекунад. Дар айни замон, сертификатҳо қарзи амонатгузорон ба бонк нестанд. Мардум ихтиёран онҳоро меҳаранд ва давлатро дастгирӣ мекунанд, то ки лоихаҳои худро ба манфиати тамоми аъзои ҷомеа таҳия кунанд.

Намояндагони бонкҳои исломӣ изҳор доштанд, ки ҳукумат бо ин роҳ меҳодад пояҳои иқтисоди исломиро вайрон кунанд. Аслан, онҳо иддао мекарданд, ки ҳама гуна ғоиз рибо мебошад ва ҳар касе, ки ба чунин шаҳодатномаҳо сармоягузори мекунад, дар назди Худо гунаҳгор мешавад. Тағйир додани номи ғоиз ба даромади сармоягузори аллакай далели он аст, ки амалиёт бо ин сертификатҳо рибо мебошад.

Ҳамин тариқ, тӯлонӣ шудани ин баҳс нишон медиҳад, ки манъи ғоиз (рибо) то чи андоза муҳим аст, зеро танҳо ин манъкунӣ таҳкурсии мавҷудият ва рушди бонкҳои исломӣ маҳсуб меёбад. Муносибати ҷиддӣ ба қарз ва вом дар якҷоягӣ бо нуқтаи назари исломӣ ба сармоя ва пул, тасаввуроти мусулмонро оид ба ғоиз ва ғоида муайян мекунад. Сармоя на ҳамчун омили алоҳидаи истехсолот, балки ҳамчун як ҷузъи «корчаллонӣ» баррасӣ карда мешавад. Пул ба сари худ захира ҳисоб намешавад, балки танҳо рамзи молҳо ва омилҳои истехсолот мебошад. Бояд тазаққур дод, ки пул дар иқтисодиёти исломӣ ҳамчун василаи хидматӣ, техникӣ баррасӣ мешавад ва аз ин рӯ, онро наметавон хариду фурӯш кард.

Дар пайи эҷоди як низоми иқтисодии дар асоси ростқавлӣ ва адолат асосёфта, ислом чунин мешуморад, ки пул мустақилона ба сари худ, ба монанди он ки бо ғоиз қарз дода мешавад, арзиши изофа касб карда наметавонад. Ғайр аз он, ғоизи қарзи аз ҷониби қарздиҳанда ситонидашуда ё гирифтани қарзгиранда ҳамчун ғоидае, ки бидуни сабӣи истехсолӣ ба даст оварда шудааст, муайян карда мешавад. Ин тафсири қатъӣ бо рушди исломгардонии низоми молиявӣ дар кишварҳои мусулмонӣ васеъ паҳн шуд. Гирифтани ҳама гуна шаклҳои ғоизӣ саҳт мазаммат карда мешуд. Аҳкоми асосии тафаккури иқтисоди исломӣ чунин аст: захираҳои молиявии сохтаю қалбакӣ, ки аз ҷараёни истифодаи истехсолӣ намегузаранд, ҷомеаро дар ифодаи воқеияш сарватмандтар намегардонанд. Балки натиҷааш омили иловагии

таваррум, харҷи захираҳои зеҳнӣ ва пул ҳамчун сармояи имконпазир ва муташанниҷшавии авзои иҷтимоӣ мебошад [5, с.171].

Яке аз оқибатҳои бекор кардани фоизҳо манъ кардани фаъолияти ташкилотҳои молиявии тибқи модели ғарбӣ амалкунанда, аз ҷумла бонкҳо ва ширкатҳои суғуртавӣ дар кишварҳои мебошад, ки қонунгузориҳои исломӣ доранд.

Дар концепсияи бонкдорӣ исломӣ манъи бечунучароӣ суғурта аз хавфи имконпазири молиявӣ мавҷуд аст, зеро ин кӯшиши муҳофизат аз рӯйдодҳои оянда хоҳад буд, ки ба гуфтаи ислом, дар ихтиёри Худост.

Ҷоида, ба фарқ аз фоиз, иҷозат дода мешавад. Дар сурати рух додани зарар ҳам соҳиби сармоя ва ҳам пудратчӣ зарар мебинанд. Азбаски хавфи талафот вучуд дорад, соҳиби сармоя бояд аз болои ҷи гуна истифода шудани сармоя назорат барад.

Хариду фурӯши муҳлаташ батаъхиргузошта институти махсуси дигари молиявии исломӣ аст. Дар ин маврид, афзоиш ба нархи асли одатан иҷозат дода мешавад. Инро бо он далеле шарҳ медиҳанд, ки афзоиш ба мол вобастагӣ дорад, на ба қарз. Ҳамин тариқ, ҳеҷ гуна имконият барои истисмор вучуд надорад. Аммо афзоиш ғайриқонунӣ ҳисобида мешавад, агар он аз нархи хариди мол зиёд бошад. Дар баъзе мазҳабҳо афзоишро дар аснои хариду фурӯши муҳлатнок нодуруст мешуморанд, зеро одамон ба васвасаи бастанӣ шартномаҳои хариду фурӯши қалбақӣ афтоданашон мумкин аст [11, с.60].

Бояд қайд кард, ки дини ислом на танҳо фоизҳо, балки муомилоти таҳминӣ ва хавфнокро бо номи «ғарар» низ манъ мекунад. Мусалмон бояд аз хавфи дидаю донистае худдорӣ кунад, ки берун аз доираи тасодуфи ногузир (ғарар) мебарад. Манъи як қатор амалҳои ба забони арабӣ «ғарар» номида мешаванд, ки маънояшон «хатар», «ғумроҳкунанда», «ба хатар мувоҷеҳкунанда» мебошад. Ғарар маънои анҷом додани амалиётҳо барои хариду фурӯши молҳои мефаҳмонад, ки дастрас нестанд ва истисноҳои онҳо дар оянда ба нақша гирифта шудааст; хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок бидуни ифшои дороиҳои воқеӣ, ки ҳамчун мундариҷаи қоғазҳои қиматнок хизмат мекунад; хариду фурӯши мол бидуни мушаххасоти мукамал; амалиёт бе нишон додани нархи дақиқ; муомилот бо зикри шартҳои номуайян барои иҷрои созишномаҳо.

Бояд қайд кард, ки дар системаи иқтисодии Ғарб ҳамаи унсурҳои дар боло номбаршуда, ки ҳамчун «ғарар» фаҳмида мешаванд, иҷозат дода шуда, дар ҳама ҷо бидуни маҳдудият истифода мегарданд. Ин падида бо рӯҳи моҷароҷӯнае, ки ба анъанаи иқтисодии Ғарб хос аст, шарҳ дода мешавад. Аммо шариат хавфро рад намекунад, балки, баръакс, хавф ба он маъно ташвиқ карда мешавад, ки ҳарду ҷониб ба муносибатҳои иқтисодӣ ворид шуда, зарари имконпазирро дарк мекунад ва талаб намекунад, ки онро аз ҳисоби якдигар ҷуброн кунанд.

Дар айни замон, шариат таваккали бемаъниро манъ мекунад, аз ин рӯ, «ғарар» ҳамчун хавфи беасос тафсир карда мешавад, зеро бо эҳтимоли зиёд зарари имконпазирро ҳисоб кардан ғайриимкон аст. Падидаҳои ҳанноӣ дар бозорҳои молиявиро динҳои асосии ҷаҳон бо

мақсади тавозун дар ҷомеа манъ мекунад. Харобии иқтисодиёт ба сабаби амалиёти ҳанноти дар бозорҳои молиявӣ ба вучуд меояд: «Бо тобеъ кардани сармояи саноатӣ ба сармояи бонкӣ саноатчиёро маҷбур мекунад, ки тибқи қонунҳои капитализм зиндагӣ кунанд» [18].

Концепсияи дигари марбут ба «ғарар» ин «майсир» (аз арабӣ - «қимор») аст [2, с.274]. Манъи қиморбозӣ дар модели иқтисодии исломӣ бо ду фаҳмиши асосӣ тавзеҳ дода мешавад: аввалан, гирифтани даромаде, ки дар натиҷаи омезиши ҳолатҳои тасодуфӣ ба вучуд меояд. Чунин даромад манъ аст, зеро гирифтани он бо истехсол ва истифодаи меҳнат алоқаманд нест. Мисоли чунин корҳо бозӣ дар қиморхона (казино) шуда метавонад. Сониян, фаҳмиши ҷаҳонии «майсир» ҳамчун яке аз аломатҳои хоси иқтисоди муосири сармоядорӣ баромад мекунад. Ба ақидаи А.Ю.Журавлев, «майсир» ҳамчун муҳоҷирати фаромарзии ҷараёнҳои азими пули нақд бо мақсади такрористехсоли васеи худии маблағҳо бидуни истехсоли сарвати воқеӣ, моддӣ ва ғайримоддӣ фаҳмида мешавад [5, с.171]. Бухрони Осиё дар солҳои 1997-1998 таъсири манфиашро ба иқтисоди ҷаҳонӣ ба таври равшан намоиш дод.

Аз нуқтаи назари иқтисодиёти муосир, мо манъи исломро оид ба бекористии захираҳо ва ба ҷамъоварии маблағ таъдил ёфтани онҳо хеле муҳим мешуморем. Ба ақидаи Р.И.Беккин, барои мубориза бо ин, ҳатто дар замони пайғамбар Муҳаммад (с) як механизми сирф иқтисодӣ истифода мешуд - дороиҳои бекористода бо андози махсус ба ғоидаи камбизоатон андозбандӣ мешуданд, ки онро ба забони арабӣ «закот» мегӯянд [3, с.19]. Аммо ин хулосаи муҳаққиқи маъруф чандон воқеият надорад, чунки яке аз нух шартӣ калидии ситонидани закот, ки аз ҷониби муҳаққиқи ватанӣ Ф.Убайдуллоев ботафсил тавзеҳ дода шудааст, маҳз дар он зоҳир мегардад, ки “амволи андозбандишаванда бояд ҳам ба маънои таҳтуллафзиаш (барои чорво) ва ҳам ба маънои маҷозиааш (барои тиллою нуқра) афзоиш ёбад, яъне зиёд шавад” [13, с.137-139], чунки худӣ “мафҳуми “закот” маънои тозашавӣ, афзоиш ёбӣ, шукуфоиро дорад” [13, с.136].

Аз таҳлили асосҳои назариявӣ методологии ташаккулёбии сармояи беғоиз, ки барои бавучудоии бонкдорӣ исломӣ таҳкурсӣ шудааст, чунин хулоса кардан мумкин аст:

1. Моҳияти истисморӣ ва анғезандаи бухронҳои молиявӣ доштани ғоизи қарзӣ чораҳои манъкунадаро барои ситонидани ғоиз асоснок мекунад. Ҷанбаи бухронӣ дар айни замон бениҳоят муҳим аст, зеро бухронҳои молиявӣ, бухрони пардохтнопазириро ба вучуд оварда, густариш дода, аксар вақт ҳам дар корхона ва ташкилотҳои соҳаи хизматрасонӣ (тавассути коҳиш додани ғоида, ки сарфи назар аз вазъи молиявӣ онҳо қисми зиёди он барои пардохти уҳдадорӣ қарзӣ бо меъёри муқарраршуда истифода мешавад) ва ҳам дар маҷмӯъ, дар тамоми иқтисодиёт оқибатҳои калони манфӣ ба бор меорад, ки дар асари торафт зиёдшавии уҳдадорӣ қарзӣ ба рукуди тамоми соҳаҳои иқтисоди миллии кишвар оварда мерасонад.

2. Ба таври қонунӣ маҳдудиятҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба нигоҳ доштани ғазои устувори сармоягузорӣ равона карда шудаанд. Дар

давраи муосир хангоми қабули қарори сармоягузор оид ба сармоягузорӣ омили бартаридошта ин муҳити устувори сармоягузорӣ мебошад. Пояҳои афзоиши таваррумро, ки боиси бесуботии молиявӣ дар давлат мегардад, тавассути манъи фоизи қарз коҳиш дода, ҳуқуқи мусулмонӣ бо ҳамин ба рушди сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

3. Пул дар иқтисоди исломӣ ҳамчун воситаи хизматрасонӣ, воситаи техникӣ баррасӣ гардида, бинобар ин, наметавонад мавзӯи хариду фурӯш бошад. Аз ин рӯ, пул наметавонад мустақилона ба сари худ арзишашро афзоиш диҳад, чуноне ки аснои бо фоиз қарз додан руҳ медиҳад. Гирифтани фоизи қарз аз ҷониби қарздиҳанда ё пардохтани он аз ҷониби қарзгир дар иқтисоди исломӣ ҳамчун фоидае фаҳмида мешавад, ки бидуни истифодаи саъйи истехсолӣ ба даст оварда шудааст.

4. Манъкуниҳо дар иқтисоди исломӣ дар робита бо амалиёти хавфноки молиявӣ ва қиморбозӣ дар таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа ва пешгирии бӯхрони иқтисодӣ аҳамияти калон доранд.

5. Консепсияи исломии рушди ҷамъиятӣ, дар ҳоле ки фоизи қарзхоро маҳкум мекунад, дар айни замон ба даст овардани фоидаро тавассути сармоягузорӣ қардани пул ва дигар манбаъҳо дар баҳши воқеӣ дар асоси тақсимои фоида ва зиён (profit-and-loss sharing mode, PLS) рад намекунад. Дар ин ҷо, чизи асосӣ он аст, ки фоида тавассути саъйи соҳибқорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ва дар асоси шарикӣ баробарҳуқуқи онҳо ба даст оварда мешавад.

6. Аҳкоми шариат оид ба он ки захираҳои истехсолии ба инсон вогузоргардида бояд ба манфиати ҷомеа кор кунанд, дар пайдоиши институтҳои молиявии исломӣ нақши муҳимро бозидааст. Агар ҳуди шахс қодир набошад, ки пулашро ба гардиш дарорад, пас вай бояд онро ба корхонаи каси дигар сармоягузорӣ кунад ва бо ҳамин роҳ даромад ба даст орад. Дар ин замина, соли 1963 дар Миср Бонки амонатгузори Мит Ғамр (ميت غمر) - MGISB кушода шуд, ки он аввалин бонки исломӣ дар таърихи иқтисоди ҷаҳонӣ гардид.

Ҳамин тариқ, бонки исломӣ маҳсули татбиқи мамнӯиятҳои мебошад, ки дар Қуръон, шариат ва аҳодиси пайғамбарамон Муҳаммад (с) бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти бонкӣ пешбинӣ шудаанд. Дар ин рост, метавон бонқдорӣ исломиро ҳамчун намуди фаъолияти муассисаи молиявие шарҳ дод, ки қариб ҳамаи шаклҳои маълуми фаъолияти бонкиро, ба истиснои додан ва гирифтани қарзҳои фоизнок дар бар мегирад.

Солҳои охир истилоҳи «бонки исломӣ» дар луғати молиячиён дар бисёр кишварҳои пешрафта мустаҳкам ҷойгир шудааст. Бонкҳои исломӣ ҷузъи муҳими низоми молиявии исломӣ мебошанд. Онҳо ҳамон вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки бонкҳои анъанавӣ ба зимма доранд, яъне фаъолияти низоми пардохти миллиро таъмин намуда, ба ҳайси миёнарави молиявӣ баромад мекунанд. Бар хилофи бонкҳои анъанавӣ, миёнаравии молиявии бонкҳои исломӣ ба ҳиссаширикӣ дар фоидаю зарар аз амалиёт бо дороиҳои воқеӣ асос меёбад. Бонки исломӣ бо шартҳои махсус маблағ пешниҳод ва ҷалб мекунад: фоиз аз рӯи қарзҳо ва амонатҳо манъ аст.

Аз ҳама зиёдтар ба концепсияи шарикӣ молиявӣ дар ғоида ва зарар воситаҳои маблағгузори хиссашарикӣ музораба ва мушорака мувофиқат мекунад. Амалиёти ғайри бонкҳои исломӣ оид ба маблағгузори қарзии беғоиз бо чунин воситаҳои асосии молиявӣ ба мисли муробаҳа, салам, истисно ба расмият дароварда мешаванд. Онҳо бо концепсияи иштирок дар ғоидаю зарар ба таври мустақим алоқаманд нестанд, балки ба амалиёт бо дороиҳои воқеӣ асос ёфтаанд ва аз ин рӯ, табодули пулро ба пул истисно мекунад.

Тибқи гуфтаи коршиносони варзидаи соҳаи молияи исломӣ, моделҳои маблағгузорӣ дар асоси принсипи тақсимоли ғоида ва зарар («музораба», «мушорака»), на танҳо аз ҷиҳати шакл, балки аз ҷиҳати рӯҳи қонунҳои ислом афзалтар доништа мешаванд. Дар айни замон, усулҳои маблағгузорӣ, ки моҳиятан ба қарз асос ёфтаанд («муробаҳа», «иҷора», «истисно», «салам») камтар бартарӣ доранд ва истифодаи онҳо бояд дар муассисаҳои молиявии исломӣ маҳдуд карда шавад [21]. Ин курс аз ҷониби бонкҳои исломӣ бемайлони пеш гирифта шудааст. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Хонаи молиявии Қувайт, дар соли 2015 дар сохтори бозори хизматрасониҳои молиявӣ иштироки сармоягузорӣ дар саҳмия 83,4%, вомбарғҳои мақсаднок («сукук») - 11,3%, суғурта - 0,8% -ро ташкил дод [14, с.43].

Аз ин бармеояд, ки барои бонкҳои анъанавӣ хизматрасонии бонкдорӣ исломӣ тавассути филиалҳои (равзанаҳои) махсуси худ, инчунин, ҳамкорӣ бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ дар самти тақмили бонкдорӣ ва истифодаи самараноки захираҳои онҳо қомилан имконпазир аст. Имрӯз инро таҷрибаи рушди соҳаи бонкдорӣ ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои молиявӣ қарзӣ тасдиқ мекунад.

Адабиёт

1. Беккин Р. Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития: автореф. дис. докт. эк. наук. /Р.И. Беккин. - М., 2009. - 34с.
2. Беккин Р. И. Исламская модель беспроцентной экономики и современность/Р.И. Беккин // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 5: Экономика. - 2007. - № 2. - С. 79–89.
3. Беккин Р.И. Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты/Р.И. Беккин. - М.: УММА, 2004. – 274с.
4. Бизюков С.Н. Вопросы ответственности в мусульманской правовой теории / С.Н. Бизюков// Правоведение. - 1989. - Вып. 6. - С. 80–81.
5. Журавлев А.Ю. Концептуальные начала исламской экономики /А.Ю. Журавлев // Исламские финансы в современном мире. Экономические и правовые аспекты. - М.: УММА, 2004.- С. 171 -176.
6. Иванов В. В. Теории кредита/ Иванов В. В. и др. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С.103-122.
7. Маркс К. Капитал. Том I./К. Маркс, Ф. Энгельс. Полн. Собр. Соч.- Том 25.- 738с.
8. Куръони карим, Сураи Бақара. Ояти 276.
9. Куръони карим, Сураи Оли Имрон. Ояти 130.
10. Марчуков В. Ф. Деньги, кредит, банк в исламских странах-Казань, 2008.- С. 130. [электронный ресурс] – Режим доступа : http://kpfu.ru/docs/F1445470279/5_mdnen.pdf (дата обращения: 09.06.2016г.).
11. Современный ислам: проблемы политики и идеологии.- М., 2004.- С. 60.

12. Трунин П. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития / П.Трунин, М.Каменских, М.Муфтяхетдинова. - М.: ИЭПП, 2009. - 56 с.
13. Убайдуллоев Ф.К. Распределительные экономические отношения и категория «справедливость» в воззрениях таджикских мыслителей средневековья: монография / Ф.К.Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 224с.
14. Ярыгина И. З. Долевое финансирование как фактор развития /И. З. Ярыгина //Вестник финансового университета. – 2016. - 3.-С.43 -52.
15. Ahmad Shaikh Mahmud. Economics of Islam: a Comparative Study. Lahore, 1947.
16. Ariff M. Islamic Banking. [электронный ресурс] URL: http://www.islamicity.com/finance/IslamicBanking_Rationale.htm (дата обращения: 20.09.2019).
17. Hawari S. "Report of working group II" in Islamic Banks and Strategies of Cooperation, London 1982, p.23
18. Islamic Finance. A Catalyst for Shared Prosperity. Global Report on Islamic Finance 2016. Jeddah: Islamic Research and Training Institute (IRTI), 2016. – 924 с.
19. Manan M.A. "Islamic economics: Theory and Practice", London 1986: p.162
20. Schacht Joseph. An Introduction to Islamic Law. N.Y.: Oxford University Press, 1982; Hallaq Wael. A History of Islamic Legal Theories: An introduction to Sunni Uşul al-Fiqh. Cambridge University Press, 2007. P. 40–41.
21. Usmani M.T. An introduction to Islamic fi nance. Karachi: Idaratul Ma`arif, 1998.- 165 p.
22. Uzair M. " Some conceptual and practical aspects of interest- free banking" in Islam Studies, 1976, Vol 15, p.247.

УДК: 338.431

**МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ ҚАРЗДИҲИИ ЗАНОНИ
СОҲИБКОР ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ**

Шариф Раҳимзода – д.и.и., профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: shama100@msn.com. Тел.: (+992)901066652

Латинова Гуландом Сайҳомидовна - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Тел.: (+992)988896655

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз душвориҳои корӣ ва таъсири ҳар гуна омилҳо, ба фаъолияти истеҳсоли тижоратӣ дар соҳаи кишоварзӣ саҳми занон дар тақвият ва рушди иқтисодиёти кишвар ва фароҳам овардани шароити корӣ назаррас мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, муаллифон дар мақолаи мазкур ба масъалаҳои муҳимтарини дастгирии фаъолияти занони соҳибкор ва ҳамкориҳои ҳаматарафаи онҳо аҳамияти аввалиндараҷа додаанд.

Ғайр аз ин, ба масъалаҳои дастгирии молики занони соҳибкор дар шакли қарз таваҷҷуҳ карда, роҳҳои боз ҳам дастгирӣ намудани онҳоро мавриди тадқиқи ҳаматарафа қарор додаанд. Инчунин, як қатор таҳлилҳои нишонрасе, ки муваффақиятҳои занони соҳибкорро инъикос менамояд, баён гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** таъсири қарзҳо, занони соҳибкор, қарзҳои хурд, нишонрас, руши устувор, маҳсулоти содируда, даромадҳои пулии аҳоли, рушди соҳибкорӣ, дастгирӣ, муҳаррик.*

**МЕХАНИЗМЫ КРЕДИТНОЙ ПОДДЕРЖКИ ЖЕНЩИН
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Шариф Раҳимзода – д.э.н., профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика

Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)901066652. E-mail: shama100@msn.com.

Латинова Гуландом Сайхомидовна – ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)988896655. E-mail: L.G.S.@mail.ru.

В Республике Таджикистан, несмотря на трудности работы и влияние различных факторов на производственную и торговую деятельность в сельском хозяйстве, вклад женщин в укрепление и развитие экономики страны и создания условий труда является значительным. Поэтому авторы данной статьи уделяют приоритетное внимание наиболее важным вопросам поддержки деятельности женщин-предпринимателей и их всестороннего сотрудничества. Кроме того, приоритетное внимание уделяется вопросу финансовой поддержки женщин-предпринимателей в виде ссуд и тщательно изучаются пути их дальнейшей поддержки. Есть также ряд ключевых анализов, отражающих достижения женщин-предпринимателей.

Ключевые слова: влияние кредитов, женщины-предприниматели, микрозаймы, адресность, стабильность, экспорт, высокие доходы, развитие бизнеса, поддержка, двигатель.

MECHANISMS OF LOAN SUPPORT OF WOMEN ENTREPRENEURS IN AGRICULTURAL ACTIVITIES

Sharif Rahimzoda – doctor of economics, professor of the Tajik state university on finance and economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14, E-mail: shama100@msn.com. Phone: (+992)901066652

Latipova Gulandom Saidhomidovna - the assistant of the Department of Banking the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14, E-mail: L.G.S.@mail.ru. Phone: 988896655, 908896655

In the Republic of Tajikistan, despite the difficulties of work and the influence of various factors on production and trade in agriculture, the contribution of women to the strengthening and development of the country's economy and the creation of working conditions is significant. Therefore, the authors of this article give priority attention to the most important issues of supporting the activities of women entrepreneurs and their all-round cooperation. In addition, priority is being given to the issue of financial support for women entrepreneurs in the form of loans, and ways to further support them are being carefully studied. There are also a number of key analyzes of the achievements of women entrepreneurs.

Keywords: impact of loans, women entrepreneurs, microloans, targeting, stability, exports, high incomes, business development, support, engine.

Яке аз муҳаррикҳои асосӣ ва пешбарандаи иқтисодиёти миллии ҳар як давлат аз лиҳози иқтисодӣ муваффақ фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад ва хусусиятҳои ҳоси иқтисодиёти бозорӣ фаъл будани баҳши хусусии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, аз нуқтаи назари амалӣ, соҳибкорӣ фаъолияти мустақилона ва ба таваккали шахсӣ асосёфтааст, ки бо мақсади гирифтани фоида аз истифодаи молу мулк, истехсолу фурӯши молу хизматрасонӣ ба роҳ монда шудааст. Бинобар ин, дар самти фаъолияти аксар давлатҳо зарурати қабули як қатор қонуну санадҳои меъёрӣ мушоҳида мешаванд. Барои дар доираи қонун дастгирӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” ва қонунҳои дигари соҳавӣ амалӣ гардида, ба қонеъгардонии талаботи бозор ба молу хизматрасониҳои баландсифат равона гардидааст. Дар ҳамин замина,

бахши фаъолияти занони соҳибкор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъол буда, дар рушди соҳаи кишоварзӣ ва умуман, иқтисодиёти миллӣ саҳми назаррас доранд. Ҳоло дар кишвар аз 323 ҳазор субъекти кишоварзӣ 75 ҳазор ё 23,3 фоизи онро соҳибкории занона ташкил медиҳад [1, с. 45]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳибкории занона дар рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳаи кишоварзии кишвар нақши муҳим мебозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории занонаро дар тамоми ҷанбаҳо ба 3 марҳала ҷудо намудан мумкин аст [7, с. 324]:

Марҳалаи якум, солҳои 1991-2004 (давраи ҷанги шаҳрвандӣ ва барқароркунии иқтисодиёт)-ро дар бар мегирад. Дар ин давра, вобаста ба натиҷаҳои ҷанги шаҳрвандӣ шумораи мардони қобили меҳнат кам шуда буд, қисми дигар бошад, бо сабабҳои муайян ба соҳибкорӣ машғул намешуданд. Ин аст, ки занҳо вазнинии он давраро бар дӯши худ гирифта, дар асл роҳнамои фаъолияти соҳибкорӣ гардиданд. Хусусияти ин марҳала рушди корчалонии хурд, ташаккули сармоияи аввалин, баромадан аз вазъи ногуворӣ иқтисодию иҷтимоӣ буд.

Марҳалаи дуюм солҳои 2005-2014-ро дар бар мегирад, ки аллакай иқтисодиёти кишвар босуръат пеш мерафту илова ба он, аз хориҷи кишвар ба ивази молу маҳсулоти содиротшуда ва фаъолияти шаҳрвандон маблағҳои зиёд ворид мешуд. Суботи ваҳдати миллӣ дар ин марҳала имкон дод, ки мардон ба соҳибкорӣ машғул шаванд. Бинобар ин, қисме аз занон боз ба корҳои хонагӣ оилавӣ баргаштанд, зеро новобаста аз иштироқи фаъолонии занон дар рушди иқтисодиёт, вазифаи онҳо дар оила чун завҷа, модар ва ниғаҳбони оташи хонадон боқӣ мемонад.

Марҳалаи сеюм бошад, аз соли 2015 шурӯъ гардида, то ҳол идома дорад. Хусусияти хоси ин марҳала ба бад шудани вазъи иқтисодии кишварҳои шарикӣ иқтисодию тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус Федератсияи Россия ва вобаста ба ин, коҳиши воридоти маблағҳо аз хориҷа мебошад. Мутаносибан, даромадҳои пулии аҳоли низ коҳиш ёфт. Дар ин давра, боз зарурати шуғли бештари занон ба соҳибкорӣ ба миён омада, шумораи онҳо пайваستا зиёд шуда истодааст.

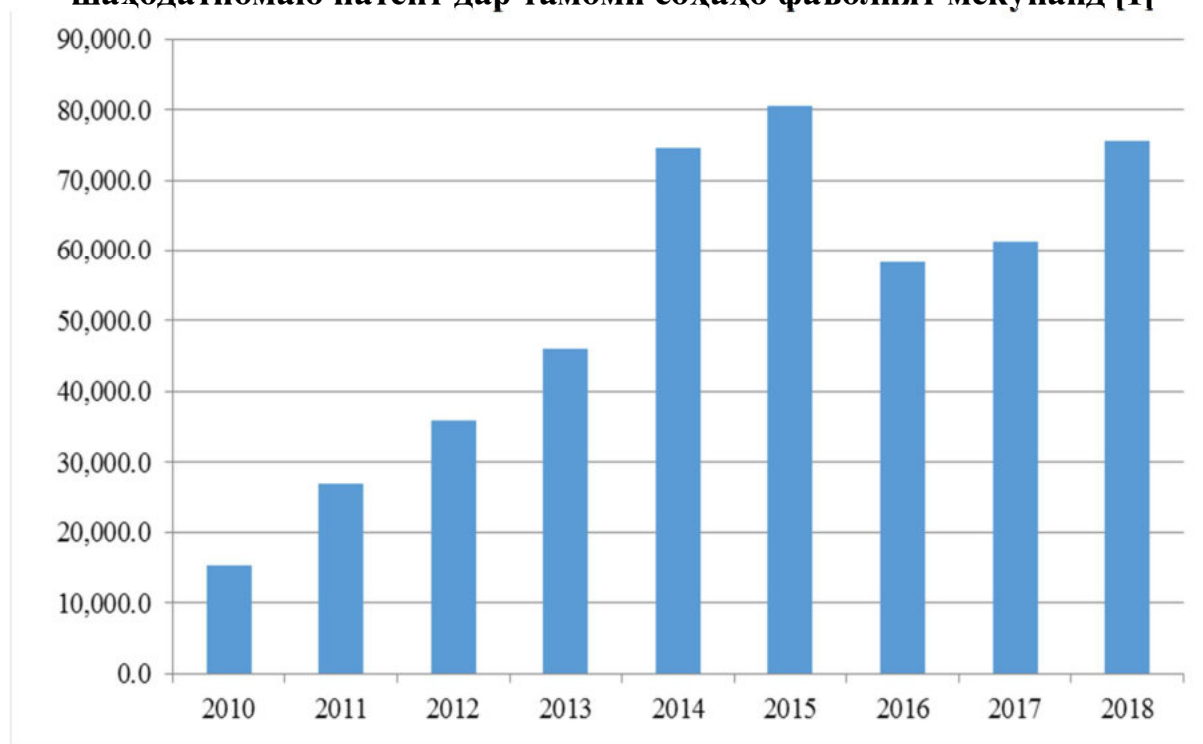
Соҳибкории занона хусусиятҳои хоси худро дошта, занҳо нисбатан дар ташаббус нишон додан фаъол мебошанд. Агар онҳо ба натиҷабахшии коре боварӣ ҳосил кунанд, то ба мақсад расидан онро пайгирӣ менамоянд. Дар ҳамин замина, табиати занон низ аз мардон фарқ мекунад. Онҳо ба таваккалу эҳсосот камтар дода шуда, дуру дароз таҳти ҳаяҷон қарор доштанро наменпазиранд. Ин аст, ки занон бештар дар соҳаи соҳибкории хурду миёна, хусусан дар соҳаҳои савдо, тандурустӣ, маориф, тарбияи насли наврас, хизматрасонии маишӣ (кошонаҳои хусн, хӯроқи умумӣ ва ғ.) фаъолият мекунанд.

Барнома ва стратегияҳои давлатӣ дар самти соҳибкорӣ, заминаҳои ҳуқуқии дастгирии соҳибкорӣ, таъсиси грантҳои президентӣ бо мақсади дастгирии занон, маблағгузориҳои имтиёзноки занони соҳибкор аз ҷониби МД Фонди дастгирии соҳибкорӣ боиси рушди ин самт ва зиёд шудани ҳиссаи занон дар он гардидааст [1, с. 43]. Ба санаи 1 октябри соли 2019 аз

ҷониби МД Фонди дастгирии соҳибкорӣ ба 179 субъекти соҳибкорӣ дар 49 шаҳру ноҳия 254,8 млн. сомонӣ қарзҳои имтиёзнок дода шудааст. Аз ҷумла, 30 лоиҳаи занони соҳибкор ба маблағи 20,2 млн. сомонӣ маблағгузорӣ шуда, татбиқи он то ҳол идома дорад.

Тибқи маълумоти расмӣ, ҳоло 75602 занон ба соҳибкорию мустақилона машғуланд. Аз онҳо 33954 нафар бо патенту шаҳодатнома фаъолият мекунанд, ки аз ҷамъи соҳибкорони бо ин тартиб фаъолияткунанда 24,5 фоизро ташкил медиҳад.

Диаграммаи 1. - Шумораи занон-соҳибкорони инфиродӣ, ки бо шаҳодатномаю патент дар тамоми соҳаҳо фаъолият мекунанд [1]

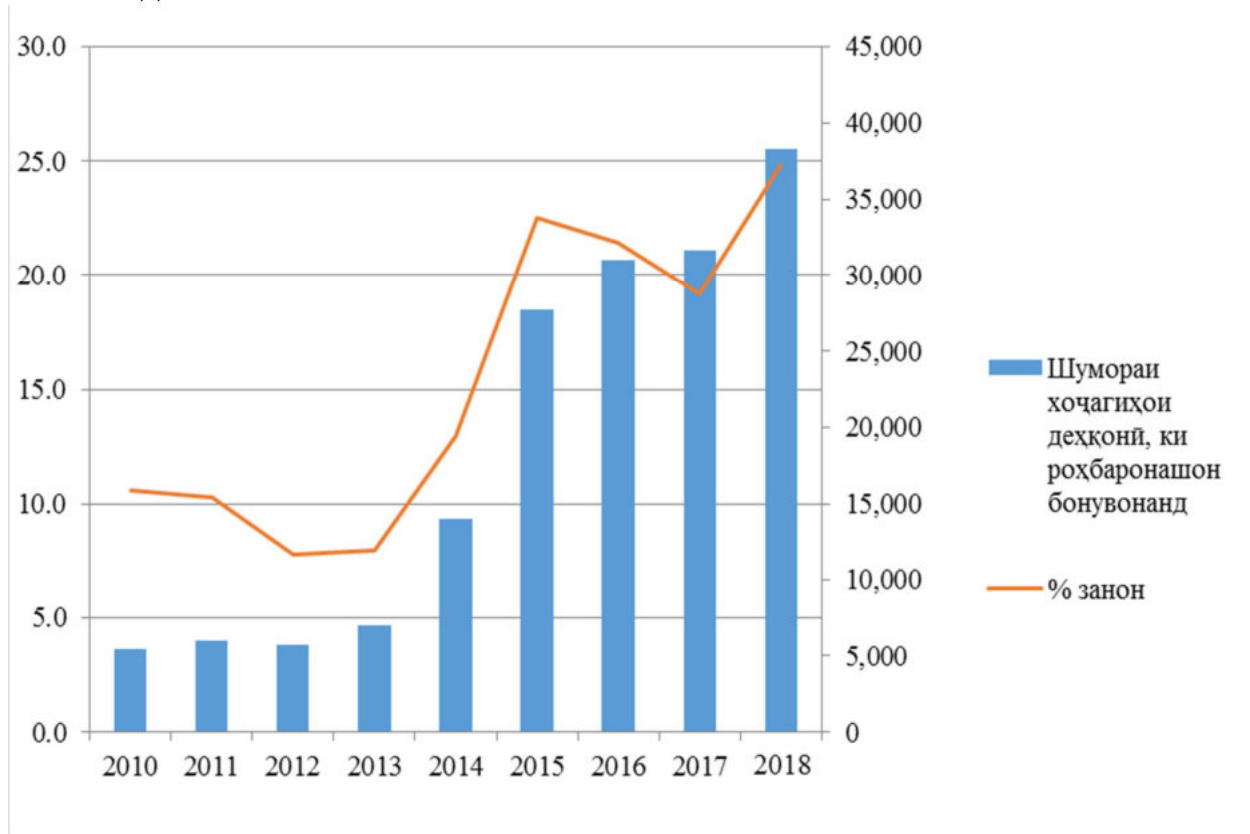

Сарчашма: Дар асоси маълумоти Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.- 500 с.

Чӣ хеле ки нишондиҳандаҳои диаграммаи мазкур нишон медиҳанд, шумораи занони соҳибкор вобаста ба марҳалаҳои рушди соҳибкорию занона бо назардошти таъсири як қатор омилҳо тағйир ёфтааст. Тибқи нишондиҳандаҳои ин диаграмма, шумораи онҳо аз 15 ҳазори соли 2010 то ба 80 ҳазор дар соли 2015 афзуда, бо таъсир як қатор омилҳо яқбора то ба ҳадди 58 ҳазор коҳиш пайдо кард. Бояд қайд намуд, ки чунин тамоюл ба шумораи заноне, ки роҳбарии корхонаҳои кишоварзиро ба уҳда доранд, хос нест.

Он аз аввал афзоиш ёфта, аз шумораи 1700 нафари соли 2010 то 3400 нафар дар соли 2018 баробар гардидааст. Ғайр аз ин, шумораи занони сатҳи роҳбарикунандаи корхонаҳо дар ҳоли афзоиш қарор дошта, саҳми онҳо дар амалӣ сохтани яке аз ҳадафҳои асосӣ ва стратегии кишар - таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар назаррас буда, саҳми онҳоро аз рӯи диаграммаи 2 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 2. - Шумораи субъектҳои кишоварзӣ, ки роҳбаронашон занонанд

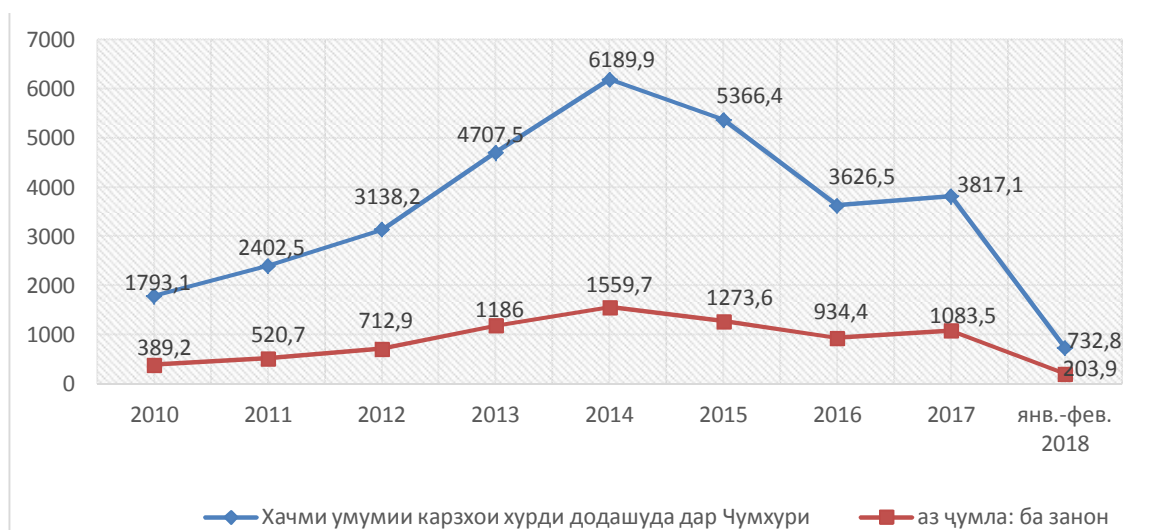
Сарчашма: Дар асоси маълумотҳои Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011-2019

Диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки 41648 субъекти соҳибкорӣ аз ҷониби занон идора мешаванд, ки меъёр ба 22,5 фоизи шумораи умумии роҳбарони субъектҳои кишоварзӣ рост меояд. Мутобиқи маълумоти соҳибони байналмилалӣ Grant Thornton International ҳиссаи занони роҳбар дар як қатор давлатҳо, ба монанди Федератсияи Россия 34,8 фоиз, ширкатҳои аврупоӣ 35 фоиз, Латвия, Литва ва Эстония мутаносибан 39 то 41%, Гурҷистону Арманистон 35 фоизӣ мебошад [9, с. 220]. Моро зарур аст, ки дар ин самт фаълтар буда, барои зиёд шудани шумораи занони роҳбар чораҳои зарурӣ андешида, ҳиссаи онҳоро дар таъмини сатҳи зиндагии аҳоли бештар созем.

Боиси қайд аст, ки саҳми занони соҳибкор дар паст кардани сатҳи камбизоатӣ низ хеле зиёд аст. Ин аст, ки нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ аз 34,3%-и соли 2013 то 27,4% дар соли 2018 коҳиш ёфтааст.

Ғайр аз ин, ҳиссаи ташкилотҳои қарзӣ дар дастгирии занони соҳибкор назаррас буда, ба тақмили заминаҳои рушди салоҳияти онҳо диққати махсус дода мешавад. Тамоюли бо қарз таъмин намудани занони соҳибкорро аз диаграммаи 3 ба таври мушаххас мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 3. - Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди ба занони соҳибкор додашуда дар соли 2010-2018 (млн. сомонӣ)

Сарчашма: Ҳисоботи солонаи Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: https://nbt.tj/tj/about/annual_reports.php

Аз маълумоти диаграммаи мазкур маълум аст, ки новобаста аз шароити душвори муносибатҳои иқтисодӣ ва таъсири ҳар гуна хатарҳо ба фазои истехсолӣ, мушкил гардидани қобилияти қарзпазирии истехсолкунандагон ҳаҷми қарзҳои ба занони соҳибкор додашуда дар муқоиса ба соли 2010 694, млн. сомонӣ дар соли 2017 афзоиш ёфтааст, ки ин ҳам дастгирии занони соҳибкор мебошад. Инчунин, дастгирии молиявии пайвастаи Ҳукумати кишвар ва ташкилотҳои қарзӣ мебошад, ки шумораи занони соҳибкор дар ҳоли афзоиш қарор доранд. Масъалаи афзоиши шумораи занони соҳибкор вобаста ба минтақаҳо дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. - Қарзҳои хурди додашудаи низомии бонкӣ дар минтақаҳои кишвар (аз ҷумла: қарзҳои хурди ба занони соҳибкор додашуда) дар солҳои 2010-2018 (млн. сомонӣ)

№	Номгуи минтақаҳо	с.20 10	с.20 11	с.20 12	с.20 13	с.20 14	с.20 15	с.20 16	с.20 17	янв. - фев. с.20 17	янв. - фев. с.20 18
1	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар ҷумҳурӣ	1793,1	2402,5	3138,2	4707,5	6189,9	5366,4	3626,5	3817,1	596,6	732,8
	аз ҷумла: ба занон	389,2	520,7	712,9	1186,0	1559,7	1273,6	934,4	1083,5	158,1	203,9
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар ҷумҳурӣ	235,6	294,6	355,1	455,9	561,4	480,5	431,0	477,1	79,5	93,8
	аз ҷумла: занон	79,3	103,1	123,5	155,9	181,6	170,4	143,2	188,4	28,0	34,3
2	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди	631,7	901,6	1204,3	1716,8	2240,7	2022,6	1426,6	1583,5	251,6	311,2

	додашуда дар в. Суғд										
	аз ҷумла: ба занон	139,8	199,7	280,3	453,5	600,1	495,0	385,0	460,4	69,3	89,3
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар в. Суғд	96,8	128,1	153,9	188,6	231,2	198,5	189,3	199,1	34,5	39,6
	аз ҷумла: занон	35,4	47,4	57,8	68,6	77,6	74,8	62,5	84,4	12,8	15,2
3	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар в. Хатлон	353,2	490,0	669,1	1030,7	1418,1	1223,2	843,2	877,8	148,7	184,6
	аз ҷумла: ба занон	62,3	91,1	121,6	223,7	294,1	257,1	194,6	234,3	36,7	44,9
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар в. Хатлон	67,2	80,7	99,0	128,2	159,0	140,8	121,6	133,3	23,9	27,2
	аз ҷумла: занон	20,2	25,6	29,7	38,7	47,2	44,4	37,5	46,1	7,5	9,1
4	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар в. ВМКБ	74,6	87,6	100,2	144,3	202,9	131,2	60,7	35,7	3,0	4,9
	аз ҷумла: ба занон	23,7	24,8	33,1	47,3	68,6	38,4	19,1	11,8	0,9	1,7
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар в. ВМКБ	10,8	11,4	11,2	13,6	15,2	9,4	3,2	3,9	0,3	0,9
	аз ҷумла: занон	3,8	5,1	4,1	5,3	5,8	3,7	1,3	1,5	0,1	0,4
5	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар НТҚ	317,9	370,5	490,1	750,9	939,5	826,7	566,7	586,8	89,8	109,5
	аз ҷумла: ба занон	56,5	73,3	100,2	174,5	211,6	178,7	140,1	153,9	22,8	26,8
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар НТҚ	40,7	44,9	55,1	74,6	92,1	79,2	71,7	81,6	13,6	15,0
	аз ҷумла: занон	11,2	14,1	17,1	22,7	27,1	26,4	24,7	29,4	4,4	4,9
6	Ҳаҷми умумии қарзҳои хурди додашуда дар ш. Душанбе	415,6	552,7	674,4	1064,8	1388,7	1162,7	729,2	733,3	103,5	122,4
	аз ҷумла: ба занон	106,8	131,7	177,7	286,6	385,3	304,4	159,6	223,1	28,4	41,3
	Теъдоди умумии қарзгирифтагон дар ш. Душанбе	20,0	29,4	35,9	50,9	63,8	52,6	45,1	59,1	7,2	11,1
	аз ҷумла: занон	8,6	10,8	14,7	20,5	23,9	21,1	17,3	26,9	3,1	4,6

Сарчашма: Ҳисоботи солона [манбаи электронӣ] URL: https://nbt.tj/tj/about/annual_reports.php

Дар бораи саҳми занони соҳибкор дар рушди иқтисодиёти кишвар зиёд гуфтан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, боз ҳам баланд бардоштани нақши занон на танҳо барои таъмини молиявии оилаҳои онҳо, балки барои таъмини рушди

иктисодиёт, рушди бахшҳои воқеии кишоварзӣ, зиёд кардани ҷойҳои корӣ, беҳгардонии таносуби мусбии кормандону ғайрикормандон, баланд бардоштани сатҳи маърифати оилавӣ, таъмини рушди кишвар заруранд. Сарчашмаҳои асосии дастгирии занони соҳибкор дар сатҳи кишоварзӣ яке аз сарчашмаҳои асосии соҳибкории истеҳсоли дар замони муосир воситаҳои пулии низоми бонкӣ ба шумор меравад.

Бояд зикр намуд, ки барои дастгирии занони соҳибкор андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- додани қарзҳои имтиёзнок;
- зиёд кардани ҳаҷми қарзҳои дарозмуддат;
- дастрасии озоди воситаҳои қарзӣ дар минтақаҳои дурдаст ба занони соҳибкор;
- дастрасии грантҳо;
- дастрасии озоди занони соҳибкор ба хизматрасониҳои гуногуни муосири бонкӣ.

Адабиёт

1. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. - Душанбе: ЭР-граф, 2012. - 43с.
2. Бюллетени омили бонкӣ - Душанбе: ЭР-граф, 2016. - 121с.
3. Давлатзода У. Принципы государственного регулирования предпринимательства в переходной экономике Таджикистана/ У.Давлатзода, Н.Х.Забиров, Ш.О.Кабиров. - 2003. – 136с.
4. Комилов С. Д. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования/ С. Д.Комилов, Н.Х.Забиров. – Д., 2004. – 192 с.
5. Концепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 аз 3 декабри соли 2004, № 469 [манбаи электронӣ] URL http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=31989 (санаи дастрасӣ: 12.10.2020с.)
6. Ҳисоботи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019.
7. Рушди соҳибкории хурду миёна дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон: тамоюл ва муаммоҳо //Маводи конференси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. -Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 324 с.
8. Солиев А.А. Открытость экономики – окно для иностранных инвестиций / А.А.Солиев //Внеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан - Душанбе: Ирфон, 2006. – с. 130-163.
9. Раҳимзода Ш. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди миллӣ / Ш. Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2020. - 220с.
10. Ҳисоботи солона [манбаи электронӣ] URL: https://nbt.tj/tj/about/annual_reports.php

УДК: 336.3

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ К ПОНЯТИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Ходжаев Парвиз Давронович – д.э.н., профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: +992938607503. E-mail: hojaev123p@mail.ru

Джаборова Мадина Джумаевна – старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: +992918221414. E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

В статье в логической последовательности рассмотрено формирование категорий «эффективность» и «организация» с периода возникновения классической экономической теории по настоящее время, также описано поэтапное развитие рассматриваемой категории в соответствии с движением экономической мысли. Доказано, что в научной экономической литературе наблюдаются существенные терминологические разночтения в толковании рассматриваемых понятий. В связи с этим, возникает необходимость в уточнении и конкретизации близких понятий «эффективность» и «организация», что и является целью статьи. В ходе исследования проведён ретроспективный анализ дефиниции «организация» и принципы процессного, институционального подходов для формирования авторского определения. Проведен анализ подходов ученых к определению экономических категорий «эффективность» и «организация». Систематизированы основные критерии, оценки эффективности и организации в трудах современных ученых. Исследование имеет теоретическую значимость в части уточнения и систематизации существующего в науке терминологического аппарата.

Ключевые слова: эффективность, производство, организация, производственные системы, предприятия, промышленность, институциональный подход, категория, ресурсы.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМҲОИ САМАРАНОКӢ ВА ТАШКИЛИ ИСТЕҲСОЛОТ: ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИ

Хоҷаев Парвиз Давронович - д.и.у., профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992938607503, E-mail: hojaev123p@mail.ru.

Ҷаборова Мадина Ҷумаевна - муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru.

Дар мақола бо тартиби мантиқӣ ташиққули мафҳуми «самаранокӣ» ва «ташкilot» аз давраи бавуҷудии назарияи иқтисодии классикӣ ва то рӯзҳои мо нишон дода шудааст. Инчунин, давраҳои рушди мафҳумҳои зерин мувофиқи тараққиёти афкори иқтисодӣ инъикос ёфтааст. Дар адабиёти иқтисодӣ ақидаҳои гуногун оид ба мафҳумҳои зерин дида мешавад. Аз ин лиҳоз, зарурати аниқнамоии мафҳумҳои ба он наздик ба вуҷуд меояд, ки мақсади мақолаи мазкур мебошад. Дар ҷараёни тадқиқот таҳлили таърихӣ ибораи «ташкilot» ва принципҳои ҷараёни муносибати институтсионалӣ барои ташиққули мафҳум аз ҷониби муаллиф истифода бурда шудааст. Таҳлили назарияи олимони доир ба мафҳумҳои «самаранокӣ» ва «ташкilot» гузаронида шудааст. Тадқиқоти мазкур дар қисмати муайяннамоӣ ва банизомадорории дастгоҳи вуҷуддошта дар илм буда, моҳияти назариявӣ дорад.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, истеҳсолот, ташиққули, низоми истеҳсоли, корхона, саноат, муносибати институтсионалӣ, категория, захираҳо.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF EFFICIENCY AND ORGANIZATION OF PRODUCTION: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

Hojaev Parviz Davronovich – d.e.s., professor Department of economic theory, Tajik State University of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel: +992938607503. E-mail: hojaev123p@mail.ru,

Dzhaborova Madina Dzhamatovna - senior Lecturer, Department of economic theory, Tajik State University of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14, tel: +992918221414, E-mail: madina_jaborova77@mail.ru

The article shows in a logical sequence the formation of the categories "efficiency" and "organization" from the period of the emergence of classical economic theory to the present day, and also describes the gradual development of the category in question in accordance with

the movement of economic thought. In the scientific economic literature, there are significant terminological discrepancies in the interpretation of the concepts under consideration. In this regard, there is a need to clarify and specify the close concepts of "efficiency" and "organization", which is the purpose of the article. The study uses a retrospective analysis of the definition of "organization" and the principles of process and institutional approaches to form the author's definition. The analysis of approaches of to the definition of economic categories "efficiency" and "organization" is carried out. The criteria used as the basis for the interpretation of efficiency and organization in the works of modern scientists are systematized. The research is of theoretical significance in terms of clarifying and systematizing the existing terminological apparatus in science.

Key words: *efficiency, production, organization, production systems, enterprises, industry, institutional approach, category, resource.*

Вопросы по организации производства играют ключевую роль в развитии национальной экономики в условиях формирования и развития рыночных отношений. «Повышение эффективности производства на промышленных предприятиях и совершенствования их экономической деятельности является одной из основных условий обеспечения экономического роста страны». [6, с. 67] Обеспечение экономической эффективности в производстве, является одним из основных принципов, используемых в организации производства.

Достижения положительных результатов в проблеме повышения эффективности производства, способствует решению некоторых социальных и экономических проблем, таких как снижение уровня безработицы и инфляции, повышение платёжеспособности и кредитоспособности населения, динамизация экономического роста, оптимизация внешнеэкономической торговли.

В условиях преобразования народного хозяйства страны, вопрос о повышении эффективности производства на предприятиях следует рассмотреть в другом ракурсе.

Учитывая новые тенденции в развитии мировой промышленности, современным предприятиям становится необходимым активно внедрять новые достижения в сфере организации производственного процесса и информационных технологий для создания условий производства высококонкурентоспособной продукции.

«Изучение концептуальных и организационно-методических основ повышения эффективности производственных систем и разработка на их основе организационно-экономических решений по формированию на предприятиях специализированного механизма, позволяющего всецело подходить к решению задач по повышению эффективности производственной системы, является необходимым условием достижения роста эффективности производства в целом» [14, с.118-119]. Производственные системы в условиях современных трансформационных процессов состоят из множеств элементов, которые при произвольном и неорганизованном соединении не будут в состоянии обеспечить главного качества – целенаправленного функционирования и целостности. Достижение целостности и единства, упорядоченности, надежности и устойчивости всех элементов, возможно только благодаря организации, т.е. специальному целенаправленному упорядочению, временному размещению, централизации, формированию баланса и пропорций между элементами.

Вопросу организации производства отечественными и зарубежными авторами посвящены многочисленные исследовательские работы. Однако недостаточно внимания уделяется проблеме механизма повышения эффективности организации производственных систем.

Перед тем, как определить сущность механизма повышения эффективности производственной системы, для начала следует рассмотреть содержание и взаимосвязь понятий «эффективность» и «организация». Исходя из исследований современных учёных в области организации производства, термин «эффективность» толкуется весьма неоднозначно, а также имеется расхождение современными исследователями во мнении о первенстве использования понятия «эффективность».

Для определения формулировки понятия «эффективность» в научной литературе, данную экономическую категорию следует рассмотреть в ретроспективном ракурсе.

Мы считаем, что представитель классической экономической теории, А. Смит понятие «эффективность» не использовал в своих трудах, однако считал ее обязательным следствием «невидимой руки» рынка [15, с.378].

По мнению Д. Риккардо «эффективность» — это не оценка результата, а как отношение результата к определенному виду затрат, иначе – «превышение результата над затратами» [13, с. 48]. Ряд экономистов считают, что несмотря на неоднозначное отношение к самому понятию, впервые в научный оборот термин «эффективность» был использован Д. Риккардо в работе («Теория сравнительных преимуществ», 1817 г.). В то же время существуют иные точки зрения. Другие исследователи считают, что как таковой данная дефиниция в экономической теории появляется в трудах классика В. Парето [17, с. 935–947]. В конце XIX и в начале XX вв. итальянским ученым В. Парето был сформулирован принцип Парето, где в соответствии с которым возможно оценить насколько эффективна та или иная деятельность. По мнению автора, эффективность – ситуация, когда все выгоды от обмена сторон исчерпаны [3, с.177].

Данное понятие основательно было рассмотрено Г. Эмерсоном в своей известной работе «The twelve principles of efficiency» опубликованной в 1911 году. [18, с.835–847]. Г. Эмерсон в данной работе, поставил вопрос об эффективности производства в широком масштабе, тем самым определил эффективность как максимально выгодное соотношение между совокупными затратами и экономическими результатами. Эмерсон обосновал сущность этих принципов тем, что с помощью их применения можно обследовать любую производственную деятельность. Он считал, что истинная производительность всегда даёт максимальные результаты при минимальных условиях; напряжение, наоборот, даёт довольно крупные результаты лишь при условиях ненормально тяжёлых [18, с.341].

Данное понятие развёрнуто исследовалось авторами научно-популярного издания советского периода Г.Л. Авреха, Н.П.Федоренко, Е.П.Щукина [1, с.74]. По их мнению, эффективность – это величина относительная, при делении получаемых результатов из производственной системы ко входам (ресурсам) в эту систему. Позиция

авторов заключается в том, что, учитывая условия того времени, высокая эффективность производства предприятий, функционирующих максимально интенсивно обосновывается, исходя из заложенного потенциала. В связи с этим, авторы считают, что в современных условиях данная позиция значительно устарела, в связи с тем, что потенциал уже не является заданным и фиксированным, и толкуется с позиции промышленной выработки. Придерживаясь мнения Ендовицкого, следует отметить, что ресурсный подход себя не исчерпал и используется для описания сущности понятия «эффективность» [5, с.2-8].

В современный период (конец XX – начало XXI в.) представителями экономического направления неoinституционализма для исследования эффективности был использован неoinституциональный подход:

1. М. Мескон, М. Альберт и Ф. Хедоури: «Эффективность – это внутренняя экономичность, которая измеряет наилучшее использование ресурсов» [11, с.409].

2. П. Дойл, П. Стерн: «Эффективность связана с удовлетворением потребностей потребителей и является внешним показателем, в то время как производительность показывает соотношение результата и внутренних затрат».

3. К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. «Эффективность – производство продукта определенной стоимости при наименьших затратах ресурсов; достижение наибольшего объема производства с применением ресурсов определенной стоимости» [9, с.47].

Так понятие «эффективность», являясь ключевой экономической категорией, нуждается в новаторском методологическом подходе, где изначально интерпретируется как соотношение осуществленных затрат к полученным результатам от какой-либо деятельности.

Сущность данного понятия заключается в переходе от практического применения к трактовке эффективности в категории соотношения результата и затрат. Многие экономисты западного мира в настоящее время, определяют эффективность как степень достижения целей.

Теоретическая и практическая значимость эффективности отражается повсеместным внедрением и использованием этого термина или иных показателей ее оценки. Японская компания Toyota и, разработанная ею всеобщая система управления, Toyota Management System (TMS) является классическим примером внедрения оценки эффективности для достижения лучших результатов. Помимо системы управления цепью поставки (supply chain performance management) для достижения эффективной оптимизации логистики при производстве автомобилей в этой компании внедрена развернутая система ключевых показателей эффективности (KPI), часть из которых направлена на то, чтобы справиться с переизбытком автомобилей на китайском рынке в 2015–2016 гг. [2, с.35-42].

Поскольку эффективность в производстве выступает в качестве индикатора развития предприятия как системы, то повышение эффективности в производственной деятельности, является его основой успешного функционирования.

По мнению Долана Э.Дж. и Линдсейя Д.Е. «Эффективность в производстве — это ситуация, в которой при наличии определенного уровня знаний и определенного количества производственных ресурсов невозможно произвести большее количество одного товара, не жертвуя при этом возможностью произвести определенное количество другого товара» [4, с.12].

Таким образом, в условиях рыночной экономики, осмысление теории эффективности следует охарактеризовать рядом особенностей, которые позволят реально решить вопросы, связанные с повышением эффективности производственных систем.

Исследуя концептуальные основы эффективности организации производственных систем, необходимо уделить внимание понятию «организация». В связи с тем, что в мировой науке термин организация с разных смысловых точек толкуется неоднозначно, для выяснения и раскрытия сущности данного понятия можно столкнуться с противоречием ее трактовки. Известный исследователь менеджмента Дж.К. Лафта в своей работе «Эффективность менеджмента организации» отмечает, что «в теоретическом и эмпирическом плане понятие «организация» продолжает оставаться таинственным и неизвестным» [7, с.35].

В условиях рыночной экономики без правильной формулировки данной категории невозможно дать объяснение современным процессам, происходящим во всех сферах народного хозяйства.

Согласно энциклопедическим словарям происхождения данного термина имеет двоякий источник: 1. франц. *organisation* – строение, соединение; 2. позднелат. *organon* – инструмент, оружие, порядок. В целом, понятие «организация» обозначает сочетание, согласование, объединение в одно целое, упорядоченное состояние элементов целого, образование единой системы и т.д.

Для формирования целостного понимания термина «организация» с научной позиции следует значительно шире исследовать это понятие на современном уровне.

Основатель кембриджской школы и представитель маржиналистской теории Альфред Маршалл (1842— 1924) в своем главном труде «Принципы экономической науки» (1890) для построения системы теоретической основы, термин «организация» впервые ввел как социально-экономический феномен. [8, с.230]. Маршалл расклассифицировал ее на три уровня:

1. Аналогично с биологическими, организация рассматривается как сложный социально-экономический организм;
2. Организация анализируется как промышленный объект, в частности влияние на развитие производства механизации труда;
3. В категории организация исследуется роль предпринимателя и, следовательно, «деловая организация».

В соответствии с данной классификацией, А. Маршалл в работе отмечает, что «основу организации составляет один из социальных процессов разделения труда, который способствует повышению

производительности основных факторов производства». При этом главным вопросом становится сравнительный анализ эффективности социально-организационных форм поведения в предпринимательской деятельности.

Таким образом, исходя из теории Маршалла, следует сделать вывод, что это понятие он связывает только со сферой экономики, характеризуя рыночную экономику, как одну целостную экономическую организацию.

Российский специалист в области теории организации проф. Б.З. Мильнер данному термину дает смысловое понятие в двух аспектах:

1. «Организация» - это деятельность по упорядочению всех элементов определенного объекта во времени и пространстве;

2. «Как объект, обладающий упорядоченной внутренней структурой» [12, с.7].

Следовательно, в первом случае термин «организация» в смысловом понятии толкуется как организационная деятельность, или «организовывать». Во втором, термин «организация» ассоциируется с формой целостного комплекса взаимосвязанных элементов.

Российский ученый Ф.Н. Рогинский в своей работе «Организация производства на предприятиях цветной металлургии» термин «организация» рассмотрел в двух значениях:

1. Организация, как созданная людьми целенаправленная система, состоящая из взаимодействующих элементов (например, предприятие, состоящее из целого ряда производственных цепей, созданное с целью производства продукции).

2. «Организация» - увязка взаимодействия элементов, участвующих в процессе осуществления системой своей деятельности [14, с.118-119].

Итак, обобщая теорию о понятии «организация», учитывая исследовательскую работу об организации производства в «Экономической энциклопедии» [19, с.389], более развернуто отражена данная категория, к которой мы заострили своё внимание.

Для более полного определения понятия «организация» необходимо рассмотреть и проанализировать его значение с точки зрения разных научных деятелей (см. таблицу 1).

Исходя из проделанного исследования о теории организации, можем полностью обосновать, что предметом организационной науки, прежде всего, являются организационные элементы, которые в совокупности составляют организационные отношения. По мнению российского ученого в области науки организации и управления Межова И.С., организационные отношения – это абстрактная системная категория, возникающая на общности субстратных компонентов выделенного объекта, обеспечивающая в совокупности с другими организационными отношениями структурную целостность производственной системы [10, с.89].

Сущность эффективности производственно-хозяйственной деятельности трактуется большинством экономистов как достижение максимальных результатов в интересах общества при минимально возможных затратах.

Таблица 1. - Категория «организация» в различных трактовках

Определение	Источник
«Организация – это создание структуры предприятия и обеспечение ее необходимыми ресурсами (финансовые, материальные, социальные) для достижения поставленных целей».	Сушко А.В., Полицинская Е.В. Управление и организация производством на предприятии: теоретический аспект: электронное учебное пособие / А.В. Сушко, Е.В. Полицинская. - ЮТИ ТПУ, 2015. – 9,9 Мб с.17.
«Организация представляет собой внутреннюю упорядоченность частей целого как средство логичного их взаимодействия для достижения желаемого результата».	Экономика, организация и управление на предприятии Учебник/ Корсаков М.Н., Ребрин Ю.И., Федосова Т.В., Макареня Т.А., Шевченко И.К. и др.; Под ред. М.А.Боровской. - Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2008. - 440с.
«Организация представляет собой сознательно координируемое, социальное образование с определенными границами, которое функционирует на относительно постоянной основе для достижения общей цели»	Мильнер Б.З. Теория организации: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2004.- С.75.
«Организация – это разновидность социальных систем, объединение людей, совместно реализующих некоторую общую цель и действующих на основе определенных принципов и правил»	Алиев В.Г. Теория организации: Учебник для вузов/Изд.3-е, стереотипное. М.: Экономика, 2005. - 431 с.
«Организация - процесс создания, развития, совершенствования (эволюции) систем материального мира, способа их стабильного функционирования в течение относительно длительного периода времени»	1. Смирнов Э.А. Теория организации: Учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2002. - 248 с.
«Организация как открытая система, предприятие, основной субъект, организационное звено рыночной экономики, хозяйственная единица, которая самостоятельно стремится к максимизации прибыли, производит продукцию для других хозяйствующих субъектов рынка, несет социальную ответственность перед обществом и каждым работником»	2. Экономическая энциклопедия. Под.ред. д.э.н. Абалкина, Л.И. Изд.: М.: Экономика, 1999. - 1055 стр.- С. 389.

Источник: таблица разработана авторами

Важнейшим предварительным условием создания целостного и эффективного хозяйственного механизма, адаптации предприятий к условиям регулируемого рынка является дальнейшая разработка комплекса теоретических и методических вопросов в планировании и учете. В связи с этим, возникает необходимость конкретизации направлений действия и использования главных внутренних и внешних факторов повышения эффективности деятельности субъектов хозяйствования.

Особая значимость проблемы эффективности производства предопределяет необходимость правильно учитывать и анализировать

уровень и масштабы эффективности всех средств и элементов производства. Определения эффективности и организации требуют применения методов количественного анализа и измерения, что предполагает установление критерия экономической эффективности.

Изучая теоретические аспекты оценки эффективности организации, можно прийти к выводу, что данная проблема является многоаспектной и в экономической литературе отсутствует единое определение данных категорий. Поэтому следует рассмотреть трактовку данных категорий с учетом требований рыночной экономики.

Литература

1. Аврех Г.Л. Затраты и результаты: беседы об экономике. /Г.Л. Аврех и др. -М.: Наука, 1990. - 192 с.

2. Amasaka K. The Validity of Advanced TMS: A Strategic Development Marketing System – Toyota's Scientific Customer Creative Model Utilizing New JIT. K. Amasaka. International Business & Economics Research Journal (IBER), 2011, vol. 6, iss. 8, pp. 35–42.

3. Васильцова В.М. Институциональная экономика. /В.М. Васильцова, С.А.Тертышный.- СПб: Питер, 2013.- 256 с.

4. Долан Э.Дж. Рынок: микроэкономическая модель/ Э. Дж. Долан, Д.Е. Линдсей //— СПб., 1992. — 496 с.

5. Ендовицкий Д.А. Ресурсоориентированный экономический анализ: Теория и практика. /Д.А. Ендовицкий, Н.П.Любушин, Н.Э. Бабичева // Экономический анализ: теория и практика. 2013.- № 38. - С. 2–8.

6. Зюзин В.М. Организационные резервы роста производительности предприятия: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством: «Экономика, организация и управление предприятием»/ В.М.Зюзин// Воронеж, 2002. - 195 с.

7. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации. /Дж.Лафта.- М.: Русская Деловая Литература, 1999.- 35 с.

8. Маршалл А. Принципы экономической науки. /А.Маршалл. –М.: Прогресс. 1993.- 416 с.

9. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 13-го англ. изд. / К.Р. Маконелл, С.Л. Брю. - М.: ИНФРА - М, 1999. – XXXIV. - 974 с.

10. Межов И.С. Теория менеджмента: история управленческой мысли, теория организации, организационное поведение. /И.С. Межов. - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2012.- 580 с.

11. Мескон М. Основы менеджмента /М. Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоури. - М.: Вильямс, 2012.- 672 с.

12. Мильнер Б. З. Теория организации: Учебник. – 2-е изд., перераб. И доп. /Б.З. Мильнер. - М.:ИНФРА-М, 2000. – 480 с.

13. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. /Д. Рикардо. -М.: Эскмо, 2007. - 96 с.

14. Рогинский Ф.Н. Организация производства на предприятиях цветной металлургии /Ф.Н. Рогинский. – Екатеринбург: ООО "Издательство УМЦ УПИ", 2008.- 225 с.

15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. /А.Смит. - М.: Издательство социально экономической литературы, 1962. - 684 с.

16. Шендрикова О. О. Механизм повышения эффективности производственной системы промышленных предприятий: автореферат на соиск. уч.ст к.э.н.. /О.О. Шендрикова. - Воронеж, 2013.- 22 с.

17. Штеле Е. А., Вечерковская О. Б. К вопросу о понятии «Эффективность» Е.А. Shtele et al. / Economic Analysis: Theory and Practice, 2017, vol. 16, iss. 5, pp. 935–947.

18. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности: пер. с англ. / Г. Эмерсон. - М.: Экономика, 1992.- 847с.

19. Экономическая энциклопедия. Под.ред. д.э.н. Абалкина, Л.И.// Изд.: М.: Экономика. 1999.- 1055 с.

20. Аламшоев А.К. Роль производственной инфраструктуры в развитии регионов / А.К. Аламшоев // Актуальные вопросы современной экономики. 2020.- №6.- С. 557-560.

УДК: 336.221.4

НАҚШИ АНДОЗҲОИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ТАШАККУЛЁБИИ ДАРОМАДИ БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ

Бегматов Ашурбой Ахманович - н.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 901-21-78-18.

Солиев Нодирдҷон Амрохонович - ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 908-83-38-45 E-mail: Nodir_S2120@list.ru.

Дар мақола масъалаҳои назариявии ташаккули низоми андозбандӣ, сохтори он ҳамчун ягонагӣ ва омехташавии андозҳои мустақим ва ғайримустақим мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтааст. Дар мақола муаллифон ба моҳият, хусусиятҳо ва бартарии камбудии андозҳои мустақим ва ғайримустақим тавачҷуҳи хосса медиҳад. Дар асоси омӯзиши манбаъҳои дастрас тамоюлҳои низоми андозии мамлакатҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ, таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим таҳлил карда шуда, таснифоти низомҳои андозӣ аз рӯи таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим оварда мешавад. Инчунин, дар мақола мавқеъ ва нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккули даромади буҷети давлатӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: низоми андозбандӣ, андозҳои мустақим, андозҳои ғайримустақим, буҷети давлатӣ, воридоти андозӣ, андоз аз арзиши иловашуда, андозии аксизӣ, сиёсати андоз, кодекси андоз.

РОЛЬ КОСВЕННЫХ НАЛОГОВ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА

Бегматов Ашурбой Ахманович – к.э.н., профессор кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14 Тел.: (+992) 901-21-78-18.

Солиев Нодирдҷон Амрохонович – ассистент кафедры биржевого дела, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14 . E-mail: Nodir_S2120@list.ru Тел.: (+992) 908-83-38-45.

В статье исследованы теоретические вопросы формирования налоговой системы и ее структуры как единства и сочетания прямых и косвенных налогов. В статье авторы уделяют особое внимание раскрытию сущности, особенностей и преимуществ, а также недостатки как прямых, так и косвенных налогов.

На основе изучения доступных научно-литературных источников авторами показаны современные тенденции развития налоговых систем развитых и развивающихся стран, соотношение прямых и косвенных налогов в них и на этой основе выделены разные налоговые системы в зависимости от соотношения прямых и косвенных налогов в структуре доходов государственного бюджета. Значительное внимание в статье уделено рассмотрению роли косвенных налогов в формировании доходов государственного бюджета Республики Таджикистан.

Ключевые слова: налоговая система, прямые налоги, косвенные налоги, государственный бюджет, налоговые поступления, налог на добавленную стоимость, акцизный налог, налоговая политика, налоговый кодекс.

ROLE OF INDIRECT TAXES IN THE FORMATION OF STATE BUDGET REVENUES

Begmatov Ashurboy Akhmanovich – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Tel: (+992) 901-21-78-18.

Soliev Nodir Amrokhonovich - assistant of the Department of Exchange Business, Tajik State University Financial and Economic. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. E-mail: Nodir_S2120@list.ru Tel: (+992) 908-83-38-45.

The article examines the theoretical issues of the formation of the tax system and its structure as a unity and combination of direct and indirect taxes. In it, the author pays special attention to the disclosed entities, features and advantages, as well as disadvantages of both direct and indirect taxes.

Based on the study of available scientific and literary sources, the author shows the current trends in the development of tax systems in developed and developing countries, the ratio of direct and indirect taxes in them, and on this basis, different tax systems are distinguished depending on the ratio of direct and indirect taxes in the structure of state budget revenues. Considerable attention is paid to the consideration of the role of indirect taxes in the formation of revenues of the state budget of the Republic of Tajikistan.

Key words: tax system, direct taxes, indirect taxes, state budget, tax revenues, value added tax, excise tax, tax policy, tax code.

Низоми миллии андоз яке аз аломатҳои муҳими давлати соҳибистиклол мебошад. Аз ин лиҳоз, баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ вазифаи бунёди низоми миллии андоз чун аломати муҳими давлати соҳибихтиёри тоҷикон ба миён омад ва ин масъала дар муддати начандон тӯлоние ҳалли худро ёфт.

Ба даст овардани ваҳдати миллий дар ҳалли масъалаҳои пойдоршавии давлати нави тоҷикон, пешрафти иқтисодиёти кишвар ва ташаккули низоми миллии андоз нақши муҳимро бозид. Имрӯз гуфта метавонем, ки масъалаи муҳими пойдоршавии давлати соҳибихтиёри тоҷикон ва давраи гузариш аз иқтисодиёти фармонфармоёнаи таҳминӣ ба иқтисодиёти миллии навъи бозорӣ, яъне ба вучуд овардани низоми миллии андоз бомуваффақият иҷро гардид. Охири таҳрири Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012 қабул шуд ва аз 1 январи соли 2013 амал карда истодааст. Он бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ дар ин бобат ва омӯзиши таҷрибаи давлатҳои мутараққии ҷаҳон таҳия ва тақмил шудааст, вале бо вучуди ин, наметавон гуфт, ки он сухани охири дар ин соҳа аст.

Вобаста ба шароити муосир, навгониҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ дар низоми андозу андозбандӣ тағйирот ба миён омад ва онҳо дар таҳрири нави Кодекси андоз инъикос меёбанд, ки зарурати таҳия ва қабули онро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 таъкид карда буданд [1].

Низоми андози миллий дар чорҷӯбаи татбиқи сиёсати андоз, ки дар асоси дастуру супоришҳо ва роҳнамоии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии Ҳукумати мамлакат марҳила ба марҳила инкишоф ёфта истодааст.

Бояд қайд кард, ки низоми андозу буҷет механизмҳои мебошанд, ки тавассути онҳо давлат мушкilotи иҷтимоӣю иқтисодии ҷомеаро ҳаллу фасл менамояд. Ҳифз ва таъмини манфиатҳои миллии Тоҷикистон танҳо дар асоси рушди устувори иқтисодиёт ва фаъолияти самараноки низоми андози миллий бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ имконпазир мегардад.

Яке аз самтҳои муҳими таъмини фаъолияти самаранокии низоми андози миллий, ин бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ муқаррар

намудани таносуи дурусти байни андозҳои мустаким ва ғайримустаким дар амалияи андозбандӣ мебошад.

Сохтори низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аз объекти андозбандӣ ва муносибати иқтисодии мутақобилаи андозсупор ва андозситон, аз андозҳои мустаким ва ғайримустаким иборат аст.

Андозҳои мустаким (бевосита) - андозҳои мебошанд, ки ба даромаду амвол пайванд карда шуда, бевосита мавриди андозбандии шахсони воқеию ҳуқуқии дорои даромаду амвол қарор мегиранд. Ин андоз аз даромад (музди меҳнат, ғоида, суди саҳмия, ғоизҳо, яъне ҳамаи намуди даромадҳо), ҳамроҳи даромади соҳибкорон супорида мешавад, ҳамчунин амвол (замин, хона, коғазҳои қиматнок ва ғайра) мавриди андозбандӣ қарор мегиранд. Яъне, андозҳои мустаким андозҳои мебошанд, ки давлат бевосита аз даромад ё худ амволи андозсупоранда меситонад. Супорандагони андозҳои мустаким шахсони воқеию ҳуқуқӣ, ки даромад ва ё амвол (манқул ва ғайриманқул) доранд, мебошад.

Ҳангоми андозбандии мустаким сафарбаркунии маблағҳо дар лаҳзаи тақсимои арзишҳои нав оғоз мегардад ва давлат ҳуқуқи худро ба ҳиссаи даромад бо баробарии таъсис ёфтани он пешниҳод мекунад.

Бартариҳои андозҳои мустаким:

- таъмини адолати иқтимоӣ дар соҳаи андозбандӣ мебошад, яъне ҳангоми ситонидани (ҷамъоварии) андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ даромаднокии андозсупоранда, вазъи амволии он ба инобат гирифта мешавад ва он (андоз) танҳо ҳангоми ба даст овардани даромад ва дар ҳуқуқи моликият доштани амволҳои манқул ва ғайриманқул ситонида мешавад;

- ҳангоми андозбандии мустаким, андозсупоранда маблағи пардохткардаи худро дақиқ медонад ва метавонад ғайриқобилияти мақомоти андозро дар масъалаи дуруст ҳисоб намудани маблағи андозҳои мустаким тафтиш намояд;

- андозсупорандагони андозҳои мустаким тибқи талаботи Кодекси андоз имконияти ба нақша гирифтани маблағи андозҳои мустаким ва пардохти он бо истифодаи имтиёзҳои андозӣ доранд;

- андозҳои мустаким метавонанд ба қобилияти пардохтии андозсупорандагон ва хусусиятҳои инфиродии онҳо мувофиқат кунанд. Дар натиҷа, андозҳои мустаким бештар характери тақсимоӣ доранд;

- ҷамъоварии андозҳои мустаким ба шахрвандон ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки маҳз онҳо давлатро нигоҳ медоранд ва дар паҳн намудани ғояҳои ҳуқуқӣ дар байни аҳоли, дар бораи зарурати масъулияти давлат ва муассисаҳои он дар назди ҷомеа, дар ҳароҷоти маблағҳои бучетӣ мусоидат мекунад.

Бо баробарии бартариҳо, ҷорӣ намудани андозҳои мустаким аз нуқтаи назари ҳисоб кардани маблағи андоз, пардохт ва ҷамъоварии он баъзе камбудихо низ доранд, ки ҷорӣ намудани онҳоро душвор мегардонад, аз ҷумла:

- нисбатан зиёд будани ҳароҷот оид ба ҷамъоварии онҳо;

- истифодаи ҳатмӣ аз усули кадастравӣ ҳангоми ҳисоб намудани маблағи андоз, ки аз андозсупор пешниҳоди ҳуҷҷатҳои дахлдорро талаб менамояд;

- пешниҳоди декларатсия, ҳисоб намудани маблағи андоз, тартиб додани ҳисобот оид ба пардохти маблағи андоз ва пешниҳод кардани он

тавассути низоми электронӣ сатҳи баланди маърифати молиявӣ аҳолиро тақозо мекунад. Аз ин лиҳоз, дар давлатҳои сустрараққиёфта ва рӯ ба тараққӣ бештар андозҳои ғайримустақим қорӣ карда мешаванд;

- маблағи андозҳои мустақим ба буҷет на ба таври мунтазам, балки вобаста ба муҳлатҳои муқарраргардида ворид мегардад ва аз ин лиҳоз, андозҳои мустақим устувории буҷетро таъмин карда наметавонанд.

Бояд қайд кард, ки андозҳо, хусусан, андозҳои мустақим, ба сифати институти ҳуқуқи конститутсионӣ аҳамият доранд.

Мисол, давлатҳои маъмуле, ки аз аҳоли роҳи андози мустақим нагирифтандро ёфтаанд, Албания, Бруней, Баҳрайн, Қатар, Кувайт мебошанд. Ин мамлакатҳо, агарчӣ аз рӯи вазъи иқтисодӣ сиёсиашон ниҳоят гуногунанд, вале онҳо як ҷиҳати умумӣ доранд - иштироки аҳолии ин мамлакатҳо дар идора кардани давлат дар ҳадди ақал аст. Дар ин вазъ, яъне қой надоштани андози мустақим, робитаи низоми сиёсӣ ва андозбандӣ ҳис карда мешавад. Андозҳои ғайримустақим имконият медиҳад, ки ҳар андозсупор маблағеро, ки ба давлат мепардозад, пинҳон доранд. Андозҳои мустақим, баръакс, ҳар касро водор мекунад, ки ҳукуматеро, ки маблағи пардохтаи андозсупорандагонро харҷ мекунад, тафтиш кунад [3, с. 134].

Андозҳои ғайримустақим (бавосита) - андозҳои мебошанд, ки дар шакли иловапулӣ ба нархи фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ ситонида мешаванд. Фарқияти андозҳои ғайримустақим аз андозҳои мустақим иборатанд аз:

- онҳо бевосита ба даромад ё амволи андозсупоранда алоқаманд нестанд;

- андозҳои ғайримустақим, ки ба арзиши мол, кор ва хизматрасонӣ дохил карда шудааст, барои таҳвилдиҳандагони мол, кор ва хизматрасонӣ хароҷотҳоро зиёд намекунад, балки нархи онҳоро баланд мебардоранд;

- андозсупорандагони андозҳои ғайримустақим таҳвилдиҳандагони мол, кор ва хизматрасонӣ ҳамчун агенти андоз ҳисоб мешаванд, вале аслан андозҳои ғайримустақим аз истеъмолкунандагони мол, кор ва хизматрасонӣ ситонида мешаванд. Бинобар ин, андозҳои ғайримустақим ба натиҷаи молиявӣ корхонаҳо бевосита таъсир намерасонад;

- андозҳои ғайримустақим, гарчанде ки онҳо барои андозсупорандагон вазнинтар нестанд, характери регрессивӣ доранд (бинобар таносуби баръакс ба қобилияти пардохти истеъмолкунанда) ва бори вазнинтарин ба дӯши мардуми камбизоат меафтад;

- андозҳои ғайримустақим бештар ба манфиатҳои фискалии давлат мувофиқат мекунад, зеро аз сабаби доштани доираи васеъ ва гуногунии объектҳои андозбандишаванда ва вобастагии камтар ба тағйирёбии шароити иқтисодӣ, онҳо самаранокии бештари буҷетӣ доранд, яъне ба таври доимӣ ва баробар воридшавии даромади андозро ба буҷет ва аз ин рӯ, устувории онро таъмин менамоянд.

Дар раванди ташаккул ва рушди низоми андоз давлат андозҳои мустақим ва ғайримустақимро дар омехтагии онҳо бо таносуби муайян вобаста ба имкониятҳо, ҳадафҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода мебарад. Ба мақсад мувофиқ будани чунин омехташавии андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар низоми андоз дар тӯли зиёда аз ду аср аз

ҷониби илм ва амалияи андозбандӣ дар ҷаҳон тасдиқ карда шудааст. Дар аввали асри гузашта С. Б. Витте қайд карда буд, ки: «... танҳо маҷмӯи андозҳои мустақим ва ғайримустақим метавонад як низоми каму беш қаноатбахши андозбандиро ба вуҷуд орад, ки ба пардохткунандагон бори гарон наандозад, ба некуаҳволии аҳоли таъсири манфӣ нарасонад ва ба рушди иқтисодии кишвар монеъ нашавад, давлатро бо маблағи кофӣ таъмин намояд» [4].

Андозбандии мустақим ва ғайримустақимро дар як қатор кишварҳои пешрафтаи Аврупо таҳлил карда, В.В. Коровкин қайд мекунад, ки тақрибан сад сол таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар даромади андози буҷет амалан баръакс шудааст. Агар дар охири асри 19 андозҳои ғайримустақим ба ҳисоби миёна тақрибан 2/3 даромади андозро ташкил дода бошанд, пас дар охири асри 20 ҳиссаи онҳо ба ҳисоби миёна то 1/3 кам шуд. Яъне, дар кишварҳои пешрафта афзалият ба рушди бозор дода мешуд, ки ин ба таҳкими заминаи андозбандии андозҳои мустақим оварда мерасонд [5, с. 271].

Дар асоси ҳиссаи андозбандии ғайримустақим дар низоми андоз, низомҳои андозро чунин тасниф кардан мумкин аст:

- мустақим, ки дар он ҳиссаи воридоти ғайримустақими андоз аз 35 фоизи ҳаҷми умумии воридоти андоз зиёд нест;
- ғайримустақими муътадил, ки андозҳои ғайримустақим аз 35 то 50% ҳаҷми умумии воридоти андозро ташкил медиҳанд;
- ғайримустақим, ки зиёда аз 50 фоизи ҳаҷми умумии воридоти андозро ташкил медиҳанд.

Агар ин таснифотро дар мисоли давлатҳои узви Ташкилоти иқтисодии ҳамкорӣ ва рушд (ТИХР) баррасӣ кунем, то имрӯз танҳо Чили ва Мексика - давлатҳои мебошанд, ки низоми ғайримустақими андозбандӣ доранд. Дар Иттиҳоди Аврупо чунин кишварҳо вуҷуд надоранд. Ҳамзамон, танҳо шаш кишвари узви Иттиҳоди Аврупо низоми андозбандии ғайримустақими муътадил доранд: Лахистон, Португалия, Юнон, Словения, Эстония, Маҷористон [13].

Дар навбати худ, кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дорои иқтисоди гузариш, ҳамчун кишварҳои дорои андозбандии ғайримустақим ё бо андозбандии ба он наздик (баландтар аз 45% даромади андоз) тасниф карда мешаванд. Масалан, аз оғози солҳои 2000-ум фоизи даромади андоз аз андозҳои ғайримустақим дар Ҳиндустон ба ҳисоби миёна 64-66,8%, Покистон - 48,5-55,7%, Бразилия - 43,5-46,5% ва дар Амрикои Лотинӣ - 52-53%-ро ташкил медиҳад [10, с. 220].

Дар солҳои охир афзудани нақши андозбандии ғайримустақим дар ташаккули даромади буҷет дар як қатор давлатҳои ғарб мушоҳида карда мешавад. Махсусан, дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо тамоюли муайяне дар самти баланд бардоштани нақши андозҳои ғайримустақим ва мувофиқан даромади андоз аз ситонидани он ба назар мерасад: меъёри миёнаи андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) аз 2000 то 2008 дар байни 19,3 то 19,7% тағйир ёфт. Афзоиши асосии меъёрҳои соли 2008 оғоз шуд, ки он вақт меъёри миёна 19,5% буд. Дар соли 2011 меъёри миёна ба 20,7% расид ва дар соли 2014 он 21,5%-ро ташкил дод. Меъёри миёнаи ААИ

дар ТИХР аз солҳои 2000 то 2009 амалан бетағйир боқӣ монд (17,5-18%) ва аз соли 2009 инҷониб то 19% афзоиш ёфт [14].

Таҳлили даромади андозҳо дар кишварҳои, ки бори андозро ба ташкилотҳо кам мекунанд, афзоиши ҳиссаи андозҳои ғайримустақимро нишон медиҳад. Масалан, дар солҳои 2000-2014 ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ҳаҷми умумии даромади андоз дар Бритониё аз 31,87% то 33,13%, дар Шветсия аз 24,77% то 28,42% ва дар Маҷористон аз 40,48% то 43,83% афзудааст [15].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки афзоиши нақши андозбандии ғайримустақим дар ташаккули даромади буҷети давлатҳои номбаршуда, ба ду сабаби асосӣ вобаста аст:

- ҷубронпулӣ, яъне зарурати пӯшонидани зарари буҷет аз кам шудани даромад аз андозбандии мустақим дар давраҳои рух додани бухронҳои молиявӣ иқтисодӣ;

- ҳавасмандгардонӣ - давлат имкониятҳои сармоягузори миллиро бо роҳи либерализатсияи андозбандии даромадҳо, худтанзимкунии бозор ва ҳавасмандгардонии ташаббуси хусусӣ ҳавасманд мекунад.

2. Кам шудани меъёрҳои андози ғайриҷабди ва инчунин, тағйироти ҷабди дар тартиби ҳисоб кардани андоз аз даромад, аз шахсони воқеӣ ба назар мерасанд. Дар Иттиҳодияи Аврупо меъёри миёнаи андоз аз ғайриҷабди аз 30% дар соли 2001 ва то 23% дар соли 2014 коҳиш ёфт [6, с. 112].

Масъалаҳои нақши андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мақолаҳои илмӣ олимони ватанӣ: И.Р. Иброҳимов [9, с. 50-53], Т.С. Исломов [8, с. 58-63], Х.Ҷумъабоев [12, с. 28-30] ва дигарон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012) андозҳои зерини мустақим ҷой доранд: андоз аз даромад, андоз аз ғайриҷабди, андози иҷтимоӣ, андозҳо барои захираҳои табиӣ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз воситаҳои нақлиёт, андозҳо аз молу мулкҳои ғайриманкул. Инчунин, ба андозҳои мустақим низомҳои махсуси андозбандиро низ дохил кардан мумкин аст (низоми андозбандии шахсони воқеӣ, ки фаъолияти соҳибкориро тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд; низоми содакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд; низоми содакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (андози ягона); низоми махсуси андозбандӣ барои субъектҳои бизнеси бозӣ). Ба андозҳои ғайримустақим дар ҷумҳурӣ дохил мешаванд: андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо, андоз аз фурӯши алюминийи аввалия, андозҳои дигари берунӣ барои савдо ва амалиётҳо, инчунин, андозҳои дигари дохилӣ аз молу хизматҳо [2, с. 8].

Барои муайян намудани нақши андозҳои мустақим ва ғайримустақим, тибқи маълумоти ҷадвали 1 тағйирёбии ҳиссаи онҳоро дар воридоти андозии Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2018 таҳлил менамоем.

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, ки дар давраи тадқиқот (1995-2018) ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии

бучети давлатӣ зиёда аз 60%-ро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун низоми андози ғайримустақим шарҳ додан мумкин аст.

Вале дар солҳои охир дар низоми андози ҷумҳурӣ тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақимро дар воридоти андозӣ ба бучети давлатӣ мушоҳида мекунем. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи рушди соҳибқорӣ ватанӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, саноат дар заминаи бунёди як силсила корхонаҳои саноатӣ бо ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ сатҳи рушди иқтисодии мамлакат то як дараҷа боло рафтааст.

Дар ин ҳолат, бояд дар назар дошт, ки аз рӯи таносуби ҳиссаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар воридоти андозии бучети давлатӣ ба рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат баҳогузори намудан мумкин аст. Агар ҳиссаи андозҳои мустақим дар воридоти андозии бучети давлатӣ нисбат ба андозҳои ғайримустақим зиёд бошад, ин давлатро ба қатори давлатҳои мутараққӣ дохил мекунанд, дар ҳолати баръакс ба давлати рӯ ба тараққӣ ва ё ақибмонда.

Ҷадвали 1. - Тағйирёбии ҳиссаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар воридоти андозии Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1995-2018 (бо ҳисоби %)

№	Номгӯи андозҳо	1995	2000	2005	2013	2015	2016	2017	2018
1	Воридоти андозӣ - ҳамагӣ аз ҷумла:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2	Андозҳои мустақим	38,2	31,9	30,4	33,1	36,3	35,3	37,1	37,3
3	Андозҳои ғайримустақим	61,8	68,1	69,6	66,9	63,7	64,7	62,9	62,7

Сарчашма: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ – Душанбе, 2015с. - С.450 - 468. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2019 с. - С. 423-444.

Дар солҳои охир тамоюли пастравии ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар воридоти андозии бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар мерасад, вале то ҳол онҳо сарчашмаи асосии ғанигардонии бучети давлатӣ боқӣ мемонанд ва ҳаҷми воридоти андозӣ аз ҳисоби онҳо ҳамасола меафзояд (ҷадвали 2).

Аз таҳлили маълумоти ҷадвали 2 чунин хулоса бармеояд:

- дар сохтори андозҳои ғайримустақим мавқеи асосиро андоз аз фурӯш ва аз арзиши иловашуда мебозад, ба ҳиссаи онҳо 80% тамоми даромади андозҳои ғайримустақим рост меояд. Дар солҳои 2005-2018 ҳаҷми даромади андоз аз фурӯш ва аз арзиши иловашуда, аз 455,2 млн. сомонӣ то 5959,5 млн. сомонӣ расидааст ва ё 13,1 маротиба афзудааст. Танҳо дар солҳои 2015 ва 2016 ҳаҷми даромади онҳо бо сабаби коҳиш ёфтани ҳаҷми воридоти молҳои хориҷӣ дар зери таъсири бӯҳрони молиявӣ иқтисодии умумичаҳонӣ коҳиш ёфтааст. Аз ин лиҳоз, қайд кардан зарур аст, ки ҳанӯз бучети мамлакатамон аз омилҳои беруна вобаста мебошад, ки барои паст намудани сатҳи он бояд истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда зиёд карда шавад.

**Ҷадвали 2. - Тағйирёбии ҳаҷми даромади андозӣ аз андозҳои
ғайримустақим дар солҳои 2005-2018 (млн. сомонӣ)**

№	Номгӯи андозҳо	2005	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2005 маротиб
1	Воридоти андозӣ - ҳамагӣ аз ҷумла:	681,3	5643,6	6950,9	6763,6	6500,3	7358,0	7452,4	10,9
2	Андоз аз фурӯш ва аз арзиши иловашуда	455,2	4557,7	5651,5	5548,3	5346,3	5960,8	5959,5	13,1
3	Аксизҳо	57,1	284,0	364,5	327,2	339,1	390,2	425,3	7,4
4	Андозҳои дигари берунӣ барои савдо ва амалиётҳо	98,8	462,6	521,3	450,6	599,4	698,3	746,7	7,6
5	Андозҳои дигари дохилӣ аз молу хизматҳо	70,2	339,3	413,6	437,5	215,5	308,7	320,9	4,6

Сарчашма: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ – Душанбе, 2015с.- С.450-468. Омори солони Чумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019 с. - С. 423-444.

- новобаста аз он ки дар мамлакат ҳаҷми истеҳсоли молҳои зераксизӣ ва воридоти зераксизӣ сол то сол зиёд мегардад, ҳиссаи даромад аз андозҳои аксизӣ чӣ дар даромади умумии буҷети давлатӣ ва чӣ дар сохтори андозҳои ғайримустақим назаррас нест. Дар соли 2018 ҳиссаи андозҳои аксизӣ дар даромади умумии буҷети давлатӣ 1,8% ва нисбат ба МУД 0,6%-ро ташкил додааст ва дар соли 2013 ин нишондиҳандаҳо мутаносибан ба 2,3% ва 1,1% расидааст [7]. Чунин ҳолатро танҳо бо суғурӯ будани маъмурикунонии андозҳои аксизӣ маънидод кардан мумкин аст.

Яке аз андозҳои муҳимтарине, ки дар ташаккули даромадҳои буҷети давлатии Тоҷикистон нақши хосса дорад, андоз аз арзиши иловашуда мебошад. Тибқи моддаҳои 172 ва 181 Кодекси андозҳои Чумҳурии Тоҷикистон ду меъёри андоз аз арзиши иловашуда 18% ва 0% муқаррар карда шудааст [2]. Вале дар давлатҳои хориҷӣ меъёрҳои гуногуни андоз аз арзиши иловашуда барои гурӯҳҳои алоҳидаи муомилоти молҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо қабул гардидааст. Масалан, дар Фаронса дар соли 1988 чор меъёри андоз аз арзиши иловашуда амал мекард: меъёри асосӣ - 18,6% ба ашёи бошукӯҳ, тамоку, нӯшокиҳои алкоғолӣ (спиртӣ) - 33,33%; ба молҳои маданияту таълимӣ - 7%; ба молҳои истеъмолӣ аввалиндараҷа 5,5% [3, с. 134].

Аз таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда оид ба муқаррар намудани меъёрҳои тафриқавӣ барои андоз аз арзиши иловашуда истифода бурда, дар мамлақати мо чорӣ намудани меъёрҳои тафриқавии андоз аз арзиши иловашуда ба гурӯҳҳои алоҳидаи молу хизматҳо ба рушди иқтисодиёти миллӣ ва баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли, бешубҳа, таъсири мусбат мерасонад.

Ҳамин тариқ, дар солҳои охир дар низомии андозҳои чумҳурий тамоюли афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақим дар воридоти андозӣ ба буҷети давлатӣ ба назар мерасад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар натиҷаи

рушди соҳибқории ватанӣ ва соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, саноат дар заминаи бунёди як силсила корхонаҳои саноатӣ бо ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ сатҳи рушди иқтисодии мамлакат то як дараҷа боло рафтааст.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019. – Душанбе, 2019с. – С.4.

2. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйироту иловаҳо то 14.11.2016). – Душанбе, 2017с. - С. 8-9.

3. Бегматов А.А., Ваҳдати миллӣ ва рушди низоми андоз./ А.А.Бегматов, Д.М.Умаров - Душанбе 2013.- 134с.

4. Витте С.Ю.. Конспект лекций о народном и государственном хозяйстве, читанных его императорскому величеству великому князю Михаилу Александровичу в 1900-1902 годах / С.Ю. Витте. - М.: Юрайт, 2011. – 528с.

5. Коровкин В.В. Основы теории налогообложения. / В.В.Коровкин - М.: Экономист, 2006. – С.271.

6. Вавилова М.А. В Европе тоже платят НДС // М.А.Вавилова - Современная Европа. 2005.- № 4(24). - С. 112.

7. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2019с. - С.423 - 444.

8. Сборник научных трудов финансово-экономического института. Часть 1.- Душанбе,2013. – С. 58-63.

9. Сборник научных трудов Налогово-правового института. Выпуск №5.-Часть 2. – Душанбе,2004. – С.50-53.

10. Соловьева Н.А. Соотношение прямых и косвенных налогов в налоговой системе государства и тенденции его изменения / Н.А.Соловьева //Экономика: вчера, сегодня, завтра.- 2017.- Том 7.- № 1А. - С. 220

11. Тоҷикистон: 25 – соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ– Душанбе, 2015с. - С.450 - 468.

12. Финансы и бухгалтерский учет. - 2018.- №12. – С.28-30.

13. Tax on goods and services. URL: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-goods-and-services.htm#indicator-chart>.

14. Taxation trends in the European Union. Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5786841/KS-DU-14-001-EN.PDF/7bec4a16-f111-4386-a4b4-8-f1087be1063?version=1.0> [Accessed 29/11/16].

15. Tax on corporate profits. URL: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-corporate-profits.htm#indicator-chart>.

УДК: 339.92

МЕЗОУРОВНЕВАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ САМОДВИЖЕНИЯ ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ СТРАНЫ

Сафаров Бахром Гулматович - кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: (+992) 918 000 515. E-mail: bahrom_1975@list.u

Статья посвящена анализу интеграционных процессов в современных условиях развития мирового хозяйства. Отмечается, что региональные интеграционные объединения это «нелинейный» процесс и имеют разновекторные организационные процессы. Обычно на уровне теории исследуются микроэкономический и макроэкономический уровни анализа интеграционных объединений. Остались не изученными такие тенденции как «мезоуровневая» интеграция, проявляющаяся в форме межотраслевого, сетевого, корпоративного, кластерного форм интеграции стран и их регионов. Доказано, что «мезоуровневая» интеграция является наиболее важным и

перспективным направлением развития интеграционных процессов Республики Таджикистан в рамках интеграционных объединений.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, региональная интеграция, мезоуровневая интеграция, разноскоростная интеграция, мезорегион, модель интеграция, конкурентная преимущества, международные инфраструктурные проекты.

САТҲИ МЕЗОҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ ҲАМЧУН НАТИҶАИ ХУДҲАРАКАТИ ИҚТИСОДИ КУШОДИ МИНТАҚАҲОИ КИШВАР

Сафаров Баҳром Гулматович – н.и.у., дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. **Сурога:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. **E-mail:** bahrom_1975@list.u **Телефон:** (+992) 918 000 515,

Мақолаи мазкур ба таҳлили равандҳои ҳамгироӣ дар шароити муносири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки ҳамгироӣҳои минтақавӣ раванди "ғайрихаттӣ" буда, хусусияти бисёрсатҳӣ доранд.

Одатан дар сатҳи назария сатҳи микро ва макроиқтисодии таҳлили иттиҳодияҳои интегратсионӣ таҳқиқ карда мешаванд. Чунин тамоюлҳо, ба монанди ҳамгироии "сатҳи мезо", ки дар шакли ҳамгироӣҳои байнисоҳавӣ, шабакавӣ, корпоративӣ, кластерии кишварҳо ва минтақаҳои онҳо зоҳир мешавад, ҳанӯз боқӣ мондаанд.

Исбот гардидааст, ки ҳамгироии "сатҳи мезо" самти аз ҷама муҳимтарин ва ояндадори рушди равандҳои ҳамгироӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳамгироӣҳои иқтисодии минтақавӣ мебошад.

Калидвожаҳо: глобализация, ҳамгироӣ, ҳамгироии минтақавӣ, сатҳи мезоҳамгироӣ, ҳамгироии гуногунсуръат, мезоинтақа, модели ҳамгироӣ, бартарияти рақобатӣ, лоиҳаҳои байналмилалӣ инфрасохторӣ.

MESOSCALE INTEGRATION AS A RESULT OF SELF-MOVEMENT OF THE OPEN ECONOMY OF THE COUNTRY'S REGIONS

Safarov Bahrom Gulmatovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Vice-Rector for Science of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru

The article is devoted to the analysis of integration processes in the current conditions of the development of the world economy. It is noted that regional integration associations are a "non-linear" process and have multi-vector organizational processes. Usually, at the level of theory, the microeconomic and macroeconomic levels of analysis of integration associations are investigated. Remained not studied such tendencies as "meso-level" integration, which manifests itself in the form of inter sectoral, network, corporate, cluster forms of integration of countries and their regions. It has been proved that "meso-level" integration is the most important and promising direction of the development of integration processes in the Republic of Tajikistan within the framework of integration associations.

Key words: globalization, integration, regional integration, meso-level integration, multi-speed integration, mesoregion, integration model, competitive advantages, international infrastructure projects.

Современная тенденция развития мирового хозяйства демонстрирует ускоренный рост глобализационных процессов. Глобализация мирового хозяйства предполагает стирание границ, возникновение сетевых организаций и разного рода объединений, в рамках которых переплетаются финансовые и товарные потоки. В зависимости от уровня вовлеченности страны к глобализационным процессам, развиваются объемы и масштабы глобализации. При этом, глобализация как новый феномен XXI века не является односторонним и прямолинейным. Ей присущи как положительные, так и негативные последствия, т. е. она имеет противоречивый характер.

Глобализация, способствуя развитию хозяйственных отношений между странами, даёт возможность развитым странам получить больше выгод от эффекта масштаба и синергии, а развивающиеся страны все больше попадают в зависимое положение от внешних шоков, тем самым ограничивается их экономический рост [4, с.176]. Это больше всего связано с тем, что в большинстве развивающихся странах мира внутренняя экономика не готова к вызовам глобализационных процессов. В этих странах в основном не развита инфраструктурно-институциональная среда, что препятствует свободному движению факторов производства.

Следует отметить, что чем больше стран включаются к единому процессу, тем больше объемы потоков, которые происходят в рамках мирового хозяйства. Тенденции развития мирового хозяйства ясно свидетельствуют о том, что одной из таких объединений, где больше всего происходят потоки, являются интеграционные группы. На сегодняшний день в мире насчитывается более 300 интеграционных объединений, и они охватывают почти все регионы мира. А во Всемирной торговой организации нотифицированы 546 торговых блоков в форме соглашений о свободной торговле и таможенном союзе [1]. Именно они в состоянии изменить проблему соотношения между внешними и внутренними факторами развития национальной экономики.

Опыт многих интеграционных групп показывает, что для большинства стран мира активное использование преимуществ современной интеграции, открывает доступ к получению эффекта от масштаба и позитивных выгод от участия в международном разделении труда. Поэтому все страны мира, в том числе и Таджикистан, участвуя в различных интеграционных объединениях, разрабатывают и осуществляют свою экономическую политику и внешнеэкономическую стратегию с учетом новых тенденций и закономерностей развития мирового хозяйства.

Не вступая в большую дискуссию, относительно плюсов и минусов вышеуказанных трендов и тенденций, отметим лишь то, что экономическая интеграция является закономерностью развития мирового хозяйства и в течение относительно короткого времени превратилась в мирохозяйственный процесс, обеспечивающий постоянное расширение сфер межстранового и межрегионального экономического воздействия. В ходе такого взаимодействия национальные экономики постепенно преодолевают проблемы не только с нехватками ресурсов и эффективным их использованием, но и вовлекаются в процесс постепенного хозяйственного объединения с другими странами, в результате которого формируется новый целостный хозяйственный организм – международный хозяйственный комплекс [6]. Если снятие барьеров для свободного движения факторов производства обеспечит доступ к ресурсам интегрирующих стран, то координация национальных регуляторных действий способствует появлению синергетических эффектов от совместного использования ресурсов, что в конечном итоге станет новым источником экономического роста и конкурентоспособности страны.

Однако, такое утверждение, хотя правильное, но не всегда одинаково приемлемо для всех интеграционных групп. Это больше всего связано с тем, что находясь на разных ступенях интеграции, субъекты интеграционных

процессов не могут получать одинаковые эффекты. Поэтому следует подчеркнуть, что интеграция является нелинейным процессом.

Анализ функционирования интеграционных групп показывает, что страны, наперекор политике открытости, стремятся частично сохранить свой суверенитет, поэтому воздерживаются от полной интеграции в рамках того или иного интеграционного объединения. Классическое понимание иерархии интеграции в виде пяти уровней интеграции Балласа, единственным примером которой является ЕС, не всегда встречается на практике. Многие интеграционные объединения находятся на стадии создания региональных торговых соглашений с частичной областью действий, распространяющихся на определённый перечень продукции, а некоторые из них подписали соглашения об экономической интеграции или об образовании таможенных союзов. В зависимости от договорённостей происходит форма интеграции: ЗСТ, ТС, общий рынок, экономический союз, валютный союз, политический союз. Выявлена такая закономерность, что «чем выше уровень интеграции в объединении, тем более разносторонне проявляются экономические эффекты для стран-участниц» [5].

Следовательно, страна, которая больше интегрирована, получает больше «эффектов», по сравнению с другими странами-партнёрами, менее вовлечёнными в этот процесс в рамках объединения. В результате синергии этих эффектов происходит развитие интеграционного объединения в целом.

Эволюция теории интеграции показывает, что в условиях глобализации происходят и другие процессы в интеграционных объединениях, которые не вписываются в теории Балласа. Речь идёт о том, что иерархия Балласа объясняет интеграции государства в целом. Но, ее также можно применить по отношению к отдельным элементам интеграции. Такую проекцию балласовской иерархии относительно отдельных элементов интеграции можно осуществлять следующим образом: если страны решат интегрироваться только по отдельным рынкам, или по производству отдельных секторов экономики, то создание зоны свободной торговли способствует развитию торговли товарами данного сектора. Впоследствии происходит унификация таможенных тарифов по отношению к торговле данными товарами, что приведет к возникновению таможенного союза. Устранение таможенных барьеров способствует формированию общего рынка, где обмен происходит посредством определенной валюты. Так как этот сектор (производство или торговля) постепенно станет системообразующим, с целью не нанесения ущерба странам, принятие политических решений происходит согласованно. Таким образом, есть все основания говорить о том, что интеграционные процессы зависят от глубины и уровня объединений. Чем больше глубина интеграции, тем больше конвергенция экономики, и тем сложнее разработать индикаторы эффективности. Чем выше уровень интеграции, тем больше эффектов, и легче разработать сводный индекс. Поэтому в теории интеграции возникает необходимость выделять пространственную и временную фазы интеграции. «Разноскоростная» интеграция, [2] где страны из-за отсталости экономики позже присоединяются к полной интеграции, препятствует получению динамического эффекта интеграционного потенциала. Пространственная интеграция, такая как «интеграция интеграцией», [5] является новым

феноменом в эволюции теории интеграции. «Эволюция региональной экономической интеграции в недалёкой перспективе приведёт к формированию общего пространства, в котором диалог будет вестись не между отдельными странами, а между интеграционными объединениями» [5, с.19].

По отношению к первой, в целом, из анализа существующих источников известно, что по уровню развития экономики в мире существуют две концепции интеграции:

1. Интеграционные объединения, в которых страны-участниц имеют близкий уровень экономического развития, такие как ЕС, SAARC, ALBA, CARICOM, CAN, UEMOA, ECOWAS, EAC;

2. Интеграционные объединения, где страны отличаются по уровню развития внутри объединений, такие как NAFTA, SACU, SADC, SPARTECA.

Цель первых групп интеграционных объединений в основном заключается в повышении конкурентоспособности экономики стран-участниц посредством формирования синергетического эффекта от объединения производственных ресурсов и интеграционного потенциала.

Страны второй группы объединений, в основном заинтересованы не в дублировании, а в дополнении друг друга. Развитые страны, участвуя в интеграционные объединения, получают новые рынки сбыта и дешевых трудовых и энергетических ресурсов. А развивающимся странам интеграционные объединения дают возможность за счет привлечения иностранных инвестиций создать новые рабочие места, расширять производства и таким образом, повысить уровень экономического развития страны. Независимо от целей интеграции, формирование интеграционных объединений проходит в четырёх последовательных шагах. При выступлении страны первоначально определяют цели. Выступая в той или иной интеграционной группы, страна решит задачи, которых невозможно решить обособлено. Затем определяется модель интеграции, где осуществляется выбор направления взаимодействия. Это может быть совместное развитие системообразующих для всех стран объединений отраслей, развитие отраслей, представляющих интерес для всех стран интеграционного объединения, совместное развитие взаимодополняемых отраслей национальной экономики. А также совместное развитие отраслей с использованием конкурентных преимуществ стран-участниц интеграционного объединения, совместное развитие импортозамещающих производств или совместное развитие инфраструктуры для расширения внутренней и внешней торговли. После чего, создаются необходимые условия и формы интеграционного объединения: зона свободной торговли (ЗСТ), таможенный союз (ТС), общий рынок, экономический союз, валютный союз, политический союз, и наконец, как отметили выше, сопряжение интеграционной группы к другому интеграционному объединению. Примером таких сопряжений являются:

-Проект «Один пояс, один путь», направленный на создание Экономического пояса Шёлкового пути от Тихого до Атлантического океана (ЭПШП). Это проект соединяет интеграционные группы: ЕС, СНГ, ШОС, АСЕАН, ТС, ЕАЭС и такие крупные страны как Россия, США, Китай;

- Соглашение между Канадой и ЕС, Всеобъемлющее экономическое и торговое соглашение (Comprehensive Economic and Trade Agreement), подписанное в 2016 году;

- Всестороннее региональное экономическое партнёрство (Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) о создании «зоны свободной торговли плюс» (ASEAN+1 FTAs) между 10 государств – членом АСЕАН и 6 государств (Индия, КНР, Австралия и Новая Зеландия, Республика Корея и Япония).

Из вышеперечисленных шагов наиболее важным является реализация модели интеграции, т.е. схема реализации интеграции. Так как именно модель интеграции является главной схемой реализации национальных интересов государств – участников интеграции.

Мировая практика функционирования интеграционных объединений свидетельствует о неоднородности этих моделей. Модель интеграционных групп COMESA, ECOWAS, SADC, EAC, ECCAS, SACU, UEMOA, CARICOM, CEN-SAD, CAN, SAARC в основном направлена на совместное развитие угольной промышленности, являющийся системообразующими для всех стран интеграционного объединения [5, с.32]. Развитие отраслей, представляющих интерес для всех стран интеграционного объединения является моделью развития NAFTA, UdMA, ALBA, CAEU, GAFTA, CCASG,

SPARTECA, UfM, CAN, SAARC, OECS, EURATOM, где сельское хозяйство является важной отраслью, и все мероприятия направлены на устранение соперничества на мировом рынке по экспорту и импорту продукции данной отрасли.

Реализация интеграционного потенциала в МЕРКОСУР, UNASUR, ASEAN, EAC происходит по схеме дополнения друг-друга. Например, в рамках МЕРКОСУР налажено совместное производство грузовых и легковых автомобилей, при котором сборка осуществляется в Аргентине с использованием комплектующих из Бразилии. Вследствие такого сотрудничества, в 2016 году импорт запчастей из Бразилии в Аргентину составил 63%, а 70% произведенных автомобилей в Бразилии экспортированы в Аргентину. Более развитая модель реализации интеграционного потенциала встречается в ЕС, которую также используют интеграционные группы CAEU, GAFTA, ANZCERTA. Внутри ЕС наблюдается ярко выраженная специализация стран, т.е. все страны специализируются на производство отдельных товаров. Цель интеграционной интеграции заключается в развитии отраслей специализации на основе конкурентных преимуществ стран-участниц интеграционного объединения.

Для нашей страны наиболее важной является модель реализации интеграционного потенциала АСЕАН. Данная интеграция была ассоциирована со стороны 10 государств Юго-Восточной Азии (Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд, Филиппины, Бруней-Даруссалам, Вьетнам, Лаос, Мьянма, Камбоджа), с целью снижения зависимости экономики этих стран от продукции японского производства. Такая модель называется импортозамещающая и используется в CAN, МССА (САСМ). Представляет интерес мезоинтеграционная модель Восточноафриканского сообщества (ЕАС). Уникальность данной модели заключается в том, что страны

используют не только внутренние потенциалы, но и межстрановой, межрегиональный потенциалы роста. Именно такая модель интеграции вписывается для успешного вовлечения развивающихся стран, не имеющих выхода к морю с ограниченными внутренними рынками в глобализационные процессы. Мезоинтеграция, или как ее называет С. Паско, «частнохозяйственная интеграция проявляется через приграничную торговлю, миграцию населения, а также разрастающуюся паутину частнохозяйственных торговых сетей, корпоративная - в создании стратегических альянсов, кластеров и отраслевых союзов» [3]. Согласно первой части данного определения, мезоинтеграция представляет собой новую форму сотрудничества, где происходит интеграция на уровне приграничных регионов, и этих регионы часто называют мезорегионы. Наиболее популярный вид интеграции получает вторая часть определения, где к мезорегионам относятся те регионы, которые независимо от географического местоположения интегрируются с другими регионами. Например, в рамках Восточноафриканского сообщества (ЕАС) создано пять транспортных коридоров, пронизывающих все страны объединения. При этом два транспортных коридора соединяют промышленные районы государств-членов, не имеющих выхода к морю, с крупнейшими портами этого региона – Момбаса и Дар-эс-Салам, а три других используются для внутриконтинентальных перевозок. В результате такой интеграции объем взаимной торговли стран интеграционного объединения с 2001 по 2016 году вырос в 4,4 раза, а объем внешней торговли – в 2,6 раза[7].

В основном торговля, обмен и производство осуществлялись между регионами, которые находились вблизи этих транспортных коридоров. Иными словами, транспортные коридоры как пространственное образование формировали условия для развития отдельных территорий государств-членов интеграции.

Такая модель сегодня используется во многих интеграционных объединениях, (COMESA, UdMA, MERCOSUR, UNASUR, ALBA, ASEAN, ECOWAS, SADC, ECCAS, SACU, CCASG, CEN-SAD, UfM, SAARC, OECS, ECSC), где международные инфраструктурные проекты составляют «зелёные коридоры» для сотрудничества, и на наш взгляд, для региона Центральной Азии такой модель в будущем станет императивом интеграционной политики. Так как в Центральной Азии реализуются несколько международных инфраструктурных проектов, что в будущем могут формировать мезоуровневую интеграцию регионов стран СНГ, ШОС, и ЕАЭС.

Таким образом, результаты анализа функционирования интеграционных объединений свидетельствуют о том, что:

- интеграция это нелинейный процесс, и при ее формировании странам необходимо определить цель и модели интеграции;

- мезоуровневая интеграция является современной тенденцией участия регионов страны в глобализационном процессе;

- в будущем, после реализации крупных международных инфраструктурных проектов (дороги и ЛЭП) страны, для регионов Республики Таджикистан мезоуровневая интеграция может стать ключевым фактором организации трансграничных производств, логистики и торговли.

Литература

1. Гурова И. П., Ефремова М. В. Конкурирующие теории региональной экономической интеграции: сравнительный анализ // Власть. 2013. №8. [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konkuriruyuschie-teorii-regionalnoy-ekonomicheskoy-integratsii-sravnitelnyy-analiz> (дата обращения: 29.10.2020г.).
2. Кандырова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономики: теория, методология практика. Монография /Д.О. Кандырова. – Душанбе: Ирфон, 2006.- 179 с.
3. Пасько С. Н. Современные формы интеграционных процессов в условиях нестабильности мировой экономики // Научный журнал КубГАУ - Scientific Journal of KubSAU. 2014. №102. [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-formy-integratsionnyh-protsssov-v-usloviyah-nestabilnosti-mirovoy-ekonomiki> (дата обращения: 29.10.2020г.).
4. Сафаров Б.Г. Развитие экономики Таджикистана в условиях глобализации/ Б.Г. Сафаров// Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе. - 2015.- № 2/4 (169). - С. 176-182. ISSN 2074-1847
5. Система индикаторов интеграции как инструмент анализа функционирования региональных интеграционных объединений. Отчёт ЕАЭС. [электронный ресурс] http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_mak...(дата обращения: 04.11.2020г.).
6. Сонин О. В. Теоретические концепции региональных интеграционных процессов// Вестник Московской международной академии. - 2011. - №2. [электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-kontseptsii-regionalnyh-integratsionnyh-protsssov> (дата обращения: 29.10.2020г.).
7. Trade Map, International Trade Centre. [электронный ресурс] URL: <http://www.trademap.org/> (дата обращения 15.12.2020 г.)

УДК: 338.49;001.895

ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА – ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Кодиров Фируз Абдулхафизович – к.э.н., доцент, проректор по международным отношениям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

Статья посвящена исследованию некоторых теоретических и практических вопросов формирования и развития инновационной инфраструктуры развития промышленного предпринимательства. В частности, выявлены и обоснованы структурообразующие элементы инновационной инфраструктуры, а также рассмотрены некоторые актуальные вопросы создания и функционирования компонентов инновационной инфраструктуры в Республике Таджикистан. На основе проведенного исследования обосновывается целесообразность применения новых подходов к государственной политике инновационного развития экономики, создания и поддержки элементов инновационной инфраструктуры, в том числе технопарков, бизнес-инкубаторов, свободных экономических зон, инжиниринговых центров и центров промышленного дизайна.

По результатам исследования доказана необходимость развития и поддержки функционирования компонентов инновационной инфраструктуры – как основы развития производственного предпринимательства в сфере промышленности.

Ключевые слова: предпринимательство, промышленное предпринимательство, инновация, инновационная инфраструктура, технопарки, бизнес-инкубаторы, свободные экономические зоны, устойчивое развитие, промышленность.

ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНЙ- АСОСИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ САНОАТӢ

Қодиров Фируз Абдулҳафизович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди

Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.
Телефон: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

Мақола ба омӯзиши баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ рушди соҳибқорӣ саноатӣ бахшида шудааст. Аз ҷумла, унсурҳои сохтори инфрасохтори инноватсионӣ муайян ва асоснок карда шуда, баъзе масъалаҳои мубрами ташаккул ва фаъолияти унсурҳои инфрасохтори инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудаанд. Дар асоси тадқиқот мувофиқи мақсад будани истифодаи равишҳои нав нисбат ба сиёсати давлатии рушди инноватсионӣ иқтисодиёт, ташаккул ва дастгирии унсурҳои инфрасохтори инноватсионӣ, аз ҷумла паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, марказҳои муҳандисӣ ва марказҳои дизайни саноатӣ асоснок карда шудааст.

Аз рӯи натиҷаҳои тадқиқот зарурати рушд ва дастгирии фаъолияти ҷузъҳои инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун заминаи рушди соҳибқорӣ саноатӣ дар бахши саноат исбот карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибқорӣ, соҳибқорӣ саноатӣ, инноватсия, инфрасохтори инноватсионӣ, паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, рушди устувор, саноат.

INNOVATIVE INFRASTRUCTURE - THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP

Kodirov Firuz Abdulkhafizovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for International Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: 918955155. E-mail: f.kodirov84@mail.ru

The article is devoted to the study of some theoretical and practical issues of the formation and development of innovative infrastructure for the development of industrial entrepreneurship. In particular, the structure-forming elements of the innovation infrastructure were identified and substantiated, and some topical issues of the creation and functioning of the components of the innovation infrastructure in the Republic of Tajikistan were considered. On the basis of the study, the expediency of applying new approaches to state policy of innovative development of the economy, creation and support of elements of innovative infrastructure, including technology parks, business incubators, free economic zones, engineering centers and industrial design centers is substantiated.

According to the results of the study, the need for the development and support of the functioning of the components of the innovation infrastructure is proved - as the basis for the development of industrial entrepreneurship in the industrial sector.

Key words: entrepreneurship, industrial entrepreneurship, innovation, innovation infrastructure, technology parks, business incubators, free economic zones, sustainable development, industry.

Устойчивое развитие производственного предпринимательства имеет непосредственную связь с инфраструктурным обеспечением, особенно инновационной инфраструктурой. Обеспеченность в необходимых инфраструктурных компонентах определяет предпосылки, тенденции и перспективы развития предпринимательской деятельности, так как в Республике Таджикистан вопросы развития производственного предпринимательства находятся в центре всех приоритетов национального развития. Мировая практика показывает, что устойчивое развитие производственного предпринимательства зависит от состояния производственной, технической, финансовой, технологической, транспортно-коммуникационной и других компонентов необходимой инфраструктуры. В связи с этим, в условиях нашей страны исследование теоретических и практических вопросов развития системы инфраструктурного обеспечения,

производственного предпринимательства входит в круг актуальных задач теории и практики.

Реализация крупных инвестиционных проектов в рамках приоритетов национального развития позволили развить инфраструктуру сферы энергетики, дорожно-транспортной системы, а также научной и производственной сфер. Строительство крупных гидроэнергетических объектов, линии передачи электроэнергии, реализация проектов в дорожно-транспортной системе способствовали формированию качественно новой инфраструктуры для развития производственных отношений в целом, производственного предпринимательства в частности. Другим важнейшим достижением в плане развития инфраструктуры производственного предпринимательства является создание свободных экономических зон в регионах страны, в рамках которых созданы условия для организации и развития производственных предприятий. Все это позволило в короткие сроки сформировать необходимую инфраструктуру для развития сфер материального производства в стране. В целом «инновационная система для успешного функционирования должна иметь также благоприятную нормативно правовую базу и эффективную систему вывода на рынки продукции инновационных предприятий» [9, с.197].

Необходимо отметить, что в последние годы также разработаны и утверждены ряд документов и стратегий поддержки производственного предпринимательства, в том числе малого и среднего бизнеса, которые в основном включают государственные программы, программы мораторий на проверку финансово-хозяйственной деятельности, а также другие меры административного характера. Но анализ показывает, что реализация данных программ в основном сводится к написанию отчетов и характеризуется крайне низкой эффективностью. Главной причиной слабой реализации и низкой эффективности реализуемости государственных программ – это отсутствие необходимого финансирования. В связи с этим, далее рассмотрим некоторые элементы предпринимательской инфраструктуры, которые не отвечают требованиям современного рынка.

Финансовая инфраструктура. Одно из проблемных инфраструктурных компонентов развития производственного предпринимательства в Республике Таджикистан. Дорогой банковский кредит, отсутствие бюджетного финансирования мероприятий, направленных на поддержку предпринимательства, отсутствие гарантийных фондов, лизинговых компаний, а также крупных и эффективных микрофинансовых организаций не позволяют отечественным предпринимателям развивать свой бизнес. ГУ «Фонд поддержки предпринимательства», который был преобразован в ГУП ПЭБТ «Саноатсодиротбонк» все еще находится в поиске своей ниши и характеризуется низкой информационной и коммуникативной политикой. Необходимо отметить, что формирование инновационной инфраструктуры, в частности на основе ее устойчивого финансового обеспечения «требует организации рационального и систематического управления» [3, с.2].

Консультационная инфраструктура. Данный компонент инфраструктуры развития производственного предпринимательства оказывает консультационные услуги субъектам предпринимательской

деятельности. Такие центры на сегодняшний день созданы в некоторых городах и районах страны, в частности в городах Душанбе и Худжанде. Кроме того, 31 декабря 2018 г. создано ГУ «Формирование и развитие предпринимательства в Таджикистане». Основная цель данного государственного учреждения – это методическая и консультационная поддержка начинающих предпринимателей. Учреждение предоставляет услуги по обучению культуры предпринимательства, составлению бизнес-плана, организации интенсивных курсов «от плана к действию», обучения основам привлечения инвестиции, а также оказанию консультационной помощи по предпринимательским, правовым, маркетинговым и другим направлениям. Наряду с этим, специалисты данного бизнес-инкубатора оказывают консультационные услуги по созданию нового предприятия, налоговым и таможенным вопросам, проверки со стороны государственных органов и государственные услуги. Инкубационная программа данного центра охватывает 3 месяца и 22 тематических направлений, которые предназначены для оказания методической и консультационной помощи всем заинтересованным предпринимателям.

Бизнес-инкубаторы – это фундаментальные факторы развития инновационной промышленности. В последние годы в Республике Таджикистан созданию таких центров отводится особое внимание. К примеру, в Послании Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018г. было отмечено, что «с целью повышения правовых, финансовых и экономических знаний предпринимателей, оказания помощи в разработке бизнес проектов и поиску путей их реализации, в особенности для новообразованных субъектов предпринимательства, а также привлечения молодежи к предпринимательской деятельности Правительству Таджикистана необходимо принять конкретные меры для организации в городах и районах центров обслуживания для предпринимателей, которые одновременно могут выполнять задачи бизнес-инкубаторов» [5].

Инновационно-производственная инфраструктура. В данном направлении важную роль признаны сыграть университетские технопарки и региональные инновационные центры. Университетские технопарки считаются наиболее эффективной формой стимулирования экономического развития на основе интеграции образования, науки и производства. На сегодняшний день, независимо от направления подготовки и отраслевой специфики при всех вузах Республики Таджикистан созданы технопарки. Даже в тех университетах и институтах, где не проводится фундаментальные и прикладные исследования, а также экспериментальные разработки формально созданы технологические парки, даже индустриально-технологические парки, которые в основном не функционируют. В большинстве таких технопарках на сегодняшний день организуются языковые курсы, курсы шитья и кулинарии, осуществляется издательская деятельность, даже есть примеры, где на технопарке производят гончарную продукцию. Политика возрождения народных ремесел не должна сконцентрироваться на технопарках, так как это искажает концепцию и противоречит требованиям, предъявляемым к таким центрам.

В теории и практики встречаются различные подходы к интерпретации компонентов инновационной инфраструктуры развития производственного предпринимательства. Обобщая их можно отметить, что основными элементами инновационной инфраструктуры являются технологические парки, инфраструктура поддержки, кластеры и свободные экономические зоны (Рис. 1). Необходимо отметить, что не все приведенные на рисунке компоненты существуют в нашей экономике, а некоторые элементы, например, вузовские технологические парки, свободные экономические зоны и информационные центры уже созданы и функционируют, хотя признаки инновационного поведения в их деятельности не всегда прослеживаются. В связи с этим, для этого необходимо на основе проектного подхода идентифицировать и решить существующие проблемы развития этих центров.

Инновационное развитие промышленности развитых стран основывается на функционировании различных кластеров, технологических инкубаторов и университетских научно-технологических парков. Кластеры и техно-инкубаторы в нашей экономике еще не созданы, поэтому вся надежда на университетские технопарки и инновационные центры, которые созданы при Национальной академии наук Таджикистана и отраслевых академий. Уместно упомянуть, что пока в нашей республике не будут созданы полноценные кластеры, технологические инкубаторы и технопарки невозможно решить вопросы повышения конкурентоспособности бизнеса, сокращения диспропорции в региональном развитии, сглаживания пространственных перекосов, а также поощрения развития инновационных видов деятельности и сфер за счет активного использования инноваций в пространственные развития национальной экономики. По мнению авторов «только путем развития вузовской науки, повышения уровня инновационного потенциала высших учебных заведений, можно решать проблемы инфраструктурного обеспечения инновационного развития регионов страны» [8, с.182].

Обзор зарубежной практики показывает, что чаще всего технопарки как отдельный комплекс создаются рядом с технологическими факультетами и институтами. Вузы в данном случае обеспечивают высококвалифицированный персонал, совместное использование производственных ресурсов, более легкий доступ к необходимой научной и деловой информации, использование баз данных и научной литературы, необходимой для отслеживания последних достижений в науке, технике и технологиях, а также большую поддержку в организации научных мероприятий.

В источниках встречаются различные определения инновационной инфраструктуры. Мы согласны с определением автора [6, 125], который определяет инновационную инфраструктуру, как «часть инновационной системы, которая включает специально созданные для генерации наукоемкого бизнеса и коммерциализации научных разработок вузов и НИИ, образования (особые зоны, технопарки, бизнес-инкубаторы и др.), а также инновационно-ориентированные субъекты инфраструктуры, обеспечивающие ресурсную поддержку и оказание услуг инновационному бизнесу, с целью формирования дополнительных конкурентных преимуществ экономических агентов».

Рис. 1. Компоненты инновационной инфраструктуры развития производственного предпринимательства (разработка автора)

На наш взгляд, технопарки на современном этапе развития это ключевые агенты, обеспечивающие выживание промышленных предприятий и способствующие сохранению их рыночной позиции. Формирование промышленности, основанное на знаниях и инновациях возможно на основе тесного взаимодействия промышленных предприятий и технопарков. В Республике Таджикистан кроме университетских технопарков и соответствующих центрах при Национальной академии наук Таджикистана и других инновационных центров или частных технопарков не существуют. Поэтому, единственная надежда инновационного развития национальной промышленности и отечественного бизнеса – это углубление и укрепление взаимодействия и сотрудничества промышленных предприятий и бизнес-сообщества с существующими технопарками.

На наш взгляд, регионы тоже должны разработать локальные программы поддержки развития технопарков и инновационных центров. Такая практика на сегодняшний день существует только в Согдийской области и г. Душанбе. В данном контексте мы рекомендуем или создать совет по инновационному развитию при председателях областей, городов и районов, или же наиболее подходящий вариант ввести должность зампреда по индустриализации и инновационному развитию, который будет контролировать вопросы, связанные, в том числе с использованием потенциала технопарков и инновационных центров. Наряду с этим, как утверждает профессор М.К. Файзуллоев «Органы местной государственной власти должны активно участвовать в создании благоприятных экономических условий для формирования и развития инновационной инфраструктуры. Крупные промышленные города в своем развитии должны использовать интеграционную эффективность инвестиций, регулирующих функции и организационные усилия. По инициативе администрации городов инвесторам должно предлагаться большое разнообразие стимулирующих льгот. Для этого в областном и городском бюджетах создается гарантийный страховой фонд. Этот опыт основывается на том, что, несмотря на сиюминутные потери в бюджете, предоставлять льготы инвесторам выгодно» [7, с.185].

Необходимо отметить, что проблемы инновационного развития в Республике Таджикистан кроются в отсутствии необходимой инновационной инфраструктуры и в неправильных подходах к ее построению. Опыт развитых стран показывает, что именно инновационная инфраструктура является основой развития инновационной деятельности промышленного предпринимательства, отдельных отраслей, регионов и страны в целом.

В круг актуальных вопросов развития инновационной инфраструктуры развития промышленного предпринимательства входят вопросы смены модели экономического развития в Республике Таджикистан. В данном контексте, когда правительство стремится переходить на новую модель экономики, т.е. на индустриально-аграрную, хотя, на наш взгляд, целесообразно выбрать чисто индустриальную модель, необходимо осознать, что любая система общественных или производственных отношений со временем должна выйти на принципиально новый уровень.

Здесь катализатором может выступить только научно-технический прогресс и повышение качества человеческого капитала.

В данном контексте важно не только стремление самых хозяйствующих субъектов, но и реформа всей системы государственного управления. Развитие инновационной деятельности на основе формирования качественно новой инновационной инфраструктуры требует пересмотра всех парадигм государственного управления социально-экономическим развитием. Эти моменты заложены в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030г., но пока вопросы оценки эффективности государственного управления и создания инновационной инфраструктуры остаются открытыми.

Развитие инновационной инфраструктуры зависит от состояния и существования всех или основных ее компонентов. Как было выше отмечено, основными элементами инновационной инфраструктуры являются инновационные и технологические центры, исследовательские лаборатории при крупных университетах, технологические инкубаторы, бизнес-центры и т.д. Но, на сегодняшний день вышеприведенные центры, которые стимулируют инновационную деятельность, особенно в промышленности, отсутствуют. Здесь уместно отметить, что актуальной проблемой является реформа системы высших учебных заведений. На наш взгляд, целесообразно создать национальные исследовательские университеты, опорные технические вузы, например, на основе смены статуса Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. Сегодняшняя система управления наукой, научно-исследовательскими работами и бюджетного финансирования науки не отвечает требованиям, необходимым для развития современной инновационной инфраструктуры в производственной сфере.

На данном этапе развития государство должно пересмотреть свою политику в области инновационного развития, так как «... роль государства в развитии инновационной системы основывается на стимулировании инновационного развития, создании условий для коммерциализации знаний и вывода новых продуктов и услуг на рынки. Главным принципом такого подхода является развитие во взаимодействии трех систем: бизнеса, государства, науки и образования» [4, с.21].

Вышеприведённое утверждение обусловлено тем, что для формирования инновационной инфраструктуры необходимо создать систему тесного взаимодействия исследователей и ученых на стыке нескольких научных дисциплин, т.е. формировать среду для проведения различных междисциплинарных исследований. На наш взгляд, на сегодняшний день ключевыми проблемами развития инновационной инфраструктуры в нашей стране являются: неэффективная государственная политика в области инновационного развития, нехватка квалифицированных кадров, слабая государственная поддержка инновационных инициатив и новых исследований, а также системы стимулирования инновационной деятельности и взаимодействия науки и производства.

Кадры – основа развития инновационной деятельности и любых изменений в данном направлении. Креативные, квалифицированные кадры, а также прозрачная система их отбора и назначения на ответственных

позициях, которые занимаются управлением формирования и развития инновационной деятельности на различных уровнях государственного управления признаются главным фактором своевременного и качественного перехода на инновационную экономику. Мы согласны с утверждением Е.А. Александровой, что «модернизация экономики, а в перспективе построение инновационной экономики - экономики знаний, должны сопровождаться долгосрочной кадровой политикой государства, ибо роль высококвалифицированных специалистов в инновационной экономике очень велика и будет постоянно расти» [1, с.120].

Промышленность, инновации и инфраструктура – три главных приоритета национального развития Республики Таджикистан на перспективу. Все четыре объявленных приоритета национального развития, а также содействие продуктивной занятости зависят от развития промышленности, инновационной деятельности и необходимого инфраструктурного обеспечения. На сегодняшний день, когда в мире технологии быстро меняются вопросы энергоэффективности, повышения качества продуктов питания, создание современной дорожно-транспортной и логистической инфраструктуры, реализация приоритетов в области ускоренной индустриализации, а также создание инновационных рабочих мест основываются на применении инновационных решений во всех сегментах экономики, отрасли и бизнеса, внедрении современных технологий и цифровизации социально-экономических процессов.

Таким образом, нам необходимо на основе создания современной инновационной инфраструктуры и развития инновационной деятельности продвигать устойчивую индустриализацию экономики Республики Таджикистан.

Литература:

1. Александрова Е.А. Проблемы и тенденции развития малого промышленного предпринимательства/ Е.А. Александрова //Экономика и управление. - 2011.- № 6 (68). - С. 120-127.
2. Ерыгин Ю.В., Матрица распределения бизнес-процессов инновационных проектов как инструмент формирования архитектуры инновационной инфраструктуры региона/ Ю.В.Ерыгин, Е.В.Борисова //Сибирский журнал науки и технологий. -2017.- Т. 18.- № 2.- С. 458-463.
3. Заверза Е.В. Модель развития региональной инновационной инфраструктуры на основе развития инфраструктуры и систематизации инновационной деятельности/ Е.В. Заверза //Аллея науки.- 2019. -Т. 2.- № 1 (28).- С. 549-555.
4. КОРТУНОВА В.С. Инновационные посредники как системообразующий элемент инновационной инфраструктуры/ В.С. КОРТУНОВА //Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 10: Инновационная деятельность. -2008. -№ 3.- С. 20-22.
5. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26.12.2018 [электронный ресурс] URL: <http://www.prezident.tj/ru/node/19089> (дата обращения: 12.04.2019г.)
6. Тарасова А.С. Анализ функционирования инновационных элементов в рамках формирования региональной инновационной инфраструктуры/ А.С. Тарасова // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение.- 2017.- № 4 (52). - С. 123-134.
7. Файзуллоев М.К. Процесс формирования инфраструктуры инноваций и стимулирования инновационной деятельности в научно-технологические сферы/ М.К. Файзуллоев // Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы развития современного общества» в 2-х томах. - 2011.- С. 184-185.

8. Ходжаев П.Д. Инфраструктурное обеспечение инновационного развития региона/ П.Д. Ходжаев, Б.Х. Нурдинов //Экономика Таджикистана.- 2019. -№ 1.- С. 178-183.

9. Храмова Е.С. Элементы инфраструктуры инновационной деятельности в промышленности/ Е.С. Храмова //Проблемы совершенствования организации производства и управления промышленными предприятиями: Межвузовский сборник научных трудов.- 2010.- № 1-2. - С. 197-202.

УДК: 336. 02

МЕХАНИЗМҲОИ УСТУВОРӢ ВА РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муслихова Тахмина Тагоевна - н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов 64/14.

Нуров Маҳмадназар Раҷабалиевич - ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 904777171.

Дар шароити имрӯза масъалаи устувори низоми бонкӣ яке аз қисматҳои асосии суботи низоми иқтисодии давлат ба ҳисоб рафта, тавассути ин низоми метавон дар фаъолгардонии рушди иқтисодии давлат мусоидат намуд. Аз ҳамин лиҳоз, муаллифон дар мақолаи мазкур масъала ва механизмҳои муҳимтарини рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро баён намудаанд. Воқеан, ноустувор шудани низоми бонкӣ ба ноустувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳар як давлати алоҳида оварда мерасонад. Аз ин рӯ, масъалаи дарёфти роҳҳои имконпазири рушди низоми бонкӣ дар маркази диққати Бонки миллии Тоҷикистон, тамоми ташилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои махсуси алоҳидаи соҳавӣ бояд дар ҷустуҷӯи дарёфти роҳҳои муассир бошанд. Бинобар ин, муаллифон барои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини устувори низоми бонкӣ тадқиқот анҷом додаанд.

Калидвожаҳо: устуворӣ, фаъолгардонии рушди иқтисодӣ, механизмҳои устуворӣ, низоми бонкӣ, муаммоҳо, ноустуворӣ, равандҳои иқтисодӣ.

МЕХАНИЗМЫ СТАБИЛЬНОСТИ И РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Муслихова Тахмина Тагоевна – к.э.н., доцент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Нуров Махмадназар Раҷабалиевич - ассистент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 904777171.

В современных условиях вопрос устойчивости банковской системы является одним из основных компонентов устойчивости экономической системы государства, и через эту систему может способствовать активизации экономического развития страны. В связи с этим, авторы данной статьи обращаются к наиболее важным вопросам и механизмам развития банковской системы Республики Таджикистан.

Реальная нестабильность банковской системы приводит к экономической и социальной нестабильности в каждой стране. Поэтому вопрос поиска возможных путей развития банковской системы находится в центре внимания Национального банка Таджикистана, все кредитные организации и отдельные специализированные компании должны искать эффективные пути. Поэтому авторами были проведены исследования, направленные на решения наиболее важных вопросов устойчивости банковской системы.

Ключевые слова: *устойчивость, активизация экономического развития, механизмы устойчивости, банковская система, проблемы, нестабильность, экономические процессы.*

MECHANISMS OF STABILITY AND DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Muslikhova Tahmina Tagoevna - candidate of economics sciences, associate professor of the exchange business department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14.

Nurov Makhmadnazar Rajabalievich - assistant of the department of stock exchange, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel.: 904777171.

In today's conditions, the issue of the stability of the banking system is one of the main components of the stability of the economic system of the state, and through this system it can help to enhance the economic development of the country. In this regard, the authors of this article turn to the most important issues and mechanisms for the development of the banking system of the Republic of Tajikistan.

The real instability of the banking system leads to economic and social instability in every country. Therefore, the issue of finding possible ways of developing the banking system is in the focus of attention of the National Bank of Tajikistan, all credit organizations and individual specialized companies should look for effective ways. Therefore, the authors carried out research aimed at solving the most important issues of stability of the banking system.

Keywords. *Stability, activation of economic development, mechanisms of stability, banking system, problems, instability, economic processes.*

Бонк ва низоми бонкӣ дар ҳама давру замон дар ташаккул ва рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва шинохти равоҷоти доимии байнифардӣ байнидавлатӣ, махсусан, дар муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ мавқеи махсус ва аввалиндараҷа дошта, тавассути онҳо ташаккули рушди заминаҳои мусоиди иқтисодӣ ва густариши равандҳои молиявӣ ба роҳ монда мешавад, зеро даврони муносибатҳои одитарини мубодила ва ташаккули одитарин муносибатҳои пулӣ мувофиқи талаботи ҳама давру замон зарурати ташкили низоми бонкиро ба миён овард.

Аз давраи шинохти муносибати ҷамъиятӣ дар соҳаи тиҷорату истеҳсолот зарурат ва аҳамияти ташкили бонкҳо торафт эҳсос мегардад. Гарчанде ки бонкҳо муҳимияти худро дар рушди тамоми бахшҳои иқтисодӣ инъикос намоянд ҳам, он аз хусусиятҳои ташкил додани як қатор имтиёзҳо дар ҷамъият иборат аст. Ба ин хотир, масъалаи механизмҳои устувории низоми бонкӣ аз аввали шаклгирию шакливазкунии раванди фаъолияти бонкҳо вазифаи асосии ҳар як давлати мустақил мебошад. Ба масъалаи устувории низоми бонкӣ ва зарурати таъсиррасонии он ба иқтисодиёт баъди истиқлолият ба даст овардани Тоҷикистон аҳамияти аввалиндараҷа дода шуд.

Воқеан, ноустувор шудани низоми бонкӣ ба ноустувории иқтисодиёт ва иҷтимоиёти ҳар як давлати алоҳида оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, масъалаи дарёфти роҳҳои имконпазири рушди низоми бонкӣ дар маркази диққати Бонки миллии Тоҷикистон, тамоми ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои махсуси алоҳидаи соҳавӣ бояд дар ҷустуҷӯи роҳҳои муассир бошанд. Ғайр аз ин, барои дарёфти механизм ва роҳҳои устуворгардонии низоми бонкӣ бояд фарогирии равандҳои қонунии

устуворгардонӣ фарох буда, ҳар як механизми пешбинигардида фарогири тобеияти қонунҳои амалкунандаи соҳа аз он ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз бухрони молиявии ҷаҳонӣ соли 2008 низоми бонкӣ ин ягона низомест, ки боназардошти тамоми мушкилот ва муаммоҳои мавҷуда фаъолона амал намуда, ба иқтисодиёт таъсир мерасонад. Баъд аз даврони истиклолият зарурати дубора аҳамият додан ба масъалаҳои устувори низоми бонкӣ аз давраи яқум ва дуҷуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ оғоз гардида, аз байн рафтани як қатор бонку ташкилотҳои қарзӣ боиси коҳиш ёфтани рушди низоми бонкӣ гардид, ки ҷараёни мазкурро аз ҷадвали 1 ба таври возеҳ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1. -Динамикаи теъдоди ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2001-2020 (адад)

Номгӯи бонкҳо	011	013	015	016	017	018	019	020	Тағйирот нисбат ба соли 2011 +/-
Бонкҳо	5	6	7	8	7	7	7	8	+3
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ									-2
Ташкилотҳои қарзи амонатии қарзии хурд	4	9	9	8	7	5	5	0	-14
Ташкилотҳои қарзии хурд	3	2	1	4					-37
Фондҳои қарзии хурд	5	9	6	4	3	1	1	9	-16
Ҷамағӣ	39	37	23	03	4	9	9	3	-66

Сарчашма: ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ

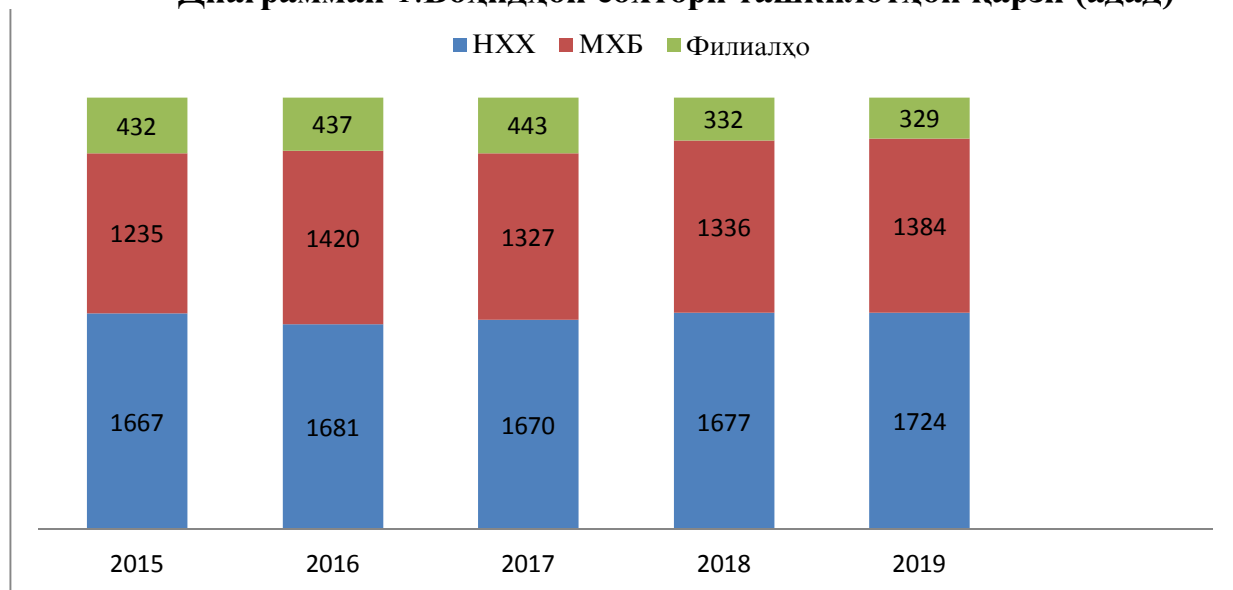
Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 гуфтан мумкин аст, ки пояи ноустувори аксар ташкилотҳои қарзӣ аз рӯзи таъсисёбии онҳо маълум буд, лекин бо сабаби муътадили равандҳои иқтисодӣ ин ноустувории онҳоро мушоҳида кардан душвор буд. Баъд аз шадид шудани давраи дуҷуми бухрони молиявии ҷаҳонӣ дар давоми ду сол шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ яқум аз 134 адади соли 2016 ба 81 адад дар соли 2020 баробар гардид, ки дар умум, 40%-и шумораи ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва бонкҳои тиҷоратиро ташкил медиҳад. Ғайр аз ин, вазъи як қатор бонкҳои низомсози кишвар, ки ҳиссаи бештари бозори байнибонкӣ дар дасти онҳо мебошад ҶСК «Тоҷиксодиротбонк» ва ҶСК «Агроинвешбонк» қобилияти пардохтпазирии онҳо коста гардида, ба вазъи умумии бозори байнибонкӣ ва сатҳи талабот таъсири манфӣ расонид. Вазъи ноустувори аксар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ аз камшавии миқдори шумораи онҳо дар низоми бонкӣ

гувоҳӣ медиҳад, ки ин омил боиси тағйироти ҷиддии сохторӣ дар низоми бонкӣ мегардад.

Дар низоми бонкии кишвар бонкҳои тиҷоратӣ яке аз ҷузъҳои муҳимтарини иқтисодиёти давлат ба ҳисоб рафта, бо назардошти аз низоми бонкӣ берун шудани 4 бонки тиҷоратӣ ва ҷойи онҳоро гирифтани ҶСК «Спитаменбонк», ҶСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон», ҶСК «Бонки Арванд» ба миён омад. Ба аз байн рафтани якчанд бонки тиҷоратӣ нигоҳ накарда, шумораи онҳо дар соли 2011 15 ададро ташкил дода, ин шумора дар соли 2020 ба 18 адад расид, ки нисбат ба соли 2011 3 адад зиёд аст. Шумораи ташкилотҳои амонатии қарзии хурд бошад, дар соли 2011 34 ададро ташкил медод, ки ин шумора дар соли 2020 ба 14 адад рост омад, ки нисбат ба соли 2011 20 адад, ё 58,8% кам гардидааст. Шумораи ташкилотҳои қарзии хурд аз 43 адади соли 2011 ба 6 адад дар соли 2020 расидааст. Ин нишондиҳанда дар муқоиса ба соли 2011, 37 адад ё 86% кам гардидааст ва ин масъала дар сатҳи низоми бонкии кишвар аз ҳисоби ташкилотҳои қарзии хурд нигаронкунанда мебошад, ки чунин тамоюл нодуруст будани ҷараёни ояндабинӣ ва коста будани ҳаҷми захираҳо ва қобилияти пардохтпазирии онҳо мебошад. Фондҳои қарзии хурд бошанд, аз 45 адади соли 2011 ба 29 адад дар соли 2020 расидааст, ки нишондиҳандаи мазкур дар муқоиса ба соли 2011 16 адад ё 35, 5% кам гардидааст.

Умуман, дар низоми бонкӣ шумораи тамоми ташкилотҳои қарзӣ бе назардошти филиал ва воҳидҳои сохтории онҳо дар соли 2011 139 ададро ташкил медиҳад, ки ин шумора дар соли 2020 ба 73 адад расидааст ва дар муқоиса ба соли 2011 66 адад ё 47,5% кам гардидааст, ки коҳишҳои тамоюли мазкур, аз як тараф, дар самти фаъолияти низоми бонкӣ нигаронкунанда бошад, аз тарафи дигар, ба сатҳи эътимоди мизоҷон нисбат ба низоми бонкӣ таъсири манфӣ мерасонад. Новобаста аз кам шудани шумораи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ шумораи марказҳои хизматрасонии бонкӣ зиёда гардидааст, ки дар диаграммаи 1 ба таври зерин инъикос шудааст.

Диаграммаи 1. Воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзӣ (адад)

Сарчашма: Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ 2015-2019.

Маълумотҳои диаграммаи 1 нишон медиҳанд, ки бо вуҷуди камшудани миқдори бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ онҳо тавасути 1724 адад воҳидҳои сохторӣ хизматрасонии худро дар доираи имкониятҳои худ амалӣ намуда, барои мунтазам ба роҳ мондани раванди хизматрасонӣ бо 24 адад воҳидҳои сохтории худ бо реҷаи шабонарӯзӣ (24 соат) ва 13 адади онҳо бо реҷаи кории 14-соата амал менамоянд, ки ин амал низ дар сатҳи зарурӣ ба талаботи мизочон каноатмандкунанда нест.

Аз ин лиҳоз, ба ақидаи мо, барои ба инобат гирифтани ҳолати воқеии мазкур ва ҷиҳати коҳиш додани раванди мазкур андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- вобаста ба таъсиси ҳар як ташкилоти қарзӣ аз рӯи мақом вобаста ба нақшаи стратегии он муайян намудани меъёрҳои муқарраршуда;
- ба ҷойи ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд бештар таъсис додани ташкилотҳои амонатии қарзии хурд;
- вусъат ва ташкили ҳарчи бештари ширкатҳои ломбардӣ, фьючерсӣ ва ширкатҳои лизингӣ;
- тақсимооти маблағҳои лоиҳаҳои сармоягузоришаванда ба воситаи як бонк ё ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ;
- баланд кардани сармояи оинномавӣ барои ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ то ҳадди 90%-и сармояи оинномавии бонкҳо;
- тақсим намудани амалиётҳои ҷалбшудаи дорои хавфи калон дар асоси муқаррароти Бонки миллии Тоҷикистон ба бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкии низомсоз вобаста аз иқтидори молиявии онҳо;
- таъсис додани бонкҳои соҳавӣ, махсусгардонидашуда ва ғайра.

Дар ҳамин замина, оид ба мушкилот ва равандҳои устувории низоми бонкӣ як қатор тадқиқотҳои илмӣ анҷом дода шудааст, ки дар ин тадқиқот роҳу воситаҳои гуногуни механизмҳои устувории бонкӣ арзёбӣ гардидааст. Аз рӯи таҷриба ҷиҳати дарёфт кардани механизмҳои устуворгардонии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, пеш аз ҳама, дарёфти омилҳои таъсиррасонанда мувофиқи мақсад мебошад. Аз рӯи гуфтаҳои профессор Н. Ашуров, агар сухан дар бораи омилҳои устувории бонки тижоратӣ равад, омилҳои беруна ва дохилии онро дар назар дорад. Ба омилҳои берунае, ки ба фаъолияти бонк таъсир мерасонанд, пеш аз ҳама, омилҳои умумииктисодӣ дохил мешаванд. Сатҳи устувории бонкҳо ва низоми бонкӣ аз сатҳи тараққиёти иқтисодии мамлакат вобастагии зиёд дорад. Омилҳои беруна иборатанд аз: механизми давлатию ҳуқуқӣ, амали қонуниятҳо ва мукаммалии онҳо, сатҳи таъминнокии ҳуқуқию меъёрҳои, ки тавассути онҳо ҳудуди фаъолияти бонкҳо муайян карда мешавад [1].

Воқеияти аслии дарёфти механизмҳои устувории бонкҳои тижоратиро вобаста ба таъсири омилҳо пешбинӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад. Механизм дар низоми бонкӣ ин фишанги дорои хусусияти стратегӣ буда, дар он роҳҳои ҳал ва самараноки муаммоҳои низоми бонкӣ инъикос гардидаанд, ки тавассути истифодаи онҳо бонк ба ҳадафҳои олии худ бо роҳи таъсири мутақобилаи босамар дар ҷамъияти иқтисодӣ расида метавонад.

Бояд кайд намуд, ки яке аз самтҳои асосии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030 дар бахши молиявӣ ин: пурзӯр намудани иқтисодии низоми бонкӣ тавассути афзоиш додани сармояи он ва такмил додани низоми идоракунии захираҳои инсонӣ, қорӣ намудани низомҳои муосири идоракунии хавф ва усулҳои назорат дар асоси арзёбии хавфҳо дар ташкилотҳои молиявӣ мебошанд [3].

Дарёфти омилҳои муассири воқеан таъсиррасонанда ин, пеш аз ҳама, дарёфти роҳи механизмҳои инноватсиониро дар низоми бонкӣ тақозо менамояд. Дар фаъолияти бонкҳо механизм ҳамчун индикатори асосии роҳи ҳалли мушкилоти ҷойдошта дар сатҳи амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Ҷиҳати муайян кардани муҳити устувории ташкилотҳои қарзӣ дар сатҳи низоми бонкӣ мушаххасоти иқтисодии молиявии онҳо дар доираи гурӯҳбандӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Пас аз соҳибистиқлолӣ, соли 1998 дар қаламрави кишвар давраи санҷиши раванди фаъолияти низоми бонкии мамлакат оғоз гардид, ки ба воқеӣ будани ҳолати низоми бонкии мамлакат ва воқеияти таъсири давраи дуҷуми бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ нишон дод, ки дар низоми бонкии кишвар натавонанд шумораи бонкҳои тиҷоратӣ ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ кам гардид, балки қараёни пардохтпазирӣ ва иқтисодии захиравии ташкилотҳои қарзӣ низ тағйир ёфт, ки дар диаграммаи 2 ба таври возеҳ инъикос гардидааст.

Диаграммаи 2. -Ҳолати устуворӣ ва пардохтпазирии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019

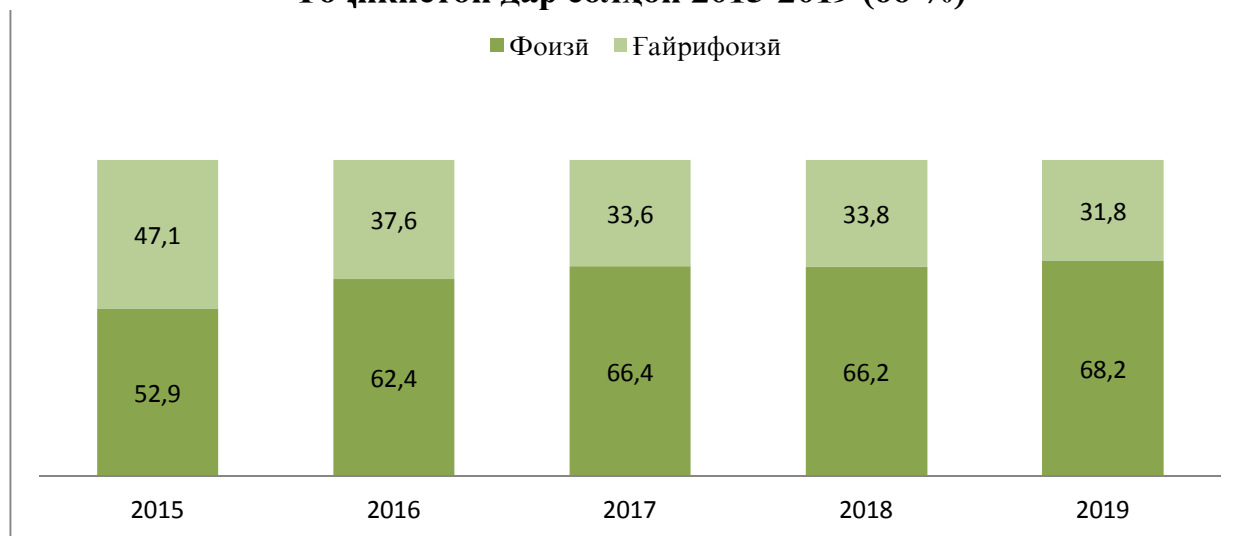
Сарчашма: Ҳисоби муаллифон аз рӯи маълумотҳои БМТ

Аз рӯи лапишҳо ва нишондиҳандаҳои диаграммаи 2 маълум аст, ки қорӣ ботадриҷи қараёни пардохтпазирии низоми бонкии мамлакат аз таъсири давраи дуҷуми бӯҳрони молиявӣ соли 2014 оғоз гардида, вазъи пардохтпазирии ин низом аз 70,4%-и соли 2015 то ба 68,3%-и соли 2019 2,8% қорӣ ёфтааст. Ба ин хотир, қорӣ дарёфти механизмҳои устувории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандии иқтисодии молиявии бонкҳо аз рӯи меёрҳои муқаррарнамудаи Кумитаи Базелӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ба

иктисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар мувофиқи мақсад мебошад. Гурӯҳбандии ташкилоҳои қарзӣ аз рӯи сохтори низоми бонкӣ ва фарогирии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ҷиҳати ташкил ва мукамал сохтани механизмҳо кифоят намекунад. Аз ин лиҳоз, ҷиҳати дарёфти механизмҳои самаранок гурӯҳбандии низоми бонкӣ аз рӯи иқтисодии молиявӣ дар шакли зерин мувофиқи мақсад буда, амал намудан аз рӯи сохтори низоми бонкӣ, ки пурра фарогири ҳаматарафаи рушди иқтисодиёти миллий бо назардошти сатҳи хавфҳои бавучудоянда зарур мебошад.

Маълуман, аз тадқиқоти анҷомдодаи мо аён аст, ки аз ҳама механизми мутаассир дар гурӯҳи бонкҳои, ки қобилияти пардохтпазирии миёна ва пардохтпазирии нокифоя доранд, чунин бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар асоси мувофиқаҳои тарафайн ва бо иҷозати Бонки миллии Тоҷикистон якҷоя қарда шаванд, ё аз доираи низоми бонкӣ, умуман, берун (баста) қарда шаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи худбаҳодиҳӣ аз тарафи ягон бонки тижоратӣ ё ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ дар айни замон ба роҳ монда нашудааст, ки имконияти ташкилоти қарзиро дар бозори байнибонкӣ дуруст инъикос қарда тавонад. Маълумотҳое, ки дар диаграммаи 3 оварда шудаанд, аз рӯи таҳлили функционалӣ баҳо дода шудаанд, ки чунин таҳлил камбудӣ ва камомадҳои ҷузъии низоми бонкиро дуруст ва пурра инъикос қарда наметавонад.

Диаграммаи 3. - Сохтори даромади ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2019 (бо %)

Сарчашма. Ҳисоби муаллифон дар асоси маълумотҳои бюллетени омили бонкӣ

Аз маълумотҳои мазкур чунин бармеояд, ки бинобар аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ иҷро намудани вазифаҳои асосӣ, ки миёнаравии молиявӣ мебошад, даромади фоизии онҳо зиёд гардида, ҳиссаи даромади фоизӣ аз 52,2% дар соли 2015, ба 68,2% дар соли 2019 баробар шуд. Лекин, даромади ғайрифоизии ташкилотҳои қарзӣ бошад, аз ҳисоби таъсири омилҳо ва маҳдудиятҳои бозори байнибонкӣ тағйирот дар нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ сатҳи даромади онҳо нисбат ба давраи соли 2015 дар соли 2019 ба андозаи 15,3% коҳиш ёфтааст ва

сабаби аслии коҳиш ёфтани ин лаванд, аз як тараф, коста шудани вазъи пардохтпазирии баъзе ташкилотҳои қарзӣ ва, аз дигар тараф, коҳиш ёфтани эътимоди мизочон нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Ғайр аз ин, таҳлили гузаронидаи мо аз рӯи таҳлили функционалӣ мебошад.

Ба ақидаи мо, ҷиҳати пурзӯр кардани пояҳои устувории низоми бонкӣ ва муайян кардани сатҳи пардохтпазирии онҳо пешниҳоди таҳлилҳои ҷузъӣ ва таркибиро ба роҳ мондан мувофиқи мақсад мебошад. Ва дар асоси ин, тахмин кардан мумкин аст, ки маҷмӯи тадбирҳои пешниҳодшуда метавонад ба устувории рушди низоми бонкӣ натавонад минтақа, балки дар маҷмӯъ, ба иқтисодиёти минтақа, кишвар, бахусус, бахши воқеӣ, ки барои ҷалби манбаҳои захирашаванда мусоидат мекунад, таъсир расонад ва рушди самараноки онро таъмин намояд. Чунин таҳлилҳо ба мо имкон медиҳад, ки роҳҳои беҳтарини рушди устувори низоми бонкии давлатро ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи низоми иқтисодии миллӣ таъмин намоем. Умуман, таъсири рушди устувори низоми бонкӣ ба низоми иқтисодиро тавассути истифодаи фишангҳои функционалӣ ва таркибӣ содатар кардан мумкин аст, ки вобастагии низоми бонкиро ба таври шаффоф нишон медиҳад. Низоми омӯхташударо ҳолати воридшавӣ, сохтори дохилии низом ва равандҳои дар он мавҷудбуда ба амал меорад. Дар доираи низоми бонкӣ натиҷаи фаъолияти он бояд фарогири масъалаҳои асосӣ бошад ва раванди анҷоми амалиётҳо ба субъектҳои соҳибкорӣ ҷиҳати таъмини фаъолият ва рушди босамари онҳо, қарздиҳии истеъмоли ба аҳоли, дастгирии лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар мақомоти иқтисодиёти кишвар ҳамчун институти молиявӣ таъмин намояд.

Таҳлили иқтисодии молиявӣ бонки тиҷоратӣ бо назардошти омилҳои дохилию беруна нишон медиҳад, ки тавозунашро ба талаботи бозор мувофиқ гардонад. Дар ҷараёни фаъолият барномаи аз ҷиҳати илмӣ мукамал тартиб диҳад, ки ҳамаи тарафҳои бозорро дар бар гирад, ин барои қарорҳои дуруст қабул кардан мусоидат мекунад. Сохтори дурусти раванди таҳлили тамоми ташкилотҳои қарзиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи расми 1 ба роҳ мондан мувофиқи мақсад мебошад.

Таҳлили имкониятҳои бонки тиҷоратӣ бояд аз нуқтаи назари омилҳои дохилӣ ва берунӣ бо назардошти омилҳои муҳити бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, сатҳи рақобати байнибонкӣ гузаронида шуда, масъалаҳои устувории низоми бонкӣ аз рӯи чунин меъёрҳо таҳлил ва баҳогузорӣ карда шаванд.

Таҳлили омилҳои дохилии фаъолияти бонки тиҷоратӣ дар асоси муайян намудани ҳолати молиявӣ он, феҳристи хизматҳои расонидашуда, сатҳи аз техникаи ҳозиразамон таъмин будан, таҷрибаи корӣ ва малакаи кормандон сурат мегирад. Инчунин, бонки тиҷоратӣ дар даст маълумотҳои зарурӣ оид ба бозор ҷамъоварӣ намуда, дар вақти таҳлили имкониятҳои дохилӣ мавриди истифода қарор диҳад.

Доираи шароитҳои берунӣ бонки тиҷоратӣ васеъ буда, бо самтҳои муҳимтарини сиёсати фаъолияти хоҷагидорӣ давлат, рушди муносибатҳои иқтисодии он, чораҳои ба эътидол овардан ва танзими сатҳу сифати иқтисодиёт, инчунин, бо нақши назорати Бонки миллии

Тоҷикистон ва дигар меъёрхое, ки дар дохили он ҳалу фасл карда мешаванд, алоқаманд аст.

Расми 1. Модели таҳлил ва омилҳои арзёбии устувории ташкилотҳо.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Дарёфти механизмҳои имконпазири рушд бояд маҳаки асосии фаъолияти ҳар як ташкилоти қарзиро дар бар гирад. Ба ин хотир, ташкили механизмҳои зерин ба манфиати рушди низоми бонкӣ хоҳад буд:

- интихоби усулҳои тафриқавии низоми бонкӣ вобаста ба рушди ташкилотҳои қарзӣ;
- таҷдиди низоми нави сохтории бонкӣ дар дохили кишвар бо фаро гирифтани тамоми самтҳои иқтисодии давлат;
- дар асоси меъёрҳои сиёсати макропридунсиалӣ роҳандозӣ намудани низоми бонкии кишвар;
- тартиби дурусти сиёсати кадрӣ низоми бонкӣ вобаста ба талаботҳои нави иқтисодӣ;
- дар ташкилотҳои қарзӣ ҷорӣ намудани низоми идоракунии зидди бухронӣ бо назардошти таҷрибаи бонкҳои хориҷӣ;
- ташаккул ва истифодабарии низоми ташхис ва мониторинги устувории ташкилотҳои қарзӣ, ки аз мониторинги доимӣ, ояндабинии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, гузаронидани стресс-тестҳо ва баҳодихии устувории молиявӣ иборат мебошад.
- баланд бардоштани таъсири меъёри бозтамвили БМТ ба меъёрҳои қарзи бонкӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ ва табдил додани он ба меъёри калидӣ дар муносибатҳои пулию қарзӣ.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2030 - - Душанбе, 2016. - С. 70.
2. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе, 2018. - С. 409.
3. Ассотсиатсияи сиёсати макропруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 12 июли соли 2016. №95 тасдиқ шудааст.
4. Бюллетени омери бонкӣ 2015-2018 (281). - С. 112.
5. Бюллетени омери бонкӣ 2019 №12 (281). - С. 98.
6. Ашуров Н. Идора кардани хатари бонкӣ / Н. Ашуров. – Душанбе, 2014. - С. 275.
7. Хайрзода Ш.Қ. Ҷойгоҳ ва нақши низоми бонкӣ дар сиёсати ноилшавӣ ба суботи молиявии иқтисодиёти миллий. / Ш.Қ. Хайрзода. - Паёми молия ва иқтисод. - 2020.- №2 (22). - С.7-12.
8. Портер Роберт С. Введение в регулирование, надзор и анализ банковской деятельности / С.Портер Роберт - Вашингтон: Институт экономического развития. - Мировой Банк, 1992. - 57 с.
9. Живалов В.Н. Повышение устойчивости функционирования коммерческих банков: автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук / В.Н.Живалов. - М., 1997. - 22 с.

УДК: 331.5

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатов Хуришед Маҳмадович - н.и.у., дотсент, мудири кафедраи молия ва муомилоти пулии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 919-27-67-76

Гулов Ақобир Бахронович – унвонҷӯи кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 904656627

Дар мақолаи мазкур таъсири омилҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисодии меҳнатӣ дар баҳши аграрии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегардад.

Дар шароити иқтисодиёти бозаргонӣ иқтисодии меҳнатӣ дар деҳот алҳол бо давомнокии баланди бекорӣ ва суръати афзоиши он, маҳдудият дар интиҳоби ҷойҳои кори ҳолӣ ва имконоти корӣ омӯхта шудааст.

Самтҳои асосии танзими шароити иқтисодии афзоиши самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар деҳот барои ояндабинии динамикаи сатҳи шугли аҳоли ва рушди меҳнат, инчунин, барои ирсали маълумоти зарурӣ ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳангоми асоснокунӣ ва коркарди барномаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ имконият медиҳанд.

Вазъи кунунии масъалаҳои рушди иқтисодии меҳнатӣ ҷиҳати ҳалли мушкилот дар илми иқтисодиёти ватанӣ шаҳодат медиҳад, ки назарияи мукаммали таҳқиқи масъалаи мазкур пешниҳод нагардидааст ва муаммоҳои ниҳоят муҳими иқтисодиёти кишоварзӣ таҳлил карда нашудааст.

Дар мақолаи мазкур тавсияҳо оид ба таъмин намудани шугли аҳоли, ки яке аз мушкилоти асосии сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад, дода шудааст. Аз ин рӯ, барои сабук кардани оқибатҳои номатлуб, қабул кардани чораҳои мушаххас барои танзим кардани он лозим мебошад. Амалияи ислоҳоти иқтисодӣ, татбиқи гузариши самаранок ба муносибатҳо ва алоқаҳои бозаргонӣ, афзоиши вобастагии иқтисодиёти мамлакатҳои гуногун дар натиҷаи тавсияҳои низоми ҷаҳонишавии хоҷагидорӣ ба донишмандони иқтисодӣ талаботҳои зиёдро пешниҳод менамоянд.

***Калидвожаҳо:** иқтисодии меҳнатӣ, омилҳои таъсиркунанда, иқтисоди бозорӣ, баҳши аграрии минтақаҳо, талабот ва пешниҳод.*

СОВРЕМЕННАЯ СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Давлатов Хуришед Махмадович - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и денежного обращения Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 919-27-67-76.

Гулов Акобир Бахронович – соискатель кафедры менеджмента Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 904-65-66-27.

В данной статье рассматривается влияние экономических факторов на развитие трудового потенциала в аграрном секторе Республики Таджикистан. Авторами в условиях рыночной экономики изучены трудовой потенциал в сельской местности, рост безработицы, ограниченности выбора создания новых рабочих мест.

Основные направления по регулированию эффективности экономического роста в сельской местности позволяют прогнозировать динамику занятости, развитие труда, а также предоставлять необходимую информацию государственным органам при обосновании и разработке социально-экономических программ.

Обоснованы современное состояние развития трудового потенциала с целью решения проблем отечественной экономики в науке свидетельствующие о том, что не было представлено всеобъемлющей теории и проанализированы наиболее важные проблемы экономики сельского хозяйства.

Научные рекомендации по трудоустройству становятся одной из основных проблем экономической политики государства, поэтому смягчение негативных последствий требует принятия конкретных мер. Предложены осуществление экономических реформ, эффективный переход к рыночным отношениям и контактам, возросшая зависимость экономик разных стран на основе рекомендаций мировой экономической системы создали большой спрос на экономистов.

Ключевые слова: трудовой потенциал, влияющие факторы, рыночная экономика, аграрный сектор регионов, спрос и предложение.

CURRENT STATE OF LABOR POTENTIAL USE IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Davlatov Khurshed Makhmadovich - Tajik State University of Finance and Economics, candidate of Economic sciences, associate Professor, Head of the department of finance and monetary circulation. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone. 919-27-67-76

Gulov Akobir Bahronovich- applicant for the department of management Tajik State University of Finance and Economics, assistant. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street, 64/14. Phone. 904-65-66-27.

This article considers the impact of economic factors on the development of labor potential in the agricultural sector of the Republic of Tajikistan. Researched in the conditions of market economy, labor potential in rural areas, growth of unemployment, restrictions on the selection of new jobs.

The main directions for regulating the efficiency of economic growth in rural areas make it possible to predict the dynamics of employment and labor development, as well as provide the necessary information to state bodies when substantiating and developing socio-economic programs.

The current state of the development of labor potential has been substantiated with the aim of solving the problems of the domestic economy in science, indicating that no comprehensive theory has been presented and the most important problems of agricultural economics have been analyzed.

Scientific recommendations on employment are becoming one of the main problems of the state economic policy, therefore mitigation of the negative consequences requires the adoption of specific measures. Implementation of economic reforms, an effective transition to market relations and contacts, increased dependence of the economies of different countries on

the basis of recommendations of the world economic system have created a great demand for economists.

Key words: *labor potential, influencing factors, market economy, agrarian sector of regions, supply and demand.*

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар самти иқтидори меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюлот ва мушкилоти нав ба вучуд омаданд, ки он, пеш аз ҳама, ба коҳиши мутлақи шумораи шуғлдорон дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ тааллуқ дорад. Аз ин хотир, дар шароити имрӯзаи ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ, вазифаи танзими шуғли нопурра, махсусан, дар қисми аграрӣ аз ҳама муҳимтар гашта истодааст, ки ба саҳми он қариб 65% аҳолии коргари мамлакат рост меояд. Қобили зикр аст, ки дар бозори меҳнати дар солҳои охир бавучудода, байни ҷойҳои кори мавҷуда ва пешниҳоди онҳо номутаносубӣ вучуд дорад. Ин раванд дар натиҷаи табдил ёфтани бекории ниҳонӣ ба бекории ошкор шадид мегардад ва натавонад хусусияти микдорӣ, балки сифатӣ низ мегирад. Ифодаҳои номувофиқатӣ, ҳамчунин, дар рост наомадани омодакунии касбӣ ва таҳассусии қувваи корӣ, паст шудани даромадҳои оилавӣ ба шароитҳои иқтисодии соҳаҳои истеҳсолии моддӣ алоқаманд зоҳир мегардад.

Рушди устувори бахши аграрӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ба сифат ва сатҳи истифодаи иқтидорҳои меҳнатӣ вобастагии бевосита дорад. Вале таҳқиқот нишон дод, ки мавҷудияти як қатор мушкилоти шадид, аз қабили шуғли каммаҳсули иқтисодӣ дар бахши аграрӣ, бартарияти шуғли дастӣ, инкишофи сусти фаъолиятҳои ғайрикишоварзӣ ва ғайра имконият намедиханд, иқтидори мавҷудаи меҳнатӣ дар бахши аграрӣ самаранок истифода карда шавад.

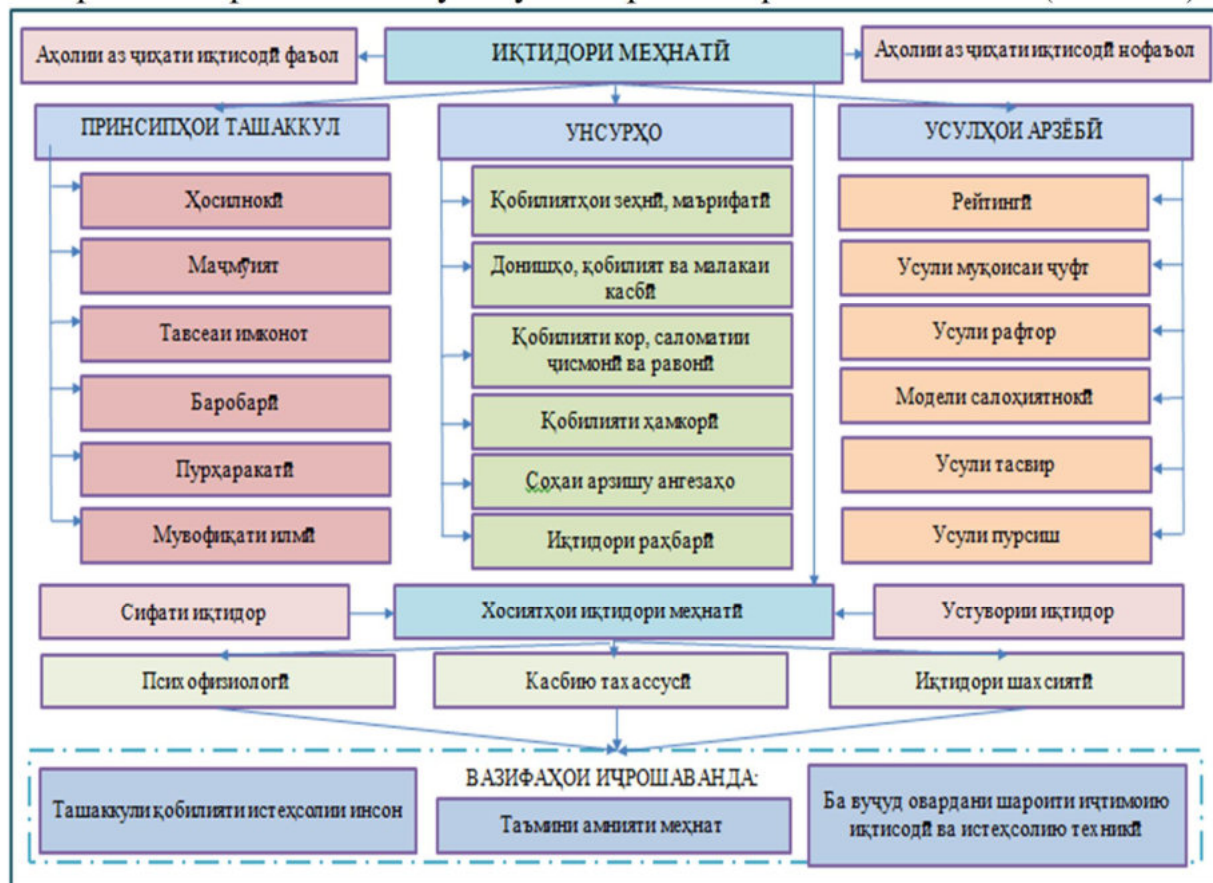
Иқтидори меҳнатии минтақа яке аз муаммоҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, роҳҳои ҳалли он дар бештари мавридҳо, дар натиҷаи чораандешиҳои иқтисодию иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад. Рушди иқтидори меҳнатӣ зарурати истифодаи усулҳои гуногунро талаб менамояд, ки дар бештари мавридҳо барои баландбардории самаранокӣ принципҳои гуногуни онро истифода менамоянд. Иқтидори меҳнатӣ дар деҳот қисми бозори меҳнати миллиро ташкил медиҳад ва аз ин рӯ, ба қонуниятҳои умумии фаъолияти он итоат карда, ҳамзамон дорои хусусияти худ мебошад. Дар ин хусус, нишондиҳандаи асосии иқтидори меҳнатӣ дар деҳот ҳангоми муқоиса кардани минтақаҳо бо зичии гуногуни аҳоли ва масофаҳои гуногун байни маҳалҳои аҳолинишин метавонад ба хулосаҳои ғалат оварда расонад.

Айни замон, иқтидори меҳнатӣ дар деҳот камсамар фаъолият менамояд ва системаи махсуси пешгӯикунандаи тақозо ба қувваи корӣ ва арзани он вучуд надорад. Дар ояндаи наздик қисми аграрии иқтисоди ҷумҳурӣ ҳамчун соҳаи асосии ба кор андохтани меҳнат баромад хоҳад кард. Ислоҳоти дар бахши аграрӣ гузаронидашаванда ба дараҷаи муайян иқтидори соҳаро ҷиҳати ҷалб намудани қувваи корӣ васеъ мегардонад. Аммо аз сабаби зудҳаракатии захираҳои, ки дар он шуғл ба таври комил ба тағйироти вазъи иқтисодӣ аксуламале нишон намедихад,

таъминкунии суръатҳои пешгузарандаи рушд нисбат ба инкишофи аҳолии деҳа яке аз муаммоҳои асосӣ гардидааст.

Таҳқиқи масъалаи ташаккулёбӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар бахши аграрӣ нишон дод, ки стратегияи асосгузори сиёсати давлатии кормандии шуғли аҳоли ба тавозуни баландтарини имконпазири талабот ва пешниҳод дар иқтисоди меҳнат вобаста мебошад. Таъмини шуғли аҳоли, ки суръатҳои баландшавии бекорӣ ва танзими иқтисоди меҳнатро дар минтақа нигоҳ медорад, аз анҷомёбии муваффақонаи ислоҳоти иқтисод ва дигаргуниҳои бозорӣ вобаста мебошад [2].

Дар мақола қайд карда шудааст, ки рушди иқтисоди меҳнатӣ хоҳ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва хоҳ дар сатҳи минтақа аз дуруст истифода намудан ва роҳандозии принципҳои он вобастагии калон дорад. Дар баробари ин, рушди иқтисоди меҳнатӣ зарурати истифодаи усулҳои гуногунро талаб менамояд, ки дар бештари мавридҳо барои баландбардории самаранокӣ принципҳои гуногуни онро истифода менамоянд (Расми 1).

Расми 1. Принципҳои ташаккулёбӣ, унсурҳои сохтор ва хусусиятҳои иқтисоди меҳнатӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллифон

Аз расми 1 маълум мегардад, ки таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва истифодаи иқтисоди меҳнатӣ дар бахши аграрӣ, аз он ҷумла дар сатҳи деҳот ҷузъҳои таркибии иқтисоди меҳнатӣ, аз қабилӣ сохтор ва таркиби он, принципҳои ташаккули иқтисоди меҳнатӣ, унсурҳои таркибдиҳанда ва усулҳои баҳодихии он мушаххас ва гурӯҳбандӣ карда шудааст, дар баробари ин, хусусиятҳои

хоси иқтидорҳои меҳнатӣ, сифат, устуворӣ ва вазифаҳое, ки иқтидорҳои меҳнатӣ барои ҳалли онҳо сафарбар карда мешаванд, асоснок карда шудааст.

Барои муайян намудани таъсири омилҳои иқтисодӣ ба рушди иқтисодии меҳнат дар баҳши аграрии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, муқоисаи шумораи миёнаи солонаи кормандони кироҷкор дар баҳши аграрӣ дар сатҳи ҷумҳурий ва НТЧ арзёбӣ карда шуд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Шумораи миёнаи солонаи кормандони кироҷкор дар баҳши аграрӣ (ҳазор нафар)

	2014	2015	2016	2017	2018	Қимати миёна
Ҷумҳурии Тоҷикистон	494,4	490,8	483,8	520,8	512,5	500,5
НТЧ	19,7	17,7	16,4	12,1	11,6	15,5

Сарчашма: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Минтақаҳо», Душанбе.-2019, С.81.

Аз таҳлили ҷадвали 1 бармеояд, ки шумораи миёнаи солонаи кормандони кироҷкор дар баҳши аграрӣ 500,5 ҳазор нафарро ташкил додааст. Дар НТЧ бошад қимати мазкур ба 15,5 ҳазор нафар баробар буда, нисбат ба сатҳи ҷумҳурий 3,1% -ро ташкил медиҳад. Қобили қайд аст, ки раванди гардиши қувваи корӣ дар кишоварзӣ бисёр ғаёб бошад ҳам, ин ба беҳбудии ҳаёти босифати захираҳои меҳнатӣ оварда намерасонад. Тақсими бекорон дар мақомоти шуғли аҳолии ба қайд гирифташуда аз рӯи синну сол дар ҶТ ва НТЧ дар ҷадвали 2. оварда шудааст [6].

Ҷадвали 2. - Тақсими бекорон дар мақомоти шуғли аҳолии бақайд гирифташуда аз рӯи синну сол дар ҶТ ва НТЧ ҳаз. нафар

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Ҷумҳурии Тоҷикистон					
Шумораи бекорон	52,3	53,9	55,5	51,1	53,1	49,7
Аз ҷумла дар синну соли:						
То 18-	2,3	2,5	2,1	2,1	2,3	2,2
18-24	10,7	10,7	11,5	13,0	12,0	11,6
25-29	17,1	19,9	19,0	15,9	16,3	17,0
Пеш аз нафақа	0,9	0,3	1,2	0,7	0,4	0,4
Дигар	21,3	20,5	21,7	19,4	22,1	18,5
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурий (НТЧ)						
Шумораи бекорон	12,0	14,0	14,5	13,3	16,6	16,6
Аз ҷумла дар синну соли:						
То 18-	0,7	1,0	0,9	1,1	1,3	1,3
18-24	2,2	2,8	3,2	3,2	3,4	3,7
25-29	2,5	3,3	3,4	3,0	3,7	4,7
Пеш аз нафақа	0,2	0,09	0,1	0,5	0,2	0,1
Дигар	6,4	6,9	6,9	5,6	7,9	6,7

Сарчашма: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.- 2019. - С. 93-94.

Қайд кардан зарур аст, ки дар давоми давраи таҳқиқот тамоюли манфии паст кардани сатҳи шуғл ва афзоиши бекорӣ дар деҳот ба назар

расид. Агар дар соли 2013 сатҳи шуғл дар ҷумҳурӣ 52,3 ҳаз. нафарро ташкил меод, дар соли 2018 49,7 ҳаз. нафарро ташкил дода, илова бар он поёнравии сатҳи шуғл қариб дар ҳама гурӯҳҳои ҷинсӣ ва синнусолӣ ба истиснои мардҳои то 30 - сола ба амал омад. Ин нишондиҳандаҳо дар НТҶ дар соли 2018, 16,6 ҳазор нафар, яъне нисбат ба соли 2013 38% зиёд мебошад. Ин тамоюл оид ба ноустувор шудани шароити иқтисодӣ барои шуғли аҳолии деҳот дарак медиҳад. Ҷараёни инкишофи минтақавии сатҳи шуғл низ номусоид аст. Паст рафтани сатҳи шуғл бо афзоиши шумораи умумии бекорони дар ҳадамотҳои шуғл бақайдгирифташуда анҷом ёфт [5].

Дар солҳои охир зери таъсири ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ дигаргуниҳои демографӣ тамоюлотӣ нава дар динамикаи шуғл ва бекорӣ аҳоли падида омаданд, ки аз беҳшавии вазъи бозори меҳнат дарак медиҳанд. Нишондиҳандаҳои асосии бекорӣ дар ҷадвали 3 ҳисоб карда шудааст.

Аз соли 2014 то 2018 афзоиши миқдори бекорон ба 25,2% ба мушоҳида мерасад. Соли 2014 сатҳи бекорӣ нисбат ба миқдори умумии аҳоли 0,6% - ро ташкил дод ва дар соли 2018 ҳам ин рақам тағйир наёфтааст.

Ҷадвали 3. - Вазъи бекорӣ дар НТҶ ҳазор нафар

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2014	2015	2016	2017	2018
Теъдоди умумии аҳоли	1922	1972	2021	2069	2020
Теъдоди умумии бекорон	14,0	14,5	13,3	16,6	16,6
аз ҷумла					
Занон	5,9	6,1	6,2	6,4	6,2
Сатҳи бекорӣ, %	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6
Сатҳи бекорӣ занон, %	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллифони мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2018. - С. 25 - 96.

Шумораи бекорони синни қобили меҳнат дар давраи панҷсолаи гузашта ба 6,5% афзудааст. Ба он нигоҳ накарда, ки тафовут байни шумораи умумии бекорон ва шумораи бекорони бақайдгирифташуда дар деҳот якмаром кам шуда истодааст, сатҳи ҳифзи иҷтимоии бекорон бениҳоят паст боқӣ мондааст [7].

Ҳамин тариқ, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозаргонӣ масъалаи таъмин намудани шуғли аҳоли ба яке аз мушкилоти асосии сиёсати иқтисодии давлат мубаддал мегардад, аз ин рӯ, барои сабук кардани оқибатҳои номатлуб қабул кардани чораҳои мушаххас барои танзим кардани он лозим меояд. Қайд кардан зарур аст, ки талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат ба бисёр омилҳои дигар вобаста мебошанд. Ҳамаи омилҳои ба бозори меҳнат таъсиркунанда ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: омилҳои таъсиргуздоранда ба талабот дар иқтисоди меҳнат ва омилҳои таъсиргуздоранда ба пешниҳод. Ҳамзамон, ба нархи қувваи корӣ ҳар ду ин гурӯҳҳо таъсир мегузоранд, зеро нарх таҳти таъсири талабот ва пешниҳод ташкил мегардад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТҶ) яке аз минтақаҳои

пуриктидори ҷумхурӣ ба ҳисоб меравад. Минтақа дорои иқтидори калони табию иқтисодӣ ва меҳнатӣ мебошад, ки зиёда аз 2,0 млн. нафар ё худ 23% аҳолии ҷумхурӣ дар ҳамин минтақа умр ба сар мебаранд. НТЧ аз ду минтақа иборат аст: Минтақаи Ҳисор ва минтақаи Рашт. Дар минтақаи Ҳисор 1695,7 ҳазор нафар ё 84,7% аҳолии НТЧ зиндагӣ менамояд. Минтақаи Рашт, минтақаи кӯҳӣ мебошад. Дар ин минтақа наздики 400 ҳазор нафар ё худ 15,5% аҳолии НТЧ умр ба сар мебаранд. Иқтидори табию иқтисодии бахши аграрии минтақа бо шартҳои истифодаи самараноки он имкон медиҳад, ки шуғли аҳолии таъмин карда шуда, сатҳи камбизоатӣ қатъан паст гардида, таъмини амнияти озуқаворӣ устувор шуда, инчунин, имкониятҳои содиротии он вусъат ёбанд [5].

Адабиёт

1. Амонова Д.С. Социальная политика и социальная справедливость в Республике Таджикистан (экономические аспекты исследования): монография / Д.С.Амонова.- Душанбе: Ирфон, 2006. – 124с.

2. Ахмедова У.Ч. Баланд бардоштани хавасмандии касбии ҷавонон ҳамчун роҳи ҳалли масоили иҷтимоӣ иқтисодӣ дар бозори меҳнат. / У.Ч.Ахмедова// Маводи конференсияи ҷумхуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масоили иҷтимоӣ иқтисодии ташаккули шакли инноватсионии иқтисод ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (27-28 октябри 2017с.). – Душанбе. - С. 111-116.

3. Бободжонов Р.М. Вопросы формирования миграционной политики/ Р.М.Бободжонов//Меҳнат ва рушди иҷтимоӣ (Труд и социальная защита) - НИИ труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан - Душанбе, 2012.- №4(15).– С. 31-33.

4. Богдановский В.А. Труд и занятость в сельском хозяйстве / В.А.Богдановский//Вопросы экономики. -, 2005.- №6.- С. 72-83.

5. Маҷмӯаи оморӣ - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Минтақаҳо» Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе.-2018с. - С. 25-26

6. Маҷмӯаи оморӣ. - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе.-2018с. – С. 18

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - [манбаи электронӣ]. – 26.12.2019. – ҳолати дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/21975>. (санаи дастрасӣ 20.02.2020с.)

УДК: 330. 4: 330.48.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАШКИЛОТ

Сафаров Баҳром Гулматович - н.и.и., дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985000515. E-mail: bahrom 1975@list.ru

Амиров Муҳаммадшариф Савзаевич - муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 202448383

Дар мақолаи мазкур муаллифон фаъолияти молиявии корхонаро, ки дар ҳама шаклҳо он ба хавфҳои зиёд, аз ҷумла хавфҳои молиявӣ алоқаманд мебошанд, дида баромадаанд. Хавфи молиявӣ ба зудтағйирпазирии ҳолати иқтисодӣ дар мамлакат ва

вазъи бозори молиявӣ, тавсеаи самти муносибатҳои молиявӣ, ба вуҷуд омадани технологияҳо ва воситаҳои муосир, инчунин, омилҳои дигар вобастагӣ дорад.

Бояд қайд намоем, ки идоракунии хавфҳои молиявӣ, амалиётҳои молиявӣ дар баробари дигар салоҳиятҳои кормандон ва сифати системаи иттилоотӣ дар баландбардорӣ ва нигоҳдории рақобатпазирии корхона омили асосӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: хавфи молиявӣ, зуҳуроти объективӣ, муҳити иқтисодӣ, амалҳои субъективӣ, номуайянии натиҷаҳо, муайянкунии хавфҳо, тағйирёбии сатҳ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ОРГАНИЗАЦИИ

Сафаров Баҳром Гулматович - к.э.н., доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 985000515, E-mail: bahrom_1975@list.ru

Амиров Мухаммадшариф Савзаевич - преподаватель кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 202448383

В статье авторы рассматривают финансовую деятельность предприятия, которая во всех ее формах связана с высокими рисками, в том числе финансовыми. Финансовый риск зависит от волатильности экономической ситуации в стране и состояния финансовых рынков, расширения финансовых отношений, появления современных технологий и инструментов, и других факторов.

Следует отметить, что управление финансовыми рисками, финансовыми операциями, наряду с другими компетенциями сотрудников и качеством информационной системы, является ключом к повышению и поддержанию конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: финансовый риск, объективные явления, экономическая среда, субъективные действия, неопределенность результатов, идентификация риска, изменение уровня.

THEORETICAL BASIS OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF AN ORGANIZATION

Safarov Bahrom Gulmatovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Vice-Rector for Science of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel: 985000515, bahrom_1975@list.ru

Amirov Mukhammadsharif Savzaevich - Lecturer at the Department of Financial Management, Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, St. Nakhimov 64/14. Tel: 202448383

In the article the author examines the financial activity of an enterprise, which in all its forms is associated with high risks, including financial ones. Financial risk depends on the volatility of the economic situation in the country and the state of financial markets, the expansion of financial relations, the emergence of modern technologies and tools, and other factors.

It should be noted that the management of financial risks, financial operations, along with other competencies of employees and the quality of the information system, is the key to increasing and maintaining the competitiveness of an enterprise.

Key words: financial risk, objective phenomena, economic environment, subjective actions, uncertainty of results, risk identification, level change.

Фаъолияти молиявии корхона дар ҳама шаклҳои он ба хавфҳои зиёд, аз ҷумла хавфҳои молиявӣ алоқаманд мебошанд. Онҳо чунин хавфҳои молиявие мебошанд, ки таъсирашон ба натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ хеле зиёд мегардад.

Хавфи молиявӣ ба зудтағйирпазирии ҳолати иқтисодӣ дар мамлакат ва вазъи бозори молиявӣ, тавсеаи самти муносибатҳои молиявӣ, ба вучуд омадани технологияҳо, воситаҳои муосир ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад. Идоракунии хавфҳои молиявӣ, низоми молиявӣ дар баробари дигар салоҳиятҳои кормандон ва сифати системаи иттилоотӣ дар баландбардорӣ ва нигоҳдории рақобатпазирии корхона нақши асосиро мебозад.

Ҳалли ин муаммо дар робита бо воқеиятҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудбуда, муҳимияти мустақили амалӣ ва назариявӣ дошта, андешаҳои иловагии батартибдарории мақсаднокро дар бар мегирад, ки натавонанд тачрибаи байналмилалӣ, балки тачрибаи минтақавӣ низ дорад.

Тадқиқоти хавфҳои молиявӣ ба сифати объекти махсуси идоракунии ва танзим зарурати баррасии як қатор тартиботеро пешбинӣ менамояд, ки ба мазмуни категорияи мазкур алоқамандӣ дорад.

Нигоҳи ретроспективӣ ба муносибатҳои нав барои кушодани мафҳуми хавф, нишон медиҳад, ки он тайи солҳои зиёд ба қатори муаммоҳои нисбатан актуалӣ дохил мешавад. Метавон чунин муносибатҳоро ба мафҳуми категорияи «хавф» дохил намуд [1, с. 11].

Мафҳуми мазкур аз калимаи юнонӣ «кӯхпора» мебошад. Дар забони итолиёвӣ *risiko* - хавф, таҳдид; *risicare* - ҳаракат дар байни кӯхпораҳо ва дар забони фаронсавӣ бошад, хавф маънидод карда мешавад.

Дар доираи илми иқтисодӣ ду назарияи асосии хавфро чудо кардан мақсаднок аст: классикӣ ва неоклассикӣ, ки ҳанӯз солҳои сиюми асри гузашта ба вучуд омада буданд. Аввалин намоёндагони назарияи классикӣ Милл ва Сениор буданд, ки онро аз нигоҳи интизорихои талафоти математикӣ, ки дар натиҷаи ин ё он қарор ба даст меомад, инъикос менамуданд. Тартиби асосии назарияи классикӣ, ин муайян намудани хавф ҳамчун эҳтимолияти зарар ва талафот аз қарори интихобшуда ва стратегияи фаъолият мебошад [2, с. 64]. Яктарафа маънидод намудани хавф сабаби танқид гардид ва барои пайдо шудани назарияи неоклассикӣ замина гузошт. Асосгузори он Ф. Найт, А. Маршалл ва А. Пигу буданд. Онҳо ҳисоб мекарданд, ки соҳибқорие, ки дар шароити номуайяни амал мекунад, бояд ду категорияро ба роҳбарӣ гирад: андозаи даромади интизорӣ ва бузургии фарқият (тамоилгирӣ) [3, с. 87].

Фаъолияти соҳибқорӣ тибқи ин категория бо консепсияи фоидаи муайян асос меёбад, яъне дар вақти интихоб ба он варианте афзалият дода мешавад, ки ноустувории даромаднокӣ нисбатан камтар аст.

Ба назарияи неоклассикӣ аз ҷониби Ч. Кейнс систематикӣ карда шудани донишҳои дар аввал мавҷудбудаи низоми хавфҳо ворид карда шуда, онҳоро бо омилҳои боваринокӣ (омилҳои қонеъгардонӣ аз хавф) пурра намуд. Мазмуни он дар ин мебошад, ки ба хоҳири гирифтани даромади калон соҳибқор ба таваккал кардан омода аст [4].

Ҳамин тариқ, дар назарияи неоклассикӣ категорияи хавфҳо бо эҳтимолияти дуршавӣ аз мақсадҳои гузашташуда алоқамандӣ дошт.

Тайи солҳои охир назарияи хавф ба туфайли тадқиқоти олимони Чонсон (1947), Шулс (1949) ва Хэди (1952) боз ҳам ривоч ёфт. Асарҳои ин олимони бештар аз тадқиқоти заминавӣ, ки ба таҳлили системавӣ,

назарияи идоракуни, қабули қарорҳо, тадқиқоти амалиёт алоқамандӣ доштанд, бармеомаданд. Дар оянда афкори ғарбии иқтисодӣ ба масъалаҳои назарияи интиҳоб, қабули қарорҳо дар шароити хавф ва номуайяни аҳамияти бештар метод. Асарҳои Тобин (1958), Маркович (1959), Лингтер (1965), Шмитт (1972) ва ғайра аз ин шаҳодат медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи муаммоҳои мазкур асарҳои илмӣ аз тарафи олимони: Ш.С. Нуров, А.А. Бегматов, Б.Г. Сафаров, Д. Қ. Хочаев, М.С.Содиқов, Е. Ш. Мирзоева ва дигарон таълиф шудааст. Дар Тоҷикистон муносибат ба хавф якхела набуд. Солҳои 20-уми асри XX як қатор санадҳои ҳуқуқӣ қабул шуданд, ки мафҳуми «хавфи муносиби истеҳсолӣ-хоҷагидориро» муайян намуданд.

Дар миёнаҳои солҳои 30-юм хавф ҳамчун зухуроти нолозим, буржуазӣ бо мафҳуми капиталистӣ дар самти идоракунии мутамаказӣ эълон гардид.

Чунин муносибат ба хавф ва ба ҳисоб нагирифтани он дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, аз як тараф, ба он оварда расонид, ки дар тадқиқоти назариявии амалӣ қафомонӣ ба амал омад, аз дигар тараф, дар таҷриба як қатор қарорҳо бе баҳодихии хавф, ҷорӣ намудани онҳо ва оқибатҳои он дар ҳолати амалиномаӣ роҳандозӣ гардиданд.

Оид ба хавф дар адабиёти иқтисодии Тоҷикистон танҳо дар ибтидои солҳои 90-ум, дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ҳарф заданд. Дар ин марҳила, дар мамлақати мо олимони ватанӣ мафҳуми хавфи молиявиро дар амал ҷорӣ намуданд.

Аммо новобаста ба корҳои зиёди илмӣ, миқдори асарҳои илмӣ аз рӯи масъалаҳои хавфи молиявии менечмент [10] ва дигарон қайд намуданд, ки хавфҳои молиявӣ аз нуқтаи назари мазмун ва методологияи тадқиқоти идоракуни категорияи нав ба навро маънидод менамояд. Арзиши илмӣ ва амалии корҳои мавҷударо эътироф намуда, бояд қайд кард, ки низомҳои зиёди хавфҳои молиявӣ коркарди минбаъдаи онҳоро тақозо менамоянд [10].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити муосир гузаронидани тадқиқоти маҷмӯӣ, ки барои ташаккули ҳолати нави шабеҳи иқтисодии сиёсати молиявии мамлақат ва минтақаҳои алоҳида имконият фароҳам меоранд, зарур аст.

То имрӯз мафҳуми ягона ва умумии қабулшудаи категорияи хавф, аз ҷумла хавфи молиявӣ вучуд надорад. Ин ба он вобаста аст, ки концепсияи рушди бебуҳронӣ бо сабаби мавҷуд набудани иттилооти кофӣ барои ченкунии миқдори он то ҳанӯз таҳия нашудааст.

Паҳн намудани афкори гуногуни илмӣ, ба монанди афкори илмии ватанӣ ва хоричӣ нишон дод, ки мафҳуми «хавф» чунин маънидод карда мешавад: эҳтимолияти зарар, ҳаҷми зарари эҳтимолӣ, функсияе, ки асосан, натиҷаи эҳтимолият ва ҳаҷми зарар мебошад, баробарии нимвариатсияи тақсмоти тамоми натиҷаҳо, ки танҳо барои зухуроти манфӣ гирифта шудаанд ва дар робита ба базаи бузургии муқарраргардида, мувофиқати баркашидашудаи соҳавӣ ва андозаи интизорӣ (интизории математикӣ)-ии тақсмоти тамоми натиҷаҳои имконпазир мебошад.

Хавф бештар ҳамчун «хатар», «муносибати сармоягузор ба имкониятҳои пулкоркуни ва талафоти пул», «эҳтимолияти нобарорӣ амалиётҳои молиявӣ» [5], «эҳтимолияти бавучудоии талафот ва зарар, ё

пайдошавии зарарҳо», «пурра ворид нагардидани даромадҳои нақшавӣ» баррасӣ мешавад [5], [6].

Дар ҷадвали 1 гурӯҳҳои алоҳида ва андешаҳо дар бораи мафҳуми хавфҳои молиявӣ ҷудо карда шудаанд, ки барои хулосабарорӣ оид ба мавҷудияти гуногунии зиёди нишонаҳои мушаххаснамоӣ ва истифодаи муносибатҳои методӣ барои тафсилоти хусусияти он дар мафҳуми васеъ (иқтисодӣ ва фалсафӣ) ва мафҳуми мушаххас имконият медиҳанд.

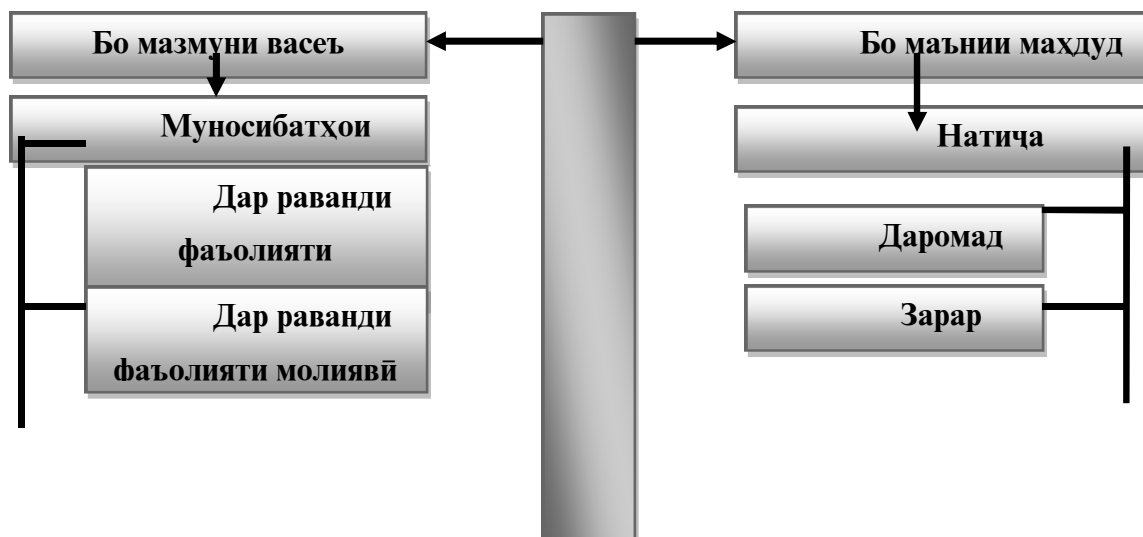
Гурӯҳбандии категорияҳои муайяни «хавфи молиявӣ» Ҷадвали 1.

Гурӯҳбандии мафҳумҳо	Мазмуни мафҳумҳо	Сарчашма (муаллифон)
Муносибати якҷарафа	Хавфи молиявӣ ҳамчун имконияти зарар, талафот, зиён баррасӣ мешавад.	П.Г. Грабовой, С.Н. Петрова. [3],
Муносибати паҳнғашта	Хавфи молиявӣ бо имкониятҳои хатар, бо умеди ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ маънидод карда мешавад.	М.Г. Лапуста, Л.Г. Шаршунова ва диг. [7]
Муносибати вазъӣ	Хавфи молиявӣ аз нуқтаи назари қабули қарорҳо муайян гардида, бевосита аз ин ӯ он ҳолат вобастагӣ дорад.	В.Д. Рудашевский[11],
Муносибати такрористеҳсол	Хавфи молиявӣ ҳамчун «категорияи такрористеҳсоли тамоми давраҳои он ва ҳолатҳо - аз хариди воситаҳои зарурии истеҳсоли (мошин, таҷҳизот, ашёи хом ва ғайра) то омодамоии мол ва фурӯши он баррасӣ мешавад.	А. Зозулюк, П. Половинкин. [9],
Муносибати сармоягузорӣ	Хавфи молиявӣ бо имкониятҳои воридшавии ғайриистеҳсолии маблағҳо аз сармоягузорӣ, ки барои рӯйпӯш намудани хароҷот оид ба хизматрасониҳои қарз ва таъмини даромаднокии зарурии ширкат маънидод карда мешавад.	И.Т. Балабанов. [2],
Муносибати эҳтимолии қаллобӣ	Хавфи молиявӣ ба воситаи талафоти захираҳои молиявӣ (воситаҳои пулӣ) дар натиҷаи гузаронидани ин ӯ он амалиёт дар соҳаи молия-қарз ва биржа маънидод карда мешавад.	И.Т. Балабанов [1].
Муносибати соҳибкорӣ	«Хавфи молиявӣ ин хавфи гуногуни соҳибкорӣ мебошад ва хавфи талафоти пулиро дар маҷмӯъ, ифода менамояд».	Е. Патрушева. [12],
Муносибати қарзӣ-молиявӣ	Хавфи молиявӣ (қарзӣ) дар худ хавфи имконпазири пардохтнопазирӣ ва ҳам имконияти тағйирёбии даромадҳо аз рӯи сахмияҳои одиро дар бар мегирад.	М.Ю Печанова. [13],
Муносибати фонدى	Хавфи молиявӣ ҳамчун хавфи вориднамоӣ ба коғазҳои қиматнок ва арзи хориҷӣ, имконияти талафот (ба даст овардан)-и даромадҳои нақшавӣ ва ғайринақшавӣ муайян мешавад.	А.В. Филина [15],.
Даромади маҳдуд	Хавфи молиявӣ бо соҳаҳои фаъолият маҳдуд карда шуда, ҳамчун имконияти бавучудоии оқибатҳои зарурӣ барои субъекти иқтисодӣ ҳангоми амалиномаии фаъолияти қарзӣ, истеҳсоли, сармоягузорӣ ва савдо маънидод карда мешавад.	В.В. Ковалев.[5],
Даромадҳои пулӣ	Хавфи молиявӣ, ин эҳтимолияти талаф ва ё ба даст наовардани даромадҳои пулӣ мебошад	Нуров Ш.С., Содиқов М.С.[11],
Пастшавии қурби арзи хориҷӣ	Хавфи молиявӣ аз рӯи ҳаҷми зиёди зарар камшавии даромади коғазҳои қиматнок, дар натиҷаи бухрони молиявӣ ва пастшавии қурби арзи хориҷӣ пайдо мегардад.	Нуров Ш.С., Бегматов А.А., Сафаров Б.Г., Хоҷаев Д.К. [12],

Хавфи молиявӣ дар мафҳуми васеъ маҷмӯи асосҳои муносибатҳои молиявиро дар ҳамаи сатҳҳои такрористеҳсол ва равандҳои молиявӣ дар шароити номуайнии он дар бар мегирад. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, ин фаъолияти хавфдоштае мебошад, ки масъулияти худиро ҳангоми ногаҳон ё номуайян чараён гирифтани равандҳо дар динамикаи алоқаманд бо дарки нопурра ва субъективии аз ҷониби одам қабул намудани иттилооти дохилӣ ва берунаро маънидод менамояд.

Аз нуқтаи назари фалсафӣ, ин тарзи афкор «фалсафаи тичоратӣ», ягонагӣ ва муборизаи ҷонибҳои мутақобила мебошад: даромад-хароҷот, эҳтимолият-муайяни, наша-далел, имконият-воқеият, ки сарчашмаи рушди соҳибкорӣ мебошанд.

Ба маънои маҳдуд мафҳуми хавфи молиявӣ натиҷаи мушаххаси фаъолият аст, ки аз як ҷониб, ба даст овардани зарари эҳтимоли ва дигар талафотҳо, аз ҷониби дигар, барор ва даромадҳои имконпазирро инъикос менамояд (расми 1).

Расми 1. Самтҳо ва мазмуни хавфи молиявӣ

Хавфи молиявӣ, инчунин, талафоти эҳтимолии маблағхоро низ ифода менамояд. Зери ин мафҳум бояд ҳолати хавфе фаҳмида шавад, ки дар чараёни оmodасозӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ дар шароити номуайяни ба амал меояд ва қабули қарорҳо дар шароити номуайяни, вақте ки натиҷаи сабабнок ва мушоҳидашаванда барои интиҳоб ва амалинамории варианти оптималӣ нисбати ноилгардӣ ба мақсадҳо имконият намедихад. Дар баробари ин, ҳангоми таҳлил ва асосноккунии қарорҳои идоракунӣ оид ба паст намудани сатҳи хавфи молиявӣ бояд нишонаҳои хосе, ки мазмунро мекушоянд, ба эътибор гирифта шаванд (расми 2).

Расми 2. Нишонаҳои хоси категорияи «хавфи молиявӣ»

1. Мухити иқтисодӣ. Хавфи молиявӣ дар самти фаъолияти иқтисодии корхона бо ташаккули захираҳои он: сармоя, даромад ва натиҷаҳои молиявӣ алоқаманд буда, дар як вақт ҷанбаҳои сифатӣ ва миқдории онро инъикос менамояд. Якум, бо истилоҳи «хавф», дуҷумлаш бошад, бо андозаи сатҳи муайяни талафот муайян карда шудааст. Дар ин замина, нишонаи сифатии категорияи маҷмӯии объективӣ-субъективии иқтисодӣ эҳтимолияти дур шудан аз нақшаҳо, натиҷаҳои интизории молиявӣ дар дуршавии воқеии миқдорӣ, ки дар паст шудани даромаднокӣ инъикос мегардад, даромад дар муқоиса бо ҳаҷми интизорӣ дар пардохтҳои ба нақша гирифтанишуда, талафоти воситаҳо ва коғазҳои қиматнокро инъикос менамояд.

2. Зухуроти объективӣ. Хавфи молиявӣ қисми ҷудонашавандаи тамоми амалиётҳои иқтисодӣ буда, ба ҳамаи самтҳои фаъолияти корхона хос аст. Мухити объективии зухуроти он тағйирнаёбанда боқӣ мемонад.

3. Амалҳои субъективӣ. Асоси субъективии номуайянии амалҳои соҳибкор, ки хусусияти субъективии хавфи молиявиро инъикос менамояд, бо сатҳи гуногуни воқеӣ будани иттилооти идоракуни, таҷрибаи касбӣ ва малакаи менечерҳо ва дигар омилҳо асос меёбад.

4. Номуайянии натиҷаҳо. Чунин тафсилоти хавфи молиявӣ дар тағйирёбии муҳити беруна ва номуайянии натиҷаҳои молиявии фаъолияти субъект ва сатҳи даромади амалиётҳои молиявӣ асос меёбад. Сатҳи интизории натиҷабахшии амалиётҳои молиявӣ вобаста ба шакл ва сатҳи хавф хеле васеъ калавиш меёбад. Дар ин замина, хавфи молиявӣ метавонад талафоти назарраси молиявиро барои корхона ва ҳам ташаккули даромадҳои иловагии онро дар бар гирифта бошад.

5. Муайянии хавфҳо. Дар асоси қарорҳои қабулшудаи мақсадноки идоракуни оид ба паст намудани хавфи молиявӣ натавонанд таҳлили сифатӣ (муайян намудани омилҳои хавф, марҳила ва қорҳое, ки хангоми иҷрои онҳо хавф ба амал омаданиш мумкин аст), балки таҳлили

миқдорӣ, ки ҳаҷми шаклҳои алоҳидаи онро муайян менамояд, мавқеъ дорад. Ҳангоми таҳлили миқдорӣ метавонанд усулҳои гуногун (оморӣ, таҳлилий, усули баҳодиҳии таҳлилий, таҳлили мақсадноки хароҷот ва ғайра) истифода бурда шаванд. Ин имконият медиҳад, ки баҳодиҳии муайяни сатҳи хавфҳо ба даст оварда шавад. Ченаки миқдории сатҳи хавфи молиявӣ ба воситаи талафот барои ҷудо намудани минтақаҳо (ё соҳаҳо) дар сарҳадҳое, ки ченаки онҳо аз сатҳи муқарраргардида баланд набошад, заминагузори менамояд.

6. Имконияти ба даст овардани даромад (фоида). Ҳангоми бобарор ҷараён гирифтани ҳолат ва имкониятҳои натиҷабахш ба вучуд омадани хавфи молиявӣ метавонад мусбӣ бошад. Дар ин ҳолат субъекти иқтисодӣ имконияти гирифтани даромади иловагӣ ё фоидаи иловагиро пайдо мекунад.

7. Натиҷаи интизории ғайримусбӣ. Тафсилоти мазкур бо он асоснок карда мешавад, ки ҳафви молиявӣ метавонад натавонанд оқибатҳои мусбӣ, балки оқибатҳои манфӣ низ дошта бошад. Онҳо дар шакли дуршавӣ аз мақсадҳо (зарар, хароҷоти иловагӣ) инъикос мешаванд, ки натавонанд талафоти даромад, балки сармояи корхонаро маънидод менамояд ва онро ба муфлисшавӣ ва ҳатто ба қатъи фаъолият оварда мерасонад.

8. Муҳити эҳтимолии хавфи молиявӣ. Эҳтимолияти категорияи «хавфи молиявӣ» аз он иборат аст, ки ҳолати хавф ҳамчун гуногунии номуайяни инъикос шуда, дар имкониятҳои пайдошавӣ ё пайдо нашудани он зуҳур мегардад. Чунин эҳтимолият бо амалҳои омилҳои объективӣ ва субъективӣ муайян шуда, ҳангоми шароитҳои муайян ба вучуд меояд: барои имконияти ба даст овардани натиҷаҳои зарурӣ ҷузъи номуайяни вучуд дорад (нобоварӣ); интиҳоб бояд дар асоси якчанд вариантҳои қарор ва амалҳо амалӣ карда шавад; барои ба вучуд омадани оқибатҳои мусбӣ ва манфии амалҳо (қарорҳо)-и фаъолияти соҳибкорӣ имконият вучуд дорад; мавҷуд будани иттилоот, ки барои баҳодиҳии эҳтимолият ва вазнинӣ (қиддият)-и ин оқибатҳо мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки агар ҳолат воқеан ба амал омад ва дуршавиро аз мақсадҳои гузошташуда ба миён овард, пас онро метавон на ҳамчун ҳолати хавф (гуногунии номуайяни, вақте ки ҳолат ба амал меояд ё намеояд), балки воқеаи хавф маънидод намуд.

Агар субъект эътироф намояд, ки вай дар ҳолати «хавф» қарор дорад, пас вай метавонад амалҳои муайяноро, ки барои кам намудани эҳтимолияти бавучудоии оқибатҳои манфӣ равона гардидаанд, роҳандозӣ намояд, ин ҷараён метавонад ҷараёни эътирофи «хавф» маънидод карда шавад.

9. Тағйирёбии сатҳ. Хавфи молиявӣ бузургии доимӣ буда наметавонад, сатҳи он тағйирёбанда аст ва, пеш аз ҳама, аз рӯйи вақт он зери таъсири омилҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, ҳулосаҳои амалӣ имконият медиҳанд, ки хавфҳои молиявӣ чун категорияи мушкили иқтисодии дар фаъолияти иқтисодии корхона инъикосшаванда ба ташаккули даромаднокӣ ва натиҷаҳои молиявӣ алоқаманд бошанд.

Адабиёт

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. - М.: Мысль, 1989. - 188 с.
2. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие / И.Т. Балабанов. СПб.: Изд-во «Питер», 1999. - 186 с.
3. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент / И.Т. Балабанов. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 188 с.
4. Грабовой П.Г. Риски в современном бизнесе / П.Г. Грабовой, С.Н. Петрова, С.И. Поплавец и др. - М.: «Алане», 1994. – 250 с.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. - М.: Финансы и статистика, 1995. - 245 с.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / М.Дж. Кейнс. - «Эконов», 1993. - 255 с.
7. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М.Г. Лапуста Л.Г., Шаршунова. - М.: Инфра, 1998. – 300 с.
8. Маршалл А. Опыт закона о народонасеении / А. Маршалл. - М.: «Эконов», 1993. - 256 с.
9. Мелкумов Я.С. Экономическая эффективность инвестиций / Я.С. Мелкумов. - М.: ИКЦ ДИС, 1997. – 350 с.
10. Мирзоева Е. Ш. Идоракунӣ ва баҳодиҳии хавфҳои молиявӣ. / Васоити таълими барои зинаи магистратура.- Душанбе: ДДМИТ, 2020.- 192 с.
11. Нуров Ш.С. Идораи хавфҳои молиявӣ. Китоби дарсӣ. / Ш.С. Нуров, А.А. Бегматов, Б.Г. Сафаров, Д. Қ. Хочаев.- Душанбе: ДДМИТ, 2019. – 320 с.
12. Патрушева Е. Управление производственными и финансовыми рисками предприятий / Е.Патрушева // Инвестиции в Россию. 2002. - №1.- С.35-38.
13. Печанова, М.Ю. Организация риск-менеджмента в коммерческом банке / М.Ю. Печанова // Менеджмент в России и за рубежом.- 2001. - №1.- С.70-78.
14. Филин С.А. Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективности управления финансовыми рисками при принятии управленческих решений / С.А. Филин.- Финансы и кредит, 2002. - №3. - С. 21-31.

УДК.338.23

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Убайдов Фахриддин Сайфиiddинович - доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 907-62-25-62. E-mail: F_Ubaidov@mail.ru

Пахлавонов Джурабек Сатторович - соискатель кафедры экономической теории, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 93-581-01-90. E-mail: jpahlavonov@mail.ru

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы экономических механизмов управления водопользованием в Республике Таджикистан. На сегодняшний день ситуация с водными ресурсами в Республике Таджикистан продолжает оставаться тревожной. Неблагополучное положение с водопользованием является одной из основных причин ухудшения отдельных регионов страны. Не менее сложной остается ситуация с водопользованием в ряде регионов. Обстановка, сложившаяся в сфере водопользования, связана с комплексом проблем, имеющих место на всех стадиях водохозяйственной деятельности, таких как забор и использование воды, воспроизводство и защита водных ресурсов. Водные ресурсы являются составляющим элементом природного капитала, количества, качества и экономическая ценность

которых во многом определяет условия функционирования отраслей национальной экономики и является основой существования настоящих и будущих поколений.

Ключевые слова: вода, водопользование, водные ресурсы, управление водопользованием, устойчивые темпы развития, особенности водопользования, водохозяйственная деятельность.

МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Убайдов Фахриддин Сайфиддинович, н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, моб. (+992) 907-62-25-62, e-mail: F_Ubaidov@mail.ru

Пахлавонов Чурабек Сатторович, унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, моб. Телефон: **93-581-01-90**. E-mail: jpahlavonov@mail.ru

Дар мақолаи мазкур баъзе механизмҳои иқтисодии идоракунии истифодабарии об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлилу барасӣ гардидааст. То ба имрӯз вазъияти захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъшишвар боқӣ мемонад. Ҳолати гайриқаноатбахши истифодаи об яке аз сабабҳои асосии бадшавии минтақаҳои алоҳидаи кишвар мебошад. Вазъияти нозувори истифодаи об дар як қатор ноҳияҳо низ ба назар расида истодааст. Вазъияте, ки дар соҳаи истифодаи об ба вучуд омадааст, бо як қатор мушкилоте, ки дар тамоми марҳилаҳои идоракунии об, ба монанди азхудкунӣ ва истифодаи об, барқароркунӣ ва ҳифзи захираҳои об ба вучуд меоянд, алоқаманд аст. Захираҳои об як ҷузъи таркибии сармояи табиӣ мебошанд, ки миқдор, сифат ва арзиши иқтисодии он бештар ба шароити ғайриҷамъияти бахшҳои хоҷагии халқ, асос барои мавҷудияти наслҳои ҳозира ва оянда вобаста аст. Вазифаи асосие, ки дар назди мо меистад, ин самаранок истифода намудани он ва ба низоми нави сарфакорӣ гузаронидани корхонаҳои обтаъминкунӣ дар мамлакат мебошад.

Калимаҳои асосӣ: об, истифодаи об, захираҳои обӣ, идоракунии истифодаи об, суръати устувори рушд, хусусиятҳои истифодаи об, ғайриҷамъияти хоҷагии об.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT WATER USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Ubaidov Fakhriddin Saifiddinovich – Ph.D., Associate Professor, Head of the Economic Theory Department of FEIT. Address: 734045, Dushanbe, 734018, Republic of Tajikistan. Telephone: (+992) 907-62-25-62, E-mail: F_Ubaidov@mail.ru

Pahlavonov Jurabek Sattorovich - Tajik State University of Finance and Economics, the Assistant of the Department of Insurance. Address: 12/27, N.Karaboev-3 Street, Dushanbe, 734018, Republic of Tajikistan. Telephone: (+992) 93-581-01-90. E-mail: jpahlavonov@mail.ru

To date, the situation with water resources in the Republic of Tajikistan continues to be alarming. The unfavorable situation with water use is one of the main reasons for the deterioration of certain regions of the country. The situation with water use in a number of regions remains no less complicated. The situation in the sphere of water use is connected with a complex of problems occurring at all stages of water management, such as water intake and use, reproduction and protection of water resources. Water resources are a constituent element of natural capital, the quantity, quality and economic value of which largely determine the conditions for the functioning of sectors of the national economy and are the basis for the existence of present and future generations.

Keywords: Water, water consumption, water use, water management, steady pace of development, features of water use, water management activities.

Современный период развития мирового хозяйства характеризуется тем, что водопользование охватывает почти все стороны жизнедеятельности

человеческого общества. Рациональное использование природных ресурсов требует бережное водопользование. Развитие экономики и социальной сферы в Республике Таджикистан требует роста потребления ограниченных водных ресурсов.

В условиях рыночной экономики в качестве общего подхода к обеспечению рационального использования ограниченных ресурсов наиболее правильным решением является использование рыночных методов всех хозяйственных субъектов, основанных на их покупке и продаже. Водные ресурсы являются весьма ограниченными, это чрезвычайно ценное природное достояние будущего и настоящих поколений.

Для обеспечения механизмов управления водопользованием в Республике Таджикистан нужно реализовать технические и технологические проекты по совершенствованию водохозяйственных систем и водопользования, а также планированию и прогнозированию экономической деятельности данной отрасли.

Как отмечает Одинаев Х.А. «нарастающий дефицит водных ресурсов, прежде всего, пресных, ощущаемый уже многими странами и все больше приобретающий значение глобального, становится одной из основных причин роста неустойчивости эколого-экономического развития в целом, порождая спорные моменты в отношении отдельных стран и регионов, и, негативно влияя, на состояние региональной и государственной безопасности» [5, с.49].

После 90-ых годов переход от плановой экономики к рыночным отношениям - одного из социальных факторов, влияющих на обеспеченность населения водой, является демографический рост.

Как отмечает Абдужабборов М. «Таджикистан занимает первое место среди стран СНГ по общему уровню рождаемости. Ежегодный прирост населения составляет» 2-3% [1].

Поэтому мы считаем, что возникает необходимость планирования и прогнозирования горных регионов страны для создания водных фондов страны. Это задача является сложной, поэтому мы считаем, что возникла объективная необходимость в разработке нового метода для эффективного механизма её управления в период перехода от командной экономики к рыночной.

Необходимо изучение теоретических основ и особенностей новых технологий при строении и создании новых инфраструктур в системе водопользования страны. При этом важно использовать опыт таких стран, как Казахстан, Узбекистан, Япония, Малайзия, Катар и принимать на практике плавный переход на новый механизм управления водопользованием. Таким образом, можно отметить, что в разных странах разные подходы к использованию данной сферы. Но все таки они направлены на потребление воды населением с меньшими затратами в системе водоснабжения.

Применение на практике новых методов и рекомендации в совершенствовании и использовании современных технологий позволит своевременно разработать научно обоснованные меры по противодействию потери воды и водных ресурсов в системе водоснабжения ХМК на современном этапе развития национальной экономики. Как отмечает

Баротов Р.Б. «Если в 1991 году на каждого жителя Таджикистана приходилось 11963 м³ запасов питьевой воды, то в 2015 году данный показатель составил 7711 м³»[2.]

Демографический рост страны показывает спрос на потребление водных ресурсов. Тем самым рыночная экономика требует принятия необходимых мер для улучшения и регулирования данной системы в плане распределения водных ресурсов и эффективного использования воды за счет внедрения энергосберегающих водных технологий в производстве и распределении водных запасов.

Как информирует SABAR. Asia: «на сегодняшний день в Таджикистане из общего объема водных ресурсов используется всего лишь 17-20%» [1]. Поэтому по инициативе Таджикистана были организованы несколько форумов на тему водных ресурсов, такие как: «Международный год пресной воды, 2003г», «Вода для жизни, 2005-2015 годы», «Международное десятилетие действий «Международный год водного сотрудничества, 2013 год» и «Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028 годы» [4, 21], на которых неоднократно выступал Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон.

Что касается эффективности использования водных ресурсов, можно наблюдать, что их состояние для большинства регионов Таджикистана одинаково. Численность населения сельских джамоатов, неохваченного водоснабжением, превышает в два раза выше, чем в городах. Наибольшую нехватку воды вызывает сложившаяся ситуация в районах Абдурахмон Джамии, Джайхун, Хорасан, Кабодиён, Шахритус, Носири Хусрав, Восе, и района Вахш Хатлонской области. А также есть проблемы питьевой воды в Канибадамском и Пенджикентском районах Согдийской области. Во многих этих районах население использует наземные источники воды. В таких условиях повышается риск заболеваний населения такими инфекционными болезнями, как диарея, холера, брюшной тиф и дизентерия [3].

Расширение новых домов, поселений и микрорайонов, а также строительство современных цехов и предприятий ещё больше актуализирует проблему доступа населения других субъектов к питьевой воде. Поэтому есть необходимость о создании расширения новых инфраструктур питьевой воды. Решение этих проблем можно предвидеть во многих городах и районах страны, которые требуют длительного периода времени, и привлечение инвестиций. Также потери в старых системах водоснабжений создает много проблем с водоснабжением. Системы и сооружения водоснабжения районов, сел и городов в областях страны устарели и используются долгие годы, что приводит к чрезвычайным ситуациям и к утечке воды.

По отчётам международного консультанта Мари Корнер сектор питьевого водоснабжения и санитарии в Таджикистане сталкивается со многими вызовами, включая отсутствие должного управления в течение прошедшего десятилетия, и такая ситуация еще более усугубляется наличием старой и морально устаревшей инфраструктуры и оборудования, загрязнениями, а также снижением эффективности и плохими финансовыми показателями операторов [6].

По нашему мнению, причиной нехватки воды является выход из строя линий водоснабжения и оборудования и нерациональное использование питьевой воды в хозяйственных целях. В 1960-80-х годах прошлого столетия были построены большинство систем водоснабжения и прослужили в течение 35-50 лет. Износ, выход из строя и почасовое их использование привели к истощению системы водоснабжения. Исходя из вышеизложенного, сложившаяся ситуация в тех городах и районах, где имеются системы канализации, необходимо предусмотреть санитарные нормы и техническое состояние, что как следствие, ведет к возникновению эпидемии.

Существует дефицит водных ресурсов во многих районах республики, кроме того, экологическое состояние водных объектов на сегодня является неудовлетворительным.

Учитывая сложившуюся ситуацию, по нашему мнению, для улучшения доступа населения к питьевой воде необходимо поставить и решить следующие задачи:

- усовершенствовать организационно-экономическое управление водопользованием;

- разработать и внедрить эффективные меры по учету воды, в системе водоснабжения страны;

- установить счетчики воды для каждого пользователя районов и городов, изучая опыт проекта по усилению и управлению водоснабжением, Агентство по международному сотрудничеству «ЈСА». Данный метод используется в районах Пяндж и Мир Саид Али Хамадони Хатлонской области при помощи Проекта по усилению и управлению водоснабжением Агентства по международному сотрудничеству «ЈСА»;

- выявить возможность регулирования системы водопользования и её организационно-экономического управления;

- разработать и реализовать государственную программу развития и поддержки водного сектора, в том числе создать благоприятные условия для привлечения инвестиций, предоставить льготные условия кредитования компаниям, ассоциациям, желающим фирмам или стремящимся создать собственные системы водоснабжения;

- повысить финансовую грамотность населения о тарифах водопользования, а также информировать их об ответственности в отношении использования воды;

- проведение мероприятий по повышению осведомленности населения, о соблюдении и требовании санитарно-гигиенических правил, в том числе посредством СМИ;

- восстановить, реконструировать и расширить централизованные системы водоснабжения городов и районов на основе привлеченных проектов.

Из этого следует, на основании проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

для плавного перехода в условиях рыночной экономики в водном хозяйстве, появляется необходимость использования современной технологии. А также нужно обновлять менеджмент предприятий и реализовать целый комплекс последовательных проектов, создать

определенные условия для сотрудников. Доказано, что современный менеджмент является неотъемлемой частью научных и практических методов, которые дают возможность повысить эффективность целевой деятельности организаций.

Таким образом, мы считаем, что в условиях переходной экономики Республики Таджикистан из числа существующих методов в мировой практике необходимо пересмотреть новые методы в системе водопользования устойчивого развития, использование новых технологий, как фактор снижения рисков.

Из этого вытекает, необходимо определить права собственности всех водопользователей на местных, региональных и государственных управлениях страны и создать инфраструктуру для реализации этих прав.

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что вода - это общественный продукт, распределение которого регулируется не рыночными условиями, а социальными нормами. Действие социальных норм особенно очевидно, когда здоровье людей зависит от качества подаваемой воды, а различные отрасли сельского хозяйства не могут функционировать без воды.

Литература

1. Абдужабборов М. Почему в Таджикистане существует проблема доступа к питьевой воде?// [Электронный ресурс] режим доступа: <https://cabar.asia/ru/pochemu-v-tadzhikistane-sushhestvuet-problema-dostupa-k-pitevoj-vode>. (дата обращения 21.08.2020г)

2. Баротов Р.Б. Вода самое ценное богатство Таджикистана/Р.Б. Баротов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2003. -№1.- С. 147-156.

3. Бегматов А.А. Водное хозяйство в условиях рынка/А.А. Бегматов. - Душанбе: «Деваштич», 2007. – 190 с.

4. Выступление Президента Республики Таджикистан Э.Ш. Рахмонова на Международной конференции по региональному сотрудничеству в бассейнах трансграничных рек. 30.05.2005. Душанбе, - 2005 г.- 21с.

5. Одинаев, Х.А. Основные принципы национальной водной политики и экономический механизм трансграничного водопользования/Х.А. Одинаев//Вестник МГУ. - Москва. Сер.6. экономика, 2005.- №2.- С.49-56.

6. Отчет о миссии международного консультанта Мари Корнер, декабрь, 2013г: Исследование тарифов на питьевую воду и разработка проекта водоснабжения и санитарии в Таджикистане (TAJWSS), 2013г. – 7с.

УДК 338.072

ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Попов Николай Анатольевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Якубова Каринэ Георгиевна - старший преподаватель кафедры международных финансовых и кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г.Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: + 992-931-74-72-60. E-mail: yakubova_karina@mail.ru

В статье исследуется опыт становления и развития отдельных институтов социальной сферы стран Евросоюза и СНГ. Последний мировой экономический кризис подтолкнул многие страны еврозоны и постсоветского пространства к переосмыслению роли государства в реализации социальной политики и усилении роли социальных институтов. Сегодня ряд стран Европы, Азии и США ищут способы улучшить свои «модели социального развития». В государствах, строивших общество социального обеспечения, сейчас нарастает социальный кризис: сокращаются социальные выплаты, повышается пенсионный возраст, растет безработица и отток трудовой миграции.

Благодаря социальной сфере появляется возможность достигнуть согласованности действий людей в обществе, а также стимуляция деятельности индивидов и социальных групп, повышение их мотивированности, которая направлена на эффективную реализацию потенциала каждого члена общества. Отсюда и решение проблем, которые возникают в связи с новыми потребностями, запросами и тенденциями населения.

Ключевые слова: социальная сфера, институт, социальная политика, безработица, модель, реформы, экономический кризис, регулирование рынка труда, макроэкономические показатели конкуренции.

ТАҶРИБА ДАР ТАШАККУЛИ РУШДИ СОҶАИ ИҶТИМОӢ ДАР КИШВАРҶОИ ҲОРИҶӢ

Попов Николай Анатольевич - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Якубова Каринэ Георгиевна - муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ қарзии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Сурогаи электронӣ: yakubova_karina@mail.ru, тел.: +992-931-74-72-60.

Дар мақола таҷрибаи ташаккул ва рушди институтҳои алоҳида дар соҳаи иҷтимоии кишварҳои ИА ва ИДМ баррасӣ шудааст. Бухрони охирини иқтисодии ҷаҳонӣ бисёр кишварҳои минтақаи Аврупо ва минтақаи пасошӯравиро водор кард, ки нақши давлатро дар татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва тақвияти нақши институтҳои иҷтимоӣ бознигарӣ кунанд. Имрӯз як қатор кишварҳои Аврупо, Осӣё ва ИМА роҳҳои такмил додани "моделҳои рушди иҷтимоӣ"-и худро меҷӯянд. Дар давлатҳое, ки ҷамъиятҳои амниятӣ иҷтимоӣ сохтаанд, бухрони иҷтимоӣ ҳоло меафзояд: кумақпулиҳо кам гардида, синну соли нафақа боло бурда мешавад, бекорӣ ва хуруҷи муҳоҷирати меҳнатӣ зиёд мегардад.

Бо шарофати соҳаи иҷтимоӣ ба даст овардани мувофиқат дар амалҳои одамон дар ҷомеа, инчунин, ҳавасмандгардонии фаъолияти шахсон алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо имконпазир мегардад, ки ба самаранок амалӣ намудани потенциали ҳар як аъзои ҷомеа равона карда шудааст. Аз ин рӯ, ҳалли масъалаҳои вобаста ба талабот ва тамоюлҳои нави аҳоли ба миён меоянд.

Калидвожаҳо: соҳаи иҷтимоӣ, институт, сиёсати иҷтимоӣ, бекорӣ, модел, ислоҳот, бухрони иқтисодӣ, танзими бозори меҳнат, нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рақобат.

EXPERIENCE IN SHAPING THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE IN FOREIGN COUNTRIES

Popov Nikolay Anatolyevich – PhD., Associate Professor of the Department of World Economy of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Dushanbe, st. Nakhimov 64/14

Yakubova Karine Georgievna - Senior Lecturer of the Department of International Financial and Credit Relations of the Tajik State Financial and Economic University. Address: Dushanbe, st. 22, apt. 9., E-mail: yakubova_karina@mail.ru, tel. + 992-931-74-72-60

This article examines the experience of the formation and development of individual institutions of the social sphere of the countries of the European Union and the CIS. The latest world economic crisis has pushed many countries of the Eurozone and the post-Soviet space to rethink the role of the state in the implementation of social policy and strengthening the role of social institutions. Today, a number of countries in Europe, Asia and the United States are looking for ways to improve their "models of social development." In the states that were building social welfare societies, a social crisis is currently growing: social payments are reduced, the retirement age is increasing, unemployment and the outflow of labor migration are growing. Thanks to the social sphere, it becomes possible to achieve consistency in the actions of people in society, as well as to stimulate the activities of individuals and social groups, to increase their motivation, which is aimed at effectively realizing the potential of each member of society. Hence the solution of the problems that arise in connection with the new needs, demands and trends of the population.

Key words: *social sphere, institution, social policy, unemployment, model, reforms, economic crisis, labor market regulation, competition macroeconomic indicators.*

В каждом современном обществе, государство занимает центральное, но не единственное место в социальной сфере. Во многих странах данная система имеет определенную историю со своими национальными специфическими особенностями, правилами и традициями, с финансовыми показателями инвестиций, величину тарифов и прочие актуальные факторы, влияющие на развитие социальной сферы.

Экономическая система, основанная на модели потребления, пошатнулась после финансового кризиса.

Социальная политика стран ЕС за последнее время является эффективной в плане борьбы с безработицей, и подтверждение этому является принятие странами ЕС Лиссабонской стратегии роста и занятости, а также проведение всевозможных реформ в сфере занятости населения с понижением процента безработицы, пенсионного обеспечения, а также в сфере медицинского обеспечения и страхования. На базе данной стратегии была принята новая Стратегия Европы 2020, которая призвана помочь странам ЕС справиться с экономическим кризисом, а также решить проблемы связанные с безработицей и бедностью [15].

В качестве примера нами были показаны ряд стран Европы и СНГ с характерной социально-экономической структурой, а также попытки решения проблем и ключевых стратегических задач, возникших при осуществлении деятельности социальных институтов.

Социально-экономическая и политическая эволюция Федеративной Республики Германии в течение последних семидесяти пяти лет выявляет ряд особенных тенденций в ее общественном развитии, которые, на наш взгляд, следует учитывать при определении стратегических задач и тактических целей нашего государства, провозгласившего себя по Конституции 6 ноября 1994 г. - «социальным»[1, с.71].

Германская модель социально-экономического развития может считаться одной из лучших политик XX века: уже в 1950–60-е гг. немецкий опыт был воспринят в Японии, а сегодня страна занимает лидирующие позиции в мире по среднему душевому доходу, объему экспорта и объему социальных расходов. Феномен «экономического чуда», соединивший в себе очень высокие темпы экономического роста и

значительные социальные гарантии, стал общеизвестным. Но сегодня Германия ищет новые пути развития, адекватные коренным изменениям в характере труда, ускоренной глобализации и современным демографическим переменам.

Необходимо сразу заметить, что социальная политика Германии не была неизменной последние 75 лет. Несмотря на то, что первые полтора десятка лет после Второй Мировой войны прошли под лозунгом строительства социального рыночного хозяйства, теперь каждая партия перед выборами стремится показать свою приверженность принципам эксканцлера Германии Людвиг Эрхарда [5, с.304], который внес существенный вклад в реформирование социальной сферы страны в послевоенный период. Следует отметить, что политика 1950–60-х отличалась комплексным подходом к решению социальных проблем: использовались инструменты с целью перераспределения и создания необходимых условий для экономического роста, а, следовательно, дохода всего общества. Л. Эрхард писал: «Представляющийся мне идеал покоится на том, чтобы человек мог сказать: “У меня достаточно сил, чтобы постоять за себя, я хочу сам нести риск в жизни, хочу быть ответственным за свою собственную судьбу. Ты, государство, не заботься о моих делах, но предоставь мне столько свободы и оставь мне от результата моей работы столько, чтобы я мог сам и по собственному усмотрению обеспечить себе существование, мою судьбу и судьбу моей семьи”»[9].

Таким образом, задачей государства в социальной сфере было не распределение социальных благ, а обеспечение условий для деятельности индивидов, способных создавать эти блага и самостоятельно заботиться о себе. Этот принцип был положен в основу всей государственной политики и создал необходимые условия для «экономического чуда»[6].

Особенностями этого периода были стабильность макроэкономических показателей и обеспечение условий для конкуренции (равные возможности получить образование, профессию, рабочее место), позволяющие индивидам реализовывать свои долгосрочные стратегии в социальной сфере, а, следовательно, увеличить сбережения (инвестиции), обеспечить себе пенсию.

В настоящее время доля социальных услуг в совокупном общественном продукте Германии (квота социальных услуг) составляет свыше 30%. Почти треть услуг приходится на пенсионное страхование, более 20% – на предписанное законом страхование на случай болезни. Оказывая эти услуги, государство стремится выполнить положение Основного закона. Согласно Конституции ФРГ, которая гласит, что «Германия является демократическим и социальным государством»[4, с.26].

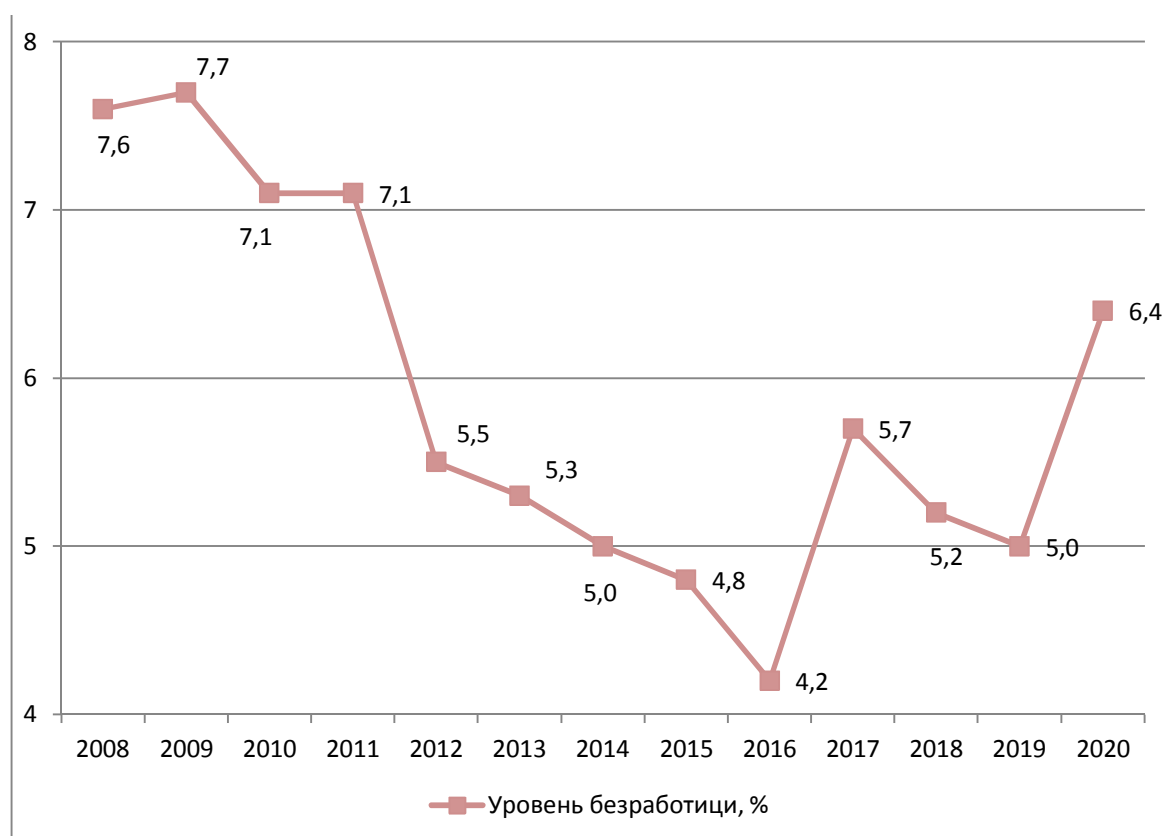
Цель социального государства – не всестороннее обеспечение и обслуживание человека. Наоборот, оно строится на индивидуальных право притязаний, добытых в результате собственного труда. С этой целью разработан широкий спектр социальных законов: обеспечение по болезни, старости и в связи с несчастным случаем вплоть до пособия на детей, частичная оплата жилья, по безработице.

Что касается безработицы, то ее проблема не нова для Германии. Еще

в семидесятые годы прошлого века нефтяной кризис повлек за собой повышение уровня безработицы. Рост цены на нефть до 60 долл./барр.[12, с.24-40] в 2005 г. обусловил изменение общей экономической конъюнктуры в развитых странах. Решение проблемы безработицы в Германии приобрело политическое значение. Когда в 1998 г. предвыборные обещания социал-демократов сводились к снижению 5% безработицы, мало кто прогнозировал ее повышение к 2005 г. до 10%. Однако, по итогам 2004 г. Германия числилась в списке отстающих стран-членов ЕС наряду с Португалией. В 2015 г. уровень безработицы оставался на достаточно низком уровне - 6,4%. Но на сегодняшний день, согласно данным Федерального агентства по труду и занятости, уровень безработицы повысился до 6,4% [4]. Более 10 млн. трудящихся были переведены на работу по сокращенным графикам. Число безработных в Германии на фоне пандемии коронавируса в апреле текущего года резко возросло и рынок труда оказался под сильным давлением [16].

На основе представленных показателей нами была составлена диаграмма 1., которая показывает уровень безработицы с 2008-2020гг.

Диаграмма 1. - Уровень безработицы Германии

Источник: <https://m.ru.investing.com/economic-calendar/german-unemployment-rate-142>
(дата обращения 16.09.20; 1:28)

Ситуация на рынке труда улучшилась вследствие понижательной тенденции показателя безработицы, в особенности в восточных регионах Германии, где проблема безработицы стояла достаточно остро. Усилению конкурентных преимуществ Германии в мировом пространстве способствовала тенденция к стабилизации уровня

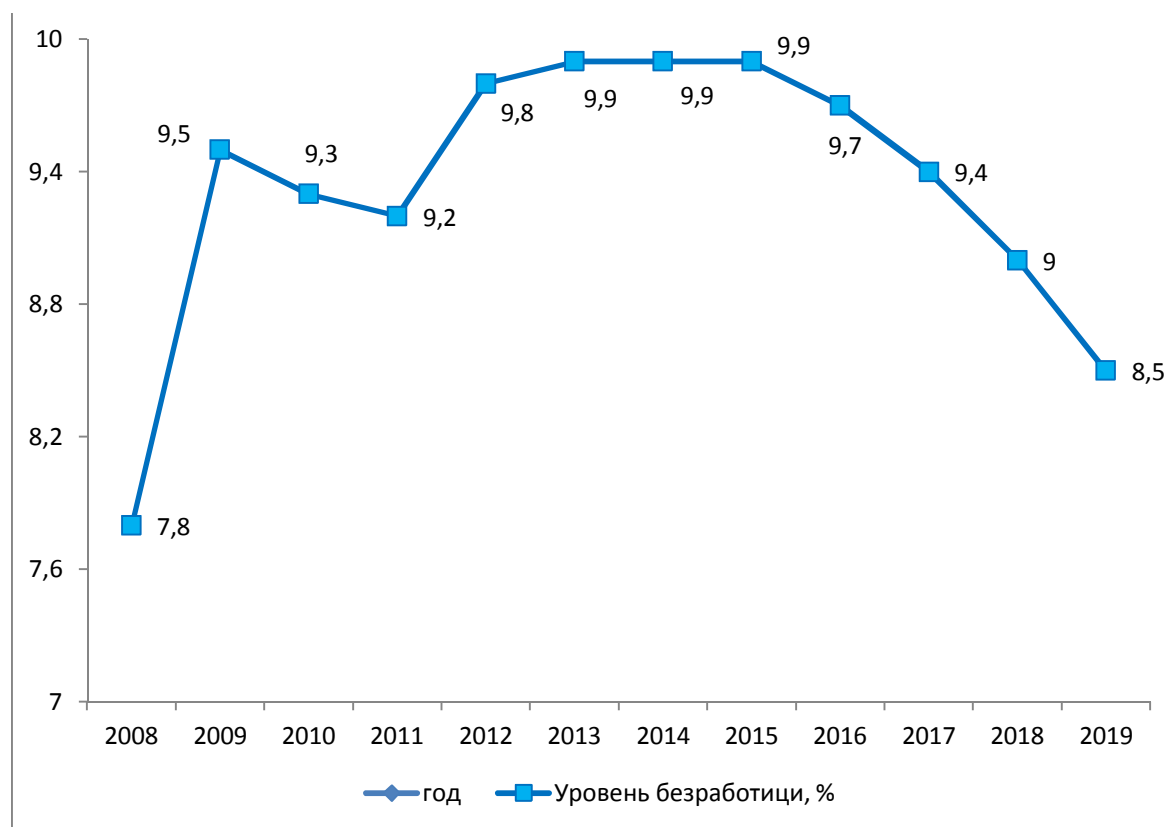
трудовых затрат.

Плавным перейдем к другой европейской стране, которая не менее интересна в плане развития институтов социальной сферы – это **Франция**. Характерной чертой французской хозяйственной модели последних полутора десятилетий был постепенный уход государства из экономики при сохранении широкого регулирования социальной сферы. Сегодня по основным направлениям социальной политики (регулирование рынка труда, системы пенсионного обеспечения и медицинского страхования) проводятся реформы. Их цель состоит, с одной стороны, в том, чтобы способствовать решению наболевших экономических и социальных проблем, с другой стороны, в том, чтобы обеспечить выравнивание французской социальной системы по отношению к другим странам ЕС и тем самым добиться повышения конкурентоспособности французского бизнеса.

Важнейшую роль среди направлений социальной политики играет, несомненно, регулирование рынка труда. Данная область деятельности государства, очень важная для всех стран Запада, во Франции приобретает совершенно особое значение в связи с остротой проблемы безработицы. Существенное неравновесие на национальном рынке труда возникло ещё более 30 лет назад, когда за 1973-1981 годы доля безработных среди экономически активных граждан повысилась с 1,9 до 8,6%. Рынок труда на тот период претерпевал серьезные изменения, также как и в других западноевропейских странах; во Франции, во-первых, рост безработицы был особенно бурным, во-вторых, продолжался и в последующие десятилетия и постоянно превышал соответствующий среднеевропейский показатель. В 1990-е годы среднегодовой процент безработных во Франции был равен 11,1% (в отдельные годы, приближаясь к 13%), а в ЕС-15 - 9,7%. В новом столетии разрыв продолжал увеличиваться: последние имеющиеся в нашем распоряжении сопоставимые данные фиксируют этот показатель на уровне 9,7% у Франции и 8% - у ЕС-15% [7, с.16].

Правда, активные меры в области борьбы с безработицей, предпринятые французским правительством в конце 1990-х годов, в сочетании с благоприятной мирохозяйственной конъюнктурой способствовали некоторому улучшению ситуации к началу 2000-х годов (2002 г. - 8,9%). Однако оно было недолгим: национальный рынок труда болезненно отреагировал на экономический кризис 2001-2004 годов, и уровень безработицы снова повысился (2003 г. - 9,0%, 2004 г. - 9,2%, 2005 г. - 9,3%). Ни разу после 1981 года безработица во Франции не опускалась ниже отметки 8,5%., исключение составил 2008 год - 7,8%, а сейчас уровень безработицы во втором квартале 2019 года упал до 8,5% [14]. На основе представленных показателей нами была составлена диаграмма 2., которая показывает уровень безработицы с 2008-2019гг.

Диаграмма 2. Уровень безработицы во Франции

Источник: Евростата (статистическая служба Европейского союза): <https://ec.europa.eu/eurostat/>

Известно, что в общей сложности во Франции насчитывается 2,52 млн безработных. В Париже этот показатель падает на 0,2 пункта за один квартал и составляет 8,2, или 2,4 млн человек. В возрасте от 15 до 24 лет уровень безработицы снизился до 18,6%, а для возрастных групп 25-49 лет и старше 50 уровень безработицы составляет 0,2%. Между тем долгосрочная безработица составляет 3,2% активного населения [14].

До 2022 года Министерство труда в лице министра труда Франции Мюриель Пенико планирует снижения уровня безработицы до 7%, возлагая надежды на реформу страхования по безработице. Понятно, что проблема рассасывания безработицы имеет настолько серьёзный социально-политический аспект, что любые действия государства по обеспечению прочих важнейших макроэкономических равновесий (включая достижение динамичного экономического роста) оцениваются, прежде всего, с точки зрения их возможного воздействия на положение на рынке труда.

Второе важное направление социальной политики французского государства - пенсионное обеспечение. В этой сфере к концу 1990-х годов возникли сложные проблемы, порождённые отчасти старением населения, отчасти особенностями сложившейся ещё в первые послевоенные годы системы регулирования.

В течение длительного времени пенсионная система во Франции сохранялась в том виде, в каком была введена в 1945 г., и только лишь в 1993 году была сделана первая попытка реформирования пенсионной системы: отныне полную базовую пенсию (50% от уровня заработной

платы) могли получить лишь те, кто делал взносы в систему социального обеспечения в течение 150 кварталов, то есть 37,5 лет. Предполагалось, что с 2003 года этот срок будет доведён до 160 кварталов (40 лет). Кроме того, если прежде пенсия рассчитывалась на основе 10 “лучших” (наиболее высокооплачиваемых) лет, то с 1993 года - на основе 11, с последующим увеличением их количества. Вместе с тем для государственных служащих предусматривалось право выхода на пенсию по старости с 60 лет при условии произведения ими социальных взносов также в течение 150 кварталов и производственного стажа не менее 15 лет.

В мае 1999 года во Франции был опубликован так называемый Доклад Жана-Мишеля Шарпэна (по имени автора - тогдашнего комиссара по планированию). На основании детальных исследований в Докладе устанавливались два обстоятельства. Во-первых, улучшение здравоохранения привело к заметному росту продолжительности жизни, который на момент публикации в среднем составлял 82 года, а к 2020 году должен достигнуть 89 лет. Во-вторых, во Франции явно наблюдался процесс старения населения. В докладе отмечалось, что если в 1990-е - начале 2000-х годов на пенсию ежегодно выходило 110 тыс. человек, то между 2006-2035 годами их число должно было возрасти вдвое - до 250 тысяч, за счёт пополнения рядов пенсионеров многочисленными послевоенными поколениями. За 1998-2040 годы численность лиц старше 60 лет возрастёт примерно на 10 млн. человек; между тем темпы рождаемости во Франции, как и в любой развитой стране, снижаются, так что число экономически активных за тот же период снизится более чем на 1 млн. человек. Если на рубеже XX-XXI веков на каждые десять экономически активных в стране приходилось четыре пенсионера, то к 2040 году их будет уже семеро.

Понятно, что эти изменения резко усиливали нагрузку на распределительную пенсионную систему. Если в 1998 году в качестве пенсий по старости социальное страхование выплачивало суммы, равные 12,1% ВВП, то к 2020 году эти суммы должны возрасти до 15%, а к 2040 году - почти до 17% ВВП. На основе этого доклада было решено проводить дальнейшую пенсионную реформу. Для будущих пенсионеров предлагалось фактическое постепенное удлинение трудового стажа, необходимого для получения полной пенсии (в конечном итоге - до 42,5 лет). Причём это касалось в подавляющем большинстве случаев государственных служащих. Занятые в частном секторе, как правило, и не уходят на пенсию раньше 65 лет; поэтому реформа, лишь закреплявшая сложившийся статус-кво, никаких особых эмоций у них не вызвала. Государственные же служащие, по численности которых - свыше 5 млн. человек - Франция бьёт все европейские рекорды, были крайне недовольны происходящим.

Современное реформирование социальной сферы во Франции происходит на фоне практически полной приватизации государственного сектора и радикальных сдвигов в бюджетном регулировании (изменение сути и экономической роли планирования и постепенный переход к стимулированию предложения). Сочетаясь с этими переменами, реформирование социальной сферы представляет

собой своего рода “заключительный аккорд” в процессе перехода к более современной.

В рамках дальнейшего исследования развития и совершенствования институтов социальной сферы, хотелось бы упомянуть дружественный соседний **Казахстан**, который за годы своей независимости построил собственную эффективную модель социального развития, основанную на динамичном экономическом росте.

Постоянно совершенствуются системы образования, здравоохранения, трудовых отношений и социальной защиты, стимулируется занятость, успешно развиваются сферы культуры, информации и спорта. Обеспечивается стабильный экономический рост и повышается благосостояние своих граждан.

Казахстан достиг цели развития по сокращению уровня бедности в два раза, обеспечению всеобщим начальным образованием, ликвидации гендерного неравенства в сфере начального и среднего образования.

В рейтинге Индекса человеческого развития (из 142 стран и территорий) Казахстан занял 50 место, которое соответствует группе стран с высоким уровнем человеческого развития [8]. Вместе с тем, в современном мире все государства сталкиваются с рядом глобальных направлений, которые необходимо учитывать при определении своего социального курса. В условиях форсированного индустриально-инновационного развития страны и с учетом тенденций глобального развития социальная модель Казахстана также требует модернизации.

В статье "Социальная модернизация Казахстана: 20 шагов к Обществу Всеобщего Труда" бывшим президентом Республики Казахстан Назарбаевым Н.А. была определена необходимость разработки Концепции социального развития страны до 2030 года, которая обозначила новый этап социальной модернизации. Данная Концепция способствует достижению стратегической цели по вхождению Казахстана в число 30-ти самых развитых государств мира к 2050 году [3, с. 16].

После обретения независимости Казахстан начал строительство социально-ориентированного государства.

В становлении социальной модели страны можно выделить три основных этапа:

Первый этап (1991 – 1998 годы) характеризовался огромным количеством декларированных социально-экономических гарантий, оставшихся в наследство от советского периода и в новых экономических условиях неподкрепленных стабильной бюджетной базой.

После краха командно-административной системы страна оказалась в условиях масштабного экономического кризиса с инфляцией на уровне 3000 %, глубокого падения производства и быстрого роста безработицы.

ВВП на душу населения в 1992 году составлял 168 долл. США, в 1993 году треть населения страны жила за чертой бедности. Количество безработного населения за период с 1991 по 1997 годы увеличилось практически в два раза.

В кратчайшие сроки были проведены экономические реформы: либерализация цен, введение национальной валюты, приватизация,

реформирование налоговой и банковской систем, институциональные реформы. Обязательное бесплатное среднее образование гарантировано Конституцией Республики Казахстан. Высшее образование начало предоставляться на конкурсной основе. В сфере образования зарождался частный сектор, деятельность которого регулировалась государством. Начат процесс обновления содержания образования.

В системе здравоохранения начались реформы по оптимизации инфраструктуры отрасли. Следствием этих преобразований стала приватизация фармацевтического сектора и стоматологических организаций.

Была введена новая пенсионная система, основанная на накопительном принципе. Каждый гражданин в течение жизни самостоятельно формирует свои пенсионные сбережения, которые определяют размер его будущей пенсии. Дополнительно государство гарантирует всем базовую пенсионную выплату.

Создание частного сектора в информационном пространстве позволило расширить доступ граждан к информации.

В ходе второго этапа (1999 – 2008 годы) осуществлялась рационализация социально-экономических гарантий, распределение ответственности между государством, работодателем и работником.

Осуществлены децентрализация управления и финансирования системы образования. Начато масштабное строительство организаций образования.

Сформировалась двухуровневая бюджетная система здравоохранения. Предоставление медицинской помощи стало осуществляться на основе гарантированного объема бесплатной медицинской помощи. Впервые внедрена программа бесплатного и льготного лекарственного обеспечения для отдельных категорий граждан.

В 2001 году была принята Концепция социальной защиты населения Республики Казахстан, в которой было предусмотрено создание модели, соответствующей принципам развития рыночной экономики.

С 2002 года предоставляется адресная социальная помощь людям, чьи доходы ниже черты бедности.

В рамках второго этапа создана многоуровневая система социального обеспечения с распределением ответственности между государством, работодателем и работником. Эта система состоит из нескольких компонентов, за каждый из которых отвечает одна из участвующих сторон:

1) государство – базовые социальные выплаты: базовая и солидарная пенсии, государственные пособия, единовременные государственные выплаты;

2) работодатель – обязательные профессиональные пенсионные взносы, обязательные пенсионные взносы работодателя (были введены с 1 января 2018 года), социальные отчисления в систему социального страхования для осуществления социальных выплат при наступлении социального риска потери дохода в связи с утратой трудоспособности,

потерей кормильца или работы, отпусками по беременности и родам, уходу за ребенком;

3) работник – обязательные пенсионные взносы в накопительные пенсионные фонды, для получения пенсионных выплат.

Значительно расширены поддержка женщин и обеспечение гендерного равенства. Семьям, имеющим детей, предоставлены пособия по рождению и уходу за детьми, и обеспечивается постепенное увеличение суммы этих пособий.

На третьем, современном этапе (с 2009 года) повышается качество и доступность государственных услуг, создаются достойные социально-экономические условия за счет стабильной бюджетной основы, внедряются принципы обусловленной социальной помощи и развиваются активные формы занятости. Социальный блок начал наращивание своего потенциала путем внедрения принципа обусловленности предоставления социальной помощи.

Значительные успехи достигнуты в обеспечении занятости. В 2013 году уровень безработицы в Казахстане составил 5,2 %, что демонстрирует существенный прогресс по сравнению с 1999 годом (13,5 %). Фактически в настоящее время политика в сфере занятости позволяет удерживать безработицу на уровне 5,0 % [13].

Таблица 1. - Уровень безработицы Республики Казахстан (2008-2020гг.)

Годы	значение	годы	значение	годы	Значени е	годы	значение
2008	6,6	2012	5,3	2016	5,0	2020	5,0
2009	6,6	2013	5,2	2017	4,9		
2010	5,8	2014	5,0	2018	4,9		
2011	5,4	2015	5,1	2019	4,8		

Источник: Комитет по статистике. Министерство национальной экономики Республики Казахстан.: <https://stat.gov.kz>

Проанализировав опыт становления и развития социальных отраслей стран Европейского Союза и стран СНГ, мы пришли к выводу, что социальная-экономическая модель Казахстана для нашей республики наиболее приемлема, так как отражает, присущую нам, установку по развитию социальной сферы страны, сделанной со стороны Основателя мира и национального единства - Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона - «...это хорошее достижение, но мы не должны останавливаться на этом и снизить своё внимание к этой жизненно важной сфере»[2].

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан (доп и изменения 23.05.2016). Душанбе - «Нашриети Ганджен, статья 1, глава 1.- 71 с.
2. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017, г. Душанбе. – [Электронный ресурс]:URL <http://www.constcourt.tj> (дата обращения: 13.10.2019 г.)
3. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции социального развития РК до 2030г.» №396 от 24.04.2014г.
4. Основной Закон Федеративной Республики Германии (Конституция Германии), 2раздел, п.1, ст. 20 от 23.05.1949г.

5. Зарицкий Б.Е. Экономика Германии: путь по лестнице, ведущей вниз / Б.Е. Зарицкий - М.: Юрист, 2003.- С.304.
6. Ковалев С.Н. История национального успеха или история национального провала? // Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России [электронный ресурс]: материалы интернет-конференции. URL: <http://www.ecsocman.edu.ru>.
7. Национальный институт статистики и экономических исследований (INSEE). France, portait social 2005-2006. P.2006. P. 16.
8. Рейтинг стран мира по уровню жизни. (Опубликованный доклад ООН о человеческом развитии в 2017-19). www.hfd.ruInternational Consulting Agency Go – worldwide
9. Сеницын М.В. Основные черты германской модели социальной политики // Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России [электронный ресурс]: материалы интернет-конференции. URL: <http://www.ecsocman.edu.ru>
10. Уровень безработицы в Германии. <https://m.ru.investing.com/economic-calendar/german-unemployment-rate-142>
11. Эрхард Л. Благополучие для всех / пер. с нем. М.: Начала-Пресс, 1991., С. 335
12. Sauga M., Afhueppe S., Kraske M. Der Hartz-Horror // Der Spiegel. 2005. № 12. PP. 24-40.
13. Комитет по статистике. Министерство национальной экономики Республики Казахстан.: <https://stat.gov.kz>
14. Официальный сайт Евростат: www.eurostat.eu / статистическая служба Европейского союза): <https://ec.europa.eu/eurostat/>
15. Официальный сайт Европарламента стран ЕС: www.europarl.europa.eu
16. Федеральное Агентство по труду и занятости Германии <https://m.dw.com/ru/>

УДК : 338.26 (575.3)

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА БЮДЖЕТНОЙ
ПОДДЕРЖКИ И РЕЗЕРВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА**

Джурахонзода Баходур Джурахон - кандидат экономических наук, доцент, декан факультета учёта и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Vaknodur0478@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы обоснования равноправности и определенности как важнейшего из условий активизации налогообложения при функционировании хозяйственных субъектов. Считается, что выработка механизма управления налогообложением предопределяет эффективность и перспективы развития в данной области. Особое место при этом отводится налоговому потенциалу региона, как максимально возможное стремление всех субъектов налогоплательщиков исследуемого региона, на основе налогооблагаемой базы всех видов налогов и обязательных местных платежей, учитывая применения налоговых ставок, налоговых льгот и преференций, с учетом изменения финансовой ситуации по региону.

Доказывается, что в новых условиях, когда происходит реформирование и модернизация национальной налоговой системы, необходимо изыскивать собственные возможности. Создание реальных равноправных возможностей и расширение налоговой базы - это основа для правильной оценки формирования финансовых возможностей регионов. В этой связи такой показатель считается мобилизацией налогового потенциала регионов, где в дальнейшем будет использоваться для планирования и прогнозирования налоговых поступлений и оптимального взаимодействия бюджеты разных уровней.

Ключевые слова: *регион, социально-экономическое развитие, субвенция, налоговый потенциал, бюджетная поддержка, государственная политика, валовый региональный*

продукт (ВРП), активизация налогообложения, возможности регионального развития, бюджеты разных уровней, налогооблагаемые базы, расширение базы налогообложения.

МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ БУЧЕТӢ ВА ЗАХИРАӢОИ РУШДИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАӢОИ ТОҶИКИСТОН

Қураҳонзода Баҳодур Қураҳон - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, декани факултети ҳисобдорӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 918-80-65-03. E-mail: Vaknodur0478@mail.ru

Мақола масъалаҳои асоснокгардонии ҳуқуқҳои баробар ва муайянро ҳамчун шароити муҳими ғайлгардонии андозбандӣ дар мавриди амал намудани субъектҳои хоҷагидорӣ дар бар мегирад. Чунин ҳисобида мешавад, ки коркарди механизми идоракунии андозбандӣ, ин муайянкунандаи самаранокӣ ва ояндаи рушди ҳамин соҳа мебошад. Дар ин маврид, мақоми хосса ба иқтисодии андоз дода шуда, он ҳамчун қӯиши ва ҳаракати ниҳони тамоми субъектҳои андозсупорӣ ноҳияҳо ҳисобида мешавад. Дар ин асос, заминаи андозбандии тамоми намуди андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ бо назардошти меъёрҳои андоз, имтиёзҳо ва тағйирёбии вазъи молиявӣ дар минтақаҳо алоқаманд ҳисобида мешавад.

Исбот карда шудааст, ки дар шароити нав, ҳангоме ки ислоҳот ва дигаргуниҳои низоми миллии андоз ба амал меоянд, зарурат ба миён меояд, ки имкониятҳои худиро дарёфт намоем. Ташики имкониятҳои баробарҳуқуқ ва тавсеаи заминаи андозбандӣ асос барои баҳодиҳии дурусти ташаққули имкониятҳои молиявӣ минтақаҳо мебошад. Бинобар ин, чунин нишондиҳанда сафарбарнамоии иқтисодии андозии минтақаҳо мебошад, ки дар оянда бо мақсади банақшагирӣ ва пешгӯии воридишавии андозҳо ва муфидгардонии муносибатҳои сатҳи гуногуни буҷетҳо равона карда мешавад.

Калидвожаҳо: минтақа, рушди иқтимоӣ-иқтисодӣ, субвенсия, иқтисодии андозӣ, дастгирии буҷетӣ, сиёсати давлатӣ, маҷмуи маҳсулоати минтақавӣ (МММ), ғайлгардонии андозбандӣ, имкониятҳои рушди минтақавӣ, буҷети сатҳи гуногун, заминаи андозбандӣ, васеъкунии базаи андозбандӣ.

IMPROVING THE MECHANISM OF BUDGET SUPPORT AND RESERVES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF TAJIKISTAN

Juruhonzoda Bakhodur Jurahon, candidate of economic Sciences, associate Professor, Dean of the faculty of accounting and statistics of the Tajik state financial and economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov, 64/14. Phone: 918-80-65-03.

The article analyses the justification of equal rights and certainty as the most important conditions for the activation of taxation in the functioning of economic entities. It is believed that the development of a tax management mechanism will predetermine the effectiveness and development prospects in this area. A special place is given to the tax potential of the region as the maximum possible aspiration of all taxpayers in this region, on the basis of the tax base of all types of taxes and mandatory local payments, taking into account the application of tax rates, tax benefits and preferences and also taking into account changes in the financial situation in the region.

It is proved that in the new conditions, when there is a reform and modernization of the national tax system, you need to find your own opportunities. Creating real equal opportunities and expanding the tax base is the basis for a correct assessment of the formation of financial opportunities in the regions. In this regard, this indicator is considered to be the mobilization of the tax potential of the regions, where in the future it will be used for planning and forecasting tax revenues and optimal interaction budgets of different levels.

Keywords: region, socio-economic development, state budget, state policy, gross regional product (GRP), local budget, subvention, tax potential, regional economy, taxation activation, regional development opportunities, budgets of different levels, tax base, expansion of the tax base.

В условиях рыночной экономики одной из важнейших составных частей финансовой системы государства являются региональные финансы, охватывающие бюджеты административно-территориальных единиц, и финансы субъектов хозяйствования, используемые для удовлетворения территориальных потребностей.

Как известно, региональные финансы – это система экономических отношений, посредством которой распределяется и перераспределяется национальный доход для экономического и социального развития территорий.

Следует отметить, что социально-экономическое развитие Республики Таджикистан характеризуется быстро растущим интересом к обширному комплексу региональных проблем. В этом направлении особое место занимает формирование и реализация региональной политики развития.

Эффективность разработки и реализации региональной политики во многом зависит от фундаментальности и действенности её общеметодологических основ. Известно, что методология – это учение о принципах построения, исследовательских подходах, формах и методах познавательной деятельности. В этом плане подходы, которые определяют позицию исследователей по поводу решений обострившихся проблем и направлений перспективного развития регионов выступает как определяющий. В частности, системно-диалектический, который строится на синтезе системной организации региональной политики, представлений, как территориальной общественной системе, находящейся в постоянном движении и функционировании развития. Данный подход предполагает, что структурировать весь процесс разработки и реализации региональной политики с комплексным восприятием территории, которая подлежит государственному регулированию [5].

Как показывает практика развитых стран, сегодня происходит регионализация экономических и социальных процессов. Функция их регулирования переходит от центральных уровней государственной власти к территориальным. В этой связи, роль региональных финансов усиливается, а сфера их использования расширяется. Так, динамика удельного веса местных бюджетов в структуре Государственного бюджета Республики Таджикистан характеризуется следующими показателями данного процесса.

Региональные финансы включают местные бюджеты, средства хозяйствующих субъектов, функционирующих в регионе и территориальные внебюджетные фонды, формируемые за счет добровольных взносов предприятий и населения, специальных сборов и финансовой помощи международных организаций. Согласно Закону Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» от 28 июня 2011 года №723 (статья 5) бюджетная система состоит из двух уровней (первый уровень - республиканский бюджет и бюджеты государственных специальных фондов и второй уровень - местные бюджеты) в дальнейшем вместо «региональных (территориальных) бюджетов» будем использовать термин «местные бюджеты»[2].

Таблица 1. - Структура Государственного бюджета Республики Таджикистан за 2010-2018 гг., млн. сомони

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2010 в раз ах
Государственный бюджет Республики Таджикистан	7024,4	8937,9	9673,5	12057,6	13901	15724,3	18777,8	19568,6	21003,0	2,9
из них: Республиканский бюджет то же в % к итогу	3483,2 49,6	4534,2 50,7	5609,7 58,0	5541,1 46,0	6454,0 46,4	7357,8 46,8	8151,0 43,4	8649,8 44,2	9532,8 45,3	2,7
Местный бюджет то же в % к итогу	1986,2 28,3	2484,2 27,8	2924,1 30,2	3882,8 31,0	4112,0 29,6	4509,5 28,7	4963,5 26,4	5323,5 27,2	5782,9 27,5	2,9
Бюджет социального страхования и пенсий то же в % к итогу	770,0 11,0	1013,6 11,3	1316,3 13,6	1700,2 14,1	2188,3 15,7	2314,1 14,7	2634,4 14,1	2657,3 13,6	2730,8 13,0	3,5

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан.-Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019. - С.415-470; Законы Республики Таджикистан «О Государственном бюджете Республики Таджикистан» за соответствующие годы.

Региональные органы власти призваны обеспечить комплексное и пропорциональное развитие производственной и непроизводственной сфер на подведомственных территориях. Отсюда, местные бюджеты, официально аккумулируют средства, и меры по достижению цели. В современных условиях значительно возрастает также координационная функция местных бюджетов в экономическом и социальном развитии территорий. Указанные факторы определяют необходимость дальнейшего расширения и укрепления финансовой базы территориальных органов власти, которые направлены для решения задачи методов формирования и использования финансовых ресурсов регионов и территорий на местах. На наш взгляд по этой причине объем местных бюджетов за последние годы во всех регионах страны приобретает тенденции роста.

Рассматривая формы межбюджетного регулирования необходимо выделить два потока бюджетных ресурсов: «восходящий» поток, формирующий доходы государственного бюджета и нисходящий, обеспечивающий дополнительные поступления централизованных финансовых ресурсов из республиканского бюджета в бюджеты

областей и районов. Регулирование восходящего потока бюджетных ресурсов осуществляется как путем закрепления на долговременной основе доходных источников за определенными уровнями бюджетной системы, так и путем распределения регулирующих доходов между бюджетами разных уровней на каждый год (текущее регулирование) [7, с.44].

Вопрос о долговременном регулировании восходящего потока бюджетных ресурсов решается в действующем Налоговом кодексе Республики Таджикистан путем выделения общегосударственных и местных налогов. Последние выступают, как собственный источник пополнения местных бюджетов.

Текущее регулирование восходящего потока бюджетных ресурсов осуществляется посредством ежегодного закрепления долей отдельных общегосударственных налогов, поступающих в республиканский бюджет и в бюджеты областей и районов в соответствии с Законом РТ «О Государственном бюджете Республики Таджикистан на следующий финансовый год», что составляет регулирующие доходы местных бюджетов. Что касается межбюджетного регулирования между областными и районными бюджетами, то ежегодно устанавливаются нормативы распределения регулирующих доходов между бюджетами области и районов. Нормативы отчислений от общегосударственных налогов и доходов, поступающих от налогоплательщиков в республиканский и местные бюджеты устанавливаются в зависимости от уровня экономического развития регионов [3]. Однако, они стимулируют местные органы власти в сборе общегосударственных налогов, в то же время не являются долговременными нормативами, и более того, превращаются в сдерживающий фактор развития местной экономики, ибо с развитием экономического потенциала, регионы все меньше будут получать эти регулирующие доходы. Следовательно, внедрение долговременных нормативов распределения регулирующих доходов между республиканским и местными бюджетами приведёт к поступательному экономическому росту. Это в значительной степени способствовало бы укреплению планирования и прогнозирования доходов местных бюджетов.

Долговременные нормативы распределения регулирующих налогов между бюджетами разных уровней бюджетной системы страны создают условия, при которых местные хукуматы будут заинтересованы в росте налогового потенциала регионов за счёт развития местного хозяйства и разнообразных форм предпринимательства, а также освоения местных природных ресурсов.

Движение «нисходящего» потока бюджетных ресурсов регулируется в Республике Таджикистан посредством таких форм межбюджетного перераспределения финансовых ресурсов из республиканского бюджета, как субвенция, субсидия, дотация, взаиморасчеты, бюджетной ссуды, трансферты. Порядок оказания финансовой помощи, её размер в форме дотаций, субвенций и субсидий определяется Законом о государственном бюджете на очередной финансовый год. Министерство финансов Республики Таджикистан вправе для устранения кассовых разрывов в казне в процессе исполнения

местных бюджетов выделять местным бюджетам временную ссуду, возвращаемую в течение текущего финансового года.

Объем целевых средств (субвенции) из республиканского бюджета в бюджеты местных органов государственного управления выделяются для сбалансирования доходной и расходной части местных бюджетов тех областей и районов, которые являются дотационными (табл. 2).

Таблица 2. - Динамика объема субвенций, предоставленных местным бюджетам за счет республиканского бюджета в 2008-2018гг. (млн. сомони)

Регионы	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Хатлон	93,9	132,2	150,4	188,0	233,0	375,2	487,8	472,7	529,2	525,9	461,0
ГБАО	41,0	65,9	67,2	78,9	99,1	130,6	157,8	160,6	168,2	175,1	174,0
РРП	46,7	63,8	74,9	74,8	80,2	123,4	157,2	175,3	178,8	181,6	185,7
По республике	181,6	261,9	292,5	341,7	412,3	629,2	802,8	808,7	876,2	885,6	820,7

Источник: Законы РТ «О государственном бюджете Республики Таджикистан» за соответствующие годы от 16 ноября 2018г., №1469

Как видно из данных табл. 3, за 2008-2018 гг., объем субвенций в 2008 г. составил 181,6 млн. сомони, то в 2018 г. он достиг до 820,7 млн. сомони. Как видим за 2008-2018 гг. объем субвенций увеличился в 4,5 раз, а его доля в Государственном бюджете республики с 4,5 до 3,9% [3].

Доля субвенций в доходной части бюджета местных органов государственного управления как показаны в таблице 3, зависит от уровня экономического развития региона, выражаемого в их доходности с точки зрения налоговых поступлений.

В целях решения вопросов стабилизации и выравнивания социально-экономического развития регионов посредством государственного бюджета каждый год создается стабилизационный фонд развития, посредством которого происходит перераспределение финансовых ресурсов в пользу отдельных регионов. В этой связи было бы целесообразным рассмотреть вопрос о разработке и принятии закона Республики Таджикистан «О финансовом выравнивании средств местных органов государственного управления и местных органов местного самоуправления».

Определенную роль в стабилизации и выравнивании социально-экономического развития регионов также сыграет Резервный фонд Президента Республики Таджикистан, создаваемый каждый год в размере 2% от объема государственного бюджета и Фонд непредвиденных расходов, создаваемый в размере 0,5% от доходов государственного бюджета [3].

Финансовые возможности местных бюджетов, особенно слаборазвитых регионов, весьма ограничены, и значительная часть их расходов финансируется за счет субвенций из республиканского бюджета. Учитывая, что в республике доля местных налогов в доходах местных бюджетов составляет незначительную часть, отрасли социальной сферы в большей части финансируются за счет средств, формируемых в централизованном порядке. Но, при этом политика перераспределения бюджетных ресурсов лишь смягчает неравенство и,

как правило, не нацелена на стимулирование экономической активности и создание условий для принципиального решения проблемы. С точки зрения реализации социальной политики, принципиально важным является процесс распределения межбюджетных полномочий, общий тренд которого лежит в русле делегирования ответственности с центрального уровня на региональный, и, соответственно, укрепление финансового потенциала регионов.

Вместе с тем, по итогам 2018 года 35 из 58 сельских районов республики имели налоговые поступления на душу населения ниже 50% среднереспубликанского уровня, что свидетельствует, во-первых о значительности проблемы недостаточности развития налогового потенциала в регионах, и во-вторых, о значительности межрайонных дифференциаций в уровнях развития.

О недостаточной реализации потенциала регионов свидетельствует также значительная бюджетная уязвимость районов, так как сохраняется значительное количество субвенционных районов - 8 из 12 районов республиканского подчинения, 15 - из 24-х районов в Хатлонской области и все 7 районов ГБАО [3]. С другой стороны, объем субвенций из республиканского бюджета из года в год непрерывно увеличивается. Следует отметить, что дотации и субвенции как методы наделения финансовыми ресурсами местных бюджетов не совершенны.

Однако, несмотря на определенные негативные моменты, сопровождающие применение дотаций и субвенций, отказаться от них пока не целесообразно. В этой связи необходимо совершенствовать принципы и методы определения объема дотаций и субвенций, оказываемых местным бюджетам. На наш взгляд, их следовало бы оказывать на базе утверждаемых Правительством Республики Таджикистан долговременных нормативов с учетом разделения полномочий между бюджетами разных уровней и изменения действующего законодательства в социальной сфере.

Первоначально, можно было бы определить нормативы оказания субвенций (дотаций), как усредненная их доля в объеме фактически собранных на территории региона, и поступивших в местные бюджеты налоговых и других (неналоговых) доходов, т.е. в сумме регулирующих и собственных доходов местных бюджетов за последние три года и эту величину принимать в качестве норматива на последующие годы. Аргументом такого подхода послужит продолжительность среднесрочного бюджетного планирования.

Следует отметить, что только механизмом бюджетного выравнивания нельзя кардинально решить проблему выравнивания уровней социально-экономического развития регионов. Здесь, решающим фактором наряду с бюджетным выравниванием выступает экономическое развитие всех, особенно отстающих в экономическом отношении регионов, и тем самым расширение налогового потенциала. В республике, в этом отношении уже имеется положительный опыт. За последние годы благодаря экономическому развитию, отдельные районы из дотационных превратились в доходные регионы. К ним можно отнести Гиссарский, Айнинский районы и город Вахдат. В этом направлении следует отметить, что огромную роль играет

формирование новой налоговой системы, как по количеству, так и по его изменению структуры.

В контексте укрепления финансовой базы развития регионов и совершенствования межбюджетных отношений, большой интерес представляет планирование и прогнозирование налоговых поступлений в бюджеты регионов и районов. В настоящее время и на национальном и на региональном уровне планирование и прогнозирование налоговых доходов бюджетов всех уровней осуществляется использованием преимущественно метода экстраполяции, в результате чего не всегда планы поступления налоговых доходов в разрезе регионов и административных районов являются обоснованными. Совершенствование планирования и прогнозирования налоговых поступлений в бюджет предполагает использование в этом процессе налогового потенциала регионов и районов, т.е. оно должно опираться на региональную оценку налогового их потенциала [6].

Налоговый потенциал региона можно определить, как максимально возможные налоговые поступления от всех субъектов налогоплательщиков исследуемого региона, исчисленные на основе налогооблагаемой базы всех видов налогов и обязательных местных платежей с применением принятых законом налоговых ставок, налоговых льгот и преференций, а также с учетом изменения налоговой задолженности по региону. Считаем, что в новых условиях, когда происходит реформирование и модернизация национальной налоговой системы, создаются реальные возможности для правильной оценки формирования финансовых возможностей регионов. Таким показателем можно мобилизовать за счет налогового потенциала регионов и использования его в процессе планирования и прогнозирования налоговых поступлений в бюджеты разных уровней.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 – Душанбе, 2018.
 2. Закон Республика Таджикистан «О Государственных финансах РТ от 28 июня 2011.- С.12-18.
 3. Закон Республики Таджикистан « О Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2018 год» от 16 ноября 2018г., №1469.
 4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе, 2019. - С.415 – 470.
 5. Бегматов А.А. Формирование и реализация социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика: монография / А.А.Бегматов, Б.Дж. Джурахонзода.- Душанбе: Издательство «Ирфон», 2018. – 137с.
 6. Игудин А.Г. Использование совместных налогов для бюджетного регулирования / А.Г.Игудин // Финансы. - 2003. - №3 –С.21-25.
 7. Рахимов З.А. Асосҳои муносибатҳои байнибуҷетӣ / З.А. Рахимов // Финансы и бухгалтерский учет. – 2015. -№08.-С.44-45.
-

УДК: 368.1

ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРИ СУГУРТА ВА ФАРОГИРИИ АҲОЛӢ БА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУГУРТАВӢ

Мамадалиев Фарухруз Сайфидинович - н.и.и., дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992 37) 918 12 10 12, e-mail: farukhruz-83@mail.ru

Тилабов Ёрибек Эмомназарович - н.и.и., дотсент, мудири кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992 37) 93 598 71 21, e-mail: etilabov@bk.ru

Дар мақола масъалаҳои фарогирии аҳоли ба хизматрасониҳои расмии суғуртавӣ мавриди омӯзиши ва таҳлил қарор дода шуда, ҳамзамон, нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ташикilotҳои суғуртавӣ таҳлил карда шудааст. Дар асоси омӯзиши фаъолияти ташикilotҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи фаъолияти инҳисории ташикilotҳои суғуртавӣ ҳисоб шуда, тамаркузи фаъолияти онҳо дар бозори суғуртавӣ нишон дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки новобаста аз он ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият дар самти аз байн бурдани фаъолияти инҳисорӣ пурзӯр карда шуда бошад ҳам, аммо то ҳол чунин ҳолатро дар бозори суғурта мушоҳида кардан мумкин аст. Бо мақсади рушди фаъолияти суғуртавӣ, шаффоф намудани фаъолияти ташикilotҳои суғуртавӣ ва баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми суғуртавӣ тақлифу пешниҳодҳо карда шудааст.

***Калидвожаҳо:** иштирокчиёни касбии бозори суғурта, фарогирии аҳоли бо хизматрасониҳои суғуртавӣ, суғуртаи ихтиёрӣ, суғуртаи ҳатмӣ, суғуртаи давлатӣ, индекси инҳисорӣ (монополӣ), воридоти мукофоти суғуртавӣ, пардохти ҷуброни суғуртавӣ.*

ИНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РЫНКА И ИНКЛЮЗИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ К СТРАХОВЫМ УСЛУГАМ

Мамадалиев Фарухруз Сайфидинович – к.э.н., доцент кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992 37) 918 12 10 12 (м), e-mail: farukhruz-83@mail.ru

Тилабов Ёрибек Эмомназарович – к.э.н., доцент, заведующий кафедры аудит и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992 37) 93 598 71 21 (м), e-mail: etilabov@bk.ru

В статье исследуются и анализируются вопросы доступности населения официальными страховыми услугами, а также анализируются основные показатели деятельности страховых организаций. На основе исследования деятельности страховых организаций в Республике Таджикистан рассмотрен показатель монопольной деятельности страховых организаций и показана концентрация их деятельности на страховом рынке. Следует отметить, что несмотря на то, что в Республике Таджикистан усилилась деятельность по устранению монополистической деятельности, на страховом рынке такая ситуация все еще наблюдается. В целях развития страховой деятельности, повышения прозрачности деятельности страховых организаций и повышения доверия населения к системе страхования внесены предложения.

Ключевые слова: профессиональные участники страхового рынка, охват населения страховыми услугами, добровольное страхование, обязательное страхование, государственное страхование, индекс монополии, поступление страховых премий, выплата страхового возмещения.

INSURANCE MARKET INFRASTRUCTURE AND INCLUSIVE POPULATION TO INSURANCE SERVICES

Mamadaliyev Faruhruz Saifidinovich – Ph.D., associate Professor of Economic Theory the Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Nakhimov, 64/14 Tel .: (+992 37) 918 12 10 12 (m), e-mail: farukhruz-83@mail.ru

Tilabov Yoribek Emomnazarovich – Candidate of economic science, associate Professor, Chief of department of Audit and revision of the Tajik State University of Finance and Economics. Address 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, st. Nakhimov, 64/14 Tel .: (+992 37) 93 598 71 21 (m), e-mail: etilabov@bk.ru

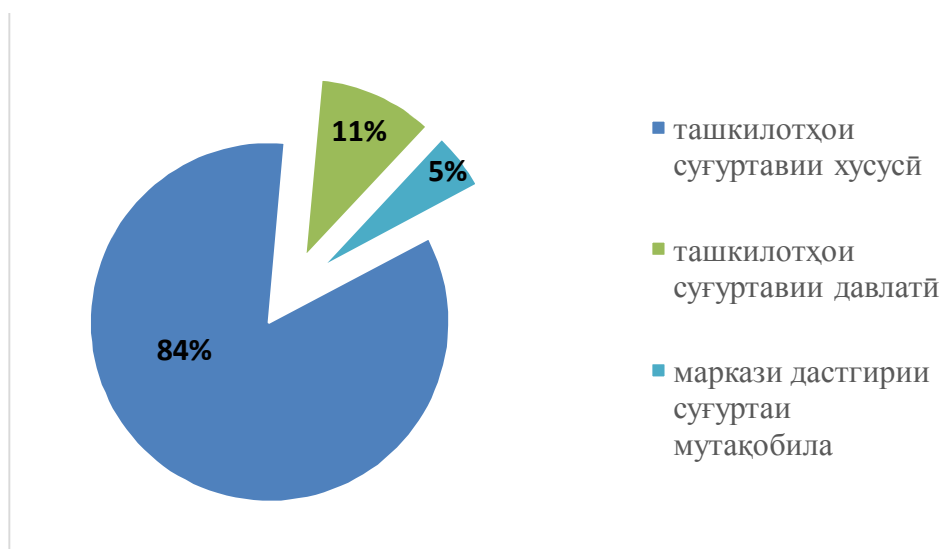
In the article research and analyzes the inclusive population to insurance services, while analyzing the main indicators of the activities of insurance companies. Based on the research of the activities of insurance companies in the Republic of Tajikistan, the indicator of the monopoly activity of insurance companies is calculated and shown the concentration of their activities in the insurance market. It should be noted that despite the fact that in the Republic of Tajikistan the activity on elimination of monopolistic activity has been strengthened, but such a situation can still be observed in the insurance market. In order to develop insurance activities, make the activities of insurance companies more transparent and increase public confidence in the insurance system, proposals have been made.

Keywords: professional participants of the insurance market, coverage of the population with insurance services, voluntary insurance, compulsory insurance, state insurance, monopoly index, income of insurance premiums, payment of insurance compensation.

Ислоҳоти иқтисодии даҳсолаи охир дар ҷумҳурӣ натавонист, ки самаранокии фаъолияти инфрасохтори қисмати зиёди бозорҳои соҳавӣ дар алоҳидагӣ ва иқтисодиёти миллии Тоҷикистонро, дар маҷмӯъ, таъмин намояд. Бахши суғурта дар низоми механизми молиявии ҳимояи субъектҳои хоҷагидорӣ аз ҳодисаҳои нохуш ва фалокатҳо мавқеи муҳимро ишғол намуда, яке аз қисмҳои асосии инфрасохтори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Тавре таҷрибаи хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ҳолат ва вазъияти бозори суғурта тавассути нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти иштирокчиёни касбии бозори суғурта тавсиф карда мешавад.

Мувофиқи Феҳристи ягонаи давлатии иштирокчиёни касбии бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз тарафи мақомоти ваколатдори назорати суғуртавӣ омода мегардад, ба ҳолати 31 декабри соли 2019 ба пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ 19 адад ташкилоти суғуртавӣ машғул буда, аз ин миқдор ҳиссаи ташкилотҳои суғуртавии хусусӣ 84 фоиз (16 адад), ташкилотҳои суғуртавии давлатӣ 11 фоиз (2 адад) ва маркази дастгирии суғуртаи мутақобила 5 фоиз (1 адад)-ро ташкил медиҳанд (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. - Ҳиссаи ташкилотҳои суғуртавӣ аз рӯи шаклҳои моликият

Сарчашма: Шарҳи руиҳи бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2019 с. [манбаи электронӣ] [URL: www.nbt.tj](http://www.nbt.tj) (санаи муроҷиат: 23.09.2020с.).

Дар муқоиса бо соли 2013 миқдори ташкилотҳои суғуртавӣ ба 3 адад ё 18,7 фоиз зиёд шуда, суръатафзои миёнасолонаи он ба 2,9 фоиз баробар мебошад, ки ба ақидаи мо, ин нишондиҳандаи на он қадар баланд буда, аз рушд наёфтани ин соҳа дар сатҳи зарурӣ шаҳодат медиҳад. Вобаста ба ин, фароғирӣ ба хизматрасониҳои суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муаммоҳои ҷиддӣ ба ҳисоб меравад, чунки қисмати зиёди аҳоли, махсусан, минтақаҳои дурдаст ба ин намуди хизматрасониҳо дастрасӣ надоранд.

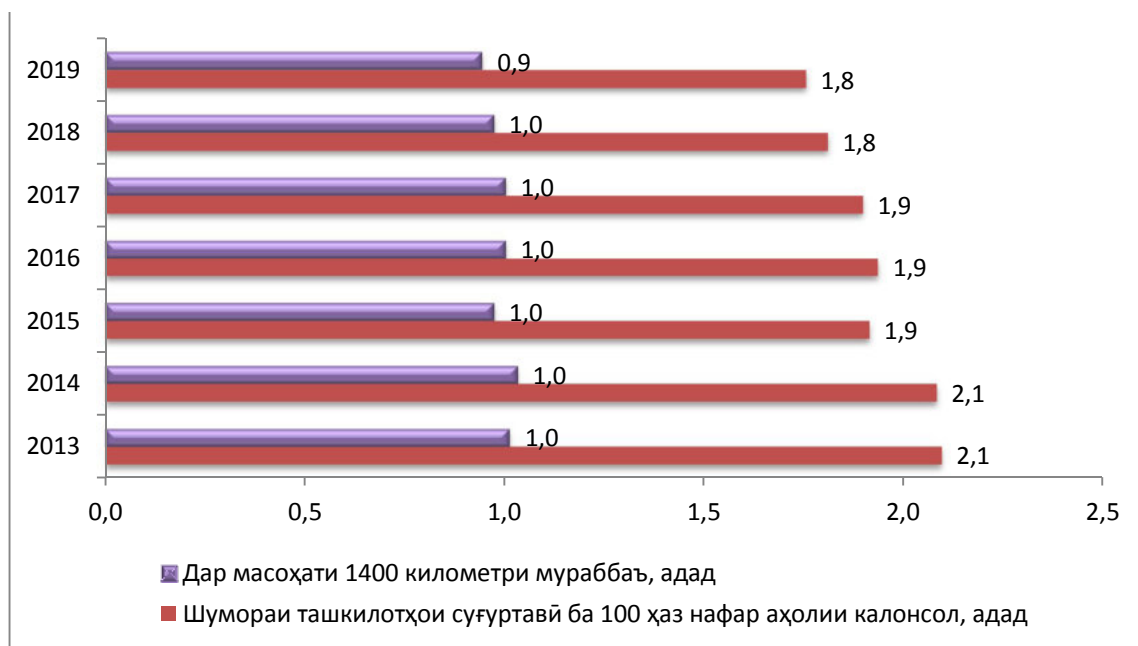
Дастрасӣ ба хизматрасониҳои суғуртавӣ яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи Стратегияи миллии фароғирии молиявӣ ва дигар стратегияҳои бахши молиявӣ ба ҳисоб меравад, ки ин ба талаботи Иттиҳоди фароғирии молиявӣ дар самти фароғирии аҳоли ба хизматрасониҳои расмӣ молиявӣ дохил мешавад. Мақсад аз ворид намудани нишондиҳандаи фароғирӣ ба хизматрасониҳои суғуртавӣ аз он иборат мебошад, ки тавассути он аҳолии камбизоат тавонанд хавфҳои ҳодисаҳои нохуш ва молиявии худро паст намоянд [3, с. 14].

Дар соли 2019 мувофиқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон 19 адад ташкилоти суғуртавӣ фаъолияти худро тавассути 96 адад воҳидҳои сохториашон ба роҳ монда, ба 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол [6, с. 36] 1,8 адад рост меояд, ки ба ҳисоби миёна дар зичии 1400 километри мураббаъ 1 адад ташкилоти суғуртавӣ фаъолият мекунад.

Тавре аз диаграммаи 2 маълум аст, миқдори ташкилотҳои суғуртавӣ дар соли ҳисоботӣ дар муқоиса бо соли 2013 ба андозаи 7 адад ё 6,8% кам шуда, дастрасии ҷисмонӣ аҳоли ба андозаи 16,2 фоиз коҳиш ёфтааст. Қобили қайд аст, ки кам шудани шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ, аз нигоҳи мо, ба якчанд сабабҳо вобастагӣ дорад, аз ҷумла:

коҳиш ёфтани талабот ва пурзӯр шудани фаъолияти назоратӣ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон.

Диаграммаи 2.- Шумораи ташкилотҳои суғуртавӣ ба 100 ҳаз. нафар аҳолии калонсол

Сарчашма: Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2020. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2020. - С. 12-36. Шарҳи рушди бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2019 [манбаи электронӣ] URL: www.nbt.tj (санаи муроҷиат: 23.09.2020с.).

Аз соли 2017 сар карда, фаъолияти назоратии иштирокчиёни касбии бозори суғурта ба салоҳияти Бонки миллии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти ваколатдори назорати суғуртавӣ воғузур карда шудааст. Мақсади ба миён омадани чунин тағйирот ин, пеш аз ҳама, аз байн бурдани фаъолияти инҳисории ташкилотҳои суғуртавӣ, шаффоф намудани фаъолияти онҳо ва рушди бозори суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Чуноне нишондиҳандаҳои расмии оморӣ нишон медиҳанд, 96,1 фоизи воҳидҳои сохторӣ ба 2 ташкилоти суғуртавӣ ва 3,9 фоиз ба 16 ташкилоти суғуртавӣ тааллуқ доранд.

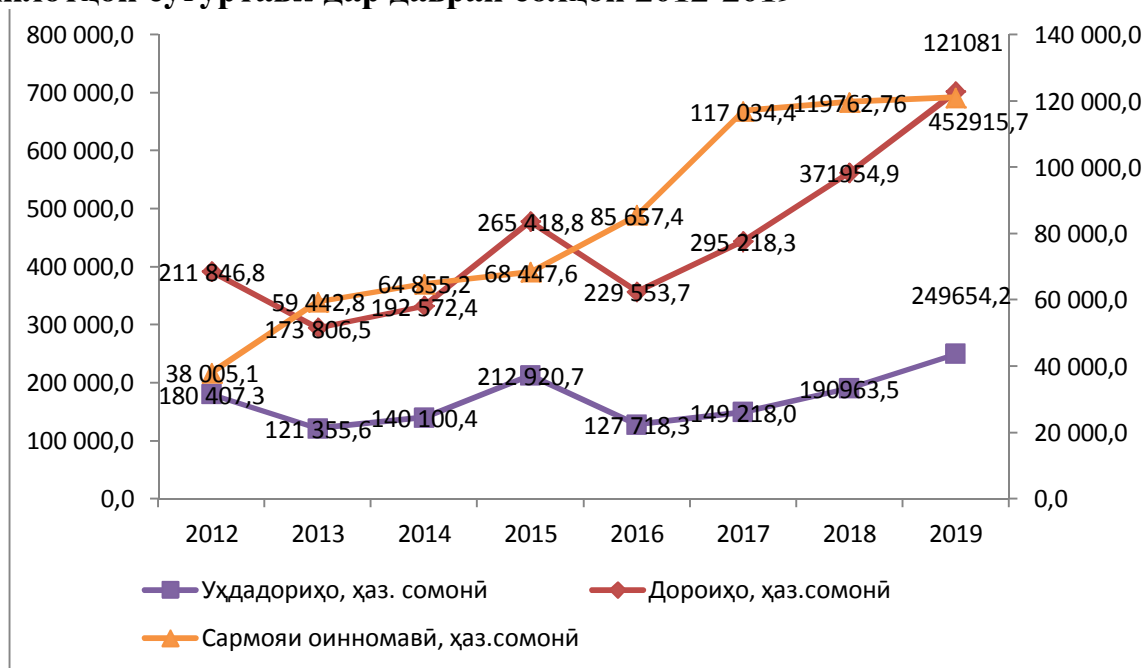
Вобаста ба гуфтаҳои боло, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки миқдори ташкилотҳои суғуртавии ҷойдошта имконияти ба пуррагӣ фаро гирифтани аҳоли бо хизматрасониҳои суғуртавино надошта, ҳамзамон, рақобати носолим, яъне ҳанӯз ҳам аз тарафи шумораи маҳдуди ташкилотҳои суғуртавӣ ишғол намудани бозори суғуртавӣ намегузорад, ки фаъолияти суғуртавӣ маҳсулоти муосир ва ба таври пурра конёқунандаи талаботҳои аҳоли баромад кунад [2, с. 30-34].

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 қайд шудааст, ки сабаби дар сатҳи нокифоя қарор доштани воситаҳои ширкатҳои суғуртавӣ, ки боиси пешниҳоди номгӯи маҳдуди

хизматрасониҳо гаштааст, намегузорад, ки рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ фароҳам оварда шавад [3, 70-71].

Дороиҳои иштирокчиёни касбии бозори суғурта тамоили зиёдшавиро доро буда, аз 173,8 млн. сомонӣ дар соли 2013 то зиёда аз 452 млн. сомонӣ дар соли 2019 афзоиш ёфт. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2019 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 1,7 ва нисбат ба соли 2013 ба андозаи 2,6 маротиба зиёд мебошад (диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. - Дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи оинномавии ташкилотҳои суғуртавӣ дар давраи солҳои 2012-2019

Сарчашма: Сомонаи расми Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: www.nbt.tj Шарҳи рушди бозори суғуртавӣ. (санаи муроҷиат: 27.09.2020с.).

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаи 3 бармеояд, суръатафзоии миёнасолонаи дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар давраи солҳои 2012-2019 андозаи 11,5 фоизро ташкил дода, аз рӯи рейтинг 78,7 фоизи дороиҳо ба 3 ташкилоти суғуртавӣ, ки дороиҳояшон аз 30 млн. сомонӣ зиёдбуда тааллуқ дошта, 21,3 фоиз ба ташкилотҳои суғуртавие рост меояд, ки дороиҳояшон аз 387,5 ҳаз. сомонӣ то 30 млн. сомонино ташкил медиҳад. Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки ҳиссаи дороиҳои иштирокчиёни касбии бозори суғурта дар соли 2019 нисбат ба ММД 0,6 фоизро ташкил дода, андозаи он нисбат ба солҳои қаблӣ тағйир наёфта, дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад.

Уҳдадориҳои онҳо дар соли 2019 зиёда аз 249 млн. сомонино ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2012 ба андозаи 69,2 млн. сомонӣ, ё ин ки ба андозаи 38,3 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи уҳдадориҳо нисбати дороиҳо 55,1 фоизро ташкил дода, суръати афзоиши миёнасолонаи уҳдадориҳои иштирокчиёни касбии бозори суғурта дар давраи солҳои 2012-2019 ба 4,75 фоиз баробар мебошад. Дар давраи ҳисоботӣ уҳдадориҳои ба зимма гирифтаи ташкилотҳои суғуртавӣ 109,8 млрд.

сомониро ташкил медиҳад, ки дар муқоиса бо соли 2018 ба андозаи 6,4 фоиз зиёд мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки аз ҳаҷми умумии уҳдадорихои ба зимма гирифташудаи ташкилотҳои суғуртавӣ 69,8 фоиз ба 2 ташкилоти суғуртавие тааллуқ дорад, ки ҳиссаи дороиҳояшон нисбат ба уҳдадорихои ба зимма гирифташуда мутаносибан 0,01 ва 0,08 фоизро ташкил медиҳанд. Вобаста ба ин ҳолати ҷойдошта, пардохтпазирии ташкилотҳои суғуртавиरो дар назди муштарӣён, дар мавриди ба миён омадани ҳодисаи суғуртавӣ ба вучуд меорад.

Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ташкилотҳои суғуртавӣ бо мақсади тақсим намудани хавфи ҷойдошта дар фаъолият ба азнавсуғуртакунии уҳдадорихо машғул мешаванд [1, с. 54-56].

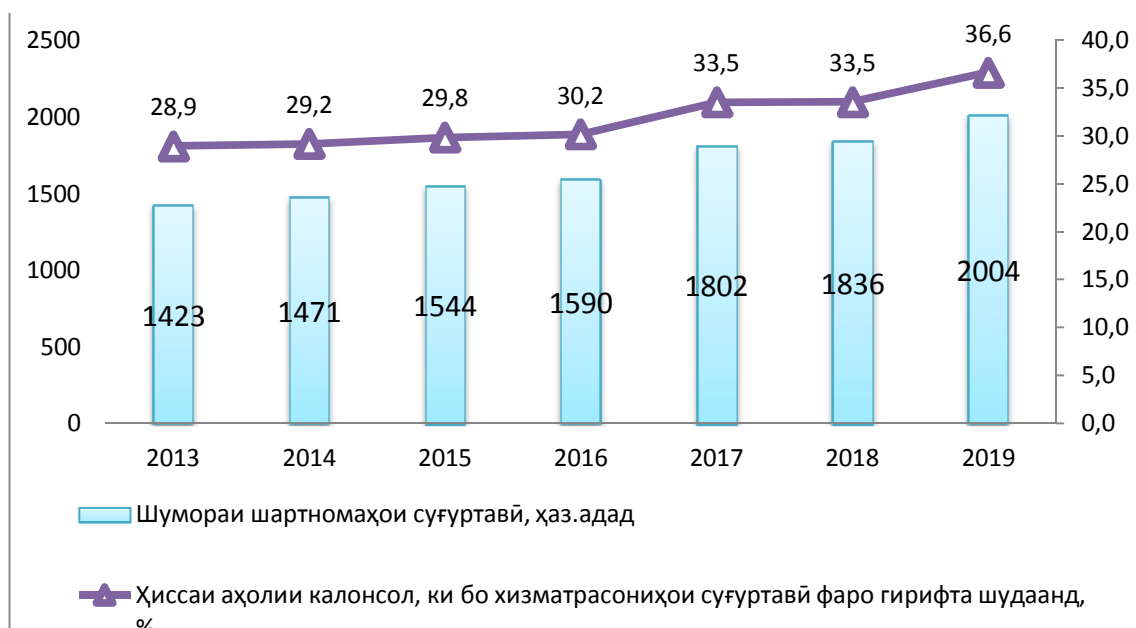
Азнавсуғуртакунии уҳдадорихои суғуртавӣ дар давраи солҳои 2012-2019 аз 25,5 млрд. сомонӣ то 86,2 млрд. сомонӣ афзоиш ёфта, суръати зиёдшавии он 29,6 фоизро ташкил медиҳад. Дар соли 2019 зиёда аз 78 фоизи уҳдадорихои иштирокчиёни касбии бозори суғурта ба азнавсуғуртакунии уҳдадорихои суғуртавӣ дар хориҷи кишвар равона шуда, нисбат ба соли 2012 ба андозаи 64,4 фоиз зиёд мебошад.

Ҳаҷми умумии сармояи оинномавии иштирокчиёни касбии бозори суғурта дар давраи солҳои 2012-2019 аз 38,0 млн. сомонӣ то 121,1 млн. сомонӣ, ё ин ки ба андозаи 83,1 млн. сомонӣ (3,2 маротиба) зиёд шудааст. Ҳаҷми миёнаи сармояи оинномавӣ ба як ташкилоти суғуртавӣ дар давраи зикргардида тамоюли зиёдшавиро дошта, мутаносибан ба 2,5 млн. ва 6,4 млн. сомонӣ рост омада, дар ин давра 2,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, қайд намудан зарур аст, ки 95 фоизи сармояи оинномавии зиёда аз 1 млн. сомонӣ ба 6 адад ташкилоти суғуртавӣ ва 5 фоизи сармояи оинномавии 500 ҳаз. сомонӣ ва аз он ҳам кам ба 13 ташкилоти суғуртавӣ рост меояд. Дар ин миён, 72,5 фоизи сармояи оинномавӣ ба ҶСДММ “Спитамен Суғурта”, 12,9 фоиз ба КВД суғуртавии “Тоҷиксармоягузор” ва 2,3 фоиз ва 2,2 фоиз ба ҶДММ ТС “Муин” ва ҶДММ “Суғуртаи асри 21” рост меояд [4]. Ҳиссаи иштироки сармояи хориҷӣ дар сармояи оинномавии иштирокчиёни касбии бозори суғурта низ тамоюли зиёдшавиро доро буда, аз 494,1 ҳаз. сомонӣ дар соли 2012 то 1247,1 ҳаз. сомониро дар соли 2019 ташкил дода, 2,5 маротиба афзоиш ёфтааст.

Қайд намудан зарур аст, ки баланд бардоштани иқтидор ва рақобатпазирии муассисаҳои молиявӣ ва рушди инфрасохтори онҳо аз ҳисоби ҷорӣ намудани низоми стандартҳои байналмилалӣ фаъолият, баланд бардоштани талаботи ҳадди ақал нисбати сармоя ва ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳо аз ҷумлаи афзалиятҳои стратегӣ ба ҳисоб мераванд [3, с. 71].

Дар давраи солҳои 2012-2019 шумораи умумии шартномаҳои суғуртавӣ аз 1306,4 ҳаз. адад ба 2003,5 ҳаз. адад расида, воридоти мукофоти суғуртавӣ мутаносибан аз 139,3 млн. сомонӣ то 234,3 млн. сомонӣ (1,7 маротиба) афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи аҳолии калонсол, ки бо хизматрасониҳои суғуртавӣ фаро гирифта шудаанд, 36,6 фоизро дар соли 2019 ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2013 (28,9%) ба андозаи 7,7 фоиз афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 4. - Шартномаҳои суғуртавӣ ва фарогирии аҳолии калонсол бо хизматрасониҳои суғуртавӣ дар давраи солҳои 2012-2019

Сарчашма: *Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]*
 URL: www.nbt.tj Шарҳи руиҳи бозори суғуртавӣ. (санаи мувоҷиат: 27.09.2020с.).
 Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2020 с. Агентии омили назди Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020 с. - С. 36-39.

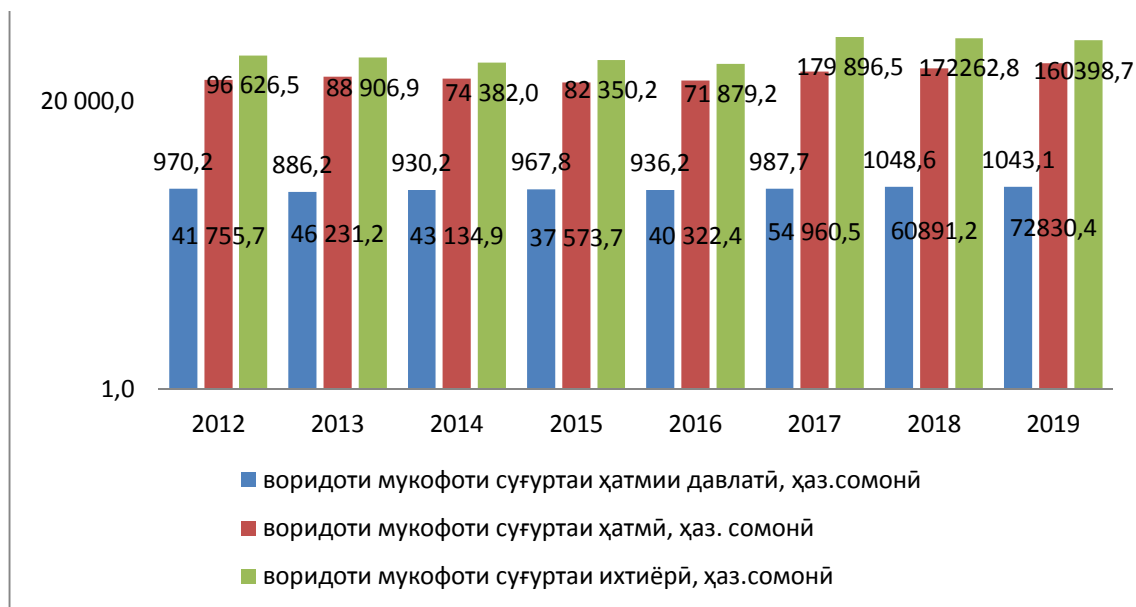
Тамоили мазкур аз фаъол шудани фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ дар самти пешниҳоди маҳсулоти гуногуни хизматрасонии суғуртавӣ ва баланд шудани боварии аҳоли ба фаъолияти онҳо ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон, қобили қайд аст, ки фароғирӣ ба хизматрасониҳои суғуртавӣ имкон медиҳад, ки рушди устувори хоҷагиҳо ва соҳибқориҳои хурду миёна таъмин шуда, ба ҳадафҳои сиёсати иқтисодӣ дар самти сармоягузорӣ ва рушди низоми молиявӣ мусоидат хоҳад кард [7, с. 14-15].

Мувофиқи ҳисобҳои кардашуда, дар соли 2019 шартномаҳои суғуртавӣ миёни ташкилотҳои суғуртавӣ ба таври зайл тақсим карда шудаанд: 58,2 фоиз ба ҶДММ “Суғуртаи аввалини миллӣ”, 37,9 фоиз ба КВД “Тоҷиксармоягузор” ва 3,9 фоиз ба дигар ташкилотҳои суғуртавӣ рост меояд [5]. Ба ибораи дигар, дар асоси таҷрибаи байналмилалӣ нишондиҳандаи монополиякунии бозор, аз ҷумла мувофиқи индекси Хиршман-Херфиндал нишон медиҳад, ки бахши суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи шартномаҳои суғуртавӣ монополия мутлақ мебошад. Ба ҳолати 31 декабри соли 2019 индекси мазкур ба 4821.5159 баробар буда, аз ҷой доштани сатҳи баланди монополия дарак медиҳад, чунки нишондиҳандаи ҳадди аксари индекси Хиршман-Херфиндал ба 1800 баробар мебошад. Ба ибораи дигар, бозори суғуртавӣ дар самти шартномаҳои басташуда, ба 2 ташкилоти суғуртавӣ тааллуқ дошта, ҳиссаи онҳо 96,1 фоизро ташкил медиҳад.

Воридоти ҳаққи суғуртавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили зиёдшавиро доро буда, суръати афзоиши миёнасолонаи он 7,7 фоизро

дар давраи солҳои 2012-2019 ташкил медиҳад. Ҳаҷми воридоти ҳаққи суғуртавӣ дар соли 2019 маблағи 234,3 млн. сомониро ташкил дода, ба 0,0003 фоизи ММД баробар мебошад. Ҳол он ки нишондиҳандаи мазкур дар Ҷумҳурии Корея 11,9 фоиз, Ҷопон 11,1 фоиз, Фаронса 9 фоиз, Олмон 6,7 фоиз, Чин 3 фоиз ва Россия 1,3 фоизро ташкил медиҳанд.

Диаграммаи 5. - Воридоти мукофоти суғуртавӣ ва ҳиссаи пардохти ҷуброни суғуртавӣ аз рӯи шаклҳои суғурта

Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: www.nbt.tj Шарҳи рушди бозорӣ суғуртавӣ (санаи муроҷиат: 27.09.2020с.).

Қайд намудан зарур аст, ки дар воридоти ҳаққи суғуртавӣ дар соли 2019 ҳиссаи суғуртаи ихтиёрӣ 68,5 фоиз, суғуртаи ҳатмӣ 31,1 фоиз ва суғуртаи ҳатмии давлатӣ 0,4 фоизро ташкил медиҳанд.

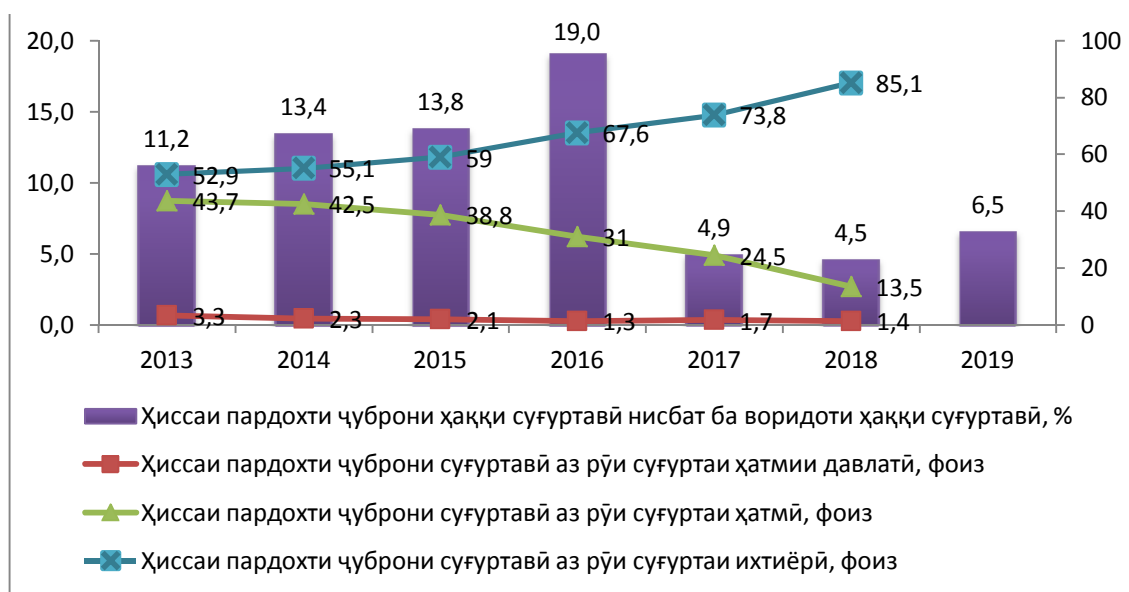
Воридоти мукофоти суғуртавӣ бештар аз ҳисоби суғуртаи ихтиёрӣ ба назар мерасад, ки аз 69,3 фоиз дар соли 2012 то 76,3 фоиз дар соли 2017 расида, аз соли 2018 тамоили коҳишбиро гирифта, аз 73,6 фоиз то 68,5 фоиз дар соли 2019 паст шуд, яъне нисбати соли 2012 ба андозаи 0,8 банди фоизӣ ва нисбати соли 2017 ба андозаи 10,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Воридоти мукофоти суғуртаи ҳатмии давлатӣ тамоюли камшавӣ дошта, дар соли 2019 нисбат ба соли 2012 мувофиқан ба андозаи 0,3 фоиз коҳиш ёфта, суғуртаи ҳатмӣ бошад, баръакс, тамоюли зиёдшавӣ дошта, дар соли 2019 нисбат ба соли 2012 мувофиқан ба андозаи 1,1 фоиз афзоиш ёфтааст. Воридоти ҳаққи суғуртавӣ дар соли 2019 ба ҳисоби миёна ба ҳар шартномаи суғуртавӣ 116,9 сомонӣ рост омада, дар муқоиса ба соли 2012 ба маблағи 10,2 сомонӣ зиёд мебошад.

Тибқи ин ҳисобҳо, дар соли 2019 79,3 фоизи воридоти ҳаққи суғуртавӣ, ба 3 ташкилоти суғуртавӣ тааллуқ дорад, ки маблағи зиёда аз 30 млн. сомонӣ, 10 фоиз ба 2 ташкилоти суғуртавӣ, ки маблағи зиёда аз 10 млн. сомонӣ ва 10,7 фоиз ба 15 ташкилоти суғуртавии маблағи воридоти ҳаққи суғуртавии то 5 млн. сомонино ташкил медиҳад.

Пардохти ҷуброни суғуртавии ташкилотҳои суғуртавӣ дар соли 2019 маблағи 15,2 млн. сомониро ташкил дода, дар муқоиса ба соли 2012 ба маблағи 0,532 млн. сомонӣ, ё ин ки 3,4 фоиз кам мебошад. Ҳиссаи пардохти ҷуброни суғуртавӣ нисбат ба воридоти ҳаққи суғуртавӣ 6,5 фоизро дар соли 2019 ташкил дода, нисбат ба соли 2013 ба андозаи 4,7 банди фоизӣ ва нисбат ба соли 2016 ба андозаи 12,5 банди фоизӣ кам мебошад (диаграммаи 6).

Диаграммаи 6. - Динамикаи ҳиссаи пардохти ҷуброни суғуртавӣ нисбат ба воридоти ҳаққи суғуртавӣ

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон [манбаи электронӣ] URL: www.nbt.tj Шарҳи ришди бозорӣ суғуртавӣ (санаи муроҷиат: 30.09.2020с.).

Маълумоти диаграммаи 6 нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пардохти ҷуброни суғуртавӣ нисбат ба воридоти ҳаққи суғуртавӣ сатҳи максималӣ ба соли 2016 бо 19 фоиз рост омада, аммо то соли 2019 давра ба давра коҳиш ёфта, ба 6,5 фоиз мерасад. Ба ақидаи мо, ҳолати ҷойдошта метавонад бо ду сабаб алоқаманд бошад: якум, ҳодисаҳои суғуртавӣ кам рух дода истодаанд, ки муштарӣҳои ташкилотҳои суғуртавӣ барои пардохти ҷуброни суғуртавӣ муроҷиат намеkunанд ва дуюм, талабот ва ҳуҷҷатгузори ташкилотҳои суғуртавӣ барои пардохти ҷуброни суғуртавӣ давра ба давра мушкил шудаанд, ки муштарӣён инро дарк намуда, барои пардохти ҷуброни суғуртавӣ муроҷиат намеkunанд.

Ҳамзамон, дар соли 2019 ҷуброни суғуртавӣ 14,1 фоиз ба суғуртаи ҳаёт (14,5 фоиз дар соли 2012), 25,7 фоиз суғуртаи воситаҳои нақлиёт (5,3 фоиз дар соли 2012), 10,0 фоиз суғуртаи амвол (3,2 фоиз дар соли 2012) ва 10,8 фоиз ба суғуртаи тиббӣ (2,4 фоиз дар соли 2012) рост меояд. Қобили қайд аст, ки ҷуброни суғуртавии азнавсуғуртакунии уҳдадорихои суғуртавӣ хеле кам буда, дар соли 2019 ҳамагӣ 219,8 ҳазор сомонӣ ё 0,0003 фоизи маблағи азнавсуғуртакунии уҳдадорихои суғуртавино ташкил медиҳад, ҳол он ки ташкилотҳои суғуртавӣ 25 фоизи воридоти

ҳаққи суғуртавиरो ба азнавсуғуртакунии уҳдадорихои суғуртави равона мекунанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло бо мақсади рушд ёфтани бозори суғурта чунин афзалиятҳо бояд дар мадди аввал гузошта шаванд:

1. Баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба бозори суғуртави тавассути васеъ намудани дастрасӣ ба маълумот оид ба фаъолияти ташкилотҳои суғуртави.

2. Таъсиси модели миллии суғуртаи ҳатмӣ.

3. Васеъ намудани суғуртаи ҳатмӣ тавассути ворид намудани суғуртаи масъулияти касбӣ.

4. Мукамал намудани қонунгузори фаъолияти суғуртави бо мақсади роҳ надодан ба фаъолияти инҳисорӣ дар бозори суғурта.

5. Амалӣ намудани самтҳои асосии ҳамгирии бозори суғуртаи Тоҷикистон ба бозори байналмилалӣ хизматрасониҳои суғуртави.

6. Баланд намудани сифати хизматрасониҳои суғуртави аз ҳисоби ҷалб намудани сармоягузориҳо ва васеънамоии маҳсулоти суғуртави ва ғ.

Адабиёт

1. Виноходова Г.В. Современное состояние и перспективы развития страхового рынка Российской Федерации /Г.В. Виноходова// Известия Великолукской ГСХА. – 2017, № 3. – С. 52-58.

2. Румянцева А.В. Социально-экономические аспекты развития страхового рынка: современные инструменты продвижения / А.В Румянцева, Е.И Румянцева// Дискуссия. - 2019. - Вып. 93. - С. 28-36.

3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст. - Душанбе. Контраст, - 2016. - 88 с.

4. Феҳристи ягонаи давлатии иштирокчиёни касбии бозори суғурта ба ҳолати 31 декабри соли 2019. [манбаи электронӣ] URL: <https://nbt.tj/tj/sugurta/fehrlist.php> (санаи муроҷиат: 5.10.2020с).

5. Шарҳи рушди бозори суғуртаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2019. [манбаи электронӣ] URL: https://nbt.tj/tj/sugurta/market_of_the_city.php (санаи муроҷиат: 3.10.2020с).

6. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2020. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. 50 с.

7. Inclusive Insurance in National Financial Inclusion Strategies. Survey Report. June 2018. 56p.

УДК: 338.439

МУКАММАЛГАРДОНИИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМИНДОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Муслихова Тахмина Тагоевна – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14.

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методологии рушди соҳаи кишоварзӣ баррасӣ шуда, тавачҷуҳи хоси муаллиф ба хусусиятҳои минтақавии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ нигаронида шудааст. Дар баробари ин асосҳои назариявии моҳияти бозори замин, принсипи танзими давлатии

муносибатҳои заминдорӣ, имкониятҳои танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ асоснок карда шуд.

Пешиноҳод шудааст, ки барои босамар ҳал кардани масъалаҳои заминдорӣ бояд механизми танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ ҷалб карда шавад, ки гузарии ба усулҳои иқтисодии идоракунии захираҳои заминро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: соҳаи кишоварзӣ, бозори замин, муносибатҳои заминдорӣ, кадастри замин, рента, заминҳои кишоварзӣ.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Муслихова Тахмина Тагоевна – к.э.н., доцент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

В статье рассматриваются теоретико - методологические основы развития сельского хозяйства. Автор акцентирует свое внимание на региональные особенности государственного регулирования земельных отношений в условиях рыночной экономики. Наряду с эти конкретизируются теоретические вопросы сущности рынка земли, принципы государственного регулирования земельных отношений, перспективы государственного регулирования земельных отношений.

Предложено, что для успешного решения земельного вопроса должен быть задействован механизм государственного регулирования земельных отношений, включающий переход к экономическим методам управления земельными ресурсами.

Ключевые слова: сельское хозяйство, рынок земли, земельные отношения, земельный кадастр, рента, сельскохозяйственные земли.

IMPROVEMENT OF LAND RELATIONS IN AGRICULTURE

Muslikhova Tahmina Tagoevna - candidate of economics sciences , associate professor of the exchange business department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14.

The article deals with the theoretical and methodological foundations of the development of agriculture. The author focuses his attention on the regional features of state regulation of land relations in a market economy. Along with these, theoretical issues of the essence of the land market, the principles of state regulation of land relations, the prospects for state regulation of land relations are concretized.

It is proposed that for a successful solution of the land issue, the mechanism of state regulation of land relations should be involved, including the transition to economic methods of land management.

Keywords: agriculture, land market, land relations, land registry, rent, agricultural lands.

Асоси рушди КАС (комплекси агросаноатӣ) ва умуман, соҳаи кишоварзӣ мавҷудияти заминҳои кишоварзӣ ва муносибатҳои заминдорӣ мебошад. Дар баробари ин, назарияи иқтисод муносибатҳои заминро

хамчун як шакли махсуси муносибатҳои истеҳсоли, ки байни гурӯҳҳои иҷтимоии гуногуни одамон ба вучуд меоянд, оид ба соҳибмулкӣ, истифодабарии замин ҳамчун воситаи истеҳсолот муайян кардааст. Муносибатҳо оид ба заминдорӣ ҳамчун шакли моликияти замин баромад карда, таърихи рушди муносибатҳо оид ба заминдорӣ, ин таърихи рушди моликияти замин мебошад. Дар навбати худ, моликияти замин ин шакли таърихан муайяннамудаи соҳиб шудан ба замин аст [2].

Муносибатҳои заминдорӣ қисми таркибии муносибатҳои аграрӣ ба ҳисоб мераванд. Маҳз замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ объекти соҳиб шудан, истифодабарӣ ва хариду фурӯш қарор мегирад.

Замин шартӣ ҳатмии арзи вучуд доштани ҷамъияти инсонӣ, сарчашмаи муҳими боигарии миллӣ ба ҳисоб меравад. Захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ воситаи асосии истеҳсолот ба ҳисоб меравад.

Ба хусусиятҳои замин ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ дохил мешаванд:

1. Замин дар як вақт ҳам предмети меҳнат (зери таъсири механикӣ, ҷисмонӣ ва ғ. аз тарафи инсон қарор мегирад) ва ҳам воситаи фаъоли меҳнат баромад мекунад (инсон бо истифода аз хусусиятҳои физикиву кимиёӣ ва биологии он ба растанӣҳо таъсир мерасонад);

2. Замин ба таври сунъӣ истеҳсол намешавад ва маҳдуд аст. Он моли табиат аст;

3. Замин наметавонад, ки бо дигар воситаҳои истеҳсолот иваз карда шавад;

4. Замин аз рӯи қитъаҳои худ гуногун аст. Ҳосилнокии қитъаи замин ба даромаднокии хоҷагӣ таъсир мерасонад.

5. Замин дар мавриди дуруст истифода бурдан фарсуда намешавад ва ҳатто метавонад, ки сифати худро беҳ кунад;

6. Замин дорои худуд ва мавқеи доимии қитъаҳо мебошад.

Хусусияти муҳими замин ҳамчун воситаи истеҳсолот, ин ҳосилнокии он мебошад.

Ҳосилнокӣ ин қобилияти замин дар ҷамъ кардани моддаҳои ғизодиханда ва тақсим кардани онҳо ба растанӣҳо мебошад. Илми иқтисод ҳосилнокии табиӣ, сунъӣ ва иқтисодии заминро аз ҳам фарқ мекунад [3, с. 19].

Ҳосилнокии табиӣ - бо хусусиятҳои муайяни физикӣ, кимиёӣ ва биологии замин тавсиф шуда, бо захираҳои моддаҳои ғизодиханда ва дастрасии растанӣҳо ба онҳо муайян карда мешавад.

Ҳосилнокии сунъӣ - дар натиҷаи фаъолияти инсон бо роҳи баланд бардоштани зироаткорӣ ба вучуд меояд. Ин ҳосилнокӣ бо ёрии гузаронидани корҳои мелиоративӣ ва хокнигоҳдоранда, охакпошӣ, ворид кардани нуриҳои органикиву минералӣ таъмин карда мешавад.

Ҳосилнокии иқтисодӣ маҷмӯи ҳосилхезии табииву сунъӣ мебошад. Дар ин ҷо ду намуди ҳосилнокӣ ҳамчун ягонаи комил баромад карда, сифати заминро ҳамчун воситаи истеҳсоли соҳаи кишоварзӣ тавсиф

мекунанд. Нишондиҳандаи объективии ҳосилнокии иқтисодӣ ин ҳосилнокӣ мебошад.

Аз болои истифодабарии замин бо роҳи ташкил ва пешбурди мониторинги замин, назорати доимӣ амалӣ карда мешавад [4].

Мониторинг низоми назорат аз болои истифодабарии замин, вазъи фонди замин, инчунин, таҳияи тадбирҳо оид ба бартараф кардани натиҷаҳои нохуш мебошад.

Кадастри давлатии замин маҷмӯи маълумотҳо оид ба замин (ҳисобу китоб, хусусият, баҳодиҳии замин, об ва дигар захираҳои табиӣ) мебошад.

Кадастри давлатии замин аз 4 қисм иборат аст:

- *бақайдгирии давлатии истифодабарандагони замин* - ба расмият даровардани ҳуқуқи юридикӣ истифодаи замин.

- *баҳисобгирии миқдор ва сифати замин*. Баҳисобгирии миқдории замин иборат аст аз муайянкунии мавҷудият ва тақсимооти замин ба истифодабарандагон аз рӯи намуд. Баҳисобгирии сифати замин амалӣ карда мешавад аз рӯи релеф, намудҳои замин, наботот, таъмин будан бо моддаҳои ғизодиҳанда, туршӣ ва ғ. Сифати заминро бояд ҳосилхезии он тавсиф кунад.

- *бонитировкаи замин* - яъне замин ба гурӯҳҳои агроистеҳсолӣ ҷудо карда мешавад. Ҳангоми бонитировка чунин аломатҳои замин ҷудо карда мешаванд, ки бо ҳосилнокӣ алоқаманд мебошанд, масалан: мавҷудияти фосфор, калий, таркиби механикӣ дар замин ва ғ.

- *баҳодиҳии иқтисодии замин* - ин баҳодиҳии нисбии қитъаҳои гуногуни замин аз рӯи як ё якчанд нишондиҳандаҳои иқтисодӣ барои на кам аз 5 сол мебошад. Баҳодиҳӣ дар асоси гурӯҳҳои агроистеҳсолии замин, ки дар натиҷаи бонитировка ҷудо шудаанд, амалӣ карда мешавад.

Замин метавонад, ки ҳамчун объекти моликият баромад кунад. Шакли иқтисодии амалӣ намудани моликияти замин дар соҳаи кишоварзӣ *рентаи замин* мебошад, ки ҳамчун даромади соҳибмулки замин баромад мекунад.

Ду шакли рентаи замин мавҷуд аст [1, с. 12-15]:

- дифференсиалӣ;

- мутлақ.

Рентаи дифференсиалии 1 ва рентаи дифференсиалии 2 аз якдигар фарқ мекунанд.

Рентаи дифференсиалии 1 дар натиҷае ба вучуд меояд, ки қитъаҳои замин аз рӯи ҳосилхезӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ гуногунанд (соҳибмулкони он қитъаҳо, ки аз ҷиҳати ҳосилхезӣ ва мавқеи ҷойгиршавӣ бехтаранд, даромади иловагӣ ба даст меоранд, чунки дар он қитъаҳо хароҷот камтар аст).

Рентаи дифференсиалии 2 дар натиҷаи хароҷоти пай дар пай ба ҳамон як қитъа дар натиҷаи интенсификасияи истеҳсолот ба вучуд меояд.

Рентаи мутлақ дар шароити моликияти хусусӣ ба замин арзи вучуд дорад. Он аз ҳосилхезӣ, мавқеи ҷойгиршавӣ ва хароҷоти иловагӣ вобастагӣ надорад. Соҳибмулкони замин метавонанд қитъаҳоро ба иҷора

диҳанд, ки бар ивази он иҷорапулӣ мегиранд. Дар баробари ин, иҷорапулӣ аз ҳамаи қитъаҳо ситонида мешавад, ҳатто аз қитъаҳои бадтарин.

Нишондиҳандаҳои самаранок истифодабарии заминро дар соҳаи кишоварзӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Табиӣ:

- ҳосилнокӣ;
- ҳосили хӯроки чорво аз 1 га замини соҳаи кишоварзӣ.
- истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ.
- зичии чорво дар як маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ.

2. Арзишноқӣ: ҳаҷми маҳсулоти умумӣ, ҳаҷми даромади умумӣ, даромади соф, ғоида дар доираи як корхона ва ё тамоми соҳаи кишоварзӣ.

Батанзимдарории муносибатҳои заминдорӣ ҳамчун ҷараёни қабули усулҳо ва механизмҳои муайян, ки ба муносибатҳои заминдорӣ таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонанд, баромад мекунад [5, с. 54]. Муносибати системавӣ таҳияи маҷмӯи усулҳои танзими муносибатҳои заминдориро тахмин мекунад. Дар баробари ин, гурӯҳбандии усулҳои танзими муносибатҳои заминдориро бояд аз рӯи се самти асосӣ амалӣ намуд. Якум - усулҳои ҳуқуқӣ. Ба ин дохил мешаванд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ғайриқонунӣ субъектони муносибатҳои заминдориро ба танзим мебароранд. Дуюм - усулҳои ташкиливу маъмурӣ, ки ҳуқуқҳои соҳибмулкро муайян мекунад. Ба он дохил мешаванд тартиби бақайдгирии моликияти замин, муайян кардани ҳаҷми қитъаи замин, ки ба соҳибмулк дода мешавад, маҳдудияти истифодабарии технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ хатарнок, маҷмӯи қоидавайронкуниҳо, ки барои онҳо соҳибмулк масъул аст, ҷараёни мусодира кардани замин барои эҳтиёҷоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, тартиби пардохтҳои ҷубронӣ. Сеюм - усулҳои иқтисодии батанзимдарории муносибатҳои заминдорӣ. Дар ин ҷо нишондиҳандаҳои арзишӣ, ки соҳибмулкро барои интихоби усули истифодабарии замин равона мекунад, истифода мешаванд.

Дар навбати худ усулҳои иқтисодӣ ба ду намуд ҷудо мешаванд:

- усулҳои иқтисодӣ, ки дар сатҳи давлат таҳия мешаванд: нархҳои қитъаҳои замин, меъёри андоз аз замин, пардохтҳои ҷубронӣ ҳангоми мусодира кардани қитъаи замин, меъёрҳои андоз ҳангоми гузаронидани амалиёт бо замин, пардохти маблағ ҳангоми ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳо.

- омилҳои бозори замин, ки бо талаботу пешниҳод муайян карда мешаванд: нарх ҳангоми хариду фурӯши қитъаи замин, иҷорапулӣ аз рӯи шартнома ва ғ.

Барои босамар ҳал кардани масъалаҳои заминдорӣ бояд механизми танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ ҷалб карда шавад, ки гузариш ба усулҳои иқтисодии идоракунии захираҳои заминро дар бар мегирад: ташаккул ва танзими давлатии бозори замин, ҳимояи босамари ҳуқуқҳои заминдорӣ, васеъкунии иҷораи замин, мукамалгардонии андозбандӣ, ҷорӣ намудани низоми давлатии кадастри замин.

Зери танзими муносибатҳои заминдорӣ маҷмӯи самт, намуд ва шаклҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодии фаъолияти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки шаклҳои гуногуни моликият ва истифодабарии замин, инчунин, мустақилияти субъектони муносибатҳои заминдориро таъмин мекунад.

Хусусияти хоси танзими давлатӣ дар давлатҳои рушди иқтисодӣ метавонад амалӣ намудани даҳлати давлат дар асоси барномаҳои давлатӣ бошад. Барномаҳои самти танзими муносибатҳои заминдорӣ ҳамчун усулҳои таъсиррасонанда ба гардиши замин, аз он ҷумла ба бозори замин ва мувофиқа намудани манфиатҳои тарафайн, яъне давлат, ҷамъият ва субъектони ҷудоғонаи муносибатҳои заминдорӣ баромад мекунанд.

Тавре ки таҷрибаи аксари давлатҳо нишон медиҳад, ягон ислоҳоти иқтисодӣ натиҷаҳои дилхоҳро бидуни мукамалгардонии муносибатҳои заминдорӣ ва танзими давлатии он ба даст намеорад. Масъалаи замин ҳамеша ҷун сиёсати асосии иқтисодии дилхоҳ давлат боқӣ мемонад.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ҳалли масъалаҳои танзими иқтисодии муносибатҳои заминдорӣ ба худ маъноӣ маҳсусро соҳиб мешаванд. Манфиатҳои иқтисодии давлат, соҳибмулки замин ва истифодабарандаи замин дар ҷараёни танзими давлатӣ ва бозории муносибатҳои заминдорӣ амалӣ карда мешаванд.

Механизми танзими иқтисодии муносибатҳои заминдорӣ ҳамчун тадбирҳои таъсирбахши иқтисодӣ баромад мекунанд, ки барои амалӣ намудани сиёсати заминдории давлатӣ, таъмини ҳуқуқҳои соҳибмулки замин ва истифодабарандаи замин, муайян намудани пардохтҳои иҷтимоӣ ва ғ. равона мешаванд [6, с. 71].

Дар баробари ин, механизми иқтисодии танзими муносибатҳои заминдорӣ бояд ба ҷунин талаботҳо ҷавобгӯ бошад:

- таъмини имкониятҳои баробари ҷараёни истеҳсолот барои ҳамаи субъектони муносибатҳои заминдорӣ;
- ҷудо намудани омилҳои объективӣ ва субъективии ин ҷараён;
- ба инобат гирифтани манфиат ва баробарҳуқуқии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли дар амалӣ намудани ҳуқуқҳои моликияти заминдорӣ;
- ҳавасмандкунии ҷобачогузори ратсионалии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ;
- истифодаи рентаи замин ҳамчун пояи ташаккули низоми танзимкунандаҳои иқтисодӣ;
- тақвияти ҳифзи экологии заминҳои кишт.

Ҳуди низоми иқтисодии танзими муносибатҳои заминдорӣ ва идораи захираҳои заминӣ наметавонад, ки бидуни пойгоҳи меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад. Аз ҳамин сабаб, ба ҷорабиниҳои аввалиндараҷа дохил мешаванд:

- таъминоти меъёрии ҳуқуқӣ;
- мукамалгардонии низоми пардохтҳо барои замин;
- ба тартиб даровардани муносибатҳои иҷора;
- таҳияи низоми нави баҳодихии замин;

- ташкили инфрасохтори мувофиқ, яъне низоми кадастри замин, бақайдгирии ҳуқуқҳо оид ба қитъаи замин ва ғ.

- таҳия ва ҷорӣ намудани низоми муқозоти иқтисодӣ ва маъмурии ҳуқуқӣ оид ба қоидавайронкунӣ дар истифодаи замин.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба масъалаҳои дигаргунсозии муносибатҳои заминдорӣ тибқи талаботи давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ таваччуҳи хоса зоҳир намуда, барои гузаронидани ислоҳоти бозории муносибатҳои аграрӣ қонуну санадҳои меърию ҳуқуқиро қабул ва татбиқ намуд. Дар ибтидои давраи гузариш, дар соли 1992 қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷора», «Дар бораи ислоҳоти замин», «Дар бораи пардохти замин», «Дар бораи моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 сентябри соли 1992 таҳти №357 «Дар бораи чораҳо оид ба гузаронидани ислоҳоти замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуданд.

Дар рафти гузаронидани ислоҳоти аграрӣ шаклҳои анъанавии моликият ва хоҷагидорӣ дар соҳаи асосии иқтисодиёти мамлакат – кишоварзӣ низ дигаргун шуданд. Дар мувофиқа бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи азнавсозии сохтории колхозу совхозҳо ва дигар корхонаҳои кишоварзӣ» аз 11 октябри соли 1995 дар хоҷагии кишлоқ хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ, агроширкатҳо, ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои муштарак бунёд ёфта, таракӣ карданд.

Ислоҳоти бозорӣ дар хоҷагии кишлоқ ба таҳкими мавқеи баҳши ғайридавлатӣ дар истехоли озуқаворӣ равона гардиданд. Бинобар ин, дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба рушди хоҷагиҳои шахсии ёрирасони (ХШЁ) аҳоли, ки ҳамагӣ 2% захираҳои заминро дар ихтиёр дошта, қариб 47 % маҷмӯи маҳсулоти хоҷагии кишлоқи мамлакатро истехол мекунанд, диққати ҷиддӣ дода мешавад. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи ҷудо кардани аввал 50 ҳазор, баъдан боз 25 ҳазор гектар замин (9 октябри соли 1995, №342 ва 1 декабри соли 1997, №874) барои тавсеаи хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ба тасвиб расиданд. Дар натиҷаи амалигардонии ин фармонҳо иқтисодиестии ХШЁ аҳоли қариб 1,5 маротиба афзуд, ки ин ба афзоиши истехсоли ғалла аз 249,2 ҳаз. тонна дар соли 1995 то 707,7 ҳаз. тонна дар соли 2002, яъне то 2,8 маротиба афзудани он боис шуд [8].

Дар пойдоршавии муносибатҳои бозорӣ ва рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзии мамлакат Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2005 №1775 «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилотҳои кишоварзӣ», ки мувофиқи он «Қоидаҳои азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ» тасдиқ карда шуд, нақши муҳим бозид.

Дар «Қоидаҳои азнавташкилдихӣ ва ислоҳоти ташкилоту корхонаҳои кишоварзӣ» масъалаҳои муҳими азнавташкилдихии ташкилотҳои кишоварзӣ монанди тартиби ҷудо ва муайян намудани

ҳаҷми саҳми замин, саҳми амволи аъзоёни алоҳидаи коллектив дар фондҳои асосӣ ва воситаҳои гардон, масъалаи ояндаи объектҳои соҳаи иҷтимоӣ, истифодаи умумии хоҷагӣ ва коммуникатсияҳои муҳандисӣ, баҳодихӣ ба амволи корхона ва тартиби тақсимои он, ҳуқуқи саҳмдорон оид ба интиҳоби озоди шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ баъди қатъи фаъолияти ташкилотҳои кишоварзӣ ҳалли ҳудро ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, ин санад, санади муҳими меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба шумор рафта, барои суръат бахшидан ба раванди ислоҳоти аграрӣ ва дар ин замина, ба рушди нави хоҷагидорӣ дар кишоварзӣ шароити мусоидро муҳайё намуд. Дар ҳақиқат, баъди қабули фармони мазкур ва тасдиқи «қоидаҳо» дар кишоварзии мамлакат суръати баланди раванди табдилдиҳии хоҷагиҳои калон (дастҷамъӣ-деҳқонӣ) ба хоҷагиҳои деҳқонӣ мушоҳида карда мешавад. Агар дар соли 2004 теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ 19416 ададро ташкил меод, пас дар соли 2010 ин адад ба 51372 расидааст, яъне 2,6 маротиба афзудааст [9].

Ба тақмили минбаъдаи муносибатҳои заминдорӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи татбиқи ҳуқуқи истифодаи замин» (аз 22 июни соли 1998, №1021), қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ипотека» дар таҳрири нав (20 март соли 2008 № 364), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳогузори ба замин» (аз 28 апрели соли 2001 ,№168) мусоидат намуданд. Тибқи ин санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба соҳибони саҳмияҳои замин, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва дигар субъектҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин ба хоҷагиҳои ёрирасонии аҳоли сертификатҳои замин ҳамчун ҳуҷҷати тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи замин дода шуд, ки онҳо ҳуқуқи ба гарав ва мерос гузоштан, фурӯхтани сертификатҳои заминро низ пайдо намуданд. Дар натиҷа, барои ташаккул ва рушди бозори замин дар шакли бозори сертификатҳои замин шароитҳо ва институтҳои зарурӣ ба вуҷуд омаданд, дар кишоварзӣ гуногунрангии шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ таъмин гардида, баҳши хусусӣ ба баҳши пешбаранда табдил ёфт.

Вале ҳанӯз дар истифодаи заминҳои кишоварзӣ муаммоҳои зиёде мавҷуданд, аз ҷумла заминҳои аз гардиш баромада аз сабаби ба таври кофӣ фаъолият накардани системаи обтаъминкунӣ, эрозия ва бад шудани ҳолати мелиоративии аксарияти заминҳои кишоварзӣ. Тибқи маълумотҳои Бонки Осиёгии рушд дар ҷумҳурӣ 3 млн. га чарогоҳ бо сабаби эрозия аз истифода берун баромадааст (75% аз майдони умумии онҳо). Тибқи тадқиқотҳои дар соли 2011 гузаронидаи ПРООН-ЮНЕП дар доираи ташаббуси «Камбизоатӣ ва муҳити зист (КМЗ) зарарҳои иқтисодии аз гардиш баромадан ва эрозияи заминҳои кишоварзӣ 442 млн.долларро ва ё 7,8% маҳсулоти умумии дохиларо ташкил медиҳад [7].

Бинобар ин, барои босамар истифода намудани замин таҳияи концепсияи ташаккули низоми нави муносибатҳои заминдорӣ зарур аст, ки инҳоро бояд дар бар гирад:

- тағйир додани муносибати моликият ба замин, ки ташаккули рақобатро дар байни истифодабарандагони замин таъмин мекунад;

- пай дар пай чорӣ намудани гардиши бозории замин;
- дастгирии давлатии беҳтаргардони ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ ва ғ.

АДАБИЁТ

1. Андриянчикова М. Кластерный подход к решению проблем конкурентоспособности предприятий мясомолочной отрасли//М. Андриянчикова //Аграрная экономика. - 2009. -№5. - С. 12-15.
2. Зеленовский А.А. Экономика предприятий и отраслей:учебное пособие / А.А Зеленовский. - Минск: Гревцова, 2009. - 320 с.
3. Лещиловский П.В. Экономика предприятий и отраслей / П.В. Лещиловский АПК. - Минск: БГЭУ, 2007. - 465 с.
4. Лещиловский П.В., Экономика агропромышленного комплекса в вопросах и ответах / П.В.Лещиловский, Б.В Ульянко. - Ураджай, 1992. - 352 с.
5. Макконнелл К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и Политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. - Минск: Туран, 1996. - 400 с.
6. Никитенко А.А. Практикум по экономике сельского хозяйства. / А.А.Никитенко. - Минск. Агропромиздат, 1988. - 142 с
7. Национальный Доклад о ходе реализации стратегических документов страны в контексте Целей Устойчивого Развития.- Душанбе, 2018.-93 с.
- 8.Солномаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Кумитаи оморӣи ҶТ, 2003. – 350 с.
9. Тоҷикистон: 20 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2011.- 832 с.

УДК: 331: 55.

ОЦЕНКА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Саидов Раджабали Назифович - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Вопрос платежеспособности доходов населения всегда был проблемой уровня жизни и остается ключевым элементом социальной политики. С развитием общества, которое расширяет потребности человека, требуются устойчивые финансовые возможности граждан. Однако проблема удовлетворения потребностей населения как актуальная проблема социально-экономической сферы до сих пор привлекает внимание исследователей в области экономики. Существующая ситуация обуславливает необходимость изучения и оценки платежеспособности источников получения доходов.

В статье автор рассчитывает показатели оценки жизнеспособности источников доходов населения, в том числе коэффициент жизнеспособности минимальной заработной платы, среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства, среднемесячную пенсию, среднемесячную заработную плату и коэффициент жизнеспособности других источников формирования доходов населения,

рекомендованные Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан.

В результате анализа статистических данных системы доходов населения уточнено, что негативными факторами, влияющими на уровень доходов населения, являются в основном недостаточные объемы доходов в связи с нестабильностью предпосылок их формирования и высокими ценами на потребительские товары.

В статье установлено, что существующие источники формирования доходов не дают возможности жить с удовлетворением. В зависимости от данной ситуации автор предлагает способы увеличения доходов, которые могут в определенной степени способствовать повышению эффективности механизма формирования доходов населения.

Ключевые слова: доход, минимальная заработная плата, потребительская корзина, безработица, прожиточный минимум, потребительские цены, уровень жизни, стоимость жизни, качество жизни, занятость населения, трудовые ресурсы, рынок труда, потребительский рынок, производительность труда, конкуренция, ценовая политика.

БАҲОДИҲИИ ҚОБИЛИЯТНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛҒИИ ДАРОМАДҲОИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саидов Раҷабалӣ Назифович - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Масъалаи пардохтпазирии даромадҳои аҳоли дар ҳама давру замон мушкилоти сатҳи зиндагии аҳоли маҳсуб меёфт ва то ба ҳол ҳамаҷун унсури калидии сиёсати иҷтимоӣ боқӣ мондааст. Бо пешравиҳои ҷомеа, ки талаботи инсон зиёд мегардад, имкониятҳои устувори молиявии шахрвандонро талаб менамояд. Аммо то ба ҳол мушкилоти қаноатмандии талаботи аҳоли ҳамаҷун масъалаи муҳими соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ диққати муҳаққиқони илми иқтисодро ба худ беиштар ҷалб кардааст. Ҳолатҳои мавҷуда зарурати таҳқиқ ва баҳодихии қобилияти пардохтпазирии сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои аҳолиро пеш меорад.

Муаллиф дар мақолаи илмӣ нишондиҳандаҳои баҳодихии қобилияти зиндагӣ доштани сарчашмаҳои даромади аҳолиро ҳисоб намудааст, аз ҷумла коэффитсиенти қобилияти зиндагӣ доштани музди меҳнати ҳадди ақал, маҷмӯи даромади сарикасии аъзои хонавода, нафақаи миёнамоҳона, музди меҳнати миёнамоҳона ва коэффитсиенти қобилияти зиндагӣ доштани дигар сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои аҳоли, ки Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия намудааст.

Дар натиҷаи таҳлили маълумоти омории нишондиҳандаҳои низоми даромадҳои аҳоли дақиқ карда шудааст, ки омилҳои манфии ба сатҳи пардохтпазирии даромадҳои аҳоли таъсиррасонанда, асосан нокифоя будани ҳаҷми даромадҳо бо сабаби ноустувориҳои заминаҳои ташаккулёбии онҳо ва гарониҳои нархи молҳои истеъмолӣ мебошад.

Дар мақола муайян карда шудааст, ки сарчашмаҳои амалкунандаи ташаккулёбии даромадҳои аҳоли наметавонанд қобилияти пешбурди зиндагиро бо қаноатмандӣ таъмин кунанд. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, аз ҷониби муаллиф роҳҳои афзоишидихии даромадҳо пешниҳод карда шудааст, ки метавонанд то андозае барои баланд бардоштани самаранокии механизми ташаккулёбии даромадҳои аҳоли мусоидат кунанд.

Калидвожаҳо: даромад, музди меҳнати ҳадди ақал, сабади истеъмолӣ, бекорӣ, ақаллияти рӯзгузаронӣ, нархҳои истеъмолӣ, сатҳи зиндагӣ, арзиши зиндагӣ, сифати зиндагӣ, шугли аҳоли, захираҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат, бозори истеъмолӣ, ҳосилнокии меҳнат, рақобат, сиёсати нархгузорӣ.

ASSESSMENT OF VIABILITY OF SOURCES OF FORMATION OF POPULATION INCOME IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Saidov Rajabali Nazifovich - candidate of economic sciences Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nahimova street. E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

The issue of the solvency of the population's income has always been a problem of the standard of living and remains a key element of social policy. With the development of a society that expands human needs, sustainable financial capabilities of citizens are required. However, the problem of meeting the needs of the population as an urgent problem of the socio-economic sphere still attracts the attention of researchers in the field of economics. The current situation makes it necessary to study and assess the solvency of sources of income.

In the article, the author calculates indicators for assessing the viability of sources of income of the population, including the coefficient of viability of the minimum wage, average per capita total income per household member, average monthly pension, average monthly wage and coefficient of viability of other sources of income generation, recommended by the Agency on Statistics under the President of the Republic Tajikistan.

As a result of the analysis of the statistical data of the population's income system, it was clarified that the negative factors affecting the income level of the population are mainly insufficient incomes due to the instability of the prerequisites for their formation and high prices for consumer goods.

The article establishes that the existing sources of income generation do not provide an opportunity to live with satisfaction. Depending on this situation, the author proposes ways to increase incomes, which can, to a certain extent, help to increase the efficiency of the mechanism for generating incomes of the population.

Key words: *income, minimum wage, consumer basket, unemployment, subsistence minimum, consumer prices, standard of living, cost of living, quality of life, employment of the population, labor resources, labor market, consumer market, labor productivity, competition, price policy.*

Естественно, уровень жизни населения во многом зависит от устойчивости источника формирования доходов. В этой связи, обеспечение эффективности процесса формирования доходов и решение проблемы равномерного распределения доходов надо считать целенаправленной государственной программой социальных преобразований. Данную программу надо в достаточной мере ориентировать на повышение уровня реальных доходов населения.

В общем, доходы основной части населения в стране не удовлетворяют их жизненных средств. В этой связи, рассчитываем коэффициенты жизнеспособности доходов населения и источники их формирования, в частности:

1. Коэффициент жизнеспособности минимальной заработной платы.

$$\text{Коэффициент жизнеспособности МЗП} = \frac{\text{Минимальная заработная плата}}{\text{Потребительская корзина}} = \frac{400}{600.09} = 0,66$$

Расчет показал, что коэффициент жизнеспособности МЗП в 2019 году меньше 1 и показывает нежизнеспособность минимальной заработной платы по минимальному набору продуктов питания, непродовольственных товаров и услуг. В условиях экономики Таджикистана, характеризующихся высоким уровнем изменения цены, денежный размер потребительской корзины находится в постоянном изменении. Следовательно, повышение минимальной заработной платы не даст положительного результата. В результате повышения минимальной заработной платы, работодатели не

могут оплачивать высокую заработную плату своих работников, и возникает необходимость в сокращении штатов на предприятиях, что ведет к увеличению доли безработных в экономике. С другой стороны, в условиях низкого уровня развития инфраструктуры рынка труда, значительное повышение минимальной заработной платы не даст положительного результата, но необходимо повысить ее до уровня прожиточного минимума. Все это требует необходимости формирования нетрудовых доходов населения, в том числе доходов от личного подсобного хозяйства, доходов от коммерческой деятельности и доходов от независимой профессиональной деятельности. В нашей стране прирост уровня потребительских цен больше, чем прирост уровня доходов. Но, не зависимо от объема прироста доходов, доход влияет на покупательную способность населения. То есть меньший доход - появляется нижний спрос и огромный доход - появился эластичный спрос [4, с.76]. С учетом такой ситуации мы считаем, что в нашей страны повышение уровня жизни населения возможно, если будет обеспечена занятость и доступные цены для населения. Развитие личного подсобного хозяйства, коммерческой деятельности (малого бизнеса) и независимой профессиональной деятельности (особенно развитие народных ремесел) способствуют достижению вышеперечисленных целей и имеют следующие преимущества:

- развитие инфраструктуры рынка труда;
- обеспечение занятости значительной части трудовых ресурсов страны и решение проблем трудоизбыточного региона;
- расширение производства потребительских товаров;
- развитие отечественного производства;
- снижение уровня цен и стоимость жизни.

Исходя из вышесказанного, в условиях Таджикистана ускоренное обеспечение занятости населения заключается в реализации политики само занятости. В современных условиях в Таджикистане существуют условия для реализации данной политики (т.е. развития села и народных ремесел). Реализация данной политики сильно обусловлена финансовыми возможностями населения. В этой связи, возникает необходимость создания фонда развития села и народных ремесел.

2. Коэффициент жизнеспособности среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства.

Коэффициент жизнеспособности среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства является основным критерием оценки уровня жизни населения. Среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства жизнеспособен, если данный коэффициент был бы равен 1.

$$\text{Коэффициент жизнеспособности ССДОЧД} = \frac{\text{ССДОЧД}}{\text{Потребительская корзина}} = \frac{409,78}{566,13} = 0,72$$

Коэффициент жизнеспособности среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства (КЖССДОЧД) был бы равен 1, когда доля трудовых доходов на одного члена домохозяйства увеличивается до предела 272,3 сомони, доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности - 224,8 сомони, пенсии, пособия, стипендии - 36,8 сомони, доход от личного подсобного хозяйства - 31,1 сомони. В случае увеличения среднедушевого совокупного дохода на одного члена

домохозяйства на 1%, уровень ее удовлетворенности по отношению потребительской корзины составит 0,16%.

Коэффициент жизнеспособности других источников формирования доходов населения по отношению к потребительской корзине приведен на рисунке 1.

Рисунок 1. Коэффициент жизнеспособности источников формирования доходов населения

Источник: разработки автора.

В условиях Таджикистана, являющейся страной переходного периода, трудно найти рабочие места по найму в сравнении рабочих мест не по найму (самостоятельно обеспечивающие себя работой). Провозглашение 2019-2021 годов «Годами развития села, туризма и народных ремесел» содействует условиям расширения рабочих мест. В процессе развития рыночных отношений, доход от коммерческой деятельности и доход от независимой профессиональной деятельности должны быть значительно больше (в 2018 году составлял 28,8% от стоимости потребительской корзины).

В условиях реформы аграрного сектора экономики, развитие личного подсобного хозяйства является приоритетным направлением повышения уровня жизни сельского населения. Но доля этого дохода в совокупном доходе населения очень мала и составила 5,5% дохода члена домохозяйства в 2018 году [6, с.110].

Месячный бюджет домохозяйств, семьи которых состоят из 6,3 членов, в 2018 году составлял 2581,6 сомони, а в среднем на душу одного члена домохозяйства был равен 409,78 сомони. Этот доход не удовлетворяет стоимости жизни человека. Потому что стоимость потребительской корзины в 2018 году составляла 566,13 сомони [2], в связи с чем, бюджет домохозяйства должен быть равен 3567,3 сомони. Следовательно, стоит отметить, что доходы основной части населения не удовлетворяют прожиточный минимум и недостаточны для обеспечения населения предметами культурно-бытового и хозяйственного назначения длительного пользования.

Расчеты показали, что только 32,5 % населения обеспечены телевизорами, 5,2% - холодильниками и морозильниками, 1,9% -

стиральными машинами, 2,9% - электропылесосами, 7,3 % - швейными машинами. Из этих показателей только уровень обеспеченности телевизорами имеет значительный темп роста. Это свидетельствует о неустойчивости финансового положения и низком уровне развития жизни населения. Размер доходов основной части населения мал и более 50% своих доходов население расходует для потребления, остальные доходы недостаточны для приобретения предметов культурно-бытового и хозяйственного назначения длительного пользования, и, как следствие, невозможно повышение качества жизни.

Среднедушевой совокупный доход на одного члена домохозяйства во многом зависит от объема трудовых доходов. Согласно официальным статистическим данным в 2018 году значительная доля среднедушевого совокупного дохода одного члена домохозяйства составляли трудовые доходы – 48,1%, доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности - 39,7%, доход в виде пенсий, пособий, стипендий - 6,5%, доход от личного подсобного хозяйства - 5,5%. Для увеличения на 1 сомони среднедушевого дохода одного члена домохозяйства за счет трудового дохода, необходимо увеличить данный доход на 2,10 сомони, доход от коммерческой деятельности и независимой профессиональной деятельности - на 2,51 сомони, доход в виде пенсий, пособий, стипендий - на 15,3 сомони, доход от личного подсобного хозяйства - 18,3 сомони. Данные цифры свидетельствуют о том, что необходимо активизировать источники формирования доходов населения. В целом, источники формирования доходов населения с учетом инфляции должны удовлетворять первостепенные потребности и содействовать развитию человека. В результате проведенных анализов нами выявлено, что нежизнеспособность доходов одного члена домохозяйства имеет две основные причины: 1) недостаточный объем доходов населения по причине низкого уровня развития источников формирования их доходов; 2) не все члены семьи трудоспособного возраста имеют возможности получения дохода.

3. Коэффициент жизнеспособности среднемесячная пенсия.

$$\text{Коэффициент жизнеспособности СП} = \frac{\text{Среднемесячный пенсии}}{\text{Потребительская корзина}} = \frac{284,8}{600,09} = 0,47$$

Коэффициент жизнеспособности СП в 2019 году тоже меньше 1 и показывает нежизнеспособность среднемесячной пенсии пенсионеров по минимальному набору продуктов питания, непродовольственных товаров и услуг.

4. Коэффициент жизнеспособности среднемесячная заработная плата

$$\text{Коэффициент жизнеспособности СЗП} = \frac{\text{СЗП}}{\text{Потребительская корзина}} = \frac{1261,6}{600,09} = 2,10$$

Независимо от того, что коэффициент жизнеспособности среднемесячной заработной платы в 2019 году равен 2,10, такой уровень

является не удовлетворительным. Коэффициент показал, что среднемесячная заработная плата удовлетворит потребление двух членов домохозяйства. Но число членов семьи, которые не имеют источника получения доходов, в среднем составляет 4 человека, из них 2 - моложе трудоспособного возраста и 2 человек - безработные трудоспособного возраста.

В условиях нашего государства, по причине низких доходов населения и высокого уровня цен, население использует основную часть своих доходов для потребления (более 85%), а остальная часть доходов недостаточна для достижения других целей. Мы считаем, что повышение реальных доходов населения возможно, если обеспечить доступные цены или повысить доходность населения.

На наш взгляд, для обеспечения высокого уровня доходов, которые удовлетворят потребление и создадут депозиты населения, необходимо найти разные источники формирования доходов, т.е. доходы населения, и их повышение не должны ограничиться только трудовыми доходами.

Доходы и расходы населения являются важнейшими параметрами уровня жизни населения и их соотношение определяет объем сбережения, уровень удовлетворенности человеческих нужд и, наконец, качество жизни (см. рис.2.).

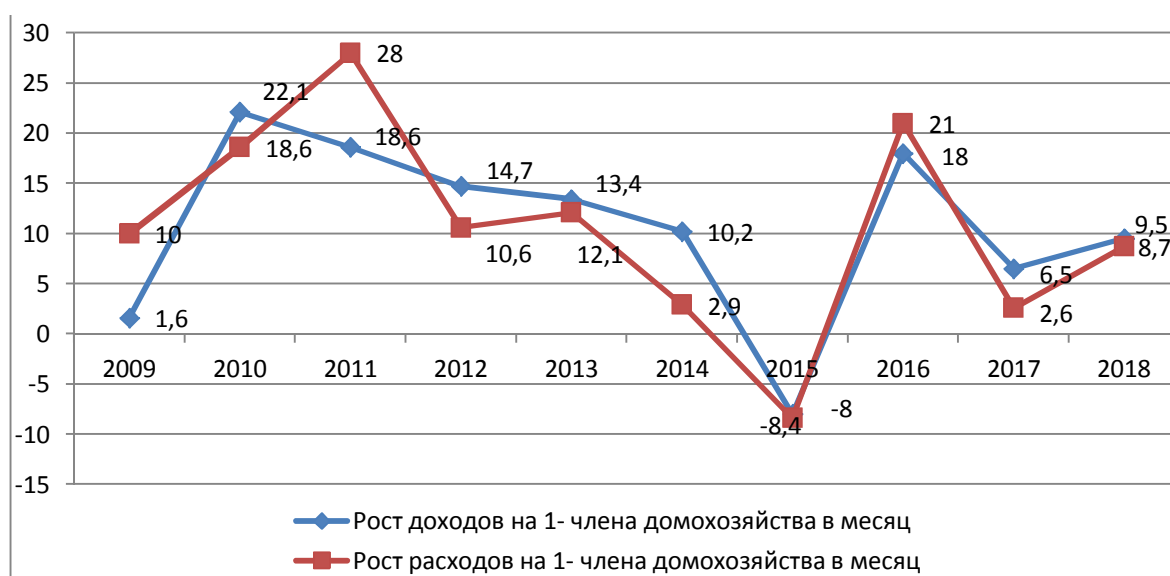

Рисунок 2. Темп роста доходов и расходов (в %), 2009-2018гг. (составлен автором)

**Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан.– Душанбе: АСПРТ, 2019.–С.110-112. Таджикистан: 20 лет государственной независимости. Статистический сборник. –Душанбе: АСПРТ, 2011. – С.43.*

Согласно данным рисунка 2, темпы роста доходов и расходов населения неудовлетворительны для обеспечения лучшего уровня жизни. Потому, что такие тенденции не могут повысить уровень доходности населения. Между доходом и расходом стоят высокие потребительские цены. По нашему мнению, решение этой проблемы требует одного из двух подходов. В первом, снижение уровня цены с помощью развития совершенной конкуренции и во втором, повышение уровня доходов населения.

На наш взгляд, повышение жизнеспособности источника формирования

доходов населения признается одним из приоритетных направлений повышения уровня жизни населения. По данным Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан по причине замедленного роста доходов населения объем предоставленных услуг населению снизился в 2018 году (январь-август) по сравнению с 2017 (январь-август). Но независимо от замедленного роста доходов населения на потребительском рынке страны продолжает расти спрос населения на продовольственные и непродовольственные товары, что можно расценивать как негативную ситуацию динамики цен. Для Таджикистана характерны отрицательные тенденции цен на потребительском рынке, т.е. население использует почти все свои доходы на потребление, и у них не остается доходов для формирования сбережений. Все это требует обеспечения стабильности и жизнеспособности источника формирования доходов населения.

На наш взгляд, независимо от того, что некоторые показатели уровня жизни населения – положительны, но они недостаточны для обеспечения комфортабельной жизни населения. Потому, что объем доходов основной части населения даже не удовлетворяет потребление жизненных средств по минимальным нормам и не может способствовать развитию уровня и качества их жизни. На наш взгляд, активизация вышеперечисленных показателей требует:

- повышения производительности труда;
- совершенствования конкуренции и активизации ценовой политики в экономике;
- повышения доходности населения.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О прожиточном минимуме»: офиц. текст // Ахбори Маджлиси Оли РТ. – Душанбе, 2009. – №5. – 328 с.
2. Власти Таджикистана определили нормы потребления продуктов питания. [электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.fergananews.com/news> (дата обращения: 14.08.2020г.)
3. Методические рекомендации по определению потребительской корзины. / Новости Таджикистана ASIA-Plus. [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://asiaplustj.info> (дата обращения: 15.08.2020)
4. Саидов Р.Н. Методологические вопросы исследования уровня жизни населения Таджикистана и потребительских цен. / Р.Н. Саидов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально – экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино, 2017. – №2/4 (Часть II). – С.74 – 80.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан.– Душанбе: АСПРТ, 2019. – 478 с.
6. Статистический сборник: Таджикистан: 20 лет государственной независимости. – Душанбе: АСПРТ, 2011. – 832 с.

УДК: 338.46:654.197(575.3)

ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАӢ АСОСИИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: +992940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Дар мақолаи мазкур оид ба вазъи имрӯзаи корхонаҳои саноатӣ ва фаъолияти онҳо маълумоти мухтасар дода шуда, дастгирии онҳо аз ҷониби давлат ва пешниҳодҳо барои фаъолияти минбаъдаи онҳо масъалагузорӣ шудааст. Таҳлили вазъи корхонаҳои саноатии амаликунанда имконият фароҳам овард, ки мушкилот ва роҳҳои ҳалли онро барои соҳаи саноати мамлакат пешниҳод намуда, ба зами ин, истифодаи усулҳои инноватсионӣ барои рақобатпазирӣ ва рушди корхонаҳои мазкурро таҳия намоем. Дар доираи тадқиқоти мавзӯи мазкур муайян гардид, ки чӣ гуна корхонаҳои азими давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон рақобатпазирӣ худро аз даст навода, дар бозори ҷаҳонӣ пешсаф мебошанд, инчунин, таҳлил намудани таҷрибаи онҳо ба мо имконият дод, ки таҷрибаи ин корхонаҳои азимро ба корхонаҳои саноатии кишвар пешкаш намоем. Дар мақолаи вобаста ба фаъолияти ояндаи инноватсионии корхонаҳои саноатии ватанӣ пешниҳодҳои мушаххас ва роҳҳои рақобатпазир будани маҳсулоти онҳо дар бозори ҷаҳониро пешкаш гардидааст. Дар хотимаи мақолаи чӣ тавр ба ҳадафи ҷаҳоруми стратегияи давлатӣ, яъне саноатикунони босуръат ноил шудани соҳаи саноати кишвар ақидаҳои муаллиф пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, рақобатпазирӣ, инноватсия, саноат, истеҳсолкунанда, маҳсулоти саноатӣ, бозори ҷаҳонӣ, саноатикунони босуръат, рушд, корхонаҳои хурду миёна, сифати маҳсулот.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: + 992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

В данной статье дается краткий обзор современного состояния промышленных предприятий и их деятельности, а также излагается государственная поддержка и предложения по их дальнейшей деятельности. Анализ состояния действующих промышленных предприятий в ходе рассмотрения дал возможность определить проблемы и решения для промышленности страны и разработать инновационный подход к конкурентоспособности и развитию этих предприятий. В рамках исследования было выяснено, что крупные предприятия в развитых странах по-прежнему конкурентоспособны на ведущих мировых рынках, а также анализ их опыта позволил нам определить инновационное направление на промышленных предприятиях нашей страны. В статье представлены конкретные предложения относительно инновационной активности отечественных промышленных предприятий и путей повышения конкурентоспособности их продукции на мировом рынке. В статье автор предлагает рекомендации о том, как страна должна достигнуть четвертой стратегической цели, т.е. ускоренной индустриализации.

Ключевые слова: промышленные предприятия, конкурентоспособность, инновация, промышленность, производитель, промышленные товары, мировой рынок, ускоренной индустриализации, развитие, малые и средние предприятия, качество продукции.

INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AS THE MAIN MEANS OF IMPLEMENTING THE STRATEGY OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs – candidate of economic sciences department of enterprise economics and entrepreneurship, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. tel: + 992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

This article provides a brief overview of the current state of industrial enterprises and their activities, as well as state support and proposals for their future activities. An analysis of the state of existing industrial enterprises during the review provided an opportunity to present problems and solutions for the country's industry and to develop an innovative approach to the competitiveness and development of these enterprises. As part of this study, it was revealed how large enterprises in developed countries are still competitive in leading world markets, and an analysis of their experience allowed us to share the experience of these large enterprises in industrial enterprises of our country. The article presents specific proposals regarding the innovative activity of domestic industrial enterprises and ways of competitiveness of their products in the world market. At the end of the article, the author presents an idea of how the country should achieve the fourth goal of the state strategy: rapid industrialization.

Key words: *industrial enterprises, competitiveness, innovation, industry, manufacturer, manufactured goods, world market, rapid industrialization, development, small and medium enterprises, product quality.*

Дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи зиёд ба рушди инноватсионии иқтисодӣ рағбат кардааст. Барои бомуваффақият гузаштан ба рушди инноватсионии иқтисодӣ истифодаи усулҳои нави идоракунии корхонаҳои саноатӣ лозим аст, зеро усулҳои идоракунандаи имрӯза, ба шароити замони ҳозира ҷавобгӯ нестанд.

Корхонаҳои саноатӣ субъекти мустақили хоҷагидорӣ буда, барои тавлиду фурӯши маҳсулот ва иҷрои ҳар гуна хадамот бо мақсади ба даст овардани фоида ва қонеъ намудани талаботи истеъмолгарон дар бозор фаъолият мекунад [6, с. 11].

Нақши корхонаҳои саноатӣ ҳамчун зинаи асосии иқтисодӣ дар амалӣ намудани мақсади олии сиёсати иқтисодӣ-иҷтимоии давлат - қонеъ намудани талаботи рӯзафзун ва боло бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли хеле бузург аст. Вазифаи муҳими корхонаҳои саноатӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ бо маҳсулоти саноатӣ қонеъ намудани эҳтиёҷи истеъмолгарон ба шумор меравад. Барои иҷрои ин вазифа, корхонаҳои саноатӣ аз захираҳои гуногуни иқтисодӣ-технатӣ, моддӣ ва молиявӣ самаранок истифода мебаранд. Ба ғайр аз ин, корхонаҳои саноатӣ метавонанд аз захираҳои дигар, ба монанди қобилияти соҳибкорӣ ва навоарӣ истифода намояд, зеро дар шароити амали рақобати озод бидуни истифодаи самаранокӣ ва навҷорисозӣ ноил шудан ба натиҷаҳои ниҳоии фаъолияти иқтисодӣ имконнопазир аст.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба пайдоиш ва ташаккули шаклҳои мухталифи корхонаҳои саноатӣ заминаи муфид фароҳам овард. Дар қатори корхонаҳои саноатии амалкунандаи давлатӣ, корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун, аз ҷумла корхонаҳои саноатии хусусӣ бунёд ёфтанд, ки нақши онҳо дар иқтисоди миллӣ беш аз пеш баланд гардида, истодааст. Мустақилияти томи корхонаҳои саноатӣ дар масъалаҳои интихоби самтҳои фаъолияти хоҷагӣ, нақшагирӣ, истифодаи фоида, идоракунӣ ва ғайра падидаҳои хоси иқтисодиёти бозорӣ буда, аз роҳбарону менеҷерони корхонаҳои саноатӣ масъулияти баланди қабули қарорҳои идоракуниро талаб менамояд.

Татбиқи усулҳои инноватсионии идоракунӣ барои ҳамаи намуди корхонаҳои истеҳсолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла корхонаҳои

саноатӣ метавонанд ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти худ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мусоидат намоянд [4, с. 16].

Дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда сатҳи рақобат байни корхонаҳои саноатӣ, ки онҳо маҷбуранд барои ҷалб кардани захираҳои инсонӣ ва молиявӣ вақти зиёдеро дар ин самт ба арзёбии натиҷаҳои фаъолияти худ барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ сарф намоянд. Аз таҷрибаи бисёр корхонаҳо метавон гуфт, ки дар рақобат яке аз онҳое ғалаба мекунад, ки дар назди худ мақсадҳои мушаххас ва ҳадафнок мегузорад. Корхонаҳо барои дар оянда аз даст надодани рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии худ ба зами мақсадҳои мушаххас, инчунин, стратегияи рушди минбаъдаи худро бояд доро бошанд, чунки дар стратегия фаъолияти ҳамачонибаи онҳо муайян гардида, барои минбаъд мақсаднок фаъолият намудани корхона, аллакай, роҳҳо ва ҳадафҳо дар он вазифагузорӣ шудааст.

26 декабри соли 2018 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, Пешвои миллат иброз намуданд, ки саноатикунони босуръат ҳадафи чоруми рушди милли эълон карда шавад [1]. Вобаста ба ин, дар кишварамон тавассути матбуоти даврӣ дар хусуси саноатикунонӣ таваччуҳи бештар зоҳир намуда, мазмун, моҳият ва аҳамияти саноатикунониро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор доданд. Бо назардошти муҳимияти мавзӯи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вақтҳои охир корхонаҳои нави саноатӣ низ кушода шуда, шумора ва иқтидори истеҳсолии онҳо рушд меёбад.

Ҳоло бошад, барои тамоми давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ саноат соҳаи пешбари хоҷагии халқ, дар маҷмӯъ, иқтисодиёти милли ба ҳисоб рафта, дар ҳаёти он даҳҳо корхонаҳо, комбинатҳо ва иттиҳодияҳо дохил мешаванд. Сохтори соҳаҳои асосии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро - энергетика, металлургия, мошинсозӣ, кимиё, истихроҷ, саноати сабук ва ғайра дар бар мегиранд.

Новобаста ба мансубият ба ин ё он шакли моликият, ҳаҷму меъёр, миқдори тавлиди неъматҳову адои хизмат, ҳар як корхонаи саноатӣ барои иҷрои вазифа, инчунин, аз даст надодани рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии худ ҳадафҳои муайяноро пеши худ мегузорад.

Аз ин лиҳоз, вазифаҳои гузошташударо бо мақсади аз даст надодани рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии худ дар миёни дигар корхонаҳои хурду миёна ва калони саноатӣ чунин тавсиф кардан мумкин аст [8, с. 69]:

- бо таври истиқрору мувозин ташкил намудан ва нигоҳ дошта тавонистани иқтидор ва нуруи истеҳсолию техникӣ;
- бо музди кор таъмин кардани коргарону хизматчиён;
- таъмин кардани шароити муътадили кор ва имконияти рушди касбию ихтисосӣ;
- қонё гардондани истеъмолгарон бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ;
- ба вучуд овардани ҷойи кор барои аҳоли (ҷалб намудани мутахассисони қобилиятнок ва ихтисосманд бо кор);
- ҳифзи муҳити зист (замин, обу ҳаво ва ғайра);
- барои қатъ гардидани фаъолият замина нагузоштан ва пешгирӣ кардани муфлисшавии он;

- истехсол кардани маҳсулоти саноатӣ дар шакли воситаҳои истехсолот ва истеъмолот, яъне молҳои истехсолӣ ва истеъмолии шахсӣ;
- фурӯш ва ба истеъмолкунанда бурда расонидан;
- истехсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда;
- хизматрасонии пас аз фурӯш;
- бо воситаҳои моддию техникӣ таъмин кардани истехсолот;
- идора ва ташкили раванди истехсолот ва меҳнат дар корхона;
- таъмин кардани рушду нумӯи истехсолот ва ҳаҷми маҳсулот;
- анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ;
- пардохти андоз, иҷро намудани уҳдадорихои ҳатмӣ, ҳиссаҷудокуниҳо ба ташкилотҳои болоӣ (бюджет ва низоми молия);
- иҷро кардани стандартҳо, нормативҳо, қонунҳои давлат ва ғайра.
- роҳ ва имконият надодан ба қатъшавии таъминот ба ашё, масолах, тавлиди молҳои нуқсондор, якбора кам шудани ҳаҷми тавлидот, паст рафтани даромаднокии корӣ ва ғайра.

Новобаста ба шакли моликият, корхонаҳои саноатӣ тибқи принципҳои ҳисоби тиҷорат (худидоракунӣ, мустақилият, худтаъминкунӣ, худмаблағгузорӣ) фаъолият мебаранд [5, с. 218], бо истеъмолкунандагон мустақилона шартнома баста, фармоишҳои алоҳидаи хусусӣ ё худ давлатиро иҷро менамоянд.

Қобили тазаккур аст, ки дар шароити иқтисодии бозаргонӣ ҳадафҳои асосии корхонаҳои саноатӣ, ин ба ҳам пайваст кардани омилҳои истехсолот ва истехсоли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда ва дар бозорҳои ҷаҳонӣ рақобатпазир мебошад. Ин чараён вобаста ба сифати истифодаи захираҳои иқтисодӣ ва қонунгардонидани тақозои беинтиҳои истеъмолкунандагон (истифодабарандагон) амалӣ мегардад.

Тавачҷуҳи бевоситаи Пешвои миллат ба масоили дастгирии соҳибқорӣ истехсолӣ ва танзими шароит ба рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ва таъмини рақобатпазирӣ онҳо имкон дод, ки ҳиссаи бахши ғайридавлатӣ дар ҳаҷми умумии истехсолоти саноатӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2016 90,7% баробар гардида, шохиси бахши давлатӣ бошад, тақрибан 11,1%-ро ташкил медиҳад [9, с. 256].

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии саноат [9, с. 256].

Нишондиҳандаҳои умумӣ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Соли 2018 нисбат ба соли 2013 бо %
Шумораи корхонаҳо (воҳид)	1804	2164	2310	2043	1999	2161	357
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с. 2018), млн. сомонӣ	13138	13795	15354	17811	21604	23894	10756
Шумораи миёнаи солонаи кормандони истехсолоти саноатӣ, (ҳазор нафар)	76,3	81,7	81,2	80,9	86,8	85,6	9,3
аз ҷумла коргарон	55,4	62,8	67,0	65,9	73,8	72,1	16,7

Сарчашма: Муаллиф дар асоси омили соли 2019 таҳия намудааст.

Аз ҷумла, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки айнаи замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 2161 адад корхонаи саноатӣ фаъолият мекунанд, ки шумораи миёнаи кормандони соҳаи мазкур солона 85,6 ҳазор нафарро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки тавассути андешидани чораҳои мушаххас ва татбиқи ислоҳоти густурда аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи саноати кишвар дар ҳоли рушд буда, сол то сол ба бухрони молиявӣ иқтисодӣ нигоҳ накарда, шумораи корхонаҳои хурду миёна ва калон меафзоянд.

Диаграммаи 1. Нишондиҳандаҳои рушди корхонаҳои саноатӣ [9, с.256].

Сарчашма: Муаллиф дар асоси омили соли 2019 таҳия намудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соли 2018 нисбат ба соли 2013 шумораи корхонаҳо қариб 20%, ё худ 357 адад зиёд гардидааст. Ҳаҷми маҳсулот бошад, дар ҳамин давраи ҳисоботӣ нисбат ба соли 2013 ба маблағи 10756 млн. сомонӣ афзоиш ёфт, ки 82%-ро ташкил медиҳад. Шумораи миёнаи солонии кормандони истеҳсолоти саноатӣ дар соли 2013 ҳамагӣ 76,3 ҳазор нафарро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 85,6 ҳазор нафар расидааст, ки 9,3 ҳазор ҷойҳои нави корӣ дар ин давра ташкил шудааст.

Бояд қайд намуд, ки зиёд гардидани шумораи корхонаҳои саноатӣ ва дар ин замина, ташкили нави ҷойҳои корӣ дар шароити номуътадили иқтисодии ҷаҳонӣ ин дастовард ва нишондиҳандаҳо барои соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон қаноатбахш нест, чунки аксари корхонаҳои навтаъсиси саноатӣ бо гузашти вақт, яъне ду ё се сол аллакай, фаъолияти худро бо сабабҳои гуногун қатъ мегардонанд. Дар аксари ҳол, намоёндагони ин корхонаҳо сабаби асосии қатъ намудани фаъолияти худро гаронии андозҳо, набудани дастгирии кофӣ давлатӣ, назорат ва тафтишҳои ғайринақшаӣ аз ҷониби сохторҳои давлатӣ, паст будани сатҳи камбизоатӣ, ки мардум қобилияти харидориашон ба маҳсулоти истеҳсолшудаи ватанӣ намерасад, арзёбӣ менамоянд. Баъд аз эълон гаштани ҳадафи ҷаҳорум ҳамчун саноатикунони босуръат дар самти таъмини сармоягузорӣ барои татбиқи ҳадафи мазкур солҳои охир сарчашмаҳои гуногун ба корхонаҳои саноатӣ ҳаҷми зиёди сармоягузорӣ ҷалб карда шудааст. Танҳо дар соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 162 адад корхонаҳои саноатии нав ташкил шудааст, ки аз ҳисоби онҳо

ҳамагӣ 2290 ҷойҳои нави корӣ таъсис гардида, қариб 30% онҳо корҳои мавсимӣ мебошанд [9, с. 256].

Бо назардошти ҳамаи ин дастовардҳо, пастравии нишондиҳандаҳои сифати маҳсулот ва шумораи корхонаҳои саноатии кишвар дар шароити муосир, инчунин, истифодаи дастовардҳои пешрафтаи илмӣ-техникӣ ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти инноватсионии онҳо паст арзёбӣ мегарданд.

Рушди минбаъдаи фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ дар заминаи навҷорисозӣ ба сафарбаркунии иқтисодии мавҷудаи кишвар барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ, ки мавқеи худро дар фазои ҷаҳонишавӣ муайян намуданд, вобастагии зиёд дорад.

Дар соҳаи саноат тадриҷан ҷораҳои ташкил намудани истеҳсолоти маҳсусгардонидашуда ва амалисозии бошуурокаи протексионизми тичоратӣ истифода бурда мешавад, ки дар бозори дохилӣ аз ҷониби содиркунандагон ба хориҷ ба рақобати ноодилона роҳ намедихад.

Дар корхонаҳои саноатӣ бештар ба беҳтарсозии сифат ва васеъ намудани номгӯи маҳсулоти истеҳсолшаванда ва ҷой додани технологияи инноватсионӣ, инчунин, аз худ намудани усулҳои нав ва роҳҳои нав диққати асосӣ дода мешавад [7, с. 39].

Ин ҷорабиниҳо имконият медиҳанд, ки на танҳо истеъмолкунандаи ватанӣ ҷалб карда шавад, ба зами ин, ҳаҷми содирот дар аксари ҳолатҳо зиёд карда шавад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки бозори ватании мо имрӯзҳо барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатии ватанӣ танг гардида, рақобатпазирӣ онҳо дар байни маҳсулоти воридгашта аз хориҷи кишвар ғайриимкон гардидааст. Чунки пешниҳоди маҳсулоти воридгашта бо нархҳои дастрас ва сифати на он қадар хуб харидоронро ба худ ҷалб мекунанд ва ин имконият медиҳад, ки қишри аҳолии камдаромад, ки аксари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад, аз ҷунин маҳсулот харидорӣ намуда, аз хариди маҳсулоти саноатии ватанӣ, ки сифати хубу нархи гарон дорад, худдорӣ намояд.

Барои ҳалли мушкилоти мавҷуда, корхонаҳои саноатии ҷумҳуриро мебояд ҷунин ҷорабиниҳоеро, ки фаъолияти минбаъдашонро дар бозори дохилию хориҷӣ таъмин месозад, роҳандозӣ намоянд:

1. Ворид намудани технологияҳои пешрафтаи рақамӣ.
2. Тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси соҳавӣ.
3. Омӯзиши воқеии бозори дохилӣ ва хориҷӣ.
4. Ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватании муосир.
5. Ҳамкории зич бо корхонаҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳонӣ.
6. Ворид намудани навгониҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар истеҳсолот.
7. Бо мақсади баланд бардоштани нуфузи корхона таъсис додани корхонаҳои муштараки саноатӣ.
8. Маблағгузори саривақтӣ барои пешбурди фаъолияти бардавом.
9. Ба роҳ мондани истеҳсолоти бепартов ва кампартов.
10. Таъмини саривақтии истеъмолкунандагон бо маҳсулот.

Аз нуқтаи назари мо, амалӣ намудани ҷорабиниҳои мазкур ба корхонаҳои саноатии кишвар имконият медиҳад, ки рақобатпазирӣ

худро на танҳо дар дохил, балки дар хоричи кишвар таъмин намуда, маҳсулоти истеҳсолнамудаи худро пешкаши истеъмолгарон намояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои азими саноатӣ дар ҷаҳон бозорҳои асосиро бо молҳои худ таъмин намуда, дар рушди иқтисоди миллии кишварҳояшон нақши муҳим ва сахми калон мебозанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба соҳаи саноат тавачҷуҳи бештар намуда, бо таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва дар онҳо сохтани корхонаҳои гуногуни саноатӣ меҷӯянд мушкилоти дар соҳаи мазкур мавҷудбударо бартараф намояд. Ба зами ин, роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳибкорони ташаббускоре, ки дар дилхоҳ минтақаҳои озоди иқтисодӣ корхонаҳои хурду калон бунёд мекунанд, як қатор имтиёзҳои муфид пешкаш намудааст, масалан, озод намудан аз андозҳо ба муҳлати аз 3 то 5 сол ва ба осонӣ ба даст овардани иҷозатномаҳои фаъолият барои корхонаҳо.

Ҳамаи ин имтиёзҳо, ки барои соҳибкорон пешниҳод гардидааст, дар шароити имрӯза қаноатмандкунанда нест, зеро фаъолияти бештари корхонаҳои саноатӣ имрӯзҳо бештар аз истеъмолкунандагон вобастагӣ дорад. То он вақте ки истеъмолкунанда вазъи иқтисодиро иҷтимоияш хуб набошад, қобилияти харидории маҳсулоти корхонаҳои саноатиро надорад. Масалан, корхонаи саноатии истеҳсоли компютерҳои корӣ (ултрабуқҳо), ки арзишашон дар бозорҳои дохилӣ ва хоричӣ бо маблағи аз 10000 сомонӣ то 25000 сомонӣ баробар аст, тасдиқи гуфтаҳои боло.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маҳсулоти саноатӣ дар бозор аз дигар маҳсулот дида, бештар тавачҷуҳи харидоронро ба худ ҷалб менамоянд. Дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз ҷумла Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Арабистони Саудӣ, Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Фаронса, Канада, Итолиё, Ҷумҳурии Халқии Чин, Федератсияи Россия, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ ва ғайра, ки соҳаи саноаташон тараққӣ намудааст, дар ин кишварҳо ба ҷойи қувваи кории инсон аз қувваи кории роботҳо, ки дар корхонаҳои саноатӣ истеҳсол намудаанд, истифода мебаранд. Масалан, истифодаи роботҳо дар банду басти мошинҳои тамғаи Audi, Mercedes ва BMW, ё ин ки истифодаи онҳо барои баровардани захираҳои зерзаминӣ ва ба монанди инҳо.

Дар хотима бояд қайд намуд, ки истифодаи усулҳои инноватсионӣ ҳамчун таъмини рақобатпазирӣ ва рушди корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи хубе фароҳам меорад. Зимни таҳлили соҳаи мазкур муайян гардид, ки мушкилоти асосии рақобатпазирии корхонаҳои саноатии кишвар набудани технологияҳои рақамӣ ва кадрҳои баландсифатии соҳавӣ, инчунин, истифодаи нақардани навгониҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳо, ки зимни тадқиқот дар ин самт муайян шудаанд, ба инобат гирифта шуда, дар амал татбиқ гарданд, вазъи қору фаъолияти минбаъда, аз ҷумла аз даст надодани рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионии корхонаҳои саноатии кишвар ҷоннок мегардад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - 2018. [захираҳои электронӣ]URL: <http://www.president.tj/node/19088> (санаи муроҷиат 8.10.2019с.).
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [захираҳои электронӣ]URL: <https://medt.tj/tj/strategiya-va-barnomaho/smr-2030> (санаи муроҷиат 17.09.2019).
3. Стратегияи рушди промшароити дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [электрон. ресурс]: URL:http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=131234 (дата обращения: 11.11.2020).
4. Блинова Н.А. Макроэкономические финансовые инструменты повышения конкурентоспособности промышленных предприятий малого бизнеса: автореферат дисс. к.э.н./ Н.А. Блинова. - М., 2006. – 26 с.
5. Грачева М.В., Инновационное предпринимательство, его риски и обеспечение безопасности /М В Грачева, А.С. Кулагин, С.Ю.Симаранов. - М.: АФИХ, 2000. – 344с.
6. Исмонов Ф.Б. Государственная поддержка и регулирование предпринимательской деятельности в сфере промышленного производства (на примере налоговой политики): автореферат дисс. к.э.н./Ф.Б. Исманов. - Душанбе, 2007. – 18 с.
7. Лужинский И.Я. Организационно-экономический механизм активизации инновационной деятельности малых предприятий в промышленности/И.Я.Лужинский. - Орел, 2008. - 52 с.
8. Комилов С.Дж. Экономика предприятия: учебник / С.Дж. Комилов, Т.Д. Низомова, У. Давлатзод. - Душанбе: Изд-во «Диловар», 2015. – 640 с.
9. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПҶТ, 2018. - 478 с.

УДК: 336.79.(075.8)

ТАВСИФ ВА БАҲОИ ОМОРҶ-ИҚТИСОДИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Холов Рустам Шермаҳмадович - муаллими калони кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 985-24-96-95

Одинаев Абдуҳолиқ Сатторович - ассистенти кафедраи омори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 911-10-36-10

Нишондиҳандаҳои муҳими инъикоскунандаи раванди монетизатсияи иқтисодиёт, ки вобаста ба онҳо баҳои омори-иқтисодӣ дода мешавад, ин (M_1) ҳаҷми пули васеъ ва ММД-и номиналӣ мебошад. Мақолаи мазкур ба таҳлили таъсири унсурҳои пулӣ ба сатҳ ва динамикаи нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи монетизатсияи иқтисодиёти милли баҳишда шудааст. Аз тадқиқоти гузаронидашуда бармеояд, ки муносибатҳои пулиро қарзӣ асоси тавсифдиҳандаи сатҳи монетизатсия ва маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки унсурҳои пулӣ омилҳои асосии таъсиррасон дар сатҳ ва динамикаи монетаризатсия, сатҳи таваррум, инчунин, рушди иқтисодиёт ва низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои нешрафта ва меъёрҳои муайяни назариявӣ ба таъмини сатҳи баланди монетизатсия ва идоракунии самаранок дар низоми бонкӣ оварда мерасонад.

Калидвожаҳо: монетизатсия, интишоори пул, унсурҳои пулӣ, ҳаҷми пул, пулҳои нақд, пулҳои арзон, ММД, таваррум.

ХАРАКТЕРИСТИКА И ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ СТАТИСТИКО- ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ МОНЕТИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Холов Рустам Шермахмадович - старший преподаватель кафедры статистики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: РТ, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 985-24-96-95

Одинаев Абдухолик Сатторович - ассистент кафедры статистики, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: РТ, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 911-10-36-10

Важнейшим показателем отражающим процесс монетизации экономики является денежный агрегат M_4 и номенальный ВВП, дающие объективную оценку экономико-статистическому положению страны. Данная статья посвящена анализу влияния денежных агрегатов на уровень и динамику формирующихся показателей монетизации национальной экономики. Согласно проведенному исследованию, можно прийти к выводу, что денежно-кредитное обращение является основой характеризующей уровень монетизации и ВВП страны. Необходимо подчеркнуть, что денежные агрегаты считаются основными факторами, влияющими на уровень и динамику монетизации, уровень инфляции, экономический рост и банковскую систему. Использование практического опыта иностранных государств и определенных теоретических ставок показало, что данный процесс приводит к высокому уровню монетизации и эффективному управлению в банковской системе.

Ключевые слова: монетизация, эмиссия денег, денежные агрегаты, наличные деньги, масса денег, рестрикционные деньги, ВВП, инфляция.

CHARACTERISTIC AND EVALUATION OF THE BASIC STATISTICAL AND ECONOMIC INDICATORS OF FORMATION OF THE MONETIZATION PROCESSES OF THE NATIONAL ECONOMY

Kholov Rustam Shermahmadovich - Senior Lecturer, Department of Statistics, Tajik State Financial and Economic University of Dushanbe 64/14 Nakhimova Street. phones: 985-24-96-95

Odinaev Abduholik Satorovich - Senior Lecturer, Department of Statistics, Tajik State Financial and Economic University of Dushanbe 64/14 Nakhimova Street. Phone: 911-10-36-10

The most important indicator reflecting the process of monetization of the economy is the monetary aggregate M_4 and nominal GDP giving an objective assessment of the economic and statistical situation of the country. This article is devoted to the analysis of the influence of monetary aggregates on the level and dynamics of emerging indicators of monetization of the national economy. According to the study, we can conclude that monetary circulation is the basis of a characterizing level of monetization and GDP of the country. It must be emphasized that monetary aggregates are considered the main factors affecting the level and dynamics of monetization, inflation, economic growth and the banking system. The use of practical experience of foreign countries and certain theoretical rates showed that this process leads to a high level of monetization and effective management in the banking system.

Key words: monetization, issue of money, monetary aggregates, cash, reinstatement, GDP and inflation.

Қобили қабул аст, ки ташаккул ва рушди бозори пулӣ бо раванди монетизатсияи иқтисодиёт зич алоқаманд мебошад, ки устувории низоми бонкии ҷумҳуриро ба амал меоварад.

Мавриди зикр аст, ки барои муайяннамоии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт таносуби ҳаҷми пули васеъ ба маҷмӯи маҳсулоти дохилии номиналӣ зарур аст. Айни замон натанҳо адабиёти иқтисодии мо, балки дар омили бисёри мамлакатҳои ҷаҳон ва ташкилотҳои байналмилалӣ

маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳамчун нишондиҳандаи калидии макроиктисодӣ ба ҳисоб меравад. Ин нишондиҳанда тавсифдиҳандаи натиҷаи ниҳоии фаъолияти иқтисодист, ки дар он ҳамаи воҳидҳои иқтисодӣ, яъне резидентҳо ва ғайррезидентҳо, ки дар дохили кишвар фаъолияти иқтисодӣ мебаранд, дохил мешавад. Аз тарафи дигар, нишондиҳандаи дигари оморӣ-иктисодӣ дар масъалаи мо ҳаҷми пул аст, ки бевосита яке аз нишондиҳандаи калидии сатҳи монетизатсия ҳисобида мешавад.

Ҳаҷми пул (масса) нишондиҳандаест, ки бевосита миқдоран ба иқтисодиёти миллӣ таъсир мерасонад. Лекин бузургии ҳаҷми пулҳои таъсиррасонанда ба ҳаҷми истеҳсолоти миллӣ дар шугъл, фоизи меъёри қарз ва сатҳи нарх мебошад. Ба ин васила, оид ба масъалаи мазкур баҳсу мунозираҳои олимони ватанию хориҷӣ зиёд гашта, диққати чиддӣ ба ин нишондиҳандаҳо, ки тавсифдиҳандаи ҳаҷм ва динамикаи ҳаҷми пул ба ҳисоб мераванд, равона карда шудааст.

Бояд қайд намоем, ки мутобиқи ақидаи иқтисодчӣ, оморшиноси рус О.И. Лаврушин ҳаҷми (масса) пул ҳамчун воситаи муомилот ва ҳаракати он тибқи таснифоти оморӣ дар самтҳои ҷудогона сурат мегирад [4, с. 49].

Барои андозагирии сатҳи монетизатсия унсурҳои пулӣ ҳамчун миқдори пул дар муомилот истифода мегарданд. Қобили қайд аст, ки унсурҳои зикргардида ҳамчун нишондиҳандаи ҳаҷми умумӣ ва сохтори нишондиҳандаи ҳаҷми пул, ки аз якдигар бо дараҷаи ҷалби дороиҳои молиявӣ ва сатҳи бозоргирии онҳо ҷудогона тафовутпазиранд. Худи унсурҳои пулӣ ҳамчун нишондиҳандаи оморӣ ҳамаи дороиҳои молиявӣ, ки дар иқтисодиёти кишвар ба сифати пул истифода мегарданд, мебошад. Вобаста ба ин гуфтаҳо, динамикаи унсурҳои пулии мамлакатро дар ҳафт соли охир дида мебароем.

Ҷадвали 1. - Динамикаи унсурҳои пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018

Унсурҳои пулӣ	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
M ₀	3406	4144	4054	4591	7588	10950	11810	15 332
Суръати афзоиш	-	1,21	0,97	1,13	1,65	1,44	1,07	1,29
M ₁	4093	4789	4885	5403	8728	12258	13081	16 697
Суръати афзоиш	-	1,17	1,02	1,10	1,61	1,40	1,06	1,27
M ₂	4743	5627	5726	6535	10238	13982	14748	18 937
Суръати афзоиш		1,18	1,01	1,14	1,56	1,36	1,05	1,28
M ₃	4743	5627	5726	6535	10238	13982	14748	18 937
Суръати афзоиш		1,18	1,01	1,14	1,56	1,36	1,05	1,28
M ₄	7093	8492	9092	10790	14788	18018	18721	22 155
Суръати афзоиш	-	1,19	1,07	1,18	1,37	1,21	1,03	1,18

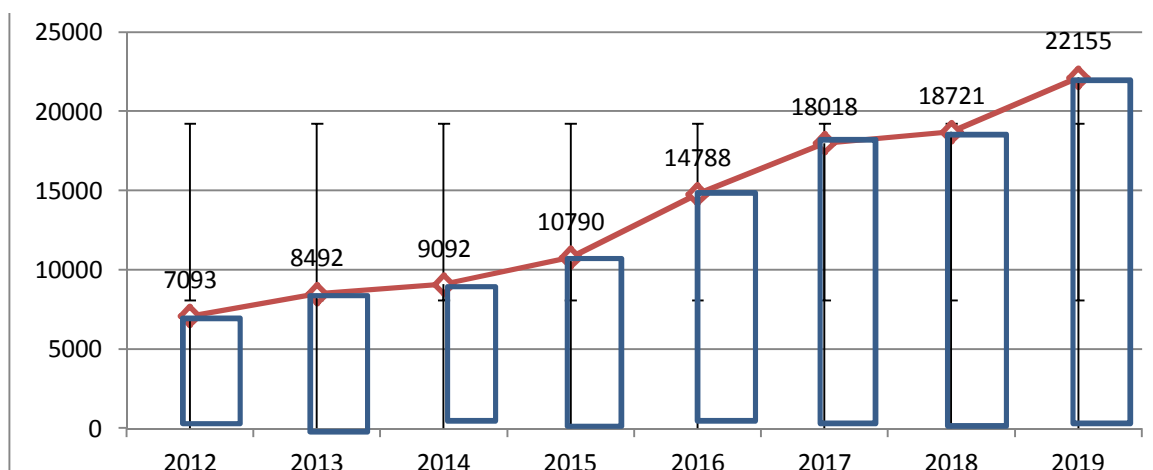
Сарчашмаи маълумот: Бюллетени омили бонкӣ №12. Солҳои 2015 ва 2019.

Чӣ тавре аз ҷадвал бармеояд, унсурҳои пулии M₂ - ин ҷамъи пулҳои нақд ва бақияҳо дар суратҳисобҳо то лаҳзаи талабот аст. Бояд қайд намоем, ки маҳз ин нишондиҳанда муҳим шуморида мешавад, чунки дар бештари давлатҳои қитъаи Осиё ва ҷаҳон барои баҳодихии сатҳи бо пул таъмин будани иқтисодиёт аз ҳисоби пули миллӣ истифода мегардад.

Зимнан, қобили қабул аст, ки нишондиҳандаҳои зерин мутобиқ ба меъёрҳои назариявӣ, аз он ҷумла «қоидаи пул»-и М. Фридман бояд аз 10% боло бошанд, ки ин меъёрро низ ба ғайр аз соли 2014 мушоҳида кардан мумкин аст [3, с. 236].

Унсури пулии М₄ дар мамлакати мо ҳамчун унсури асосӣ барои муайян кардани сатҳи монетизатсия истифода мегардад, ки мумкин аст ноустувории унсури пулии мазкурро мушоҳида намоем. Ҳамзамон, дар давраи гузариш ин нишондиҳанда амалан суст афзоиш дорад (бозафзоиш қариб 7,1%-ро ташкил медиҳад). Амалан барзиёдии бозафзоиши мутлақи ин унсури пулиро дар соли 2016, ки 37%-ро ташкил додааст, шоҳид гаштем. Дар соли 2019 бошад, нишондиҳандаи мазкур ба 1,18% нисбат ба соли 2012 3,1 маротиба афзоишро мушоҳида менамоем. Қобили қабул аст, ки пастшавии суръати афзоиши ҳаҷми пули номиналӣ бо афзоиши ММД болоравии эътимоди аҳоли ба пули милли ва ҳамзамон, ба афзоиши сатҳи монетизатсия оварда мерасонад. Тибқи ақида ва дурнамои Бонки миллии Тоҷикистон, пастшавии нишондиҳанда ҳангоми чорабиниҳои гузаронидашуда барои сатҳи таварум сабаб гардидааст. Аз тарафи дигар, шаҳодати таъсири афзоиши як қатор омилҳо дар иқтисодиёт ва омилҳои низоми бонкӣ будан аст.

Диаграммаи 1. - Динамикаи унсури пулии (М₄) (нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул)

Сарчашма: Ҷадвали 1 аз тарафи муаллифони омода карда шудааст.

Аз ҷониби дигар, сатҳи монетизатсия инъикоскунандаи қобилияти низоми молиявӣ, тағйирдиҳии сармоя барои иштирок дар раванди истеҳсолот мебошад. Устувории сатҳи монетизатсия ба фароҳамоварии шароит ва устувории рушди иқтисодиёт, инчунин, баландшавии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли мусоидат менамояд. Зарурати муҳайё сохтани шароити баландбардории сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт рушди институтҳои молиявӣ, ташкили муҳити мусоид барои сармоягузорӣ маҳсуб ёфта, маҷмӯан тариқи дарозмуҳлат имконпазир мебошад. Дар давлатҳои рушдкарда сатҳи монетизатсия бояд на кам аз 70-80%-ро ташкил намояд. Ин нишондод дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назар ба давлатҳои мутараққӣ нисбатан паст мебошад. Ба ақидаи олимони хориҷӣ, паст будани сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт баланд будани сатҳи таварумро нишон медиҳад [3, с. 236]. Аммо мо ин гуфтаҳоро асоснок наменаоем, чунки дар давраҳои аввали соҳибистиклолии мамлакат баробари истифодаи пулҳои собиқ давлати Шӯравӣ ва баъдан Россия баръакси гуфтаҳо дар амалияи

иктисодиёти кишвар ба назар мерасид. Бояд қайд намоем, ки коэффисиенти монетизатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2013 20,9%-ро ташкил намуда, сатҳи таваррум бошад, 3,7%-ро, ҳамзамон, сатҳи суръати рушди иқтисодиёт ба 7,5% рост меомад.

Инчунин, дар солҳои охир устувории тамоили афзоиши сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт мушоҳида карда мешавад, хусусан, дар соли 2019 коэффисиенти мазкур ба 28,6% баробар гаштааст.

Динамикаи сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ва як қатор нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи раванди монетизатсияро барои асоснок намудани гуфтаҳо бо рақамҳои омили расмӣ мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Чадвали 2. - Нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи динамикаи раванди монетизатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2019 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Унсурҳои пулии (пулҳои васеъ) (М4)	8492	9092	10790	14788	18018	18721	22 155
ММД	40524.5	45605.2	48401.6	54471.1	61 093.6	68844	77 354
Сатҳи монетизатсияи бо %	20,9	19,9	22,2	27,1	29,1	27,2	28,6
Намояи нархҳои истеъмолӣ бо %	3,7	7,4	5,1	6,1	6,7	3,8	0,3
Суръати рушди иқтисодиёт бо %	7,5	7,4	6,4	6,9	7,1	7,3	7,5

Сарчашма: Омори солонаи ҚТ соли 2019 ва Буллетени омили бонкӣ 2019 с. 82.

Ҳарчанд дар чадвал сатҳи монетизатсия 1,4% зиёдшавӣ ба назар мерасад, аммо намояи нархҳои истеъмолӣ манфӣ буда, ба -3,5% омада расидааст, ки нигаронкунанда мебошад.

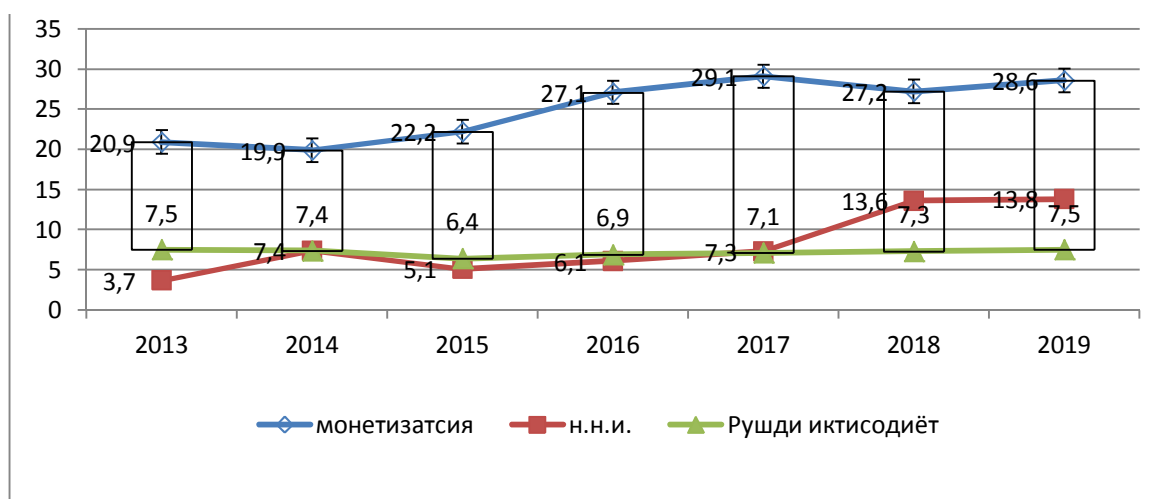
Ба ақидаи мо, нақши Бонки миллии Тоҷикистон дар танзими нишондиҳандаҳои ташаккулдиҳандаи динамикаи ҷараёни монетизатсия бузург арзёбӣ мегардад, вале яке аз омилҳои калидии таъсиррасон бемории сироятии (COVID-19) паҳншастае мебошад, ки мустақиман нақш мебозад.

Бархе аз иқтисодчиён барои баланд бардоштани сатҳи монетизатсия пешниҳоди эмиссияи (интишори) пулро доранд, аммо дигарон баръакси гуфтаҳо баромад намуда, чунин мешуморанд, ки интишори зиёди пули милли ва ё асъори хориҷӣ ба тағйирёбии сатҳи таваррум дар маҷмӯъ, бошад, ба паст шудани сатҳи монетизатсия оварда мерасонад. Мувофиқ ба ақидаи иқтисодчӣ ва ташхисгари рус А.Н. Илларионов, ки чунин қайд намудааст: «...кӯшиши дар амалия пешниҳоди зиёди интишори пул барои баланд намудани сатҳи коэффисиенти монетизатсия то сатҳи 30-35%, ё ин ки 50-60% ба натиҷаи баръакс оварда мерасонад, яъне ба пастшавии бузургии он» [3, с. 66-69].

Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки тамоили зиёдшавии ҳиссаи пулҳои нақд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои 2012 то инҷониб ба назар мерасад, ки аз эътимоди мизочон ба низоми бонкӣ ва рушди низоми молиявӣ вобаста буда, ба сатҳи меъёри фоизи воқеии амонатҳо таъсир мерасонад. Дар ҳолате, ки онҳо манфӣ бошанд, агентҳои иқтисодӣ маҷбуранд пулҳоро аз маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ ба дигар дороиҳо, ки даромади баландро таъмин менамоянд, равона созанд.

Дар диаграммаи овардашуда мутобиқи рақамҳои ҳисобишуда дидан мумкин аст, ки дар солҳои 2012-2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон устувории тамоили зиёдшавии сатҳи монетизатсия мушоҳида карда мешавад. Агар дар соли 2012 сатҳи монетизатсия ба 20,9% рост ояд, бешубҳа, дар соли 2018 ин маълумот 28,6%-ро ташкил намудааст. Дар доираи ҳисоби нишондиҳандаи мазкур зиёдшавии миёнасолонаи ҳаҷми пул дар назар гирифта шудааст. Муҳимият дар он аст, ки афзоиши таъмини иқтисодиёт бо пул сустшавии чараёни таваррумро ба миён овард. Инчунин, дар се соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти паст кардани сатҳи таваррум то андозаи 3% пайдо гашт. Бо назардошти тамоили манфӣ қайд кардан ба маврид аст, ки пастшавии суръати афзоиши ММД ба назар мерасад.

Диаграммаи 2. -Динамикаи сатҳи таваррум, коэффисиенти монетизатсия ва суръати бозафзоиши ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2019.

Сарчашма: Вобаста ба ҷадвали 2 аз тарафи муаллифгон омода карда шудааст.

Монетизатсияи иқтисоди Тоҷикистон дар ҳаҷми 3-5 маротиба пасттар назар ба давлатҳои рушдкарда, ҳамзамон, давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ба назар мерасад. Суръати зиёдшавии монетизатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон дар сатҳи паст қарор ёфта, ба андозаи 2% дар як сол афзоиш ба назар мерасад, ки ин низ бо назардошти таваррум ба назар гирифта мешавад. Бо ин васила, зарурати афзоиши суръати монетизатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 15-20 сол ба миён меояд, ки ин нишондиҳанда бояд ба андозаи 80% таъмин карда шавад. Масалан, М.О. Тураева дар тадқиқоти худ чиҳати сиёсати пулиро қарзӣ қайд менамояд, ки Хазиная байналмилалӣ асбор (ХБА) тадқиқотро дар самтҳои гуногуни сиёсати фискалӣ ва монетарӣ мегузаронад, ки мақсад истифодабарии натиҷаи коркарди онҳо дар низоми иқтисодии ин давлатҳо аст. Бо ин васила, дар ХБА маҷмӯаи корҳои озмоишӣ-таҳлилӣ вучуд дорад; ХБА сиёсати таъсирбахшро дар давлатҳои мутараққӣ дошта, дар коркард ва гузаронидани сиёсати давлатӣ дар соҳаи иқтисодиёт иштирок менамояд [10, с. 89].

Хулоса, мувофиқ бо гуфтаҳои М.О. Тураева хангоми вучуд доштани марказҳои молиявии таъсиррасон сазовори эътимоди баланди

резидентҳо ва ғайрирезидентҳо ба низоми бонкӣ гардем. Қобили қабул аст, ки сатҳи пасти коэффисенти монетизатсия бо ибораи дигар, камчинии пул мушкилотро баҳри рушди иқтисодиёти давлат эҷод менамояд. Чӣ тавре қайд намудем, соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи монетизатсия ба 28,6% расидааст, инчунин, тренд дар афзоиш мушоҳида мегардад. Ба хулосае омадан мумкин аст, ки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра бо пул таъмин набуда, сатҳи таварум дар як мавқеи ноустувор қарор дорад. Чӣ тавре ки олими барҷастаи ватанӣ Т.Р. Ризоқулов қайд менамояд: «яке аз элементҳои асосии ташаккулдиҳандаи омили монетарӣ - афзоиши бухрони таваррум ва стагнатсия мебошад, ки дар натиҷаи он меъёри зиёди афзоиши ҳаҷми пул ва ё норасоии он мумкин аст ба миён ояд» [9, с. 93].

Агар ба суръати муомилоти пул дар кишвар аз соли 2012 то соли 2018 назар намоем, яқинан тамоили камшавии он дар соли 2018 мушоҳида мегардад, ки 5.58 гардишро дар як сол ташкил додааст (дар назар унсури пулии М0-ро дорем). Ба ақидаи олими рус Г.Б. Поляк: «...тибқи назария ва таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда ин нишондиҳанда набояд 10%-ро ташкил диҳад» [6, с. 31-45].

Ба хулосае омадан мумкин аст, ки пастшавии миқдори гардиши унсурҳои пулӣ, аз он ҷумла бозоргирии он (масалан, соли 2012 ин нишондиҳанда ба 10,62 рост меомад) аз ҳисоби таваррум, истехсолоти камафзоиш, саривақтии иҷроиши пардохтҳои ғайринақдӣ, меъёри баланди фоиз дар бозори пул, доираи пасти майлнокии аҳоли ба талабот, инчунин, ҳиссаи зиёди воситаҳои нақдӣ дар ҳаҷми пул мебошад.

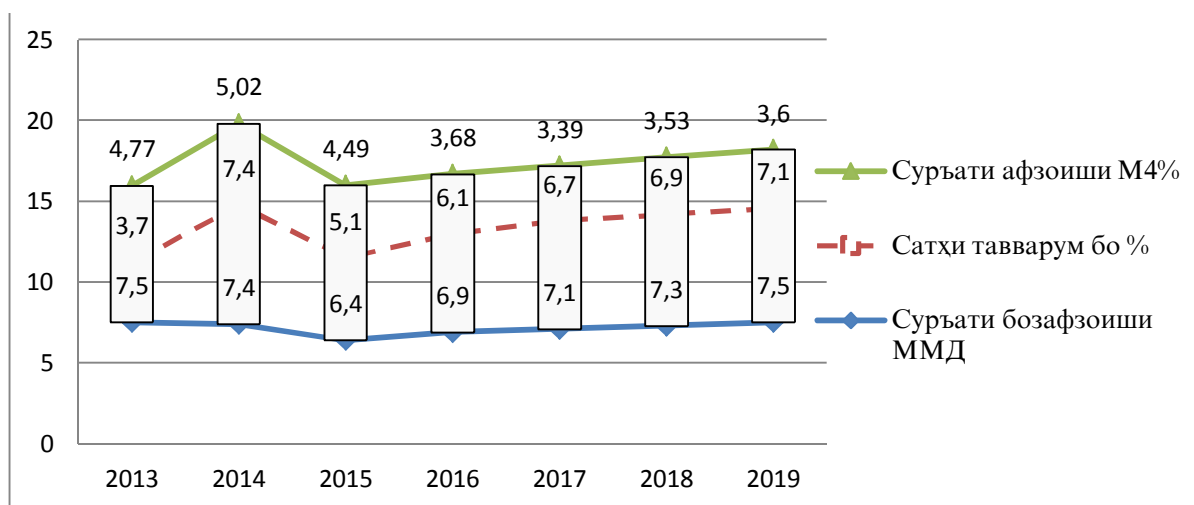
Дар сохтори ҳаҷми пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2012-2018 ҳиссаи воситаҳои нақдӣ бояд аз ҳисоби рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва пулҳои электронӣ кам гарданд. Муаммои қайдгашта аз давраи соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон вучуд дорад, ки чиҳати он Т.Р. Ризоқулов қайд менамояд: «Воқеан, дар дигар давраҳо, дар рушди иқтисодиёт ин муаммо вучуд дошт ва ин муаммои бартаарафнашаванда дар сохтори низоми сиёсати пулӣ то ҳол боқӣ мондааст, яъне ҳиссаи пулҳои нақд дар сохтори ҳаҷми пул ҳамзамон, нисбатан баланд аст» [7, с. 74].

Вазни қиёсии ҳаҷми пули нақд дар соли 2000 ба 81,2% рост меомад, ки ҳоло ҳам баланд мебошад, чунки дар муқоиса бо Британияи Кабир вазни қиёсии ҳаҷми пули нақд дар муомилот ҳамагӣ 3%-ро ташкил медиҳад, ки аз рушди босуботи низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар ин мамлакат ва таъминоти беҳамтои захираҳои молиявии корхонаҳо шаҳодат медиҳад.

Мутобиқи назария ҳиссаи пулҳои нақд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусан, дар сатҳи бозори сиёҳ, ҳамзамон, таваррум ва номуайяни дар динамикаи вай нисбатан баланд аст. Дар ин бора дар мақолаи олими ватанӣ Ризоқулов қайд гаштааст: «Нуқсони ҷиддитарин дар ин ҷо ҳиссаи пулҳои нақд дар муомилот мебошад» [9, с. 239-240].

Мутобиқи диаграммаи 4, қайд менамоем, ки зиёдшавии массаи пул набояд боиси зиёдшавии сатҳи таваррум гардад. Барои асоснокнамоии ин гуфтаҳо, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки барои иқтисодиёти ҷумҳуриӣ на таварруми талабот, балки таварруми хароҷот хос аст.

Диаграммаи 4. - Таъсири таъйирёбии ҳаҷми пул (M4) дар динамикаи ҳаҷми истеҳсолоти миллӣ ва сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Ҷадвалҳои 1 ва 2 аз тарафи муаллифони омода карда шудааст.

Ба ибораи дигар, омилҳои ғайримонетарии таъсиррасон ба монанди афзоиши тарафҳои монополияи инфрасохторӣ, зиёдшавии хароҷот дар натиҷаи истифодаи технологияи ғайризамонавӣ (куҳна, сарфи бештари қувваи корӣ), паҳншавии бемории COVID-19, кам гаштани ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва ғ. вучуд доранд.

Хулоса, дар алоқамандӣ бо ин гуфтаҳо ба як қатор муаммоҳо ва пешниҳодҳо ақидаҳои худро асоснок менамоем, ки аз он ҷумла ба муаммоҳои методологии динамикаи баҳодихии сатҳи монетизатсия дохил мешавад:

1. Зарурати интихоби нишондиҳандаи мувофиқи миқдори (унсур) пули дар муомилотбуда ва танзими унсурҳо вобаста ба раванд.
2. Зарурати интихоб ва мувофиқати нишондиҳандаи ҳаҷми иқтисодиёт вобаста ба вақт.
3. Мувофиқ ба нишондиҳандаҳои асосии сатҳи монетизатсия, истифода аз таҳлилҳо, зарурати танзими унсурҳои пулӣ вобаста ба ҳолати бозорӣ ва бозорگیری дар давраи муайян.
4. Банақшагирӣ вобаста ба танзими унсурҳои пулӣ ва тавассути он метавонанд самти рушди ояндаи сатҳи монетизатсия ва устувории иқтисодиёти миллиро муайян намоянд.
5. Таҳияи ташаббусҳои стратегӣ барои ҷалби захираҳои маҳдуд баҳри татбиқи боварӣ ба хизматрасонии бонкӣ.
6. Барои ноил гардидан ба ҳадаф ва истифодабарии максималии бартариятҳо дар муҳити дохилӣ ва берунӣ.

Адабиёт

1. Бюллетени омили бонкӣ, - 2017. - 12 (270). - 164с.
2. Бюллетени омили бонкӣ. - 2019. - 7 (285). - 124с.
3. Илларионов А.Н. Реальный валютный курс и экономический рост / А.Н.Илларионов // Вопросы экономики. - 2002. - №2. - С. 236- 237.
4. Лаврушин О.И. Основы денежно-кредитной политики: проблемы и решения / О.И. Лаврушин // Банковские услуги, 2002. - № 3. - С.49-56.
5. Омори солонаи ҚТ соли 2019. - 2020. - 246с.
6. Поляка Г.Б. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник/Г.Б.Поляка,

2003. – 340с.

7. Ризокулов Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Таджикистана / Т.Р. Ризокулов. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 239с.

8. Ризокулов Т.Р. О некоторых монетарных факторах макроэкономической нестабильности в условиях становления рыночной экономики / Т.Р. Ризокулов // Стратегия и развитие Таджикистана, 2008. - С. 93-102.

9. Тураева М.О. Денежно-кредитная политика (обзор терминов) / М.О. Тураева // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2008. - №1. - С. 89-95.

УДК: 657.5. (076)

УДК: 336. 74

ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУАММОҶОИ УСТУВОРИИ ОН

Чориева Фариза Махмадназировна - ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 904369799, Email: fariza.nabieva1990@mail.ru

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами рӯз низоми пулию қарзӣ ба шумор меравад. Муҳимияти тадқиқот дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозоргонӣ ва шароити ҷаҳонишавии мураккаб инкишофёбандаи муносибатҳои бозор, аъёри миллӣ унсури муҳимтарини шинохти давлат дар арсаи байналмилалӣ ва омили асосии мустақилияти низоми пулии мамлакат ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, низоми пулию қарзӣ унсури муҳими иқтисодиёт дар ҳамаи соҳаҳо ба ҳисоб рафта, дар доираи он пул ба ҷараёни ҳаракати хароҷот ва фоида таъсири мусбат расонида, фаъолияти истеҳсолиро ҳавасманд мегардонад. Қайд кардан ба маврид аст, ки низоми устувори сиёсати пулию қарзӣ, заминаи мустаҳкамро барои истифодабарии захираҳои иқтисодӣ пайдо месозад. Дар акси ҳол, низоми ноустуворӣ сиёсати пулию қарзӣ ба афзоиши таваррум, коҳишёбии истеҳсолот ва оқибат ба фалачишавии иқтисодиёт оварда мерасонад.

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси таҳлили сатҳи таварруми Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиши намудааст, ки ташаккулёбии пули миллиро баҳогузори намояд. Ӯ муваффақ гардидааст, ки омилҳои дохилию берунии таъсиррасонанда ба сатҳи қурби аъёри миллиро ба пуррагӣ пешкаши хонанда гардонад. Боиси қайд аст, ки муаллиф дар тадқиқоти худ натиҷаҳои муфид оид ба ташаккул додани низоми пули миллӣ бо воситаи таъсири таваррум ба даст овардааст.

Калидвожаҳо: таваррум, низоми бонкӣ, аъёри миллӣ, моли ватанӣ, гардиши пулӣ, ислоҳоти пулӣ, қурби аъёри миллӣ, низоми пулию қарзӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ УСТОЙЧИВОСТИ

Чориева Фариза Махмадназировна – ассистент кафедры банковской деятельности ТГФЭУ. Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Сино, ул. Нахимова, 64/14, Тел.: (+992) 904-36-97-99. Email: fariza.nabieva1990@mail.ru

В современных условиях Республики Таджикистан одной из наиболее актуальных проблем современности является валютная система. Важность исследований в переходе к рыночной экономике и стремительно развивающейся глобализации рыночных отношений, национальной валюты является важнейшим элементом признания государства на международной арене и основным фактором независимости денежной системы страны. Таким образом, денежно-кредитные системы являются важным элементом экономики во всех секторах, в которых деньги положительно влияют на поток затрат и прибыли и стимулируют производственную деятельность. Важно отметить, что стабильная денежно-кредитная система

создает прочную основу для использования экономических ресурсов. В противном случае изменчивая денежно-кредитная политика приведет к инфляции, падению производства и последствиям экономического паралича.

В данной статье автор пытается оценить формирование национальной валюты на основе анализа инфляции в Республике Таджикистан. Ему удалось предоставить читателям весь спектр внутренних и внешних факторов, влияющих на уровень национальной валюты. Примечательно, что автор в своих исследованиях нашел некоторые полезные результаты в формировании национальной валютной системы за счет влияния инфляции.

Ключевые слова: инфляция, банковская система, национальная валюта, денежное обращение, отечественные товары, денежная реформа, курс национальной валюта, денежно-кредитная система.

FORMATION OF MONETARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND PROBLEMS OF ITS STABILITY

Chorieva Fariza Mahmadvirovna – assistant Department of banking activity of TSFEU. 734067, Tajikistan, Dushanbe, d.Sino, s. Nakhimova 64/14, Phone: (+992)904-36-97-99, Email:fariza.nabieva1990@mail.ru

In modern conditions of the Republic of Tajikistan, one of the most pressing problems of our time is the monetary system. The importance of research in the transition to a market economy and the rapidly developing globalization of market relations, the national currency is an essential element in the recognition of the state in the international arena and the main factor in the independence of the country's monetary system. Thus, monetary systems are an important element of the economy in all sectors in which money positively affects the flow of costs and profits and stimulates production activity. It is important to note that a stable monetary system provides a solid foundation for using economic resources. Otherwise, volatile monetary policy will lead to inflation, a drop in production and the consequences of economic paralysis.

In this article, the author tries to evaluate the formation of the national currency based on an analysis of inflation in the Republic of Tajikistan. He managed to provide readers with a full range of internal and external factors affecting the level of the national currency. It is noteworthy that the author in his studies found some useful results in the formation of the national monetary system due to the influence of inflation.

Keywords: inflation, banking system, national currency, monetary circulation, domestic goods, monetary reform, national currency rate, monetary system.

Ҳар як давлати мустақилро зарур аст, ки барои рушди иқтисодӣ сиёсати махсуси пулиро қарзии ҳудро дошта бошад. Зеро тавассути сиёсати пулӣ ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар минтақа ва кишвар татбиқ мешаванд. Пули миллӣ, ки рамзи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ифода менамояд, се давраи ислохотиро аз сар гузаронидааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз охири ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ба пули Шӯравиро тарк кард, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки истифодаи он то соли 1995 идома ёфт.

Давраи якуми ислохоти пулӣ 1 январи соли 1994 гузаронида шуд. Тоҷикистон дар байни давлатҳои нави мустақил ягонаи кишваре боқӣ монда буд, ки дар қаламрави он то соли 1995 рубли Федератсияи Россия дар муомилот истифода мешуд. Ин вазъият як қатор мушкилоти ҷиддӣ иҷтимоӣ иқтисодиро ба миён овард: аз ҷумла, қарзи давлатӣ ҷумҳурӣ аз сабаби нарасидани пули нақд барои пардохти музди кории кормандон, афзудани нафақа ва кумакпулиҳо, маблағгузориҳои иқтисодӣ амалан қатъ гардид ва Бонки миллии Тоҷикистон имконияти гузаронидани сиёсати мустақилонаи пулиро қарзӣ ва асбориро надошт.

Барои ин мушкилотро бартараф намудан, зарурати ҷорӣ намудани пули миллий ба миён омад. Ҳамин тариқ, бо мақсади татбиқи сиёсати самараноки иқтисодӣ, суръатбахшӣ ба дигаргуниҳои иқтисодӣ ва бунёди низоми мустақили пули миллии Тоҷикистон давраи дуҷуми ислоҳоти пулӣ гузаронида шуд. Ниҳоят 6-уми майи соли 1995, №8 (324) «Дар бораи ба муомилот баровардани пули миллий - рубли тоҷикӣ» қарор қабул карда шуд ва 10 майи соли 1995 пули миллий бо номи рубли тоҷикӣ бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500, 1000 ба муомилот бароварда шуд. Ин воқиди пулӣ дар муддати 5 соли дар муомилот қарор доштани дар ташкили заминаҳои истиқлолияти иқтисодии кишвар нақши муҳим бозид ва барои оғози фаъолияти нав шароити мусоид фароҳам овард.

Бо фароҳам омадани суботи сиёсӣ ва иқтисодии кишвар Бонки миллии Тоҷикистон соли 1999 бо муассисаи Ciesecke & Devrient GmbH, ки дар Олмон ҷойгир аст, барои тайёр кардани пули миллий, ки таърихи гузашта ва фарҳанги имрӯзаи халқи тоҷикро инъикос менамояд, шартнома бааст. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷорӣ намудани пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 26-уми октябри соли 2000-ум таҳти №415 қабул гардид. Ниҳоят дар санаи 30-юми октябри соли 2000-ум давраи сеҷуми ислоҳоти пулӣ гузаронида шуда, дар натиҷа, воқиди нави пули миллии кишвар бо номи сомонӣ ба муомилот бароварда шуд. Пули миллии сомонӣ ба ифтихори Асосгузори аввалин давлати муттамаркази тоҷикон Исмоили Сомонӣ (849-907) номгузорӣ шудааст, ки дар шакли қоғазӣ бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50, 100 сомонӣ ба муомилот бароварда шуд ва талаб гардид, ки дар каламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи ҳисоббаробаркуниҳо бо пули миллий - сомонӣ амалӣ гардонида шавад [6, с. 65-67].

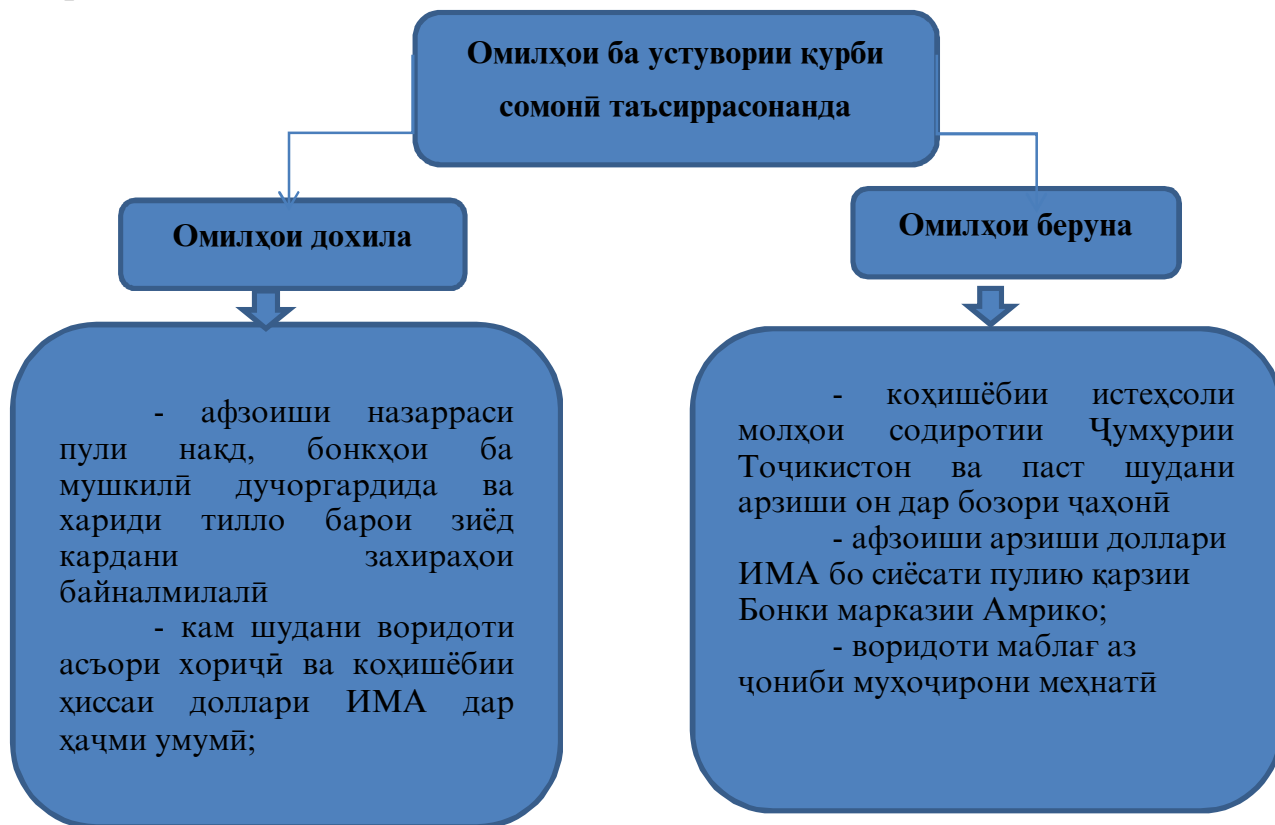
Дар пулҳои қоғазии нав расми шахсони барӯманди миллат, тасвири ёдгориҳои меъморӣ ва таърихии Тоҷикистон, ашёи санъату хунари мардуми тоҷик ҷой дода шудаанд, ки ин ҳама аз ифтихори ватандорӣ, ҳисси баланди миллий, эҳтиром ба арзишҳои фарҳангии маънавии миллат шаҳодат медиҳад.

Дар шароити муосир, устувории пули миллий ҳадафи стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, рушди иқтисодиёт ва ҷараёни мутаваззини фишангҳои мухталифи иқтисодӣ аз он вобастагӣ дорад. Мустақкамнамоии пули миллий ба унсурҳои асосии истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли алоқаманд буда, дар сурати тағйир ёфтани онҳо ноустувории пули миллий дида мешавад.

Мутаассифона, имрӯз дар кишвари мо барои устувор нигоҳ доштани пули миллий муаммоҳои зиёде мавҷуд аст, ки ноустувории низоми пулиро ташкил медиҳад. Муаммои асосиро дар ин самт беқурбшавии асъори миллий - сомонӣ нисбат ба доллари ИМА дар бар мегирад. Дар тӯли таърих асъори миллий - сомонӣ якҷанд ҳолатҳои беқурбшавиро аз сар гузаронидааст: дар соли 2000 аз лаҳзаи ҷорӣ намудани пули миллий қурби 1 доллари ИМА ба 2,20 сомонӣ баробар буд, дар соли 2005 қурби 1 доллари ИМА ба 3,37 сомонӣ баробар шуд, ё ин ки 1,1 баробар афзуд, дар соли 2010 қурби пули миллий қариб 2,1% паст фаромада, барои як доллари ИМА 4,39 сомонӣ муайян шуд, дар соли 2015 қурби доллари ИМА аз 5,30 сомонӣ ба 6,99 сомонӣ боло рафт,

дар соли 2019 бошад, қурби сомонӣ нисбати доллари ИМА дар ҳудуди аз 9,42 то 9,69 муқаррар карда шудааст [2].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сабабҳои дигари коҳишёбии қурби пули миллӣ бо тамоюли зиёд шудани талабот ба асъори хориҷӣ бо омилҳои беруна ва дохила вобастаанд, ки дар расми 1 инъикос гардидааст.

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба устувории қурби сомонӣ.

Тавре дар нақша оварда шудааст, ба устувории қурби сомонӣ омилҳои беруна нисбати омилҳои дохила зиёд таъсир мерасонад. Сабабҳои асосии беқуршавии пули миллӣ аз омилҳои беруна вобаста буда, ба вусъати робитаҳои тиҷоратӣ, тавозуни пардохт, қурби пули миллӣ ва нишондиҳандаҳои бучети давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз, яке аз роҳҳои устувор нигоҳ доштани сомонӣ ин паст намудани сатҳи вобастагии иқтисодии миллӣ аз омилҳои беруна ба ҳисоб меравад.

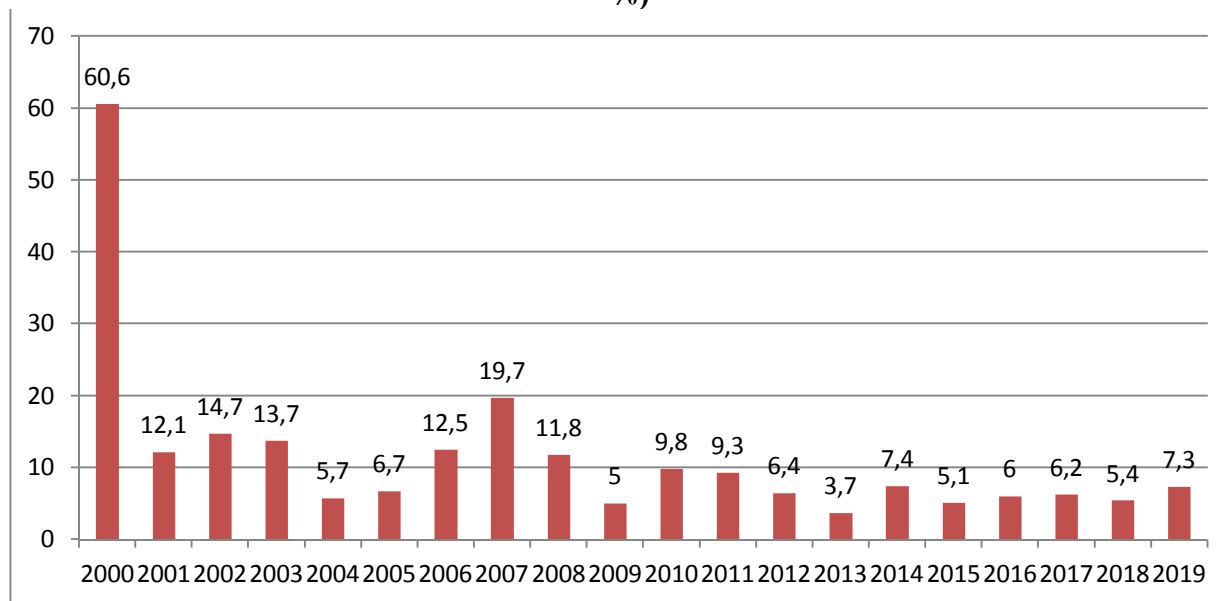
Бояд тазаққур дод, ки имрӯз вобастагии иқтисодии миллӣ аз омилҳои беруна дар сатҳи аз меъёр зиёд қарор дорад. Содироти молу хизматҳо нисбат ба воридоти онҳо дар солҳои охир тақрибан 5-6 маротиба кам аст, ки чунин таносубро дар таҷрибаи ҷаҳонӣ вохӯрдан ғайриимкон аст. Ҳар як давлат кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки тавозуни савдои хориҷӣ мусбат бошад, ин кафолати устувории пули миллӣ мебошад. Вале аз сабаби суст рушд ёфтани соҳаҳои воқеии иқтисодии миллӣ ва рақобатпазир набудани молҳои ватанӣ, инчунин, коҳиш ёфтани нархҳои ҷаҳонӣ ба молҳои содиротии мо имрӯз наметавонем бақияи мусбати савдои хориҷи мамлакатро таъмин намоем.

Дар солҳои охир маблағҳои интиқоли муҳочирони меҳнатӣ ба омили муҳими таъмини устувории тавозуни пардохт ва қурби пули миллий мубаддал гаштааст. Ҳамасола аз ҳисоби ин сарчашма ба ҷумҳурӣ тақрибан то 4 млрд. доллари ИМА ворид мегардад ва таъсири он ҳамчун омили беруна ба иқтисодиёти миллий ва қурби пули миллий беандоза калон аст. Дар соли 2019 маблағҳои интиқоли муҳочирони меҳнатӣ ба ҷумҳурӣ нисбат ба соли қаблӣ тақрибан 60-70% кам ворид гардида, бечунучаро ба вазъи тавозуни пардохт ва ҳаҷми бозорҳои дохилии мамлакат таъсири манфӣ расонидааст.

Инчунин, яке аз равандҳои номусоид ва хатарнок, ки ноустувории пулиро ба миён меорад, болоравии сатҳи таваррум ба ҳисоб меравад. Болоравии таваррум маънои пастшавии қурби харидории пулро дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сатҳи таваррумро ҳисоб намудан танҳо соли 1995 баъд аз ба муомилот баровардани пули миллий бо номи рубли тоҷикӣ фурсат пайдо гардид, чунки то давраи ба муомилот баровардани пули миллий сатҳи таваррум ҳисоб карда намешуд. Аз ин лиҳоз, мо сатҳи таваррумро дар кишварамон баъд аз ба муомилот баровардани пули миллий (сомонӣ) дида мебароем.

Диаграммаи 1. Сатҳи таваррум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2000-2019 бо %)

Сарчашма: Бюллетенҳои омили бонкӣ солҳои 2000-2019.

Тавре аз диаграмма бармеояд, сатҳи баландтарини таваррум дар соли 2000 ба вуҷуд омада буд, ки он 60,6%-ро ташкил мекард. Сабаби афзоиши чунин шакли таваррум дар ин сол таъсири оқибатҳои ҷанги таҳмилӣ, ноустувории сиёсати пулиро қарзӣ ва коста гардидани соҳаҳои иқтисодиёти кишвар буданд. Минбаъд бо мақсади коҳиш ва муътадил соختани он Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) сиёсати қатъии пулиро қарзиро дар давлат ба роҳ монда, сиёсати худро дар назорати пешниҳоди пул, захираҳои тиллоӣ асбӯрӣ ва коғазҳои қиматноки давлатӣ зоҳир намуд. Дар натиҷа, соли 2001 сатҳи таваррум то 12,1 фоиз паст шуд. Дар давраи аз соли 2001 то 2006 сатҳи миёнаи таваррум ба назар мерасанд. Аммо дар соли 2007 ин нишондод ба 19,7% афзоиш ёфт, ки ин, пеш аз ҳама, ба омилҳои берунаву дохила вобаста буда, ин

омилҳо бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ, беқурбшавии доллар нисбат ба евро ва бухрони энергетикӣ дар бар мегиранд, инчунин, ин бухрон ба болоравии нархи гандум, нафт, карбогидрат ва дигар маҳсулоти маъмулӣ низ таъсир расонид. Дар ин давра, нархи маҳсулоти хӯрокворӣ 125,5%, маҳсулоти ғайрихӯрокворӣ 107,5%, хизматрасониҳои пулакӣ 117,1% афзоиш ёфт.

Аз соли 2008 то 2018 сатҳи таваррум аз 11,8% то 5,4% паст шуд. Аммо дар соли 2019 болоравии сатҳи таваррум ба назар мерасад, ки он 7,3%-ро ташкил медед. Лекин ба ҳамаи ин нишондиҳандаҳо нигоҳ накарда, меъёри таваррум аз 60,6%-и соли 2000 дар соли 2019 ба меъёри 7,3%-и солони коҳиш дода шуд. Дар муқоиса сатҳи таваррум аз соли 2000 то имрӯз қариб 454,5 маротиба коҳиш дода шуд. Тибқи нишондодҳо, каму зиёд шудани сатҳи таваррум вобаста ба солҳо аз устувор ва ноустувор гардидани қурби пули миллии шаҳодат медиҳад.

Банки миллии Тоҷикистон барои коҳиш додани фишорҳои таваррумӣ, танзими миқдори зиёди пул дар муомилот ва таъмини устувории қурби мубодилавии пули миллии дар ин давра чораҳои зеринро андешид: аз қабилӣ, меъёри бозтамвил аз 3,5 банди фоизӣ то 12,25% солони зиёд карда шуд, амалӣ кардани мудохилаи асбӯр дар бозори байнибанкӣ ва ғайра.

Имрӯз пули миллии ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон таъсири назаррас дорад. Агар қурби сомони боло равад, пас ин омил метавонад ба рушди иқтисодиёт мусоидат кунад, зеро қобилияти харидории он зиёд мешавад, аз ин рӯ, амнияти иқтисодии кишвар меафзояд. Агар сомони коҳиш ёбад, пас ин ба паст шудани амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад.

Барои ба амал наомадани чунин ҳолат давлат бояд барои баланд бардоштани устувории қурби пули миллии чораҳои махсус андешида, сиёсати қатъии пулиро қарзӣ ва таваррумро дар самтҳои муқарраршуда татбиқ намояд.

Дар натиҷаи омӯзиш ва тадқиқи масъалаи мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки барои баланд бардоштани қурби пули миллии нисбат ба асбӯри хориҷӣ чунин чораҳо андешидан ба маврид аст:

- устуворгардонии сатҳи нишондиҳандаҳои макроиқтисодиёти кишвар;
- мустаҳкам намудани сохтори иқтисодиёти миллии;
- беҳтаргардонидани сифати истеҳсолот ва зиёд намудани маҳсулоти содиротӣ;
- васеъ намудани ҳаҷми истеҳсоли молҳои ватанӣ;

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2016. [манбаи электронӣ] URL <http://president.tj/node/13739>. (Санаи муроҷиат 20.05.2020 сол).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017. [манбаи электронӣ] URL <http://president.tj/node/16771>. (Санаи муроҷиат 23.12.2020 сол).

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2018. [манбаи электронӣ] URL <http://president.tj/node/19088>. (Санаи муроҷиат 24.12.2020 сол).

4. Кумитаи омури назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Омури солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. 2019. С. 140-145.
5. Ашуров Н. Пул, қарз, бонк. китоби дарсӣ / Н. Ашуров - Душанбе. - 2007 С. 65-67.
6. Давлатов Ш.А. Становление денежно-кредитной системы Республики Таджикистан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Ш.А. Давлатов. - Санкт-Петербургский государственный университет. - Санкт-Петербург, 2009. - 124с.
7. Коваленко П. Модернизация регулирования денежной системы Республики Таджикистан как фактор снижения инфляции / П. Коваленко, Дж. Шодиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2015. - № 2/2(161).- С. 258-264.
8. Курби асъори Ҷумҳурии Тоҷикистон. [манбаи электронӣ] URL www.nbt.tj. (санаи муроҷиат 22.05.2020 с).

УДК. 331.5

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Халимханов Зафар Акбархонович - ассистент кафедры таможенного дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, РТ, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 985378555. E-mail zafarzzafar@mail.ru

В данной статье рассматривается институциональный механизм регулирования процесса трудовой миграции в Республике Таджикистан. Сегодня масштабы миграции, в основном трудовой, охватили почти все страны мира, так как ее влияние увеличивается и становится все более значимым на такие основные сектора как социально-экономические и культурно-политические сферы. Миграционный процесс становится более динамичнее и имеет развивающийся характер. В данной ситуации для регулирования этим процессом необходимо найти эффективный механизм решения вопросов, касающиеся трудовой миграции. Самым оптимальным и эффективным механизмом регулирования процесса трудовой миграции является институциональный механизм, который может реализоваться путем принятия нормативно правовых актов, способствующих для регулирования процесса трудовой миграции в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: трудовая миграция, международное право, институциональный механизм, социально-экономический, конвенция, демографическая ситуация, миграционная политика, рабочая сила, культурно-политический, ратификация, утечка мозгов, поток, глобализация, пакт, дискриминация, национальное законодательство.

МЕХАНИЗМИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ РАВАНДИ МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Халимханов Зафар Акбархонович - ассистенти кафедраи фаъолияти гумруки Дошишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

Дар мақолаи мазкур механизми институтсионалии танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Имрӯз миқёси муҳоҷират, махсусан, муҳоҷирати меҳнатӣ тақрибан ҳамаи кишварҳои ҷаҳонро фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, нуфузи он меафзояд ва дар чунин соҳаҳои заминавӣ, ба монанди иқтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ-сиёсӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Раванди муҳоҷират характери динамикӣ мегирад ва инкишоф меёбад. Дар ин вазъият, барои танзими ин раванд механизми муассири ҳалли масъалаҳои марбут ба муҳоҷирати меҳнатиро ёфтан лозим аст. Механизми оптималӣ ва муассири танзими раванди муҳоҷирати

меҳнатӣ, механизми институтсионалиест, ки тавассути қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд, амалӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати меҳнатӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, механизми институтсионалӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, конвенсия, вазъи демографӣ, сиёсати муҳоҷират, қувваи корӣ, фарҳангӣ-сиёсӣ, тасдиқ, фирори мағзҳо, гардиши, ҷаҳонишавӣ, паймон, таъбиз, қонунгузориши миллӣ.

INSTITUTIONAL MECHANISM FOR REGULATING THE LABOR MIGRATION PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khalimkhonov Zafar Akbarhonovich - Tajik state university of finance and economics: Assistant of the Department of Customs,. Adress: 734067, Nahimova 64/14. Tel. 985378555, @mail zafarzzafar@mail.ru

In this article, the institutional mechanism for regulating the process of labor migration in another country. Today, the scale of income, mainly from labor, has covered almost all countries of the world, as its influence is becoming more significant on such main sectors as socio-economic and cultural-political spheres.

The migration process is becoming more dynamic and developing in nature. In this situation, to regulate this process, it is necessary to find an effective mechanism for resolving issues related to labor migration.

The most optimal and effective mechanism for regulating the process of labor migration is an institutional mechanism that can be implemented through the adoption of regulatory legal acts contributing to the regulation of the process of labor migration in the Republic of Tajikistan.

Keywords: Labor migration, international law, institutional mechanism, socio-economic, convention, demographic situation, migration policy, labor force, cultural-political, ratification, brain drain, flow, globalization, pact, discrimination, national legislation.

В последнее годы Республика Таджикистан, наравне с другими странами постсоветского пространства, активно реализует государственную политику в сфере трудовой миграции и миграционных отношений в целом.

Следует отметить, что в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан, принятой в 1994 г., международные договоры (документы), признанные Таджикистаном, т.е. ратифицированные Маджлиси Милли и Маджлиси Намояндагон (Парламентом) Республики Таджикистан, имеют преимущество и приоритет перед национальным законодательством.

Международную правовую основу регулирования миграционных процессов в республике определяют основные международные договоры и конвенции, связанные с миграцией в целом. К таким документам, в первую очередь, относятся международные документы в области прав человека, такие, как Всеобщая декларация прав человека, Международный пакт о гражданских и политических правах, Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, факультативные протоколы к ним, конвенции МОМ, УВКБ ООН, МОТ и т.д.

После обретения независимости Республика Таджикистан стала поэтапно входить в мировое сообщество, что положительно повлияло на ее социально-экономическое и культурно-политическое состояние. Основным моментом в данной ситуации является то, что после вхождения в ООН наша страна подписала ряд нормативно-правовых актов, таких, как: Международная Конвенция о ликвидации всех форм

расовой дискриминации, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, Конвенция о правах ребенка, Конвенция ООН 1951 г. «О статусе беженцев» и протокол к ней 1967 г. и др.

Следует отметить, что Республика Таджикистан, начиная с 1993 по настоящее время, подписала ряд конвенций Международной Организации Миграции (МОМ) и Международной Организации Труда (МОТ), регулирующих вопросы трудовой миграции. В целом, с 1993 по 2009 гг. Республика Таджикистан ратифицировала более 15 конвенций. Международная Конвенция «О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей» была ратифицирована Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 ноября 2001 г., № 462. Эта конвенция применяется ко всем трудящимся-мигрантам и членам их семей, без какого бы то ни было различия: по признаку пола, расы, цвета кожи, языка, религии, убеждений, политических или иных взглядов, национального, этнического, или социального происхождения, гражданства, возраста, экономического, имущественного, семейного и сословного положения, или по любому другому признаку.

Согласно ст. 6 Конвенции, «государства-участники также предусматривают в рамках национального законодательства меры для эффективного выявления незаконной занятости работников-мигрантов, и для определения и применения административного, гражданского и уголовного наказания, включая тюремное заключение, в отношении незаконного использования труда работников-мигрантов» [1, с.56-59].

Среди приоритетных Конвенций, которые Таджикистану необходимо ратифицировать в ближайшие годы, находится и ряд других конвенций Международной Организации Труда в сфере трудовой миграции. Это, прежде всего, Конвенции «Трудящиеся - мигранты» (№ 97) и «О трудящихся – мигрантах (дополнительные положения)» (№ 143).

В ст. 10 Конвенции «О трудящихся - мигрантах» основное значение придаётся тому, что «каждое государство, её ратифицирующее, обязуется разработать и осуществлять национальную политику, направленную на содействие и гарантию при помощи методов, соответствующих национальным условиям и практике, равенства возможностей и обращения в отношении труда и занятости, социального обеспечения, профсоюзных и культурных прав, индивидуальных и коллективных свобод для лиц, находящихся на законных основаниях на его территории в качестве трудящихся-мигрантов»[2, с.15-16].

Начало миграционных процессов в Республике Таджикистан приходится на первые годы ее независимости, и в то время данный процесс имел хаотичный, не всегда легальный и нерегулируемый характер, что не соответствовало нашим национальным интересам, и интересам наших трудовых мигрантов в целом. По этой причине своевременная ратификация выше названной Конвенции внесет очень весомый вклад в дело развития процесса трудовой миграции, и ее эффективного регулирования для нашей страны.

Для полноценного формирования национального законодательства, наравне с вышеперечисленными документами, ратифицированными

Республикой Таджикистан и имеющими международный статус, также необходимо учитывать место и значение других международных правовых актов, двусторонних и многосторонних международных договоров и соглашений.

После обретения независимости Республика Таджикистан вошла в глобализационный процесс и занимает довольно престижное место, установив с более чем двумястами странами мира тесные дипломатические, торгово-экономические, культурно-политические отношения на основе принципа равноправия и взаимного уважения. Также в процессе взаимного сотрудничества нашей страны с этими странами не остается без внимания решение столь важной проблемы, как процесс трудовой миграции и пути ее эффективного и рационального регулирования.

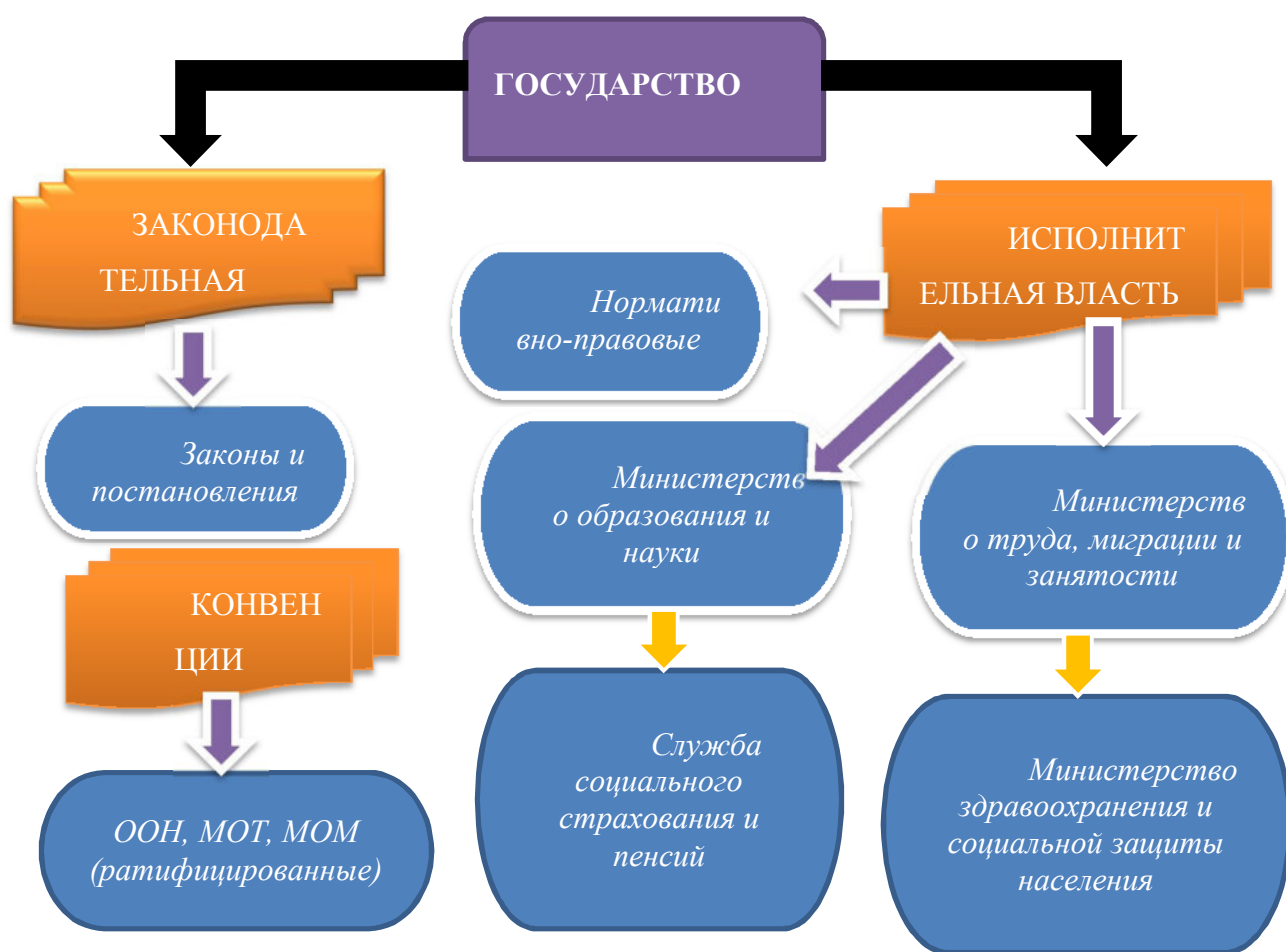

Рисунок. 1. Структура институционального обеспечения миграционных процессов Республики Таджикистан*

*Источник: Разработано автором.

Первые двусторонние и многосторонние соглашения между бывшими республиками СССР сыграли свою позитивную роль, заполнив правовой вакуум, образовавшийся в сфере перемещения граждан через границы новых независимых государств. В первую очередь, такие соглашения в рамках СНГ были подписаны в области коллективной безопасности, помощи беженцам и вынужденным переселенцам из зон конфликтов, труда и социальной защиты. 9 октября

1992 г. в Бишкеке между Таджикистаном, Арменией, Беларусью, Казахстаном, Киргизией, Молдовой, Россией и Узбекистаном было подписано «Решение о межгосударственной программе помощи населению районов, пострадавших в ходе вооруженных конфликтов, переселенцам и беженцам». А в сентябре 1993 в Москве Таджикистан подписал с Россией, Молдовой, Украиной, Беларусью, Казахстаном, Туркменистаном и Киргизией «Соглашение о помощи беженцам и вынужденным переселенцам».

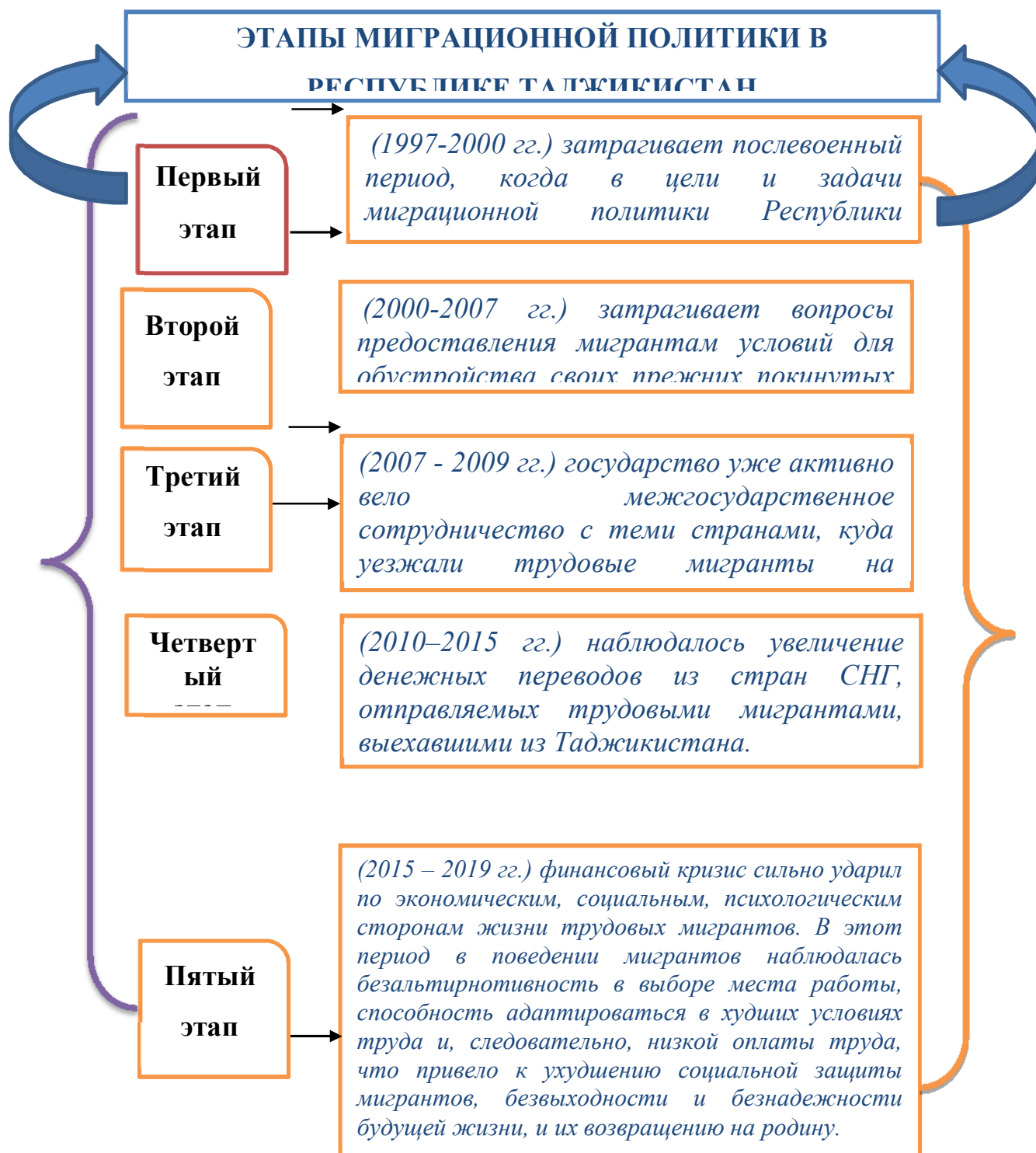

Рисунок 2. Этапы миграционной политики
 Источник: Разработано автором.

Надо отметить, что в настоящее время продолжается работа в целях усовершенствования документа для более эффективного регулирования процесса трудовой миграции. Так, был разработан проект Соглашения «О временной трудовой деятельности граждан государств-членов Евразийского экономического сообщества на территории государств Сообщества» (2004 г.). Целью данного проекта Соглашения является интеграция между странами путем создания структуры для межгосударственного сотрудничества и их дальнейшей координации. Но надо отметить, что данный проект пока останется нереализованным. [3, 69]

Основными целями сотрудничества в рамках вышеназванных документов являются: обеспечение национальной безопасности государств-участников СНГ; выработка и реализация согласованной политики и совместных мер противодействия незаконной миграции; противодействие вовлечению мигрантов в преступную деятельность; гармонизация национального законодательства государств-участников СНГ в сфере противодействия незаконной миграции.

При этом необходимо учесть ряд объективных факторов развития межгосударственных отношений в сфере миграции:

1) К сожалению, пока еще не достигнуто единство позиций государств-участников СНГ по актуальным вопросам сотрудничества в сфере миграции (например, по вопросам принятия эффективных совместных мер по противодействию незаконной миграции, реадмиссии, по распределению обязанностей между государствами постоянного проживания мигрантов и государствами их приема в области профессиональной и языковой подготовки потенциальных трудящихся-мигрантов и др.). Не все государства-участники СНГ осознают необходимость гармонизации национальных законодательств в сфере миграции, а также присоединения к универсальным международным договорам в этой области.

2) До сих пор не все государства-участники Содружества разработали и приняли национальные концепции миграционной политики.

В то же время в развитии международно-правовой базы сотрудничества государств-участников СНГ наметилась тенденция принятия концепций, призванных регулировать наиболее важные направления миграционной политики стран Содружества. В частности, речь идет о действующей Концепции сотрудничества государств-участников СНГ в противодействии незаконной миграции (от 16 сентября 2004 г.). Кроме того, 9 сентября того же года Совет руководителей миграционных органов государств-участников СНГ принял решение о подготовке проекта Концепции организованного привлечения трудящихся-мигрантов для осуществления трудовой деятельности в государствах-участниках СНГ.

Представляется, что на современном этапе именно данный путь обладает позитивным потенциалом, позволяющим создать в дальнейшем единую миграционную концепцию, которая определит и реально установит глобальные принципы сотрудничества государств-участников СНГ в сфере миграции.

Трудящиеся-мигранты, прибывшие из одного государства СНГ в другое, и которые должны, в силу определенных обстоятельств, считаться не имеющими соответствующих документов и постоянного статуса «трудящегося-мигранта», приравниваются к незаконным мигрантам. Это, на наш взгляд, совершенно недопустимо, учитывая саму идею создания Содружества Независимых Государств, так как в Договоре о создании экономического Союза от 1993 г. наши государства обязались создать необходимые правовые, экономические и организационные условия для свободного перемещения рабочей силы [6, 70].

С учетом этого, назрела необходимость гармонизировать все используемые понятия с основополагающим документом в области международно-правового регулирования трудовой миграции – Международной Конвенцией ООН о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 1990 г.

Было бы также весьма своевременным шагом активизировать работу по созданию Миграционной Биржи Труда в рамках СНГ, что позволит иметь общую базу данных о свободных рабочих местах, информацию о состоянии и потребностях рынка труда.

Правовое регулирование рынка труда иностранной рабочей силы в Республике Таджикистан, а также трудоустройство граждан республики за границей предусмотрено также рядом двусторонних международных договоров Республики Таджикистан с Правительствами Российской Федерации (от 16 октября 2004 г.), Республики Казахстан (от 4 мая 2006 г.), Кыргызской Республики (от 3 декабря 2004 г.), Республики Татарстан (от 5 марта 2008 г.) и др.

Как известно, основным обязательством каждого государства в международном праве является неукоснительное соблюдение и выполнение всех обязательств, вытекающих из различных международных договоров государства-участника. Данная общепризнанная норма выражена в Венской Конвенции о праве международных договоров от 23 мая 1969 г. следующим образом: «Каждый действующий договор обязателен для его участников и должен ими добросовестно выполняться».

С момента вхождения Республики Таджикистан на мировой рынок труда появилась необходимость создания современной, полноценной и эффективной миграционной политики со стороны государства, которая бы соответствовала его национальным интересам, и интересам ее граждан. В настоящее время в стране для регулирования миграционных процессов создана необходимая правовая база, которая берет основу из Конституции Республики Таджикистан, законов и законодательных актов, а также постановлений Правительства страны, устанавливающих порядок как миграции, так и иммиграции наших граждан, их трудоустройства за пределами страны, и, тем самым, в целях эффективного контроля за миграционными процессами. Основой для законного трудоустройства наших граждан за пределами страны являются, подписанные Республикой Таджикистан, соглашения, имеющие межправительственный характер, со странами СНГ, в основном с Российской Федерацией, Республикой Казахстан и др.

Основные задачи Правительства Республики Таджикистан по вопросу трудовой миграции и ее элементы отражены в Концепции государственной миграционной политики страны. По степени охвата проблемы этот документ является всеобъемлющим, и отражает все сферы миграции, в том числе - внешней трудовой миграции. Также имеется и другой нормативно-правовой акт, регулирующий вопросы трудовой миграции, то есть Программа внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан на период 2006-2010 гг. Следует отметить, что в Республике Таджикистан были приняты следующие нормативные акты, регулирующие процесс трудовой миграции:

- Закон Республики Таджикистан «О миграции» (1999 г.);
- Положение о Государственной миграционной службе;
- Концепция трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу (от июня 2001 г., № 242);
- Указ Президента Республики Таджикистан «О порядке выдачи разрешений (лицензий) на деятельность по трудоустройству граждан Республики Таджикистан за границей и привлечению в Республику Таджикистан иностранной рабочей силы» и т.д.

Ключевым нормативно-правовым актом считается Закон Республики Таджикистан «О миграции», который регулирует миграционную политику страны. Учитывая те обстоятельства, которые происходили вокруг процесса трудовой миграции, данный закон нуждался в поправке, которые вносились четырежды: в 2002, 2007, 2011, 2015 гг. Но, по нашему мнению, они значительно не повлияли на содержание этого закона. Данный нормативно-правовой акт не охватывает всех аспектов внешней трудовой миграции, содержит очень ограниченное количество норм, касающихся этой сферы, да и те разрозненны и нечетки, а отдельные нормы носят чисто декларативный характер, и явно малоэффективны для применения на практике. Из 27 статей закона только 5, в той или иной степени, касаются внешней занятости (ст.1, 8, 8₁, 8₂, 8₃), но содержат, опять-таки, больше «смешанных» функций. Они охватывают два разных компонента - трудовую миграцию за рубежом, и трудовую миграцию (иностранную) внутри страны.

Как показывает практика (информация Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан) трудовой мигрант из Таджикистана не может опираться и на тот трудовой договор, который он заключал с работодателями в Таджикистане, за пределами страны. В стране пребывания с ним будет заключаться трудовой договор с учетом законодательства государства трудоустройства. Как видим, положения закона, даже в части деятельности уполномоченного органа, сфокусированы на внутренней миграции (ст. 7).

Закон Республики Таджикистан «О содействии занятости населения» (от 2020 г.), по сути, не направлен на решение вопросов внешней трудовой миграции, но в целях содействия повышению занятости населения и осуществлению государственной миграционной политики заинтересован в международном сотрудничестве в данной области. Путем повышения уровня профессиональной подготовки наших граждан он также способствует решению проблем занятости

населения и его трудоустройства [4, с.201-205]. В соответствии с понятием данного Закона и в условиях международной трудовой миграции рынок труда является ее основным элементом: «Рынок труда - сфера формирования спроса и предложения на рабочую силу».

Анализ законодательных и нормативно-правовых актов в сфере миграции, принятых за годы независимости, выявил, что этапы миграционных процессов в Республике Таджикистан схематично выглядят следующим образом:

Таблица 1. - Нормативно-правовые акты, регулирующие трудовую миграцию

Дата принятия	Наименование
От 1 декабря 1999 года № 881	Закон Республики Таджикистан «О миграции»
От 10 мая 2002 года № 50	Закон Республики Таджикистан «О беженцах»
От 9 июня 2001 года № 242	Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Концепции трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу»
От 29 мая 2010 года № 277	Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении Концепции по привлечению иностранных граждан как партнеров по развитию страны»
От 31 января 2006 № 61	Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении Программы внешней трудовой миграции граждан Республики Таджикистан на 2006-2010 гг.»
От 3 апреля 2007 года № 172	Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении Положения по лицензированию отдельных видов деятельности»
От 9 июня 2001 года № 242	Концепция трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу
От 4 октября 2011 года № 460	Постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении «Национальной стратегии трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за рубеж на 2011-2015 гг.»

**Источник: Разработано автором.*

Законодательством страны не определено также понятие частных агентств занятости (ЧАЗов). В республике нет подобной структуры, занимающейся внешней трудовой миграцией, ее заменяют юридические лица с организационно-правовой формой «ООО» (общества с ограниченной ответственностью), у которых в Уставе одним из видов деятельности является организация трудоустройства граждан за рубежом. Они, как правило, вопросами отправки трудовых мигрантов заняты от случая к случаю, и ни перед кем за свою деятельность не отчитываются [5, с.95-99]. Вместе с тем деятельность, связанная с трудоустройством граждан Республики Таджикистан за пределами Республики Таджикистан, и деятельность, связанная с трудоустройством

иностранных граждан на территории Республики Таджикистан, подлежит лицензированию.

В остальных нормативно-правовых актах не отражены элементы внешней трудовой миграции, в них в основном большое внимание уделяется миграционной политике, а также внутренней миграции. При этом последний компонент достаточно широко отработан и продолжает отрабатываться в законодательстве страны, чего не скажешь о правовом подходе к внешней трудовой миграции, которая гораздо в большей степени нуждается в совершенствовании.

Следовало бы отметить, что в последние годы причиной замедления принятия эффективных мер и выработки механизмов для реализации законов и нормативно-правовых актов в области миграционного процесса является передача полномочий, реорганизация и упразднение миграционных структур.

Так, в Положении о Миграционной службе Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан не закреплены нормы о внешней трудовой миграции, здесь в основном затронуты вопросы занятости внутри страны.

Если говорить об опыте других стран, к примеру, России, то создание здесь силового ведомства, выполняющего задачу по регулированию миграционных процессов (ФМС), оправдано необходимостью осуществления жесткого контроля за пребыванием иностранных трудовых мигрантов в стране, количество которых исчисляется миллионами.

Резюмируя вышеизложенное, можно прийти к такому выводу, что анализ международных и национальных нормативно-правовых актов показывает, что за годы государственной независимости в Республике Таджикистан созданы необходимая база и правовое поле для регулирования процесса трудовой миграции и реализации миграционной политики правительства страны. Однако, до сих пор отсутствует эффективный механизм внедрения этих законов. В связи с этим было бы целесообразно, опираясь на международный опыт, особенно на опыт европейских стран, разработать действенный и способный механизм реализации этих законов в рамках программного подхода для эффективного регулирования процесса трудовой миграции в нашей стране, в том числе внешней трудовой миграции.

Литература:

1. Конвенция МОТ «О злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении работникам-мигрантам равенства возможностей и обращения» от 9 декабря 1978 г., № 143.- С. 56-59.
2. Конвенция № 143. «О трудящихся-мигрантах (дополнительные положения)». 1975 г. - С. 15-16.
3. Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник для вузов / В.К. Ломакин. - М., 1998. - 727 с.
4. Халимханов З.А. Процесс трудовой миграции молодёжи Республики Таджикистан в условиях переходной экономики / З.А. Халимханов //Вестник ТНУ. – 2017. - №4(7). – С.201-205.
5. Халимханов З.А. Ретроспективный анализ развития миграционных процессов в мире/ З.А. Халимханов //Вестник ТНУ. – 2019. - № 2 (7). – С.95-99.
6. Schults T.W. Investing in Human Capital. – N.Y., 1971; Investing in people.-Los-Angeles, 1981. – P. 111.

УДК: 330.1

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Валиев Авзалишох Шухратхонович – ассистент кафедры биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)919788840, E-mail: afzalshoh1992@inbox.ru

В статье рассматриваются: институциональное проектирование экономической безопасности, вопросы институционального механизма обеспечения экономической безопасности страны, национально-государственные интересы как институциональная категория, а также фундаментальная роль и значение экономической безопасности, обеспечения стабильного общественного воспроизводства в системе национальной безопасности страны.

В связи с этим, в данной статье отмечается, что институциональное проектирование представляет собой деятельность, направленную на разработку моделей институтов, сознательно и целенаправленно внедряемых в хозяйственное поведение участников экономических отношений, связанные с процессом нейтрализации угрозы экономической безопасности. Выявляется тесная связь между состоянием экономической безопасности страны и ее институциональной среды, обосновывается, что экономическая безопасность, больше всего имеет институциональную природу и причину необходимости выделения институциональной составляющей в структуре экономической безопасности страны.

Ключевые слова: институциональное проектирование, экономическая безопасность, категория безопасности, стратегия развития экономики, обеспечение экономической безопасности, экономическая стабильность, национальная безопасность, экономическая наука.

ТАРҲРЕЗИИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДИ

Валиев Авзалишох Шухратхонович - ассистенти кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 919788840. E-mail: afzalshoh1992@inbox.ru

Дар мақола тарҳрезии институтсионалии бехатарии иқтисодӣ, масъалаҳои механизми институтсионалии таъмини бехатарии иқтисодии мамлакат, манфиатҳои миллӣ-давлатӣ ҳамчун категорияи институтсионалӣ, инчунин, нақши фундаменталӣ ва мазмуни бехатарии иқтисодӣ, таъмини устувори тақрористеҳсолии ҷамъиятӣ дар низоми бехатарии миллии мамлакат баррасӣ шуда, ба ин васила, дар мақола тарҳрезии институтсионалӣ ҳамчун фаъолияти, ки барои коркарди моделҳои институтҳо бошуурона ва мақсаднок ба рафтори хоҷагидорӣ иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ бо ҷараёни бартарарфкунии таҳдидҳои бехатарии иқтисодӣ алоқаманд аст, ифода ёфтааст. Робитаи зичи ҳолати бехатарии иқтисодии мамлакат ва муҳити институтсионалии он низ ошкор гардидааст. Асоснок карда шудааст, ки бехатарии иқтисодӣ, пеш аз ҳама, табиати институтсионалӣ дошта, сабабҳои зарурии ҷудокунӣ таркиби институтсионалӣ дар сохтори бехатарии иқтисодии мамлакат зарур мебошад.

Калидвожаҳо: тарҳрезии институтсионалӣ, бехатарии иқтисодӣ, категорияи бехатарӣ, стратегияи руиши иқтисодӣ, таъмини бехатарии иқтисодӣ, бехатарии миллӣ, илми иқтисодӣ.

INSTITUTIONAL DESIGNING OF ECONOMIC SECURITY

Valiev Avzalshoh Shukhratkhoнович - assistant of the Department of Exchange Business, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street 64/14. Phone: (+992)919788840. E-mail: afzalshoh1992@inbox.ru

The article discusses the institutional design of economic security, issues of the institutional mechanism for ensuring the country's economic security, national-state interests as an institutional category, as well as the fundamental role and importance of economic security, ensuring stable public reproduction in the country's national security system.

In this regard, this article notes that institutional design is an activity aimed at developing models of institutions that are consciously and purposefully introduced into the economic behavior of participants in economic relations related to the process of neutralizing the threat to economic security. The close relationship is revealed between the state of economic security of the country and its institutional environment, it is justified that economic security is most of all institutional in nature and the reason for the need to highlight the institutional component in the structure of economic security of the country.

Keywords: *institutional designing, economic security, security category, economic development strategy, ensuring economic security, economic stability, national security, economic science.*

Закон Республики Таджикистан «О безопасности», определяет безопасность «как состояние защищённости жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз. Жизненно важные интересы – совокупность потребностей, удовлетворение которых надёжно обеспечивает существование и возможности прогрессивного развития личности, общества и государства» [1].

В условиях проведения институциональных изменений и трансформаций экономики все более возрастает роль сознательно формируемых институтов. Создание соответствующих институтов, направленных на обеспечение экономической безопасности страны, как основной элемент институционального изменения требует институционального проектирования. В данном процессе существенное значение имеет выработка основных принципов деятельности, способствующие заинтересованным субъектам экономики формировать институты, эффективно решающие проблемы снижения уровня угрозы экономической безопасности.

В экономической литературе предлагаются различные принципы институционального проектирования. Обобщая их, нами выделено пять принципов, которые необходимы при разработке институционального проектирования экономической безопасности.

Таблица 1. - Принципы институционального проектирования

№	Принципы	Содержание
1.	Этапная полнота	Разработка проекта создания институтов, который состоит из следующих этапов: - установление цели проекта в форме описания создания института, способствующего снизить угрозу безопасности; - разработка вариантов достижения цели; - формирование критериев отбора вариантов: обеспечение достижения цели проектирования и минимальных транзакционных издержек; - детализация и оформление выбранного варианта проекта
2.	Компонентная полнота проекта	Получение реальных результатов, возможных при наличии следующих компонентов: - объект воздействия или преобразования, которые снижают уровень угрозы;

		- инструменты воздействия на объект; - субъекты деятельности; - знание ответственного лица и его решения о выборе средств воздействия на объект; - мотивы, стимулы и цели действий субъекта; - механизмы и формы соединения вышеназванных компонентов, которые позволяют осуществить необходимые действия.
3.	Принцип достаточного разнообразия стимулов	Данный принцип имеет, как частный характер и существует множество мотивов и стимулов действий, отличающихся разнообразием, поэтому задача проектирования состоит в создании конструкций, в рамках которой предусматриваемое проектом создание института в сфере обеспечения экономической безопасности осуществлялось бы с максимальной вероятностью на основе выбора форм, сочетающих множество стимулов и действий.
4.	Принцип максимальной защищённости от оппортунистического поведения	Снижение неопределенности действий, выступающий как объект отношений связанный с обеспечением экономической безопасности, снижение действий агентов стремившихся получению выгоды от возникших угроз безопасности.
5.	Принцип соучастия	Наибольшие шансы на «выживание» имеют те институты, которые формируются на основе широкого участия всех заинтересованных сторон в направлении обеспечения экономической безопасности на всех этапах его проектирования. Настоящее время изменение экономических институтов является основным результатом проведения реформ, разного масштаба, которые вовлекут большой круг участников.

Разработано автором.

Институциональное проектирование обеспечения экономической безопасности должно опираться, прежде всего, на фундаментальный принцип этапной полноты создаваемых или проектируемых институтов проекта. Поскольку разработка проектов о создании институтов охватывает, множество процессов принятия и реализации управленческого решения в области обеспечения экономической безопасности. Эти процессы состоят из следующих этапов [5, 54]:

➤ установление цели проекта создания института, которое определяет получение желаемого состояния экономической безопасности в перспективе в результате внедрения и функционирования создаваемого института;

➤ разработка вариантов достижения цели, которая направлена на формирование структур, способствующая деятельности агентов – участников (индивидуальная или коллективная), в системе отношений, связанные с изменениями экономических процессов с целью повышения уровня экономической безопасности; осуществляет классификации экономических институтов;

➤ разработка критериев отбора вариантов: а) обеспечение достижения цели проектирования институтов экономической

безопасности; б) обеспечение минимальных транзакционных издержек осуществления проектов; в) наличие необходимых ресурсов для осуществления проекта с учетом возможностей; г) время или период реализации проекта; д) другие специфические критерии;

➤ выбор наиболее эффективного варианта институционального проекта на основе их оценки по нескольким критериям, используются своеобразные фильтры, которые учитываются неприемлемыми вариантами и принимаются варианты, которые обеспечивают полное достижение поставленной цели и снижают уровень транзакционных издержек;

➤ детализируется и оформляется отобранный лучший вариант проекта, осуществляется доработка общей схемы института с целью доведения их до уровня конкретных субъектов-исполнителей (физическими и юридическими лицами).

Принцип компонентной полноты проекта обеспечивает продуктивную деятельность в направлении обеспечения экономической безопасности и снижение угрозы. Реализация намеченных целей в сфере обеспечения экономической безопасности зависит от состояния наличий и системного взаимодействия следующих компонентов: а) объекта воздействия, преобразования; объект – существующие и ожидаемые угрозы, как объекта воздействия, сопротивление, изменение; б) инструменты и средства воздействия на отобранный объект (угрозы, условия возникновения угрозы); в) органы государственного управления, руководители субъектов экономики, институты, ответственные за обеспечение национальной экономической безопасности, которые выступают как субъект деятельности; в) способности, навыки и знания субъекта, которые содействуют правильному выбору инструментов и средств влияния на объект; г) цели, стимулы и мотивы действий субъекта в направлении обеспечения экономической безопасности; д) среда и способы организации взаимодействия и координации вышеназванных компонентов, которые позволяют осуществить необходимые действия с целью повышения уровня экономической безопасности.

Принцип достаточного разнообразия стимулов, который имеет частный характер, исходит из того, что для участников отношений, связанных с обеспечением экономической безопасности, существует множество мотивов и стимулов действий, отличающихся разнообразием. В связи с этим, главная задача проектирования института является создание такой конструкции, в рамках которой действие осуществлялось в максимальной вероятности. Это осуществляется на основе оперативной настройки функциональной позиции субъектов, создает стимулы для выполнения соответствующей деятельности по обеспечению экономической безопасности или формирует специальную службу [3,36].

В ходе разработки институтов экономической безопасности принцип максимальной защищенности от оппортунистического поведения агентов экономики занимает особое положение. Проектируемый институт направлен на удовлетворение потребности агентов-участников отношений, связанные со снижением угрозы экономической безопасности. В процессе реализации их интересов

затрагиваются интересы других субъектов, которые не заинтересованы в снижении угрозы. Они стремятся защитить свои интересы и выгоды посредством совершения альтернативных действий для получения дополнительных поощрений вне созданного института. Примером такого поведения является феномен «работа на показателях», который широко распространён в иерархических структурах управления. С целью усиления контроля работы исполнителей, центр разрабатывает индикаторы и системы оценки их деятельности. Однако исполнители, обычно формально выполнив показатели, фальшиво показывающие улучшение или ухудшение состояния экономической безопасности, тем самым получают соответствующее вознаграждение, и приобретенные ресурсы используются на иные, не предусмотренные цели. Недостаточный учет интересов и потребностей реальных экономических агентов-участников отношений, связанные с обеспечением экономической безопасности в ходе институционального проектирования, является причиной возникновения оппортунистических поведений [5, с.62].

Разработки и успешные реализации проектируемого института происходят при самом широком участии всех заинтересованных субъектов (принцип соучастия). Сознательное формирование экономических форм (в основном формальных) привлекает ответственность всех агентов экономики в обеспечении экономической безопасности, поскольку они и получают выгоду, преследуя свои интересы, стремятся участвовать в разработке проектирования институтов и их реализации.

В результате изучения и общения существующих в экономической литературе подходов к обеспечению экономической безопасности, выявилось, что для задачи институционального проектирования экономической безопасности имеет функциональное и практическое значение кубиков безопасности.

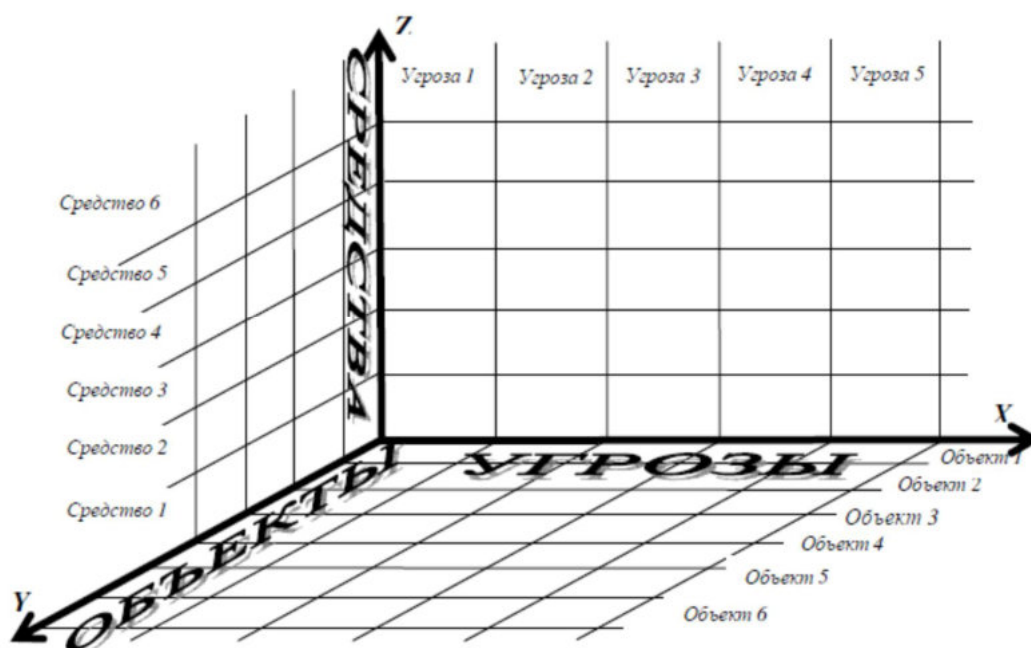

Рисунок 1. - «Кубик безопасности» - трехмерная модель безопасности [4, с.40].

Основные признаки угроз разного уровня отображаются осями трехмерного пространства: X — виды угроз, Y — объекты защиты, Z — средства и методы защиты (рисунок 1). На базе развертки в пространстве XOY можно выделить угрозы, которые наиболее характерны для защищаемого объекта и установить наиболее уязвимые объекты защиты.

Таблица 2. - Основные угрозы экономической безопасности в экономике Республики Таджикистан

№	Угроза	Последствия	
		Внутренние угрозы	
1.	Чрезмерно высокий уровень старения и износ основных производственных фондов предприятий отраслей экономики	<ul style="list-style-type: none"> - очень низкий уровень конкурентоспособности производимых товаров - отсутствие процесса производственной диверсификации оборудования субъектов экономики; - высокий уровень стоимости производимых товаров вследствие низкого качества оборудования и высоких амортизационных затрат. 	
2.	Низкий уровень рентабельности промышленных, особенно сельскохозяйственных предприятий	<ul style="list-style-type: none"> - снижение объема производства, прекращение деятельности; - безработица, неполный рабочий день, отпуск без содержания, нарастание социальной напряженности и т.д.; - снижение инвестиционной деятельности, разрушение материальной базы экономической системы в республике. 	
3.	Отсутствие достаточной государственной поддержки деятельности предприятий экономики и	<ul style="list-style-type: none"> - отсутствие прорывов в развитии отраслей реального сектора, ограниченности их деятельности в рамках краткосрочных целей; - коррупция, поддержка неэффективных государственных предприятий, отмывание бюджетных средств и т.д. 	
Внешние угрозы			
1.	Высокий уровень уязвимости экономики страны от импорта и зарубежного капитала	<ul style="list-style-type: none"> - сокращение объема и качества производства; - чрезмерный рост доходов общества от роста традиционной сферы услуг, которая требует относительно низкий объем инвестиций; - импорт товаров низкого качества, особенно продукты питания (включая продукты с использованием ГМО), которые снижают здоровье населения. 	
2.	Высокий уровень бюрократии, чрезмерно большие количества проверок, сложность процедуры регистрации деятельности, и получение лицензии, слабый уровень информационной обеспеченности, применение информационной технологии	<ul style="list-style-type: none"> - увеличение числа транзакций, транзакционных издержек; - падение уровня бизнес-инициативы субъектов предпринимательского сектора; - нарастание размеров административной ренты социально-экономических отношений; - монополизация информационного, правового, рыночного, территориального поля экономической деятельности; - разрушение экономической системы страны. 	
3.	Рост преступлений экономического характера, организованной преступности, оппортунистские поведения агентов экономики	<ul style="list-style-type: none"> - нарастание уровня доверия населения и субъектов экономики к органам государственной власти; - падение уровня защиты собственности и имущества собственников; - рост теневого сектора, неформальной занятости; - утечка капитала, нарастание внешней миграции высококвалифицированных кадров. 	

Развертка в роде ХОZ предоставляет возможность оценить качество системы защиты в случае наличия определенного вида угрозы безопасности объекта. Что касается развертки в плоскости YOZ, то оно позволяет выбрать конкретные средства защиты в соответствии с природой защищаемого объекта, таким образом, представление безопасности в рамках «кубик безопасности», позволяет для каждого объекта, который следует защитить сочетание вероятных угроз и соответствующих средств и методов защиты, в том числе институциональных механизмов обеспечения безопасности.

Для институционального проектирования института экономической безопасности, прежде всего, необходимо определить объект воздействия – существующий и ожидаемый угрозу, как объекта воздействия и нейтрализации. В Республике Таджикистан, нами выделена группа угроз экономической безопасности (как объекта воздействия), которая требует совершенствования существующих и создание новых институтов, обеспечивающих экономическую безопасность.

Для снижения уровня перечисленных групп угроз экономической безопасности следует разрабатывать особый институциональный механизм экономической безопасности как составную часть общей экономической политики страны. Повышение уровня экономической безопасности страны, должно реализоваться за счет разработки и реализации государственных программ социально-экономического развития страны, размещение государственных заказов на закупку товаров, услуг и работу продукции у предприятий, совместного участия в инвестиционных проектах. Кроме того, существенное значение имеют организации оптимального взаимодействия республиканской и региональной бюджетных систем с разграничением налоговых и других функций, которые обеспечивают благоприятный климат для развития экономики страны и его регионов. Современное состояние экономики страны и его регионов таково, что требование обеспечения экономической безопасности должно лежать в числе основополагающих принципов разработки и реализации национальной и региональной экономической политики. Следует подчеркнуть, что экономическая безопасность каждого региона страны в совокупности укрепляет обеспечение безопасности страны в целом.

Содержание и специфика институционального проектирования в системе управления социально-экономическим развитием в отличие от других методов управления, состоит в разработке и совершенствовании действующих институтов принятия и реализации управленческих решений, которые базируются на основе стратегии развития страны и ее региона. Специфичность институтов стратегического управления для всех субъектов экономики заключается в том, что стратегия рассматривается как используемый документ, отражающий содержание институтов «национально-государственной» безопасности:

- республиканскими органами власти для учета финансового участия республиканского бюджета в обеспечении экономической безопасности;

- местными органами власти для разработки направлений, задач и оценки результатов своей деятельности в направлении снижения угрозы

экономической безопасности на конкретном периоде или этапе;

- представителями предпринимательского сектора для построения и корректировки планов развития своего бизнеса и принятие мер по снижению риска и угроз безопасности деятельности;

- общественность, которая определяет свою роль и позиции в развитии своей территории и снижении угроз безопасности.

В настоящее время в научных исследованиях стратегического управления экономической безопасностью и его институционального обеспечения успешно занимается Институт экономики и демографии АН Республики Таджикистан, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Исследователи названных центров одновременно с развитием методолога - институциональной технологии и стратегического управления - активно разрабатывают методические рекомендации институционального проектирования экономической безопасности для всех типов и форм субъектов экономики, органов государственной власти всех уровней, по применению данной технологии, оказывается практическая помощь в институциональном обеспечении экономической безопасности. Важной комплексной методикой институционального обеспечения построения системы стратегического управления экономической безопасностью является схема или технология «Координация. Разработка. Экспертиза. Продвижение», разработанная с участием автора в отделе институциональных исследований Института экономики и демографии АН РТ. Данная технология предусматривает четыре основных направлений деятельности органов государственной власти (координацию, разработку, экспертизу и продвижение) и ряд стадии и этапов разработки и реализации институтов стратегического управления экономической безопасностью.

На первом этапе происходит инициирование процесса работы института - планирование и формирование группы экспертов, которые осуществляют руководство и экспертизу информационных ресурсов данных, используемых для подготовки плана на обеспечение экономической безопасности.

На втором этапе на концептуальной основе стратегического плана такого важного института формируется организационная структура, которая выступает как субъект ответственный за ее разработку.

На третьем этапе окончательно утверждаются Положение о стратегическом планировании и Концепция стратегического плана обеспечения экономической безопасности, которые определяют правила и процедуры разработки.

Согласно положению проводится стратегический анализ, выбор цели стратегических направлений обеспечения экономической безопасности, разработка частных стратегий и предлагается на утверждение в законодательном органе государственной власти.

После этого на стадии реализации стратегического управления экономической безопасностью создаются механизмы его реализации. Мониторинг выполнения мероприятий по реализации, оценка результатов, условий и факторов его реализации, а также корректировка его содержания, является важной составляющей этапа реализации.

Для построения институционального механизма стратегического

управления экономической безопасности можно предлагать несколько вариантов:

Первое – «административный», который предусматривает создание структуры (создание новой или трансформацию существующей), как правило, в штате органов государственной власти разного уровня, отдел или администрации, которые отвечают за разработку плана снижения угрозы экономической безопасности и его реализации.

Второе – «административно-общественный», который предусматривает формирование, создается временная рабочая группа из представителей органов государственной власти, предпринимательского сектора, науки, общественных и других организаций, функционирующих для координации действий по разработке и реализации стратегического плана обеспечения экономической безопасности.

Третье – «привлечение внешних институтов», например, консалтинговые фирмы, научные центры, для которых составляется план обеспечения экономической безопасности, разрабатываются механизмы реализации, мониторинга. Здесь срабатывает институт контракта - заключается договор с администрацией по выполнению всей работы по разработке и реализации стратегического плана обеспечения экономической безопасности.

Четвертое – «специализированный» институт, который предусматривает для работы по стратегическому плану экономической безопасности, как правило, выполняет функции диагностики и мониторинга социально-экономического положения региона, выявляет угрозы экономической безопасности, разрабатывает меры по их нейтрализации.

Выбор того или иного институционального варианта разработки стратегического плана обеспечения экономической безопасности зависит, прежде всего, от масштабов охвата. Так, в отдельные отрасли следует использовать специализированный вариант, на уровне области, крупных городов можно использовать «административно-общественный», в малых городах, в основном «внешний». На практике инициативы по разработке стратегического плана обеспечения безопасности на уровне регионов, обычно и должен выступать местный орган государственной власти, его администрация. Так как, стратегический план обеспечения экономической безопасности не относится к числу административных документов, а должен выступать как форма выражения общественного согласия относительно обеспечения экономической безопасности.

Следует отметить, что экономическая безопасность занимает центральное место в системе национальной безопасности, играет ведущую роль в силу основополагающего значения экономического интереса и потенциала хозяйственной деятельности в системе общественных отношений.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О безопасности» от 28 июня 2011 года, №721.

2. Национальная стратегия развития на период до 2030 г. - Душанбе, 2017. - 104 С.
3. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения // А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. - 1994. - №12 - С.36-44.
4. Водянова В. В. Разработка институциональных механизмов обеспечения экономической безопасности на основе динамического моделирования сложных социально-экономических систем: автореферат докторский диссертации (специальность: 08.00.05) / В.В. Водянова. - Москва, 2010.- 40 с.
5. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты инновационного развития учреждений социального сектора экономики / А.Б. Мирсаидов // Экономика Таджикистан -2017.- №2. - С. 54-62.
6. Политологический словарь. В 2-х частях: Ч. 1. - М., 1994. - 623 с.
7. Шерешев Л.И. Безопасность: государственные и общественные устои / Л.И. Шерешев // Безопасность. Информ. сборник. - 1994. - №4 (20). - С.12-13.
-

УДК: 338.49.001.895

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Носирзода Хусейни Саъдулло – соискатель кафедры экономической теории, главный специалист Центра повышения квалификации Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 903-03-30-35. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru

Статья посвящена исследованию ряда теоретических и практических вопросов формирования и развития инновационной деятельности на промышленных предприятиях в условиях ускоренной индустриализации. Доказано, что в современных условиях развития промышленности единственным возможным направлением ее развития признается инновационное развитие. В статье описаны характеристики инновации и инновационной деятельности, а также разработаны рекомендации, как для менеджеров современных предприятий, так и государственным органам по инновационному развитию промышленных предприятий Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации экономики страны.

Ключевые слова: инновации, промышленность, инновационная деятельность, инновационный процесс, продуктовые инновации, процессные инновации, эффективность, конкурентоспособность.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ

Носирзода Хусейни Саъдулло - унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ, сармутахассиси Маркази тақмили ихтисоси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 903-03-30-35. E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru.

Мақола ба як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва инкишофи фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ дар шароити саноатикунони босуръат бахшида шудааст. Собит карда шудааст, ки дар шароити муосири инкишофи саноат ягона самти муҳими инкишофёбии он рушди инноватсионӣ маҳсуб меёбад. Дар мақола хусусиятҳои инноватсия ва фаъолияти инноватсионӣ тавсиф шуда, ҳамзамон тавсияҳои судманд ҳам барои менечерони корхонаҳои муосир ва ҳам барои мақомоти давлатӣ оид ба рушди инноватсионии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии

Тоҷикисон дар шароити саноатикунони босуръати иқтисодиёти мамлакат таҳия ва пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: инноватсия, саноат, фаъолияти инноватсионӣ, раванди инноватсионӣ, инноватсияи сермаҳсул, инноватсияҳои рушдбанда, самаранокӣ, рақобатпазирӣ.

SOME ISSUES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION

Nosirzoda Huseini Sadullo - competitor of the Department of Economic Theory. The main specialist of the Center for Advanced Studies is the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, c. Dushanbe, to. Nakhimova, 64/14. Tel.: 903-03-30-35

E-mail: E-mail: nosirzoda.0707@mail.ru

The article is devoted to the study of a number of theoretical and practical issues of the formation and development of innovative activities at industrial enterprises in the context of accelerated industrialization. It has been proved that in modern conditions of industrial development, the only possible direction of its development is innovation development. The article describes the characteristics of innovation and innovative activity, and also developed recommendations, both for managers of modern enterprises and state bodies, on the innovative development of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan in the context of the accelerated industrialization of the country's economy.

Keywords: *innovation, industry, innovative activity, process innovation, product innovation, process innovation, efficiency, competitiveness.*

Ускоренная индустриализация, объявленная Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан уважаемым Эмомали Рахмоном подразумевает инновационное развитие современной промышленности, направленное на замещение импорта и создание производств для наращивания экспортного потенциала страны [7]. Мировая практика показывает, что в условиях четвертой промышленной революции, именно инновации являются основным фактором долгосрочного устойчивого роста. История развития промышленности во всех его аспектах показывает, что поэтапный переход от трудоемкой промышленности в технологический и интенсивные формы производства способствуют экономическому развитию, росту добавленной стоимости и повышению качества жизни населения.

Соответственно, экономическое развитие в условиях ускоренной индустриализации предполагает изменение технологической структуры промышленного производства, т.е. формирование новой платформы, которая основывается на переводе производства на новый технологический уровень. В условиях рыночной экономики и усиления конкурентных отношений производственные системы усложняются, так как современные рыночные тенденции существенно сократили жизненный цикл продукции, что связано с активным внедрением технологических инноваций в производственном процессе.

По мнению отечественных авторов «Переход к инновационному пути развития является объективной необходимостью для многих существующих предприятий в нынешних экономических условиях, когда необходимо, в первую очередь, повысить предпринимательскую активность, улучшить инвестиционный климат и создать новые продукты и рабочие места. Несмотря на инновационный потенциал, инновационную инфраструктуру, технопарки и различного рода центры трансфера технологий

промышленные предприятия страны пока не достигли существенных результатов» [4, с. 176].

Развитие инновационной деятельности промышленных предприятий зависит, прежде всего, от организации и управления данными процессами. Современные реалии требуют от промышленных предприятий нового подхода к организации и управлению инновационной деятельностью, так как главная и отличительная особенность организации и управления производственными процессами в условиях рынка требует эффективного и успешного использования инноваций и знаний в деятельности промышленного предприятия. Фактором успешности инновационной деятельности в данном направлении выступает гармонизация политики развития предприятия с задачами инновационной деятельности. В данном контексте необходимо отметить, что речь здесь идет не только о производстве новой продукции, но и об реинжиниринге производственных процессов, модернизации предприятий и технологической реструктуризации.

Инновационная деятельность на промышленных предприятиях начинается с процесса планирования инновационного процесса. Процесс планирования инновационной деятельности зависит от профессионализма команды и правильного сочетания имеющихся ресурсов и возможности их эффективного использования. В данном контексте планирование инновационной деятельности начинается с поиска и обоснования внедрения инноваций, включая продуктовые инновации, организационные инновации, управленческие инновации и т.п. Необходимо отметить, что «инновационная деятельность занимает важнейшее место в хозяйственной жизни промышленного предприятия» [1, с. 58].

В литературе используются различные подходы к интерпретации организации и управления инновационной деятельности на современных промышленных предприятиях, особенно этапов инновационной деятельности. Как отмечает Г.Р. Папаян, «Основные этапы инновационной деятельности промышленного предприятия связаны между собой, образуя последовательную схему действий по осуществлению инновационного процесса, включающую элементы обратной связи, обеспечивающие корректировку отдельных этапов инновационной деятельности» [6, с. 423]. Детализация основных этапов организации инновационной деятельности на современных промышленных предприятиях позволила выделить включает следующие основные этапы:

- проведение анализа потенциала, возможностей и способностей предприятия к организации и управлению инновационной деятельностью;
- проработка и детализация каждого элемента инновационной деятельности, так как комплексный инновационный процесс является весьма сложной процедурой;
- процесс реализации инновационной деятельности, мониторинг и контроль.

Следует отметить, что в среднесрочной и долгосрочной перспективе способность промышленности использовать существующие и инновационные технологии определяет ее экономические показатели через процесс структурных изменений в отраслях промышленности. Внедрение

инновационных технологий позволяет повысить эффективность производственной, сбытовой и финансово-хозяйственной деятельности предприятий в целом. Кроме того, активизация инновационной деятельности посредством повышения качества продукции, способствует производству новой и совершенствованию производимой продукции, а также диверсификации ассортимента, что несомненно отразится на повышение конкурентоспособности промышленных предприятий.

На современном этапе развития промышленного производства в Республике Таджикистан, когда отсутствует статистика инновационной деятельности, трудно оценить уровень и качество инновационной деятельности промышленных предприятий, а также других сфер и отраслей национальной экономики. В данном контексте необходимо осознать, что возможность использования и применения новых технологий значительно снижается, если их применение не приводит к повышению уровня жизни и качественному росту сфер материального производства, в частности промышленности. Опыт показывает, что лишь немногим странам удалось реализовать политику ускоренной индустриализации, основанной на инновационном развитии промышленного сектора.

Обзор многочисленных исследований позволяет отметить, что инновации всегда были ключевым фактором развития и успешного создания высокотехнологичных производств. Практика промышленно развитых стран показывает, что создание технологических производств связано с финансированием науки и инвестиционных вложений в разработки, направленных на развитие промышленного производства.

По мнению М.К. Файзуллоева «негативное влияние на формирование процесса инновационной активности предприятий оказывают следующие факторы: несовершенство законодательной и нормативно-правовой базы, регулирующей инновационную деятельность; проблемы финансирования в части доведения научно-технических разработок до внедрения; отсутствие на предприятиях службы маркетинга в области научно-технических разработок и необходимых специалистов» [8, с. 342].

Развитие инновационной деятельности на промышленных предприятиях Республики Таджикистан связано с многочисленными факторами, среди которых важное место занимает профессионализм менеджмента современных предприятий. На наш взгляд, все они должны понимать, что основным фактором успеха предприятия и его долгосрочного развития считается инновационная деятельность. Поэтому, на современном этапе менеджменту предприятий необходимо:

- пересмотреть политику инновационного развития предприятий, определить стратегию развития, максимально адаптировать деятельность предприятия к потребностям рынка и четко осознать роль и значение инновационной деятельности в условиях глобализации рынков и усиления конкурентных отношений;

- быть готовыми к структурным и технологическим изменениям, создать эффективную систему непрерывного образования, инновационную среду на предприятии, а также стимулировать инновационно творческих активных сотрудников;

- создать условия для развития взаимовыгодных отношений с научными и образовательными учреждениями, а также с инновационными центрами и технопарками;

- постоянно проводить анализ и мониторинг рынка сбыта и поведение конкурентов как на внутреннем, так и на внешнем рынках.

Но, как показало наше исследование, на сегодняшний день существует ряд препятствий на пути инновационного развития промышленных предприятий, среди которых особое место занимают следующие проблемы, требующие незамедлительного решения:

1. Нехватка высококвалифицированных кадров, способных активизировать инновационную деятельность и внедрять нововведение и инновационные технологии;

2. Слабая взаимосвязь производственной деятельности промышленных предприятий с рынком и внешней средой в целом, а также отсутствие эффективной коммуникативной политики;

3. Недостаточное финансирование инновационной деятельности, а также отсутствие практики привлечения необходимых ресурсов для развития инновационной деятельности;

4. Слабая взаимосвязь науки, образования и производства, которая считается основой развития инновационной деятельности в условиях отсутствия научной и образовательной базы в самих предприятиях.

При организации и управлении инновационной деятельности промышленных предприятий необходимо обратить внимание на следующие моменты, которые имеют важное и решающее значение в условиях Республики Таджикистан (согласно требованиям OECD) [9]:

- Продуктовые инновации. В данном контексте с учетом создания импортозамещающего производства современным промышленным предприятиям Республики Таджикистан необходимо производить новые продукты или совершенствовать характеристики производимых продуктов. Продуктовые инновации включают улучшение технических характеристик, компоненты и материалы, прошивку, ориентацию на пользователя или другие функциональные характеристики.

- Технологические инновации - это внедрение нового или значительно улучшенного метода производства или доставки. Оно включает в себя значительные изменения в технике, оборудовании и программном обеспечении.

- Организационные инновации - это применение новых или значительных изменений в структуре или методах управления с целью улучшения использования знаний, организации рабочих мест или внешнего сотрудничества. Эти действия должны быть результатом стратегических решений на уровне руководства.

- Маркетинговые инновации - это реализация новой маркетинговой концепции или стратегии, которая существенно отличается от существующих в хозяйствующем субъекте новых маркетинговых методов, которые до сих пор не использовались.

Развитие инновационной деятельности зависит от многочисленных факторов, которые, на наш взгляд, можно объединить в следующие группы:

- Факторы отраслевой принадлежности. Практика показывает, что интенсивность инновационной деятельности варьируется в зависимости от отраслевой принадлежности предприятия.

- Специфика предприятия. На интенсивность инновационной деятельности предприятия также оказывает влияние объема и возраста, рыночная доля, финансирование исследований и разработок, а также экспортная деятельность.

- Производство знаний. В данном случае имеется ввиду интенсивность исследований и разработок, которые могут повлиять на рыночную позицию предприятия или промышленной системы в национальной инновационной системе.

- Корпоративная структура также является очень важным компонентом, определяющим успех инновационной деятельности.

По результатам проведенного исследования можно отметить, что инновационная деятельность – это деятельность, осуществляемая участниками инновационного процесса направленная на создание, распространение и освоение инноваций с целью сохранения и упрочнения рыночной позиции промышленного предприятия. В основе инновационной деятельности стоят идеи, представляющие собой новые продуктовые и процессные инновации.

В развитии инновационной деятельности также существенное значение приобретают вопросы реструктуризации предприятий и реинжиниринга бизнес-процессов на промышленных предприятиях. Как отмечают авторы, проведение таких мероприятий могут «стать действенным методом антикризисного менеджмента, как основного механизма выведения предприятия на новый уровень эффективности финансово-хозяйственной деятельности с учетом изменения стратегических целей» [2, с. 15].

Таким образом, инновационное развитие промышленных предприятий Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации подразумевает необходимость принятия мер по следующим направлениям:

- Разработка Концепции инновационного развития промышленности с учетом необходимости перехода к инновационной и цифровой экономике, и позволяющая решать «актуальные вопросы институционализации инновационного развития промышленности Республики Таджикистан» [3, с. 49];

- Создание специального уполномоченного государственного органа по определению перспективных направлений развития инновационной деятельности, идентификации стратегических инициатив, а также реализации государственной политики в области инновационного развития не только промышленности, но и всех сферах и отраслях национальной экономики Республики Таджикистан. Как отмечает Е.Ш. Мирзоева, «создание институтов инновационного развития позволяет обеспечивать формирование национальных приоритетов инновационного развития» [5, с. 102].

- Разработка системы поиска и внедрения инновационных идей на основе формирования портфеля инновационных проектов;

- Определение внутренних и внешних факторов стимулирования инновационной деятельности предприятий и развития систематических и комплексных связей между наукой и производством;

- Проведение оценки системы управления и организации инновационной деятельности на промышленных предприятиях, и разработка критериев по определению инновационной активности предприятия;

- Разработка новых подходов к системе управления инновационной деятельностью, направленных на отбор перспективных проектов, оценки их реализуемости, а также оптимизации процесса реализации инновационных проектов;

- Пересмотр образовательных программ по подготовке кадров в области экономики и управления на предприятиях.

Таким образом, развитие инновационной деятельности выступает фундаментальным фактором в повышении конкурентоспособности промышленности, в частности и конкурентоспособности экономики в целом. В связи с этим, на данном этапе развития, необходимо совершенствовать институциональные основы организации и управления инновационной деятельностью на макро, мезо и микроуровнях, разработать механизм организации и управления инновационной деятельностью на общегосударственном уровне, стимулировать механизмы самоорганизации и самофинансирования инновационной деятельности, а также обеспечить финансовую, инвестиционную и кредитную поддержку развития инновационной деятельности. Промышленным предприятиям, в свою очередь, необходимо разработать внутреннюю систему стимулов развития инновационной деятельности, разработать стратегию инновационного развития, создать соответствующую внутрифирменную инфраструктуру, которая могла бы наиболее эффективно обеспечить инновационное развитие предприятия.

Литература:

1. Жаров Ю.А. Значение инновационной деятельности в развитии промышленного предприятия /Ю.А. Жаров //Актуальные проблемы социально-экономического развития России. - 2010. - №3. - С. 56-60.

2. Кодиров Ф.А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности /Ф.А. Кодиров, С. Фаррухзода, С.М. Давлатов //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2017. - №2/8. - С.15-18.

3. Комилов С.Д. Основы институционализации инновационного развития промышленности Республики Таджикистан /С.Д. Комилов, Рахмонов Д.Р. //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2013. -№2 (41). - С.48-57.

4. Комилов С.Д. Роль инновационных технологий в процессе производства продукции /С.Д. Комилов, Б.К. Шарипов, Т.С. Саидова //Таджикистан и современный мир. - 2020. - № 2 (70). - С.175-181.

5. Мирзоева Е.Ш. Модель инновационного развития предприятий легкой промышленности Республики Таджикистан / Е.Ш. Мирзоева //Финансово-экономический вестник. - 2020. - № 2 (22).- С.94-102.

6. Папян Г.Р. Характеристика и особенности реализации основных этапов инновационной деятельности промышленного предприятия /Г.Р. Папян //Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. -2015.- №3-1. - С.423-429.

7. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе, 26.12.2018г. [электронный ресурс] URL <http://www.president.tj/ru/node/19089> (дата обращения: 23.02.2019г.)

8. Файзуллоев М.К. Совершенствование механизмов управления инновационными процессами на промышленных предприятиях Республики Таджикистан /М.К. Файзуллоев // Материалы 3-й Международной научно-практической конференции «Современные материалы, техника и технология». Ответственный редактор Горохов А.А. - 2013. - С. 339-343.

9. OECD, (2005), Oslo Manuel - The Measurement of Scientific and Technological Activities, Paris, 3-rd edition, 45-61.

УДК: 336.74

ЗАХИРАҶОИ БОНКӢ: МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ, ТАШКИЛӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҶО

Шарифзода Нурулло Шариф - ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 988.71 76 76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru.

Муаллиф дар мақолаи мазкур оид ба пайдошавии назарияҳои пул таъя намуда, дар ин замина, табдил ёфтани пул ба сармоя ва ё захираҳои бонкӣ, инчунин, танзиму назорат ва истифодаи ин захираҳоро ба таври муфассал шарҳ додааст. Муаллиф бар он ақида аст, ки дар шароити муосир захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ дар рушди инкишофи иқтисодиёт аҳамияти аввалидараҷаро доро мебошанд. Онҳо ба ҳайси унсуре фаъоли зарурии низоми бонкӣ хизмат мерасонанд. Бонкҳои тиҷоратӣ, аз як ҷиҳат, воситаҳои пулии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро ҷалб намуда, бо ин тарз, баъзи захираҳои худро созмон дода, аз дигар ҷиҳат, онро аз номи худ бо принципҳои мақсаднокӣ, фоизнокӣ, муҳлатнокӣ, баргардонӣ ва пардохтпазирӣ тақсим менамояд. Ин принципҳо ҳангоми қарз додани бонкҳои тиҷоратӣ ба дигар шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ амалӣ карда мешавад.

Дар баробари ин, бонкҳои тиҷоратӣ метавонанд амалиётҳои худро танҳо дар доираи захираҳое, ки он дар салоҳияти худ дорад, амалӣ гардонад. Ҳамин тавр, дар сохтори захираҳои ҳамаи бонкҳои тиҷоратӣ нақши калонро захираҳои ҷалбкардашуда ишғол менамоянд. Зеро дар шароити имрӯза бонкҳои тиҷоратӣ наметавонанд бе ҷалби маблағҳои муваққатан озоди шахсони ҳуқуқӣ воқеӣ фаъолияти худро васеъ намоянд. Ҳангоми таҳлилҳо мушоҳида карда шуд, ки ҳаҷми захираҳои худии бонк хеле маблағи камро таъкил дода, қисми зиёди меъёри дигари он аз ҳисоби маблағҳои ҷалбкардашуда мебошад.

Дар мақола, ҷиҳати ташиққулбӣ ва болобарии таъсири захираҳои бонкӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ аз ҷониби муаллифон як қатор пешниҳод тавсия гардидааст, ки дар ин самт метавонанд нақши муҳим дошта бошанд.

Калидвожаҳо: пул, сармоя, захира, истифодабарии захираҳо, устувории захираҳо, захираҳои бонкӣ, ҷалби захираҳо, захираҳои қарзӣ, захираҳои ҳатмӣ, бонкҳои тиҷоратӣ.

БАНКОВСКИЕ РЕСУРСЫ: ТЕОРЕТИКО - ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Шарифзода Нурулло Шариф – ассистент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.:988.71.76.76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

В этой статье автор опирается на появление теорий денег и подробно объясняет преобразование денег в капитал или банковские ресурсы, а также регулирование,

контроль и использование этих ресурсов. Автор считает, что в современных условиях ресурсы коммерческих банков имеют первостепенное значение для экономического развития. Они служат необходимым активным элементом банковской системы. Коммерческие банки, с одной стороны, привлекают средства юридических и физических лиц, тем самым создавая собственную ресурсную базу, а с другой - распределяют ее от своего имени на принципах целенаправленности, процентной ставки, срока погашения, возвратности и ликвидности. Эти принципы применяются при кредитовании коммерческими банками других юридических и физических лиц.

При этом коммерческие банки могут осуществлять свои операции только в пределах ресурсов в пределах своей компетенции, поэтому в структуре резервов всех коммерческих банков большую роль играют привлеченные ресурсы. Потому что в сегодняшних условиях коммерческие банки не могут расширять свою деятельность без привлечения временно свободных средств юридических и физических лиц. Анализ показал, что размер собственных резервов банка очень невелик, а большая часть остальной ставки приходится на заемные средства. Этим коммерческие банки отличаются от других хозяйствующих субъектов. Это различие можно объяснить спецификой банковского бизнеса, то есть ролью финансовых посредников.

В статье с целью формирования и усиления влияния банковских ресурсов на развитие национальной экономики автор рекомендует ряд предложений, которые могут сыграть важную роль в этой области.

Ключевые слова: деньги, капитал, резервы, использование ресурсов, стабильность резервов, банковские резервы, привлечение резервов, кредитные резервы, обязательные резервы, коммерческие банки.

BANKING RESOURCES: THEORETICAL - ORGANIZATIONAL ISSUES AND THEIR USE

Sharifzoda Nurullo Sharif - an assistant of the department of accounting of the Tajik State Finance and Economics University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Str. 64/14, Phone: 988.71.76.76. E-mail: Nurullo_sharifzoda@mail.ru

In this article, the author builds on the emergence of theories of money and explains in detail the transformation of money into capital or banking resources, as well as the regulation, control and use of these resources. The author believes that in modern conditions the resources of commercial banks are of paramount importance for economic development. They serve as a necessary active element of the banking system. Commercial banks, on the one hand, attract funds from legal entities and individuals, thereby creating their own resource base, and on the other hand, they distribute it on their own behalf on the principles of purposefulness, interest rate, maturity, repayment and liquidity. These principles are applied when commercial banks lend to other legal entities and individuals.

At the same time, commercial banks can carry out their operations only within the resources within their competence, therefore, attracted resources play an important role in the structure of reserves of all commercial banks. Because in today's conditions, commercial banks cannot expand their activities without attracting temporarily free funds from legal entities and individuals. The analysis showed that the size of the bank's own reserves is very small, and most of the rest of the rate falls on borrowed funds. This makes commercial banks different from other business entities. This difference can be explained by the specifics of the banking business, that is, the role of financial intermediaries.

In the article, in order to form and enhance the influence of banking resources on the development of the national economy, the authors recommend a number of proposals that can play an important role in this area.

Keywords: money, capital, reserves, use of resources, stability of reserves, bank reserves, attraction of reserves, credit reserves, required reserves, commercial banks.

Тачриба нишон медиҳад, ки раванди гузариш аз як сохтор ба низоми иқтисодии дигар на ҳама вақт бо муваффақият анҷом мепазирад. Дар навбати худ гузариш ба низоми иқтисодии дигар метавонад

сабабгори кохишѐбии иқтисодиѐт гардад. Дигаргунсозии муносибат ба моликият ва муносибат ба бонкҳо, ташаккулѐбии шаклҳои гуногуни молу пул ва ба сармоя табдил додани он ба назар мерасад. Иқтисодиѐт ва алоқамандии он бо дигар соҳаҳои муҳими ҷамъияти аз давраи андӯхти ибтидоӣ якдигарро пурра намуда, ҷараёнҳои гуногунро гузаштаанд. Ин ҷараёнҳо ва ҳодисаҳои гуногун, ба монанди кохишѐбӣ, таваррум, бухрони иқтисодӣ, бухрони сиёсӣ, ҷоннокшавӣ, рушд, эҳёи молҳои нав, пайдоиши шаклҳои гуногуни пул ва дар охир мубаддал гаштани пул ба сармоя ба вучуд омадаанд. Ҳамаи ин марҳилаҳо, дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба низоми молиявии мамлакат, махсусан, ба низоми бонкӣ тааллуқ доранд. Яке аз шоҳаҳои ғаъол ва таъсиррасонанда ба вазъи иқтисодӣ низоми бонкӣ мебошад, зеро раванди инкишоф ва ё баръакси онро дар иқтисодиѐт таъмин менамояд.

Низоми бонкӣ ҳодисаҳои гуногуни таърихино аз сар гузаронидааст ва он дар таҷрибаи бонкдорӣ ба таври дақиқ собит шудааст. Дар баробари хусусиятҳои мусбат доштани низоми бонкӣ, дар самти иқтисодиѐт, инчунин, мавқеи бонкҳо дар ташкили рушди муносибатҳои иҷтимоӣ дипломатии ҳар як давлат назаррас мебошад. Низоми бонкӣ аз давраҳои аввали рушд то ҳол намудҳои зиёди амалиѐтхоро гузаронидаанд, ки ҳамаи ин амалиѐтҳо ба воситаи пул гардиш намудаанд. Дар ин самт, нақши пул хеле зиёд аст ва гуфтан ҳам мумкин аст, ки низоми бонкиро бе гардиши пул тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин лиҳоз, танзим ва дуруст ҷо ба ҷо гузоштани ин маблағҳо дар самтҳои афзалиятнок яке аз мақсадҳои асосӣ баҳри устворгардонӣ ва пардохтпазирии бонкҳо ба ҳисоб мераванд. Масоили устуворӣ ва пардохтпазирии бонкҳо аз сармояи бонкҳо вобаста мебошад, ки дар ҳамаи табақаҳои ҷамъияти бонкҳо кӯшиш менамуданд, ки ҳарчи бештар сармояи худро зиёд намоянд.

Маълум аст, ки пеш аз пайдоиши сармояи бонкӣ аввал молҳо, ашѐҳо ва баъдан шаклҳои нави он дар муомилот истифода мешуданд. Ҳангоми рушди қобилиятҳои зеҳнӣ, одамон кӯшиш намудаанд, ки барои боз ҳам хубтар намудани шароити зиндагии худ молҳо ва ашѐҳои гуногунро захира намоянд. Барои муайян намудани ин гуфтаҳо, моро зарур омад, ки фикру ақида ва пешниҳоди олимони соҳаро ба назар гирем. То имрӯз бисёр концепсияҳо оид ба пайдоиши мафҳумҳои асосии мол, пул, сармоя, захира, бонк ва нақши онҳо дар иқтисодиѐт пайдо шудаанд. Дар солҳои 90-уми асри 20, ҳаҷми нашрияҳои муҳими ватанӣ ва хориҷӣ дар мавзӯҳои иқтисодӣ доимо меафзуданд ва дар як сол зиёда аз 40 ҳазор адад, аз ҷумла 2000 китобро ташкил меод [4, с. 73]. Дар аввали асри XXI ҷараёни иттилооти илмӣ, аллакай, бо афзоиши фавқулодда тавсиф карда мешавад.

Ҳалли масъалаҳои пайдоиши сармояи бонкӣ танҳо ҳангоми баррасии ҷанбаҳои назариявии пайдоиши пул, ташаккулѐбӣ, истифодабарӣ ва мубаддалшавии пул ба сармоя имконпазир мегардад. П.А. Самуэлсон пешниҳод менамояд, ки: “назарияи сармоя яке аз мушкилтарин қисматҳои иқтисодиѐт мебошад” [13, с. 531]. Аз ин рӯ, моро зарур омад, ки барои боз ҳам омӯхтани паҳлуҳои дигари сармоя, фикру ақидаҳо ва пешниҳодҳои олимониро ба назар гирем. Оид ба моҳияти сармояи бонкӣ шумораи зиёди таърифҳо ҷой доранд, ки олимони аз диди худ, дар доираи ин масъалаҳо фикру ақидаҳои худро

пешниҳод намудаанд. К. Маркс пешниҳод менамояд, ки: “муомилоти мол нуқтаи ибтидоии сармоя мебошад. Заминаҳои таърихии пайдоиши сармоя асосан аз истеҳсолот, муомилот ва рушди мол, инчунин, савдо ба вучуд омадааст” [10, с. 349]. Инчунин, ба ақидаи Ш. Раҳимзода: “маблағҳои пулии ширкату одамони алоҳида, ки дар истеҳсолоту муомилот истифода мешаванд, сармоя ном доранд” [11, с. 241].

Бояд зикр намуд, ки пеш аз баррасӣ намудани сармоя (захира) марҳилаҳои пайдоиши пулро мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Дар раванди рушди низоми назарияи пул, чор марҳилаҳои рушди онро, аз ҷумла ибтидоӣ, классикӣ, неоклассикӣ ва баъди неоклассикӣ аз ҳамдигар ҷудо менамоянд. Ҳар яке аз ин марҳилаҳо бо бартарии худ ва усулҳои таҳқиқот дар шароитҳои гуногун муайян карда шудаанд. Дар раванди инкишофи ҳар як марҳила олимони ва пайравони онҳо ақидаҳои зиёд ва гуногунро пешниҳод намудаанд.

Пул, моҳият, шароит, сабабҳои пайдоиш, шаклҳои эҳёву густариш, роҳҳои таъмини интишор, танзим ва баъдидол даровардани ҳаҷми суръати гардиши он, зарурати субъективӣ ва объективӣ эҳёи он дар ҳамаи зинаҳои ҷамъият аён аст. Аз ин лиҳоз, қорҷӯба ва меҳвари ба миён омадан ва инкишофи пулро ба давраҳои инкишофи ҷамъиятӣ мансуб медонанд. Муҳаққиқон аз замонҳои пеш диққати худро ба омӯхтани масъалаҳои истеҳсолоти ҷомеа ҷудо мекарданд. Яъне, дар даврони пеш истеҳсолот табиноти бевоситаи истеъмолро дошт. Неъматҳои истеҳсолшаванда дар шафати хоҷагӣ ва ё дохили ҳуди он ба истеъмол масраф карда мешуданд. Гӯё неъматҳо бидуни мубодила ба истеъмол ҷалб мешуданд. Дар ҳар як давра замон талаб карда мешавад, ки дар ҷараёни мубодила молҳои гуногун ба ҳамдигар аз рӯи арзишашон баробар карда шаванд. Дар замонҳои гузашта арзиши молҳо вобаста аз хусусиятҳои онҳо ба ҳамдигар иваз мешуданд. Дар доираи ин масъала, Ашуров Н. суҳан ронда, пешниҳод менамояд, ки: “асоси зарурати пайдоиши пулро гузариш аз хоҷагиҳои натуралӣ ба тавлиди молу мубодилаи онҳо, инчунин, мустақил шудани истеҳсолкунандагони ҷудогонаи мол ва дар ин замина, ба вучуд омадани моликияти хусусӣ ташкил медиҳанд” [1, с. 6].

Барои ба таври дақиқ нишон додани марҳилаҳои пайдоиши пул, моро зарур омад, ки ҳамаи ин марҳилаҳоро дар як доираи муайян нишон диҳем. Мувофиқи маълумотҳо, то имрӯз чор сатҳи рушд ё марҳилаҳои пайдоиши пулро аз ҳамдигар ҷудо намудаанд, ки ҳар яке аз онҳо бо хусусиятҳои худ аз ҳамдигар фарқ карда мешуданд. Дар ҷадвали №1 параметрҳои умумичаҳонии марҳилаҳои рушди маҷмӯи муттасили назарияҳои пулро нишон медиҳем. Дар ҷадвали мазкур, марҳилаҳои пайдоиши пул ба таври маҷмӯи доимии интегралӣ баррасӣ карда шудаанд. Ин ба мо имкон дод, ҳамаи марҳилаҳои пулро ба таври муфассал дар як ҷадвал нишон диҳем.

Ҷадвали №1. - Марҳилаҳои пайдоиш ва инкишофи пул.

Марҳила	Давра	Масъалаҳои мавриди таҳқиқот қарордошта	Моҳияти пул	Усулҳои бартарии тадқиқотӣ
Ибтидоӣ	Аз асрҳои VI-IV то мелод то аввали асри XVIII	а) молҳои "табӣӣ" (нишонаҳои молии пул)	Арзиши ҳақиқӣ	Этикаи иқтисодӣ
		б) тангаҳо	Арзиши рамзӣ (арзиши "таввақалӣ")	
Классикӣ	Аз асри XVIII то миёнаи асри XIX	а) пулҳои ҳақиқӣ (нишонаҳои молии пул, тангаҳо, банкнотҳо)	Арзиши ҳақиқӣ	Этикаи иқтисодӣ ва детерминизми иқтисодӣ
		б) пулҳои ҳисоббаробаркунӣ (пулҳои қоғазӣ, тангаҳои "банкӣ", вомбаргҳо, нисҳонаҳои ҳисоббаробаркунӣ)	Арзиш (арзиши пешниҳодшуда)	
Неоклассикӣ	Аз миёнаи асри XIX то миёнаи асри XX	а) пулҳои нақд (нишонаҳои молии пул, тангаҳо, банкнотҳо, пулҳои қоғазӣ)	Арзиши ҳақиқӣ	Этикаи иқтисодӣ, детерминизми иқтисодӣ ва психалогияи иқтисодию иҷтимоӣ
		б) пулҳои ғайринақдӣ (муомилоти пулӣ)	Қобилияти харидорӣ	
Баъди неоклассикӣ	Аз миёнаи асри XX то имрӯз	а) пули миллӣ, асъори миллӣ (пул ҳамчун воситаи муомилоти иқтисодӣ байналмилалӣ; пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ)	Арзиши иқтисодӣ	Методи низомномавӣ = (этикаи иқтисодӣ + детерминизми иқтисодӣ + психалогияи иқтисодию иҷтимоӣ)
		б) бозоргирии воҳидҳои байналмилалӣ (табдили пул ба сармоя, пул ҳамчун усули ҳукмронии иҷтимоӣ)	Арзиши иҷтимоӣ	

Манбаъ: Коркарди муаллиф.

Ақидаҳои олимонро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо паҳлуҳои гуногуни пулро мавриди таҳлил қарор додаанд. Аз ҷумла, дар масъалаи пайдоиши пул аз нигоҳи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, инчунин, хусусияти молӣ доштани он ақидаҳои зиёд пешниҳод шудаанд.

Дар замони муосир олимони ватанию хориҷӣ бештар дар бораи танзиму назорат, қобилияти харидорӣ, истифода ва хусусиятҳои сармоявӣ пайдо кардани пул, инчунин, нақши бонкҳои тижоратӣ дар иқтисодиёт фикру ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд. Дар ин раванд, шартӣ самаранок истифодабарии сармоя ҳамчун хусусияти хоси ҷаҳлияти ташкилотҳои қарзӣ ҳисобида мешавад, зеро ин категорияҳои сармояи бонкҳои тижоратӣ аз муносибатҳои молиявӣ фарқ карда мешаванд.

Самаранок истифодабарии сармояи бонкиро ҳамчун категорияи алоҳида ҷудо кардан мумкин аст, зеро дар ин самт ақидаи баръакси ин гуфтаҳо низ мавҷуд аст ва онро ба сифати сармояи махсус шумил менамоянд. Е.Ф. Жуков пешниҳод менамояд, ки: “арзиши истифодаи сармоя ҳамчун мол набояд бо арзиши истифодаи пул баробар карда шавад” [4, с. 172]. Аммо Г.С. Галицкая чунин мешуморад, ки: “сарчашмаҳои асосии сармояи қарзӣ маблағҳои пулӣ мебошанд, ки дар раванди истеҳсолот озод карда мешаванд” [2, с. 138]. Сармоя як қатор вазифаҳои муҳимро дар таъмини идора ва ҷаҳлияти ҳаётии бонкҳои тижоратӣ анҷом медиҳад. Дигар хусусиятҳои сармоя эҳтимол меравад, ки ин бо сабаби таъсири хусусиятҳои иқтисодӣ дар сармоя ба вуҷуд меояд. Ин равиши муносибатҳои иқтисодӣ, натиҷаи дилхоҳ медиҳад, агар дар раванди ҷаҳлияти иқтисодӣ ҳама паҳлуҳои пайдоиши сармоя таҳлил карда шавад.

Сарчашмаи асосии сармояи бонкӣ, пеш аз ҳама, маблағҳои пулии ҳуди бонк, интишор ва фурӯши коғазҳои қиматнок, амонату пасандозҳои муштарӣ, пешниҳоди намудҳои гуногуни хизматрасонӣ, инчунин, аз ҳисоби даромади қарзҳо манша мегирад. Бозори қарзии байнибонкӣ низ сарчашмаи сармояи бонкӣ ба шумор меравад, зеро бонкҳои, ки захираҳои қарзиашон зиёд аст, дар ин бозор онҳоро мефурӯшанд ва дигар бонкҳо ин захираҳоро харида, талаботи муштарӣнашонро қонеъ мекунанд. Ш.М. Исмоилов чунин қайд менамояд, ки: “сармояи оинномавиरो ба дигарон додан ё ба касе гарав мондан мумкин нест” [7, с. 65]. Зеро сутуни бонк ин сармоя мебошад. Тамоми ҷаҳлияти бонк дар доираи сармоя муайян карда мешавад. Инчунин, тамоми воситаҳои муттаҳидкардашудаи бонк, ки барои амалиётҳои ҷорӣ бонк баҳри гирифтани ғоида равона мешавад. Бинобар ин, ки захираҳои бонкӣ аз захираҳои қарзӣ маҳдудтар аст. Аз ин лиҳоз, маблағҳои муттаҳидшудаи бонкҳо аз фондҳои инвеститсионӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Дар иқтисодиёти бозорӣ, захираҳои бонкҳои тижоратӣ аҳамияти аввалиндарачаро доранд. Онҳо ба ҳайси унсурҳои муҳим ва зарурии ҷаҳлияти бонкӣ хизмат мерасонанд. Бонкҳои тижоратӣ, аз як ҷиҳат, воситаҳои пулии шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеиро ҷалб намуда, бо ин тарз базаи захиравии худро созон дода, аз дигар ҷиҳат, онро аз номи худ бо принципҳои мақсаднокӣ, ғоизнокӣ, муҳлатнокӣ, баргардонӣ ва пардохтпазирӣ тақсим менамояд. Ин принципҳо ҳангоми қарз додани

бонкҳои тиҷоратӣ ба дигар шахсони ҳуқуқию воқеӣ амалӣ карда мешавад. Дар баробари ин, бонкҳои тиҷоратӣ метавонад амалиётҳои худро танҳо дар доираи захираҳои, ки он дар салоҳияти худ дорад, амалӣ гардонад. Ҷ.М. Кейнс чунин мешуморад, ки: “сармоя имкон медиҳад, ки дар муҳлати дароз даромади аз ҳаҷми умумии он зиёдтар ба даст оварда шавад ва бузургии нархи аслии дархости он нодир аст” [8, с. 80]. Яъне, нодир будани он бо сабаби рақобат аз ғоизи пул боқӣ мемонад. Агар сармоя камтар кам шавад, ин ғоида коҳиш хоҳад ёфт, гарчанде ки сармоя ҳадди аққал дар истехсолот кам нахоҳад шуд. Хусусияти ин амалиёт куллан аз таркиби босифати базаи захиравии бонкҳои тиҷоратӣ вобастагӣ дорад. Ҳамин тавр, бонкҳои тиҷоратӣ, ки захираҳои онҳо асосан хусусияти кӯтоҳмуддатро доранд, бинобар ин, бонкҳои тиҷоратӣ наметавонанд қарзхоро ба муҳлати дароз пешниҳод намоянд. Ин хусусият боис мегардад, ки бонкҳо наметавонанд даромади бештар аз ҳисоби қарзҳои пешниҳодшуда гиранд. Аз ин лиҳоз, бонкҳои тиҷоратӣ бояд муштариёнеро пайдо намоянд, ки маблағҳои худро муҳлатҳои дароз дар бонкҳо нигоҳ медоранд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ маҳз ҳаҷм ва таркиби босифати воситаҳо, ки бонкҳои тиҷоратӣ соҳиби онҳо мебошад, миқдос ва самти ғайолияти онро муайян месозанд.

Ҳамзамон, А. Смит пешниҳод менамояд, ки: “сармоя метавонад бо ду роҳи гуногун ба соҳибаш даромад ё ғоида оварад. Аввал, он метавонад барои истехсол, коркард ё хариди молҳои истифода шавад ва дуввум, сармоя метавонад барои беҳбудии замин, хариди мошинҳо ва асбобҳои муфид ё дигар ашёи шабеҳ истифода шавад, ки бидуни интиқол аз як молик ба соҳиби дигар ё бидуни гардиши минбаъда даромад ё ғоида ба даст меоранд” [14, с. 20]. Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шакли аввал сармоя ба истехсолот равона шуда, шакли пештараи худро нигоҳ дошта, ба соҳибаш даромад ё ғоида намеорад. Сармояи ӯ доимо ӯро дар як шакл тарк мекунад ва дар шакли дигар ба ӯ бармегардад. То он замоне, ки савдогар онҳоро ба пул фурӯшад ва танҳо тавассути чунин гардиш ё мубодилаи пай дар пай метавонад ба ӯ ғоидаи дилхоҳе диҳад. Аз ин рӯ, ин гуна сармояро метавон хеле дуруст сармояи гардишӣ номид. Дуввум, сармоя метавонад барои беҳбудии замин, хариди мошинҳо ва асбобҳои муфид ё дигар ашёи шабеҳ истифода шавад, ки бидуни интиқол аз як молик ба соҳиби дигар ё бидуни гардиши минбаъда даромад ё ғоида ба даст меоранд. Аз ин рӯ, чунин захираҳоро ба таври қонунӣ захираҳои собит номидан мумкин аст.

Дар соҳаҳои гуногуни саноат, таносуби хеле муҳталифи байни сармояи асосӣ ва гардиши дар онҳо истифодашаванда талаб карда мешавад. Дар баробари даромад ва ғоида ба даст овардан аз сармоя дигар хусусиятҳо низ ба он хос мебошад. Х.У. Умаров ва З.С. Зарифова қайд менамоянд, ки: “таҳлили эҳтиётоти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба захираҳои қарзӣ манзараи самарабахши намудҳои гуногуни ғайолиятро нишон медиҳад. Бо манбаи маҳдуди захираҳои қарзӣ, маблағгузориҳои лоиҳаҳои калон бо назардошти давраи пурраи сармоягузорӣ на танҳо ҳавф, балки таваррум низ дорад” [17, с. 26]. Таъсири омили номуайян, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки пешгӯиҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳам дарозмуддат ва ҳам миёнамӯҳлат дар робита бо мавҷудияти захираҳои бонкӣ дастгирӣ карда намешаванд. Пешгӯиҳо

танҳо дар бораи манбаҳои молиявие сухан меронанд, ки барои ноил шудан ба сатҳи пешбинишудаи рушди иқтисод, захираҳои бонкӣ заруранд.

Бонкҳои тижоратӣ ҳамчун институти молиявӣ барои пешравии иқтисодиёт дар раванди фаъолияти худ амалиётҳои гуногунро иҷро менамоянд. Тибқи таҳлилҳои анҷомдодашуда, ҳамаи амалиётҳои бонкӣ, дар маҷмӯъ, ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим мешаванд: амалиётҳои активӣ (фаъол), яъне тақсим ва равона намудани захираҳо ба соҳаҳои гуногун ва амалиётҳои пасивӣ (ғайрифавол), яъне ҷалби захираҳои гуногун аз ташкилотҳо, корхонаҳо, аҳоли ва ғайра. Бинобар ин, дар давраҳои аввалини рушди низоми бонкӣ, ба амалиётҳои ғайрифавол аҳамияти ҷиддӣ дода намешуд, зеро дар зинаи аввал амалиётҳои фавол меистоданд. Тавре ки В.В. Иванова ва Б.И. Соколова қайд менамоянд: “Тамоми захираҳои бонки тижоратӣ ба манбаъҳои худӣ ва қарзӣ тақсим карда мешаванд” [6, с. 569]. Захираҳои бонкҳои тижоратӣ ё манбаъҳои бонкӣ маҷмӯи маблағҳои худӣ ва қарзии дар ихтиёрашбуда ва барои анҷом додани амалиёти фавол ва ғайрифавол истифода мешаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯза назари одамон нисбат ба низоми бонкӣ, аз ҷумла, ба амалиётҳои ғайрифавол тағйир ёфта, боварии онҳо зиёд гардида истодаанд. Ин гуна амалиётҳо на фақат ба бонкҳои тижоратӣ, инчунин, ба дигар шахсони ҳуқуқию воқеӣ ва давлат ғоидаовар аст. И.Р. Иброҳимов пешниҳод менамояд, ки: “захираҳои бонки тижоратӣ - ин сармояи худӣ ва ҷалбнамудаи он дар асоси баргардонии воситаҳои пулии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошад, ки аз ҷониби бонк дар натиҷаи гузаронидани амалиётҳои ғайрифавол ташкил карда шудаанд ва дар маҷмӯъ, аз ҷониби он барои амалисозии амалиётҳои фавол истифода карда мешаванд” [5, с. 8].

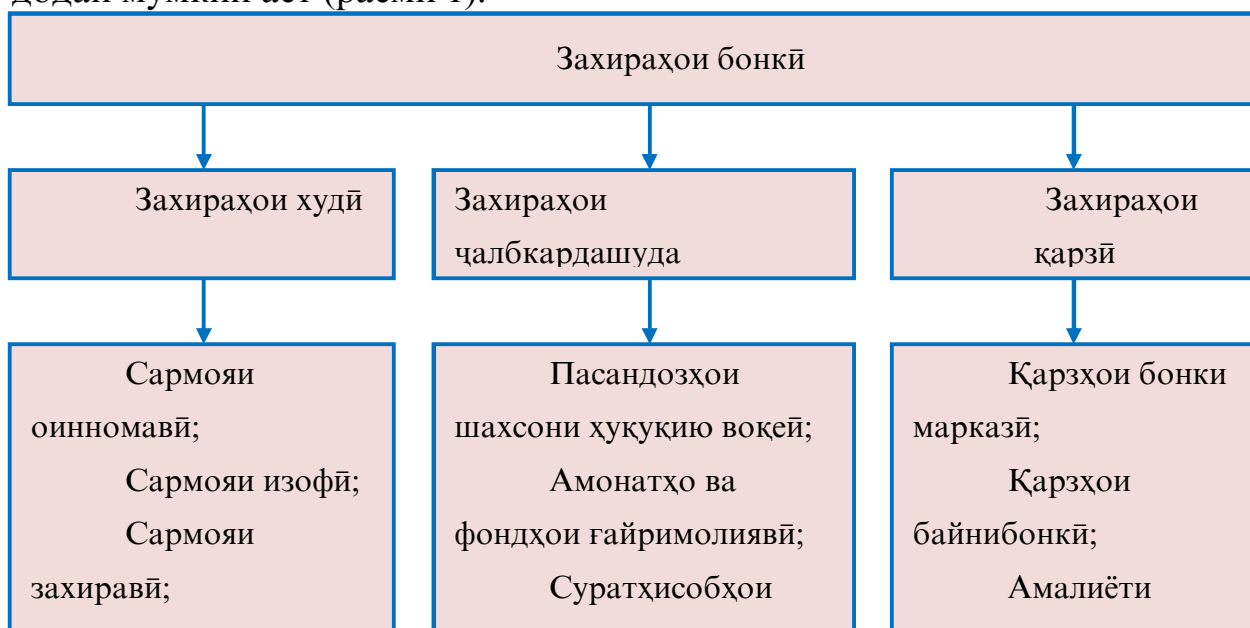
Чунин ҳулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки бонкҳо кӯшиш менамоянд маблағҳои озоди шахсони ҳуқуқию воқеиро ҷалб намоянд. Сарчашмаҳои худии бонк ҳангоми ташкили бонк сохта мешавад, аммо сарчашмаҳои дигари бонк дар натиҷаи пешниҳоди хизматҳо ба даст оварда мешавад. О.И. Лаврушин қайд менамояд, ки: “бонкҳо, ҷамъоварии маблағҳои муваққатан истифоданашудаи онҳоро дар байни минтақаҳо ва соҳаҳо, корхонаҳо ва аҳоли тақсим мекунанд, иқтисодиётро бо сармояи иловагӣ ва захираҳои энергетикӣ ғизо медиҳанд ва барои афзоиши бойгариҳои ҷамъият замина фароҳам меоранд” [9, с. 8]. Бонкҳои тижоратӣ, ба монанди дигар субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ, барои таъмини фаъолияти тижоратӣ ва хоҷагии худ бояд миқдори муайяни маблағ, яъне захираҳо дошта бошанд.

Мувофиқи ақидаи мо, “тамоми маблағҳои бонк, ки баҳри гирифтани даромад ва ғоида равона карда шудаанд - захираҳои бонкӣ ном доранд”. Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ташаккули захираҳо аҳамияти аввалиндарача дорад. Зеро ҳангоми гузаштан ба иқтисоди бозоргонӣ сохтори тамоми соҳаҳо дигаргун шудаанд. Аз ҷумла, дар сохтори низоми бонкии кишвар масъалаҳои устуворгардонӣ, пардохтпазирӣ, дар шакли васеъ истифода гардидани пули миллӣ ва дар баробари ин равандҳо, масъалаи захиранамоеи он тағйироти зиёд ворид гардид. Ин тағйирот боис шуд, ки бонкҳои тижоратии зиёд дар кишвар сохта шаванд ва ин захираҳо аз ҷониби шахсони ҳуқуқию воқеӣ идора карда шаванд. Ин вазъ рақобати

байни бонкхоро барои ҷалби захираҳо шадидтар мекунад. Дар доираи ин раванд, Б.М. Чураев пешниҳод менамояд, ки: “вобаста ба пешравӣ ва рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳар як давраи замони бонкҳои вазифаҳои гуногунро иҷро карда меоянд” [18, с. 82]. Имрӯзҳо дар ҷумҳурии мо бонкҳои тиҷоратии зиёде амал карда истодаанд, ки қисме аз онҳо қариб, ки пурра ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд.

Бонкҳои тиҷоратӣ барои гузаронидани амалиётҳои бонкӣ аз Бонки миллии Тоҷикистон иҷозатнома мегиранд ва фаъолияти худро дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” ба роҳ мемонанд. Бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити имрӯза ҳар рӯз тавозуни худро сохта ва ба сохторҳои дахлдор пешниҳод менамояд. Тавозуни бонк ба мо имкон медиҳад, ки ифодаи пулии захираҳои бонк, сарчашмаҳои пайдоиши онҳо ва ба кучо равона кардани онҳо ро нишон диҳем. Дар баробари ин, дар тавозуни бонкӣ ҳолати фаъолияти молиявии бонкҳо низ нишон дода мешаванд. Тавозуни бонкӣ ба монанди амалиётҳои бонкӣ аз ду қисм (фаъол ва ғайрифавол) иборат аст. Дар қисми фаъоли тавозуни бонкӣ тамоми дораҳои бонк дохил гардида, он инъикоскунандаи захираҳои бонкӣ мебошад. Қисми ғайрифаволи тавозуни бонк сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккулёбии захираҳои бонкиро нишон медиҳад.

Ҳамаи ин равандҳо, баҳри ташкил ва муайян намудани сохтори захиравии бонкҳои тиҷоратӣ, инчунин, имконияти истифодаи он равона карда мешавад. Тибқи таҳлилҳои анҷомдодаи мо, сохтори захираҳои бонкҳои тиҷоратиро дар шароити иқтисоди бозоргонӣ чунин нишон додан мумкин аст (расми 1).

Расми №1. Сохтори захираҳои бонки тиҷоратӣ

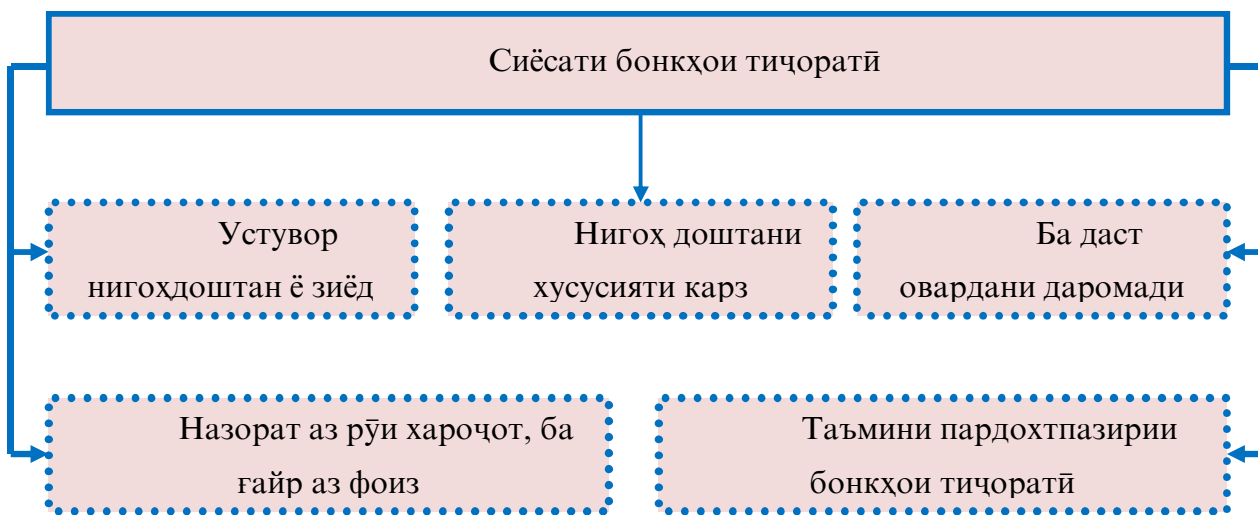
Манбаъ: Коркарди муаллиф.

Ҳамин тавр, дар сохтори захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ нақши калонро захираҳои ҷалб кардашуда ишғол менамоянд. Зеро дар шароити имрӯза бонкҳои тиҷоратӣ наметавонанд бе ҷалби маблағҳои муваққатан озоди шахсонӣ ҳуқуқию воқеӣ фаъолияти худро васеъ намоянд. Ҳангоми

таҳлилҳо мушоҳида карда шуд, ки ҳаҷми захираҳои худии бонк хеле маблағи камро ташкил дода, қисми меъёри дигари он аз ҳисоби мабалағҳои ҷалбкардашуда мебошад. Бо ин васила, бонкҳои тиҷоратӣ аз дигар субъектҳои иқтисодӣ фарқ карда мешавад. Ин фарқиятро метавон бо хусусияти хоси тиҷорати бонкӣ, яъне иҷро намудани нақши миёнаравии молиявӣ, маънидод намуд. Ба ғайр аз ин, ҷалби воситаҳои муваққатан озоди дигар бонкҳо оид ба афзоишдиҳии захираҳои бонкӣ ба таври назаррас арзонтар мегардад.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории худ сохтори захиравии як бонки тиҷоратӣ метавонад ба таври назаррас аз сохтори захиравии дигар бонки тиҷоратӣ ва дар умум, бонкҳое, ки дар ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд, фарқ карда мешаванд. Ин аз бисёр омилҳо вобастагӣ дорад, масалан, ба давраи амалномаи бонк, бузургии сармояи оинномавии он, хусусиятҳои фаъолияти бонк, ҳайати амалиётҳое, ки дар иҷозатномаи бонкӣ ба эътибор гирифта шудаанд, шумора ва сифати мизочон, сиёсати бонк дар соҳаи қарздиҳӣ, иштирок дар бозорҳои молиявӣ ва дар охир, вазъи худии бозори захираҳои бонкӣ.

Инак, бонкҳои тиҷоратӣ ба ташкилотҳои махсуси тиҷоратие мубаддал гардидаанд, ки аз як тараф, дар раванди фаъолияти миёнаравӣ барои ҷалби маблағҳои муваққатан озод ва аз тарафи дигар, ин маблағҳоро барои додани қарз бо принципҳои муайян пешниҳод менамоянд. Гуфтан мумкин аст, ки амалиётҳои фаъол ва ғайрифаволи бонкҳои тиҷоратӣ бе якдигар рушд карда наметавонанд. Новобаста аз зиддият, амалиётҳои фаъол ва ғайрифавол як мақсади муайян, яъне зиёд кардани даромади бонк бо хароҷоти камтаринро доранд. Бинобар ин, сиёсати бонк бояд ба масоили зерин равона карда шавад, ки дар расми №2 оварда шудааст.

Расми №2. Сиёсати бонкҳои тиҷоратӣ

Манбаъ: Коркарди муаллиф.

Дар марҳилаи аввал хатари бонкӣ аз фоизҳое, ки дар натиҷаи додани қарз ба даст меоянд, таҳлил карда мешаванд, зеро даромади бонк асосан аз гирифтани онҳо дар давраи муқарраршуда вобастагии зиёд дорад. Дар ин раванд, З.А. Раҳимов пешниҳод менамояд, ки: “Бе

даромад ва фоида бонк наметавонад вучуд дошта бошад” [12, с. 190]. Барои зиёд намудани даромад, бонкҳо дар баробари пешниҳоди қарз бояд дигар роҳҳои даромадро (ғайриқарзиро) низ пайдо намоянд, ки муштарӣ ба онҳо эҳтиҷдоранд. Бонкҳо ба ғайр аз додани қарз метавонад хизматрасониҳои зеринро низ пешниҳод намоянд:

- Машваратдиҳӣ;
- Нигоҳ доштани дороиҳо;
- Мубодилаи байни асъорҳо;
- Миёнаравӣ байни харидору фурӯшанда;
- Барориши коғазҳои қиматноки худ ва дигар корхонаҳо;
- Хизматрасониҳои кортҳои пластикӣ;
- Хизматрасониҳои мобилӣ ва монанди инҳо.

Ҳамаи бонкҳо хароҷотеро, ки ба ғайр аз додани фоизҳои амонат ва пасандозҳо сурат мегирад, бояд таҳти назорат гирад, зеро кам кардани хароҷот боиси нигоҳ доштани пардохтпазирӣ ва даромад мегардад. Баъд аз омӯзиш ва таҳлили захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар тараққиёти иқтисодии мамлакат дар шароити иқтисоди бозорӣ фаъолияти амалии бонк ва дигар ташкилотҳои молиявӣ аҳамияти хоса доранд. Танзиму дуруст истифодабарии захираҳои бонкӣ, инчунин, фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ ғайрибонкӣ бо захираҳои гуногун аз ҷумла ҷалбкардашуда аҳамияти калон дорад.

Танзими фаъолияти низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст, ки ин баҳри иҷро намудани талаботи сиёсати пулию қарзӣ ва асъории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Пеш аз он, ки бонк ташкил карда шавад, сармояи оинномавии онро таъсис медиҳанд, ки ин сармоя низ аз тарафи Бонки миллии Тоҷикистон баъд аз омӯзиши гардиши молиявӣ бозор бо меъёрҳои муайян ба тартиб дароварда мешавад. Ин раванд барои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти низоми бонкӣ, фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ, идоранамоии захираҳои басандаи бонкӣ ва монанди инҳо истифода бурда мешаванд.

Барои боз ҳам беҳтар намудани низоми бонкӣ, махсусан, захираҳои бонкҳои тиҷоратӣ бояд масъалаҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

1. Ташкили низоми ягонаи пешниҳоди маълумотҳо барои дуруст ба роҳ мондани меъёрҳои асосӣ, аз ҷумла меъёрҳои захираҳои ҳатмӣ, ки метавонад ташкили онро каме беҳтар созад.

2. Ҷалби амонату пасандозҳои шахсон ҳуқуқию воқеӣ бо роҳи барориши коғазҳои қиматноки бонкӣ;

3. Пешниҳод намудани намудҳои нави хизматрасонӣ барои ҷалби маблағҳо;

4. Дуруст тартиб додани тавозуни бонкӣ ва дар ин замина, муайян намудани ҳаҷми захираҳо.

Адабиёт

1. Ашуров А.Н. Муомилоти пул ва қарз / Н.Ашуров, А.Н.Ашуров. – Душанбе: Матбуот, 2006. - 232 с.
2. Галицкая Г.С. Деньги. Кредит. Финансы / Г.С. Галицкая. - Москва, 2009. - 730 с.
3. Гаюров Г.Х. Развитие инвестиционно-кредитной деятельности банков в условиях высокого риска / Г.Х. Гаюров // Вестник ТНУ. - 2015. - № 2/4 (169) - С. 223-226.

4. Гордукалова Г.Ф. Информационные ресурсы гуманитарных наук: Экономика / Г.Ф. Гордукалова. - Москва, 2000. - 563 с.
5. Жуков Е.Ф. Деньги, кредит, банки / Е.Ф.Жуков. - Москва, 2000. - 623 с.
6. Иброхимов И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики / И.Р. Иброхимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2016. - № 2/3 (201). С.7-21.
7. Иванова В.В. Деньги. Кредит. Банки / В.В.Иванова, Б.И.Соколова. – Москва: Проспект, 2006. - 624 с.
8. Исмоилов Ш.М. Ҳуқуқи бонкӣ ва асъор / Ш.М.Исмоилов. - Душанбе, 2008. - 271 с.
9. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег (электронный ресурс) / Дж.М.Кейнс // 20 века, 154 с.
10. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки / О.И. Лаврушин. - Москва: Кинорус, 2013. - 448 с.
11. Маркс К.Г. Капитал. Критика политической экономии. Т.1, кн.1: Процесс производства капитала. - М., 1973./ К.Г.Маркс // [электронный ресурс]. http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=147695 дата обращения: .06.12.2020 с.)
12. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз / Ш.Раҳимзода. – Душанбе: Эр-граф, 2018. - 513 с.
13. Рахимов З.А. Банковская система и экономическое развитие Таджикистана / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 288 с.
14. Самуэлсон П.А. Экономика (электронный ресурс) / П.А.Самуэлсон. - Москва, 1966. - 740 с.
15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Т.2 (электронный ресурс) / А. Смит. - Москва, 1973. - 2115 с.
16. Сайфуров К.Ф. Ҳолат, таркиб ва динамикаи пасандозҳо дар таъсисҳои захираҳои бонкӣ / К.Ф. Сайфуров. //Вестник ФЭИТ. - 2017. - №1 (9).С. 20-24.
17. Умаров Х.У. Денежно-кредитные проблемы развития национальной экономики / Х.У. Умаров, З.С.Зарифова. - Душанбе: Ирфон, 2005. - 120 с.
18. Ҷураев Б.М. Пул, қарз ва бонк / Б.М. Ҷураев. - Душанбе, 2012. - 114 с.

УДК: 33.658.64

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Исвалиев Бахтиёр Джурахонович – ассистент кафедры информационных систем и технологий в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 553-554-344

В работе исследуются основные положения кадрового обеспечения высших учебных заведений Республики Таджикистан. Высшие профессиональные учебные заведения являются основным двигателем социально-экономического развития страны и обеспечивающим кадровым потенциалом во всех сферах человеческой деятельности. Однако, на сегодняшний день в этой области все еще существуют серьезные проблемы, которые требуют проведения научных исследований. Данное исследование показало, что за анализируемый период с увеличением числа высших учебных заведений, увеличилось число преподавателей и студентов. Это говорит об увеличении числа и подготовке новых специалистов и необходимых профессиональных кадров в системе национальной экономики.

***Ключевые слова:** кадровое обеспечение, экономика, инновация, национальная экономика, общество, образование, кадровый потенциал, мотивация.*

ХОЛАТИ МУОСИРИ ТАЪМИНОТИ КАДРИИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Исвалиев Бахтиёр Чурахонович - ассистенти кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 553-554-344

Дар тадқиқоти мазкур қоидаҳои асосии таъминоти кадрӣ муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ шудааст. Муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ муҳаррики асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ кишвар буда, тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонро бо иқтисодӣ кадрӣ таъмин менамоянд. Аммо, имрӯз дар ин самт ҳанӯз ҳам мушкилот вучуд дорад, ки таҳқиқоти илмиро талаб менамояд. Тадқиқоти мазкур нишон дод, ки дар давраи таҳлилишуда бо афзоиши шумораи муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ шумораи омӯзгорон ва донишҷӯён низ зиёд шудааст. Ин нишондиҳанда дар бораи афзоиши шумораи мутахассисони нав ва кадрҳои зарурии касбӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: кадрҳо, иқтисодиёт, инноватсия, иқтисоди миллӣ, ҷомеа, маориф, иқтисодӣ кадрӣ, ҳавасмандгардонӣ.

CURRENT STATE OF STAFF SUPPLY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Isvaliyev Bakhtiyor Jurakhonovich - Assistant of the Department of Information Systems and Technologies in Economics of the Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14 Nakhimov street. Phone: 553-554-344

The paper examines the main provisions of staffing of higher educational institutions of the Republic of Tajikistan. Higher professional educational institutions are the main engine of the country's socio-economic development and provide human resources in all spheres of human activity. However, today in this area there are still serious problems that require scientific research. This study showed that during the analyzed period with the increase in the number of higher educational institutions, the number of teachers and students increased. This indicates an increase in the number and training of new specialists and necessary professional personnel in the system of the national economy.

Keywords: staffing, economy, innovation, national economy, society, education, human resources, motivation.

Современное состояние развития национальной экономики показывает, что одним из основных и важных путей в развитии общества является кадровое обеспечение высших учебных заведений. Высшие профессиональные учебные заведения являются основным драйвером социально-экономического развития страны и обеспечивающим кадрового потенциала во всех отраслях экономики. Однако, на сегодняшний день в этой области все еще существуют неразработанные проблемы, которые требуют проведения научных исследований.

Существующие экономические отношения требуют от высших профессиональных учебных заведений необходимой подготовки высококвалифицированных кадров. В ракурсе рынка это требование упоминает о том, что в условиях рыночной экономики социально-экономическое развитие государства будет обеспечено при привлечении высококвалифицированных специалистов в всех отраслях экономики. Следует отметить, что подготовка высококвалифицированных кадров для некоторых отраслей, в которых наблюдается нехватка специалистов в Республике Таджикистан, необходимо их привлечение в различные сферы экономики. Учитывая характерную особенность отраслей национальной экономики, в своем Послании о своевременном решении созревшей ситуации Президент Республики Таджикистан, Лидер нации Эмомали Рахмон к Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что «Руководителям и работникам сферы образования необходимо в ответ на заботу и поддержку государства и усилия патриотически настроенных лиц поднимать уровень и

улучшить качество обучения на всех ступенях образования, независимо от форм собственности»[6]. Поэтому высшие учебные заведения страны обязаны принимать необходимые меры в этом направлении.

Важнейшим условием подготовки высококвалифицированных специалистов в сфере высшего образования является обеспечение качественного образовательного процесса. Таким образом, государство на основе принятия соответствующих нормативных актов регулирует не только управление образованием, но и посредством инструктивных положений упорядочивает качество образовательного процесса в вузах. В условиях рыночной экономики основной задачей вузов является эффективная научная и образовательная деятельность, которая зависит, прежде всего, от квалификации кадрового персонала. Поэтому основной задачей кадрового персонала является подготовка молодых специалистов, улучшение, углубление специфических знаний, обеспечение и повышение их профессионализма.

Следовательно, в условиях рыночных отношений социально-экономического развития в современных условиях развитие инновационных процессов является одним из ключевых факторов реформирования различных социально-экономических секторов. Следует отметить, что инновационное развитие национальной экономики напрямую связано с модернизацией системы высшего образования. В связи с этим высшие учебные заведения страны призваны способствовать переходу к инновационной модели развития экономики страны. В настоящее время система образования является наиболее динамичной и инновационной отраслью национальной экономики, что во многом определяет общественное сознание, создавая инновационную и конкурентоспособную среду в системе экономических отношений общества.

На наш взгляд, главная цель успешной работы ВУЗов - подготовка квалифицированных кадров, отвечающих требованиям времени, знающих разумное использование информационных и коммуникационных технологий.

Можно подчеркнуть, что «Новая технология и их применение всегда стимулируют работников всех отраслей экономики и населения. Применение инновационной технологии обусловлено уровнем цифровых навыков населения. Неудивителен тот факт, что существует сильная корреляция между образованием, навыками, сообразительностью, и использованием цифровых технологий в различных сферах жизни. Роль образования и навыков в продвижении инновации очень важна». [2, с.8]

Следовательно, социальная деятельность в вузе осуществляется в соответствии с законодательными нормами и долей затрат, направленных на улучшение нормативов и законов о положении об образовании в Республике Таджикистан, благодаря которым во всех вузах создаются идентичные условия труда для повышения квалификации кадров и внедрения инновационного процесса и других необходимых социальных нужд. Самостоятельность вузов как социальный феномен даёт существенный рост экономического потенциала вуза. В соответствии с этим логично определить эффективность вуза с учетом основополагающих экономических оценок, показывающих их достигаемых социальных результатов. Кадры должны в работе совмещать симбиоз науки с практикой и уметь применять

современные, инновационные коммуникационные технологии. Экономический эффект социальных результатов достигается в результате повышения работоспособности работников вуза.

Следовательно, можно отметить, что кадровое обеспечение высших учебных заведений является одним из наиболее актуальных проблем, которая зависит от демографическом, географическом, социально-экономическом и финансовом положении страны. В последние годы в связи с увеличением численности населения в Республике Таджикистан возросло количество высших учебных заведений, кадрового персонала и студентов (Таблица 1).

Таблица 1. - Основные показатели учреждения высших учебных заведений Республики Таджикистан по состоянию на 2015-2020 гг.

Показатели	Годы					Изменение 2019-20/ 2015-16, в %
	2015- 2016	2016- 2017	2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020	
Число учреждений, единиц	39	39	39	39	40	102,6
Численность студентов	176461	186914	195700	209800	229600	130,1
Число преподавателей	9952	10010	10321	10581	11681	117,4
Численность студентов, приходящихся на одного преподавателя	18	19	19	19	20	111,1

Рассчитано по: *Образование в Республике Таджикистан (статистический сборник). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, - Душанбе, -2020. - С.92;*

Как показывает таблица 1, за последние пять лет с увеличением числа высших учебных заведений, увеличилось число преподавателей и студентов. Число студентов по сравнению с 2015 г. на 2020 г. увеличилось на 30,1%. Это указывает на то, что с увеличением доходов и снижением бедности населения спрос на образование увеличился. Также, число преподавателей в анализируемый период увеличилось на 17,4%. Эта картина говорит об открытии новых специальностей в ВУЗах республики и необходимости профессиональных кадров в системе национальной экономики.

Данные таблицы 1 свидетельствуют о росте численности студентов, количества вузов и численности преподавателей за годы государственной независимости республики. На наш взгляд, значительные количественные изменения в системе высшего образования произошли за счет нижеследующих факторов:

1. Достаточной политической ситуации;
2. Нормального демографического положения;
3. Существующего необходимого спроса в рынке образования;
4. Приемлемого условия и доступности к образованию.

Наряду с увеличением количества высших учебных заведений и студентов все более актуальной становится проблема кадрового обеспечения высших учебных заведений. Это связано с тем, что подготовка высококвалифицированных молодых специалистов зависит от состава остепененных работников высших учебных заведений. В связи с этим ВУЗам необходимо в ближайшие десятилетия активизировать процесс подготовки научно-педагогических кадров. Для решения этого вопроса во всех сферах экономики государство финансирует по необходимости денежные средства. Следует отметить, что в сложившейся ситуации в высших учебных

заведениях Республики Таджикистан процесс подготовки кадров осуществляется по разным направлениям, которые нами приведены в таблице 2.

Таблица 2. - Численность студентов по отраслевой специализации учреждений ВУЗ Республики Таджикистан по состоянию на 2015-2020 гг.

Показатели	Годы					Изменение 2019-20/2015-16, в %
	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	
Промышленность	24875	25234	26336	29193	27774	111,7
Сельское хозяйство	10580	11113	12590	15510	10003	94,5
Экономика	51078	53620	55421	58364	59641	116,8
Здравоохранение, физкультура и спорт	15882	17083	19034	19216	20860	131,3
Образование	67689	72597	74416	78931	102293	151,1
Культура и искусство	3299	3768	4025	4390	4686	142,1

Рассчитано по: *Образование в Республике Таджикистан (статистический сборник). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, - Душанбе, -2020. - С.71;*

Из таблицы 2 видно, что численность студентов, обучающихся в сфере промышленности по сравнению с 2015 г. на 2020 г. увеличилась на 11,7%, в сельском хозяйстве уменьшилась на 5,5% где составляет -577 человек, в здравоохранении, физкультуре и спорте увеличилась на 31,3%, в сфере экономики увеличилась на 16,8%, в образовании 51,1% и в сфере культура и искусства 42,1%. Согласно приведенному анализу, из общего числа студентов, обучающихся по отраслевой специализации учреждений, самый высокий показатель приобретает сфера образования, а на втором месте стоит сфера культуры и искусства. Обратная тенденция наблюдается в сфере сельского хозяйства, где по состоянию с 2015 к 2020 году число обучающихся уменьшилось на 5,5%.

Следовательно, можно отметить, что существующая система высшего профессионального образования и подготовка высококвалифицированных кадров в Республике Таджикистан вошла в противоречие с потребностями рынка труда, а привлечение в высшие профессиональные учебные заведения высококвалифицированных специалистов связано с трудностями, которые заключаются в следующем:

- нехватка высококвалифицированных преподавателей, имеющих ученую степень;
- недостаточная финансовая обеспеченность образовательных учреждений;
- недостаточная социальная защищенность преподавателей, и как следствие, нежелание молодого поколения идти в сферу образования и частичная утрата авторитета педагога в обществе;
- эффективность труда и уровень занятости в национальной экономике определяет проблема подбора кадров.[7, с.192]

Для решения вопроса обеспечения высших профессиональных учебных заведений высококвалифицированными кадрами и повышения мотивационного механизма кадрового обеспечения, следует обратить внимание:

- на обеспечение выполнения плана подготовки профессорско-преподавательского состава по научно-исследовательской работе;

- высшие профессиональные учебные заведения должны иметь четкий перспективный план подготовки и пополнения преподавательского состава за счет поступления в аспирантуру и докторантуру;

- желательно внедрить обязательное тестирование профессорско-преподавательского состава;

- провести аттестацию независимой профессиональной организацией;

- определить научный и педагогический потенциал;

- способность серьезно и уважительно относиться к коллегам, студентам, аудитории;

- регулярно проводить опрос студентов «преподаватель глазами студентов» с целью определения качества преподавания и подготовленности каждого конкретного преподавателя, так и степени важности и реальной необходимости изучаемых дисциплин.

Таким образом, данное исследование показало, что после обретения государственной независимости в Республике Таджикистан количество высших учебных заведений динамично увеличилось, и внимание Правительства сосредоточено на подготовке высококвалифицированных кадров и обеспечении их рабочими местами. Сегодня высшие профессиональные учебные заведения страны сотрудничают с высшими профессиональными учреждениями зарубежных стран, с целью повышения уровня знаний научно - педагогических работников. Прохождение за рубежом стажировки способствует повышению уровня знания и опыта специалистов. Можно с уверенностью сказать, что если указанные выше правила и предложения будут соблюдены, то в сфере образования могут наблюдаться существенные изменения.

Литература

1. Агашкова А. А. Формирование кадровой политики организации: практические рекомендации / А. А. Агашкова, Е. П. Пархимчик. – Минск: Регистр, 2008. -86с.

2. Бобомуродов П.У. Зависимость инновационной деятельности от уровня образования и подготовки кадров / П.У. Бобомуродов. // Международный научный журнал «Образование и наука в России и за рубежом». - Москва, 2018. Vol/36, -С.7-13.

3. Бобомуродов П.У. Характерные особенности региональной инновационной подсистемы /П.У. Бобомуродов. //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2019. №5. - С.106-112.

4. Исвалиев Б.Дж. Влияние социально-экономических факторов на мотивацию кадров высших учебных заведений. //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2018. №8. - С.32-36.

5. Кадыров Д.Б. Экономика рынка труда: Монография/ Д.Б. Кадыров; И.А. Ашмаров; С.Д. Комилов. - Душанбе: «Илм», 2010. -207с.

6. Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 26.12.2019. www.president.tj

7. Рахимов Ф.С. Необходимость автоматизирования информационных систем в страховой деятельности / Ф.С. Рахимов., П.У. Бобомуродов. // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2020. №4. - С.187-191.

УДК: 331.101.52

МОҲИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТӢ ҲАМЧУН МУҲИТИ ТАШАККУЛӢБИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ-МЕҲНАТӢ

Самадов Рамазон - докторанти PhD аз рӯйи ихтисоси 6D050600 иқтисодиёти Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/16. Тел.: (+992) 905-02-95-95. E-mail: ramazon.029595@gmail.com

Мақолаи мазкур ба тадқиқи моҳияти фаъолияти меҳнатӣ, ки дар муҳити он муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ташаккул меёбанд, бахшида шудааст. Муаллиф собит кардааст, ки бар хилофи ақидаи то солҳои 60-уми асри гузашта роиҷ оид ба он, ки ҳамаро умумияти манфиатҳо муттаҳид месозад, дар солҳои баъдӣ тадриҷан аз тарафи муҳаққиқон муносибатҳои меҳнатӣ натавонанд дар доираи ҷараёни меҳнат ва раванди истеҳсолот, балки берун аз чорҷӯбаи онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, то ки омилҳои ба онҳо таъсиррасон ошкор карда шаванд. Яъне, зарурати тадқиқи комплекси муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро ҳуди амалия исбот карда буд. Дар ин замина, ҳислати байнифаннӣ доштани проблемаҳои вобаста ба муносибатҳои меҳнатӣ эътироф гардида, мушкилоти меҳнатӣ объекти омӯзиши илмҳои ҷомаашиносӣ, аз қабيلي иқтисодиёт, ҳуқуқ, сотсиологияи меҳнат, психологияи меҳнат, этика ва амсоли он гардидаанд. Ҳамаи ин омилҳо ба пайдоиши категорияи муस्ताқили муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар афкори илмӣ боис гардидаанд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, фаъолияти меҳнатӣ, захираҳои меҳнатӣ, модели “инсонии иқтисодӣ”, бозори меҳнат, фаъолияти муфиди меҳнатӣ, шугл, подоши меҳнат, маҳсулнокии меҳнат.

СУЩНОСТЬ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Самадов Рамазон - докторант PhD по специальности 6D050600 – экономика института туризма, предпринимательства и сервиса. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail: ramazon.029595@gmail.com Тел.: (+992) 905-02-95-95.

Настоящая статья посвящена исследованию сущности трудовой деятельности, в среде которой формируются социально-трудовые отношения. Автор доказывает, что вопреки доминирующему до 60-х годов прошлого века мнению о том, что всех объединяет общность интересов, в последующие годы постепенно социально-трудовые отношения стали рассматриваться исследователями не только в рамках процесса труда и производства, но и за их пределами, чтобы выявить факторы, влияющие на эти отношения. То есть, необходимость комплексного исследования социально-трудовых отношений была доказана самой практикой. На этой основе был признан междисциплинарный характер проблем, связанных с трудовыми отношениями, а сами трудовые отношения стали объектом изучения общественных наук, таких как экономика, право, социология труда, психология труда, этика и др. Все эти факторы обусловили возникновение самостоятельной категории «социально-трудовые отношения» в научной мысли.

Ключевые слова: социально-трудовые отношения, трудовая деятельность, трудовые ресурсы, модель «экономический человек», рынок труда, полезная трудовая деятельность, занятость, компенсация труда, продуктивность труда.

ESSENCE OF LABOR ACTIVITY AS A MEDIUM FOR FORMING SOCIAL AND LABOR RELATIONS

Samadov Ramazon - PhD candidate in specialty 6D050600 - Economics of the Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov st. 64/14 Tel.: (+992) 905-02-95-95. E-mail: ramazon.029595@gmail.com.

This article is devoted to the study of the essence of labor activity, in the environment of which social and labor relations are formed. The author proves that, contrary to the prevailing opinion until the 60s of the last century that everyone is united by a common interest, in subsequent years, social and labor relations gradually began to be considered by researchers not only within the framework of the labor and production process, but also outside them, so that identify the factors influencing this relationship. That is, the need for a comprehensive study of social and labor relations has been proven by practice itself. On this basis, the interdisciplinary nature of the problems associated with labor relations was recognized, and labor relations themselves became the object of study of social sciences, such as economics, law, sociology of labor, labor psychology, ethics, etc. all these factors led to the emergence of an independent category of "social labor relations "in scientific thought.

Key words: social and labor relations, labor activity, labor resources, model "economic person", labor market, useful labor activity, employment, labor compensation, labor productivity.

Рушди муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ва бозори меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои муҳими азнавсозии иқтисодиёти миллӣ, омили таъмини суботи муносибатҳои иҷтимоӣ, рушди бемайлони захираҳои меҳнатӣ, устувории институтҳои иҷтимоӣю сиёсии давлат махсуб меёбад. Дар давраи иқтисоди нақшавӣ, мафҳуми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ амалан дар илми иқтисодиёт ба қор бурда намешуд. Моҳияти онҳо бо ҳамдигар мувофиқат накардани манфиатҳои субъектҳои ин муносибатҳо, ҳатто баъзан бо ҳам ихтилоф кардани онҳоро дар назар дорад, ҳол он ки дар қорҷӯбаи парадигмаи расмӣ ҳамон замон аҳкоме муқаррар гардида буд, ки ҳамаро умумияти манфиатҳо муттаҳид месозад [7, с. 358].

Тадриҷан васеътар гардидани биниши проблемавии амалияи меҳнатӣ дар охири солҳои 60-уми асри гузашта, ҳамроҳ бо пайдоиши танқиди равиши форматсионӣ сурат гирифт, замоне ки ҳақиқати принсипи таносуби зерсохту (базис) болосохт таҳти шубҳа қарор дода шуд. Муносибатҳои меҳнатӣ натавонанд дар доираи қараёни меҳнат, раванди истехсолот, балки берун аз қорҷӯбаи онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтанд, то ки омилҳои ба онҳо таъсиррасон ҳаматарафа бо тадқиқот фаро гирифта шаванд. Ҳамин тавр, дар доираҳои илмии Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистони шӯравӣ хислати байнифаннӣ доштани проблемаҳои вобаста ба муносибатҳои меҳнатӣ эътироф гардид. Воқеан, мушкилоти меҳнатӣ дар пайвасти илмҳои ҷомеашиносӣ, аз қабилҳои иқтисодиёт, ҳуқуқ, сотсиологияи меҳнат, психологияи меҳнат, этика ва амсоли он омӯхта мешаванд.

Инкишофи минбаъдаи афкори илмӣ дар солҳои 80-ум ба пайдоиши категорияи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ оварда расонид, ки бори нахуст аз ҷониби Г.Я. Ракитская пешниҳод ва асоснок карда шуда буд. Мувофиқи таърифи умумӣ, таҳти мафҳуми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ натавонанд муносибатҳои иқтисодӣ баррасӣ мешуданд (ҷуноне ки қаблан сурат мегирифт), балки қулҳои муносибатҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ дар соҳаи фаъолияти меҳнатӣ, ё вобаста ба он тадқиқ карда мешуданд [11].

Дар илми иқтисод бо мақсади тозагии таҳлилҳо бисёр вақт таъсири омилҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ сарфи назар карда мешавад

ва ин боис гардидааст, ки баъзе олимон ин паҳлуи заифи иқтисодиёти меҳнатро танқид намоянд [9, с. 51].

Ба назар мерасад, ки истифодаи методологияи даҳсолаҳо ташаккулёфта, маҳдудиятҳо дар тадқиқи модели “инсонии иқтисодӣ”, афзору василаҳои кухна имкон намедиханд, ки иқтисодиёти муносири меҳнат ба марҳилаи нави рушд гузарад ва мушкилоти мубрами сиёсиро дар сатҳи баландтари назариявӣ ва амалӣ ҳаллу фасл намояд. Аз ин рӯ, ба сифати таҳкурсии методологияи тадқиқоти диссертатсионӣ ғояро қабул мекунем, ки инсон бо тамоми пуррагии шахсияти худ ҳамчун субъекти муносибатҳои дар ҷараёни меҳнат бавучудоянда баромад мекунад. Ҳамин тамомияти шахсияти фард истифодабарии равиши кулӣ-ҷамъиятшиносиро ба сифати методи илмии тадқиқ дар шароити муосир таъйид намуда, риоя кардани мазмуни ин усул зимни омӯзиши муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ мавзӯи тадқиқоти моро илман асоснок мекунад.

Ба ақидаи мутахассисон, маҳз ҳамгироии иртиботи мутақобила дар инкишофи сифати ҳаёти меҳнатӣ метавонад, ки ҳамчун зинаи марказии ҳамоҳангсозии талаботҳо ва манфиатҳои баъзан бо ҳам зиддиятдоштаи субъектҳои муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ баромад кунад. Дигарон низ ба сифати ҳаёти меҳнатӣ аҳамияти калон дода, қайд кардаанд, ки танзими сифати ҳаёти меҳнатӣ, ин ҳамон ҳадафе мебошад, ки барои дастрасӣ ба он ҳамкориҳои мутақобилаи субъектҳо дар ҷараёни меҳнат, яъне муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ ба он равона гардидааст [10].

Аммо на ҳамаи мутахассисон ба маҳдудкунии муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ бо чорҷӯбаи ҷараёни меҳнат розиянд, ки ин омил боиси бавучудоии майдони мубоҳисоти тӯлонӣ сари ин мавзӯ гардидааст. Ақидаҳои илмиро дар ин самт вобаста ба он, ки муаллиф чӣ гуна таносуби муносибатҳои меҳнатӣ ва иҷтимоию меҳнатиро тавзеҳ додааст: яксон медонад, ё як мафҳумро баргирифта, аз мафҳуми дигар медонад, ё қатъан ҷудо карда, ҳамчун ду навъи муносибатҳо дар фазои иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мекунанд, метавон шартан ба гурӯҳҳо ҷудо намуд.

Як гурӯҳи олимон бар ин ақидаанд, ки муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ нишондихандаи иқтисодии интегралӣ мебошанд, ки дар доираи он мафҳуми муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бо ҳам муттаҳид карда шуда, аввалӣ ҷузъи таркибии охири маҳсуб меёбад. Масалан, Е.Г. Мамитов бар ин назар аст, ки муносибатҳои иҷтимоию меҳнатӣ натавонанд дар ҷараёни меҳнат, балки ҳанӯз то саршавии он ба вучуд омада, баъди ба поён расидани ин ҷараён низ ба мавҷудияти худ идома медиҳанд, аз ин рӯ, онҳоро дар доираи ҷараёни меҳнат дар ташкилот маҳдуд кардан дуруст нест [6].

Баръакси ин назар, дигарон иддао доранд, ки мафҳуми муносибатҳои меҳнатӣ нисбат ба муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ хеле васеътар буда, он илова ба муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ боз муносибатҳои ташкилию меҳнатӣ, техникаӣ-меҳнатӣ, равоншиносӣ-меҳнатӣ ва амсоли онро дар бар мегирад.

Зимни таҳлили назариёти олимони муосир ба хулосае омадан мумкин аст, ки ба соҳаҳо тақсим кардани муносибатҳои меҳнатӣ (иҷтимоӣ, техникӣ, ташкилӣ, равонӣ ва ғ.) манзараи пурраи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатиро тасвир карда наметавонад. Яъне, дар ин маврид объекти тадқиқот, ки фаъолияти меҳнатист, ба таври сунъӣ ба ҷузъҳо тақсим карда мешавад. Ҳол он ки инсон дар чараёни фаъолияти меҳнатӣ ҳамеша дар доираи муносибатҳои ченаки иҷтимоидошта баромад карда, дорои хусусиятҳои субъективӣ, арзишҳо, талабот, интизорӣҳои мебошад, ки тавассути онҳо шароити объективӣ баркашида мешаванд, ки ин дар ниҳояти қор ба табиати муносибатҳо нисбати меҳнат, техникаи иҷроиши он, ташкили он, ё баландбардории самаранокии он таъсир мерасонад.

Ба ақидаи мутахассисони соҳа, муносибатҳои ташкилию меҳнатӣ, ё техникаию меҳнатӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои иҷтимоӣ мебошанд [3]. Дар зер субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, сатҳ ва мавзӯи онҳоро дар шакли аёнӣ чунин тавсир мекунем (расми 1).

Расми 1. Низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар муҳити фаъолияти меҳнатӣ ба вучуд меоянд ва мушкилоте, ки ба қавли мутахассисони соҳа ба бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон хос мебошанд, аз ҷумла мушкилоти кадрӣ, норасоии қувваи кори соҳибтаҳассус ва амсоли он [8], ба

андешаи мо, ба тамоми минтақаҳои он, аз ҷумла ба вилояти Хатлон низ тааллуқ доранд.

Меҳнат, ин фаъолияти муфиди ҷамъиятии одамон мебошад, ки дар ҷараёни он одамон ба ашёҳои табиӣ бо ёрии воситаҳои истехсолот таъсир расонида, арзишҳои истеъмоли - воситаҳои ҳаётии барои қонсгардонии талаботи ҷамъият заруриро ба вуҷуд меоранд. Танҳо мавҷудияти ҳамаи ин сифатҳои фаъолият дар як вақт онро ҳамчун фаъолияти меҳнатӣ тавсиф мекунад.

Ҳамин тавр, меҳнат, ин фаъолияти бошуурона, ҳадафмандона, барои ҷамъият муфид ва қонунии инсон барои истехсоли неъматҳои моддӣ ё маънавӣ мебошад, ки метавонанд ниёзҳои муайяни одамонро қонс гардонанд. Аз ин рӯ, меҳнат дар ягонагии тамоми унсурҳои таркибии ҷараёни он: предмети меҳнат, воситаи меҳнат ва қувваи қорӣ омӯхта мешавад.

Дар маҷмӯъ, вазифаҳои меҳнатиро, ки инсон дар истехсолоти муосир иҷро мекунад, чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: мантқиқӣ (муайян кардани ҳадаф ва тайёр кардани раванди меҳнат), иҷроия (ба қор андохтани воситаҳои меҳнат ва мустақиман таъсир расонидан ба предмети меҳнат), назорату танзим (назорат аз болои рафти иҷрои барномаи истехсолӣ, тасҳеҳу дақиқтар кардани он) ва идорӣ (муттаҳидсозӣ ва ҳамоҳангсозии кӯшишҳои меҳнатии як дастаи томи иҷроҷиён).

Дар натиҷаи тадқиқи асосҳои институтсионалии ташаккулёбии бозори меҳнати ватанӣ ва рушди он Г. Саломова қайд кардааст, ки дар танзими ин бозор, дар баробари ниҳодҳои бозорӣ нақши калидири ташкилоту ниҳодҳои давлатӣ мебозанд, чунки давлат қоидаҳои фаъолияти бозори меҳнатро муқаррар менамояд [13, с. 17].

Ба назари мо, меҳнат ҳамчун ягонагии ҳислату муҳтаво баромад мекунад. Муҳтавои он паҳлуҳои техникӣ ва технологияи меҳнат, таркиби қори иҷрошавандаро инъикос қарда, иртиботи мутақобилаи одам ва олоти меҳнатро дар раванди қор муайян қарда, мансубияти қасбии меҳнатро инъикос намуда, дарбаргирандаи таркиботи вазифаҳои меҳнат, мураккабии онҳо, пайдарҳамии иҷроиш, таносуб ва иртиботи байниҳамдигарии онҳо маҳсуб меёбад. Мундариҷаи меҳнат сатҳи рушди қувваҳои истехсолқунанда, тарзҳои техникӣ муттаҳидсозии унсурҳои шаҳсӣ ва ашёии истехсолотро нишон медиҳад ва аз ин рӯ, меҳнатро ҳамчун раванди иртиботи байниҳамдигарии инсон ва табиат, олот ва предмети меҳнат фаҳмидан мумкин аст. Муҳтавои меҳнатро тавассути тасвири хусусиятҳои фарққунандаи ҳар як намуди фаъолият муайян қардан мешавад. Мундариҷаи он дар маълумотномаҳои тарофавию таснифотӣ, дар муқаррарот оид ба дастураламалҳои вазифавӣ дарҷ мегардад.

Ҷараёни меҳнатро ҳамчун зухуроте ифода қардан мумкин аст, ки шаклҳои зерини зоҳиршавӣ дорад: сарфаи неруи инсонӣ (тарафи қисмонӣю равонии меҳнат), иртиботи мутақобилаи қорманд бо воситаҳои истехсолот (тарафи ташкилию технологияи меҳнат), иртиботи байниҳамдигарии истехсолии қормандон ба яқдигар (тарафи ташкилию

иҷтимоии меҳнат). Ҳар кадоме аз шаклҳои номбаршудаи зоҳиршавӣ ҷанбаи иқтисодӣ дорад, аз ин рӯ, иқтисодиёти меҳнат ҳамаи шаклҳои зоҳиршавии онро дар ягонагӣ ва инчунин, натиҷаҳои иқтисодии меҳнатро меомӯзад.

Муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ дар ана ҳамин гуна муҳити тавсифгардида ба вуҷуд омада, ташаккул меёбанд. Барои пурра дарк намудани муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар хоҷагии қишлоқи минтақаи алоҳида, мо бояд ташкили меҳнат ва шаклҳои он, сатҳ, самтҳо ва унсурҳои алоҳида, захираҳои меҳнатӣ, ташаккулёбии онҳо, тақсимот ва истифодабарии захираҳо, иқтидори корӣ ва такрористехсоли он, бозори меҳнат, таркибу сохтори он, намудҳои бозори меҳнат, тақозо ва арзаҳои қувваи корӣ, шугли аҳоли, сатҳи бекорӣ, маҳсулнокии меҳнат, усулҳои ченкунии онҳо, омилҳои рушди инкишофи он, музди меҳнат, принципҳо ва унсурҳои ташкили он, танзими музди меҳнат дар иқтисодиёти бозорӣ, нишондиҳандаҳои меҳнатӣ, фонди музди меҳнат, сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, самтҳои баландбардории он дар шароити ҳозира ва дигар нишондиҳандаҳои заруриро тадқиқ намоем.

Хоҷагии қишлоқ дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ он нақши басо муҳимро мебозад. Дар ин бахш зиёда аз нисфи аҳолии машғули кишвар бо кор таъмин шуда, тақрибан чоряки маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷумҳурӣ ба бахши аграрӣ рост меояд. Воридот аз истехсолоти кишоварзӣ барои хонаводаҳои камбизоат сарчашмаи муҳимми даромад маҳсуб меёбад. Зиёда аз 40 дарсади ширкатҳои расмӣ бахши хусусӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ кор мекунанд. Бинобар ин, рушди минбаъдаи хоҷагии қишлоқ ба бунёди ҷойҳои корӣ ва суботи авзои иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таъсири мустақим ва беандоза амиқ мерасонад [12, с. 53].

Таҳлили назарӣ илмӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бо истифода аз усули кулӣ-ҷамъиятшиносӣ маълум кард, ки дар адабиёти иқтисодии муосир расман аз тарафи аксарият эътироф гардидааст, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ натавонанд ҷанбаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии иртиботи мутақобилаи байни афрод ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, яъне байни субъектҳои ин муносибатҳоро дар раванди меҳнат, инчунин, ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва равандишиносиро низ дарҷ мекунанд [1].

Дигаргуншавии муносибатҳои моликиятдорӣ ва ислоҳоти сохтории комплекси агросаноатии Тоҷикистон шаклҳои нави хоҷагидориро ба вуҷуд оварданд. Дар КАС ҷумҳурӣ сохтори нави муносибатҳо ташаккул ёфта, нархгузори бозорӣ ба роҳ монда шуда, хоҷагиҳои деҳқонӣ созмон ёфта, интиҳоби озодонаи шарикон таъмин гардида, роҳҳои мухталифи ба фурӯш баровардани маҳсулоти истехсолгардида пайдо шуданд [2, с. 3].

Дар тадқиқоти мутахассисони соҳа ягонагии ҷудонопазири равандҳои меҳнатӣ ва иҷтимоӣ таъкид карда шудааст, ки зимни он бевосита муносибатҳои меҳнатӣ, ки ҳамчун муносибат дар байни меҳнат (коргари кироя) ва сармоя (корфармо) фаҳмида мешавад, дар асл бидуни ҷанбаи иҷтимоӣ вуҷуд дошта наметавонанд. Муносибатҳои иҷтимоӣ дар

ташкилот бошанд, дар навбати худ, тахти таъсири зиддиятҳо ва ихтилофи ҳамроҳ дар доираи ҷараёнҳои меҳнатӣ ба вучуд меоянд.

Аз ин лиҳоз, муносибатҳои иҷтимоӣ муносибатҳои вобаста ба субъектҳо мебошанд, чунки онҳо нияту тасмимҳои субъективӣ, талабот, манфиатҳо, рафтор, кирдори иштирокчиёни ин муносибатҳоро инъикос менамоянд, ки бо вобастагии аз тарафи онҳо даркшудаи байниҳамдигарӣ муайян карда мешаванд [4, с. 631]. Ҳамин тавр, ду ҷанбаи асосии аз ҳамдигар вобастабудаи ҳамин намуди муносибатҳои ҷамъиятиро аз ҳам фарқ мекунад: а) ҷанбаи меҳнатӣ, яъне бо меҳнат алоқамандбуда – фаъолияти мақсадноки одамон ҷиҳати сохтани неъматҳои моддӣ ё маънавӣ, ки барои қонеъгардонии талаботи одамон, ташкилот, ҷомеа тақозо карда мешаванд; б) ҷанбаи иҷтимоӣ, ки соҳаи байниинсонӣ, байнишахсӣ, яъне бо шаклҳои мухталифи муошират ва ҳамкориҳо алоқамандбударо инъикос мекунад.

Азбаски намуд ва табиати муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бештар вақт аз хусусиятҳои субъективии иштирокчиёни ин муносибатҳо ва тарзи дарки ҳолатҳои объективӣ аз ҷониби онҳо вобаста мебошанд, пас дар фаъолияти инсон ҷанбаи объективӣ ва субъективӣ низоми ягонаеро ташкил медиҳанд, ки дар ин сурат таҳлили сунъии расмӣ манфиқ зарурат надорад.

Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бо муносибатҳои дар ҷараёни меҳнат бавучудоянда пурра ҳамсон нестанд. Чунки субъекти муносибатҳои меҳнатӣ кормандон, гурӯҳҳои иҷтимоӣ касбии кормандон, менечерҳо, маъмурият маҳсуб меёбанд, субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бошанд, корфармоён, иттифокҳои касаба, мақомоти давлатию маҳаллии ҳокимият, иттиҳодияҳо баромад мекунад. Мавзӯи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ чунин самтҳоеро ба мисли такмили ихтисос, интиҳоби ҳайати кормандон, шароити меҳнат, ташкили меҳнат ва фароғат, ҳифзи иҷтимоӣ дар бар мегирад [5, с. 19-25].

Ба назар чунин мерасад, ки мафҳумҳои муносибатҳои меҳнатӣ ва иҷтимоӣ муҳнатиро натавонанд аз ҳам ҷудо кардан даркор аст, балки марзҳои фазои иқтисодӣ мушаххас намудан лозим меояд, ки дар доираи он субъектҳои мухталифи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бо ҳамдигар иртиботи мутақобила доранд. Дар айни ҳол, мувофиқи маълумоти адабиёти илмӣ мавҷуда, мавзӯи муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатиро дар шакли се даста, вобаста ба шуғл, ташкили меҳнат ва маҳсулнокии он, подоши меҳнат, гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст, ки дар ин ё он шакл дар тамоми сатҳҳои муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ зохир мегарданд.

Адабиёт:

1. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учеб. для вузов. 7-е изд. доп. / Б.М. Генкин. - М.: Норма, 2007. - 448 с.
2. Давлатов К.К. Кооперация и интеграция в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: теория, методология, практика: дисс. д.э.н. / К.К. Давлатов — Воронеж, 2008. — 351с.
3. Землянухина С.Г. Система и структура трудовых отношений: методологические аспекты / С.Г. Землянухина // Система трудовых отношений: итоги реформирования

- и перспективы развития: матер. Междунар. науч.- практ. конф. — Саратов: СГТУ, 2002.- С. 67-71.
4. Кокин Ю.П. Экономика труда / Ю.П. Кокин, П.Э.Шлендер - М.: Магистр, 2010. - 686 с. – С. 631.
5. Колмакова И.Д. Регулирование социально-трудовых отношений в экономике России / И.Д. Колмакова // Российское предпринимательство. - 2006. -№1 (73). - С. 19-25.
6. Мамытов Е.Г. Социально-трудовые отношения в современной России: тенденции развития / Е.Г. Мамытов. - М.: МАКС Пресс, 2008.- 234с.
7. Мраморнова О.В. Содержание категории «социально-трудовые отношения» / О.В. Мраморнова // Вестник СГТУ. - 2011. - №4 (60).- Вып. 2. - С.358.
8. Набиева Л.М. Основные направления государственного регулирования рынка труда): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01/ Л. М.Набиева.- М., 2010. - 31с.
9. Нехода Е.В. Будущее социологии и экономики труда и направления междисциплинарных исследований / Е.В. Нехода. ред. кол. Р.В.Карапетыян (отв.ред.). // Современное общество и труд: сборник научных статей - СПб.: Издат. центр экономич. ф-та СПбГУ, 2014.- С. 51-59.
10. Остапенко Ю.М. Экономика труда. - 2-е изд. - М.: ИНФРА-М, 2007. - 272 с.; Занятость, рынок труда и социально-трудовые отношения / Ю.М. Остапенко. Под ред. Р.П. Колосовой, Г.Г. Меликьяна. - М.: Экон. фак. МГУ, ТЕИС, 2008. - 458 с.
11. Ракитская Г.Я. Социально-трудовые отношения (Общая теория и проблемы становления их демократического регулирования в современной России). / Г.Я. Ракитская. - М.: Ин-т перспектив и проблем страны, 2003. - 480 с.
12. Республика Таджикистан: Комплексное диагностическое исследование страны / Обеспечение успешной реализации Национальной стратегии развития до 2030 года: Создание основы для всеобщего процветания / Группа Всемирного банка, май 2018 г. –120 с.
13. Саломова Г.Г. Институциональные основы формирования и развития рынка труда в Республике Таджикистан.): автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01/ Саломова Г. Г.- Душанбе, 2006. – 17с.

УДК: 336.143.3

ТАНЗИМИ БАЙНИБУЧЕТӢ: МОҲИЯТ, МАҚСАД ВА УСУЛҲОИ АМАЛИГАРДОНИИ ОН

Сафаров Низом Исмаилович - унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 906331078 E-mail.: i.nizom@mail.ru

Дар мақолаи мазкур сухан оид ба пайдоиши ва руиши минбаъдаи танзимнамоии муносибатҳои байнибучетӣ меравад. Муносибатҳои байнибучетӣ дар замони муосир яке аз муаммоҳои ба ҳисоб меравад, ки ҳалли худро талаб мекунад.

Нақши муҳимро дар ҳаёти молияи давлатӣ, муносибатҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, ки бо бучет алоқаманд аст, мебошад. Бо истифода аз муносибатҳои бучетӣ дар ихтиёри сохторҳои давлатӣ қисми зиёди даромади миллӣ ҳам мегардад, ки сипас байни бучетҳои зинаҳои гуногун аз нав тақсим гардида, заминаи молиявии фаъолият барои мақомотҳои идоракунии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мегардад. Яке аз ҷузъҳои муҳимтарин ва асосии қисми марказии низоми молиявии давлат, молияи минтақавӣ мебошад, ки худ бучетҳои минтақавӣ, ҷамоатҳо, бучетҳои воҳидҳои марзӣ маъмурӣ ва молияи субъектҳои хоҷагидориро дар бар мегирад. Молияи минтақавӣ таъмин намудани маблағгузориҳои доираи васеи ҷораниҳои марбут ба вазъи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ, хизматрасонӣ ва кумаки суроғавиро ба камбизоатон таъмин менамояд.

Вазифаи асосии молияи минтақавӣ мусоидат намудан ба амалишавии афзалиятҳои инкишоф ва таъминоти комплексии руиши иқтисодӣ-иҷтимоӣ минтақа, маблағгузориҳои соҳаҳои гайристеҳсолӣ ва дастгирии соҳибқориҳо мебошад.

Калидвожаҳо: буча, муносибатҳои байнибучавӣ, молияи давлатӣ, даромади миллӣ, дастгирӣ, ҳукумати маҳаллӣ, системаи молиявӣ, ҷома, молияи минтақавӣ, хидмати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ.

МЕЖБЮДЖЕТНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ: СУЩНОСТЬ, ЦЕЛЬ И МЕТОДЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ

Сафаров Низом Исматуллоевич - аспирант кафедры финансов, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел.: 906331078. E-mail: i.nizom@mail.ru

В статье рассматривается возникновение и дальнейшее развитие регулирования межбюджетных отношений. Межбюджетные отношения в современном мире являются одним из самых актуальных проблем, требующих решения.

Они играют важную роль в структуре государственных финансов, отношениях на национальном и местном уровнях, которые связаны с бюджетом. С помощью бюджетных отношений большая часть национального дохода накапливается в распоряжении государственных органов, которая затем перераспределяется между бюджетами разных уровней и становится финансовой основой деятельности национальных и местных органов власти. Одним из важнейших и ключевых компонентов центральной части государственной финансовой системы являются региональные финансы, которые включают в себя региональные бюджеты, общины, бюджеты территориальных и административных единиц и финансы хозяйствующих субъектов. Региональные финансы обеспечивают финансирование широкого спектра мероприятий, связанных с социально-экономической, культурной, сервисной и адресной помощью бедным.

Основная задача региональных финансов - содействие реализации приоритетов развития и комплексное обеспечение экономического развития региона, финансирование непромышленных секторов и поддержка предпринимательства.

Ключевые слова: бюджет, межбюджетные отношения, государственные финансы, национальный доход, поддержка, местный орган власти, финансовая система, община, региональные финансы, социально-экономическая и культурная услуги.

INTER-BUDGETARY REGULATION: NATURE, PURPOSE AND METHODS OF ITS IMPLEMENTATION

Safarov Nizom Ismatulloevich - Tajik State University of Finance and Economics, postgraduate student of the Department of Finance. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14, Tel.: (+992) 906331078 e-mail: i.nizom@mail.ru

In the article it has discussed the origin and further development of regulation of interbudgetary relations. Interbudgetary relations in the modern world is one of the most actual problems to be solved.

It plays an important role in the structure of public finance, relations at the national and local levels, which are related to the budget. With the help of budgetary relations, most of the national income is accumulated at the disposal of state bodies, which is then redistributed between the budgets of different levels and becomes the financial basis for the activities of national and local authorities. One of the most important and key components of the central part of the state financial system is regional finance, which includes regional budgets, communities, budgets of territorial and administrative units, and finance of economic entities. Regional finance provides funding for a wide range of activities related to socio-economic, cultural, service and targeted assistance to poor people.

The main task of regional finance is to facilitate the implementation of development priorities and provide comprehensive support for the economic development of the region, financing of non-production sectors and support of entrepreneurship.

Key words: budget, inter-budgetary relations, public finance, national income, support, local government, financial system, community, regional finance, socio-economic and cultural service.

Омӯзиши назариявии иқтисодиёти даври гузариш ва танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки сарчашмаҳои даҳолати давлатӣ ба идоракунии иқтисодиёт аз охири асри XVIII ва аввали асри XIX оғоз ёфта, то солҳои 20-ум ва 30-юми аср XX (А. Смит, Э. Хансен, Ч.М. Кейнс, Н. Хауз ва дигарон) идома ёфтааст. Зинаи навбатии рушд ва нақши давлат дар кори илмии А. Смит «Тадқиқот оид ба табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо» бо ақидаи «бозии озоди қувваҳои бозорӣ дастгоҳи мутаносибиро ба вучуд меорад» пешниҳод шудааст. Ч.М. Кейнс ва тарафдорони зиёди ӯ самти муайянеро бо эътирофи ақидаи ноустувории иқтисодиёти капиталистӣ ва зарурати танзими онро ташкил намуданд. Ч. Гэлбрейт назарияи бошууронаи танзими давлатии иқтисодиётро муаррифӣ менамуд.

Барои рушди муносибатҳои бозорӣ тағйир додани мазмун ва шакли иқтисодии муносибатҳои моликиятдорӣ зарур аст. Академик Л.И. Абалкин чунин ибраз медорад: «Иқтисоди бозории ба иҷтимоӣ нигаронидашуда дар асоси дастовардҳои муосири илмию техника ба роҳ монда шудааст, вале бе фаъолияти давлатӣ самаранок нест ва нахоҳад буд [6, с. 17].

Академик Т.Н. Назаров қайд мекунад, ки барои иқтисодиёти давраи гузариш истифода аз таҷрибаи гузашта бо назардошти воқеияти нав аҳамияти калон дорад, бахусус хангоми ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ таъмини дастрасии аҳоли ба асоси иҷтимоӣ, инчунин, истифодаи танзими давлатии иқтисодиёт дар чунин самтҳои афзалиятнокӣ, ба монанди энергетика, саноату алюминий ва ғайра. Ин маънои онро дорад, ки мо бояд на бар зарари рушди озодии он, балки барои баланд бардоштани нақши давлат дар идоракунии иқтисодиёт такя намоем. Бояд ба назар гирем, ки ҳама гуна вазифаҳои барзиёдии давлат дар шароити бозор метавонанд пеши роҳи тараққиёти иқтисодиётро гиранд ва аз ин рӯ, онҳо ҳамчун анахронизм қабул карда мешаванд [10, с. 14-16].

Иқтисоди бозоргонӣ дар шароити фаъолияти давлатдорӣ дар ду рӯча фаъолият менамояд:

➤ худтанзимкунӣ - ҳолатест, ки тамоми раванди ҷомеа мутобиқи қонунҳои бозорӣ амал менамояд;

➤ бо роҳи танзимкунии давлатӣ - вақте ки механизмҳои бозорӣ барҳам меҷӯранд ва дар иқтисодиёт нобаробариҳо ба вучуд меоянд.

Иқтисодиёти бозории муосир худ ифодагари иқтисодиёти омехтае мебошад, ки аз омехтаи ду қувва: худтанзимкунӣ, ки дар табиати ҳуди механизми бозорӣ ҷойгир аст ва бо танзимкунии давлатӣ асос ёфтааст.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ вариантҳо ҷо моделҳои гуногун вучуд доранд. Онҳо аз ҳамдигар бо вазни қиёсии баҳши давлатӣ, инчунин, бо шакли усули танзимкунӣ фарқ мекунанд. Сиёсати иқтисодии давлат звенои таркибӣ ва унсури зарурии низоми бозорӣ мегардад, ки дар он «дасти ноаён» аст ва ҳукумат бояд ин «дасти ноаён»-ро танзим намояд. Дар давлат боз муаммои дигар ба монанди бекорӣ пеш меояд ва дар робита бо ин зарур аст, ки бо роҳи кам ё нарм намудани оқибатҳои он, ин масъаларо ҳал намуд. Давлат масъулиятро оид ба ташкили шароити баробар барои соҳибкорон, рақобатпазирии пурсамар, маҳдуд намудани якҷаҳукмронӣ, инчунин, ғамхориро оид ба истехсоли миқдори кофии мол ва хизматрасонии ҷамъиятӣ, ки эҳтиёҷоти мардумро қонеъ мегардонанд, ба

зимма гирад. Давлат бояд тақсими одилонаи даромадҳои иҷтимоиро таъмин намуда, дар бораи қисми осебпазири аҳоли ғамхорӣ зоҳир намояд. Ба давлат, инчунин соҳаи бунёди тадқиқоти илмӣ тааллуқ дорад, зеро барои соҳибкорон ин хеле хатарнок ва гарон буда, маъмулан зуд даромад намеорад. Давлат натавонад бозори меҳнатро бо мақсади кам кардани бекорӣ дар ҷомеа танзим менамояд, балки ба амалӣ намудани барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ оид ба беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд.

Дар Паёми навбатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ чунин иброз доштанд: «Дар буҷети давлатӣ вазифаҳои иҷтимоии он ба инобат гирифта шуда, Ҳукумати кишвар барои баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум пайваستا ҷорачӯӣ менамояд.

Дар панҷ соли охир маблағгузорию соҳаҳои маориф аз буҷети давлатӣ 2,3 баробар ва тандурустӣ 2,1 баробар зиёд шуда, соли 2017 нисбат ба соли 2016 мутаносибан 16 фоиз ва 25 фоиз афзоиш ёфтааст.

Бо назардошти рушди иқтисодии мамлакат ва имкониятҳои имрӯзаи молиявӣ аз 1 сентябри соли 2018 музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ зиёд карда мешавад. Аз ҷумла, музди меҳнати кормандони мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, муассисаҳои маориф, илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ 15 фоиз, инчунин, музди меҳнати кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматчиёни ҳарбӣ 10 фоиз зиёд карда мешавад. Ҳадди ақал ва ҳадди ниҳоми нафақа аз рӯи синну сол ва нафақаи заминавӣ, инчунин нафақаҳои меҳнатии шахрвандон ба ҳисоби миёна то 15 фоиз, стипендияи донишҷӯён ва дигар намудҳои стипендия 15 фоиз зиёд карда мешавад.

Амалӣ намудани ҷорабиниҳо вобаста ба танзими тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ беҳтар гардида, назорати истифодаи шаффофи молияи давлатӣ ва татбиқи барномаҳои соҳавӣ таъмин карда шавад. Чунин тадбирҳо ба тақмили раванди маблағгузорӣ дар маҳал низ мусоидат менамоянд.

Бояд тазаққур дод, ки ҳаҷми буҷетҳои маҳаллӣ дар соли 2017 ба 5,3 миллиард сомонӣ расида, дар он ҳиссаи дастгирӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ 16,7 фоизро ташкил намуд. Бо вучуди ин, таҳлили сифати иҷроии буҷет ва барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии шаҳру ноҳияҳо нишон медиҳад, ки имкониятҳои воқеии маҳалҳо ба назар гирифта намешаванд.

Аз ин лиҳоз, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо бояд ҷиҳати баланд бардоштани самаранокӣ ва таъмини шаффофияти истифодаи маблағҳои буҷетӣ, инчунин, ташаққули сарчашмаҳои иловагии буҷетҳои маҳаллӣ тадбирҳои мушаххас андешанд» [2, с. 6-7].

Механизми бозорӣ ҳамкорию талабот ва пешниҳод аст. Иштирокчиёни бевоситаи талабот ва пешниҳоди муносибатҳои бозорӣ баҳодихандаи сатҳи самаранокии механизми бозорӣ мебошанд. Аз ҷумла, ҳуди давлат ва сохторҳои он дар асоси муносибатҳои бозорӣ фаъолият менамоянд. Самаранокии танзимкунии давлатӣ бо мавҷудияти ҳокимияти

пурзӯри конунгузор, иҷроия ва судии давлатӣ муайян мегардад. Масъалаҳои муносибатҳои байнибюҷетӣ яке аз масъалаҳои асосие мебошад, ки дар раванди идоракунии давлатӣ ба вучуд меояд. Фаъолияти ягон давлат бе бюҷет вучуд дошта наметавонад, аз ин рӯ, вобаста ба чӣ гуна будани муносибати давлат байни бюҷетҳои сатҳи гуногун некуахлоқии тамоми кишвар муайян карда мешавад.

Масъалаи зарурати азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ байни минтақаҳо яке аз масъалаҳои муҳими танзими давлатӣ ба ҳисоб меравад. Пешрафт ё қафомонии ин ё он минтақа бевосита аз самаранокии муносибатҳои байнибюҷетӣ нисбат ба рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи минтақаҳо мебошад. Масалан, тақрибан 80% захираҳои молиявии кишвар дар шаҳри Душанбе ҷойгир аст, дар ҳоле, ки шумораи аҳолии Душанбе тақрибан 10% аз ҳамаи сокинони Тоҷикистон мебошад.

Табиист, ки шаҳри Душанбе имконияти бештари пардохти андоз ва дигар пардохтхоро ба бюҷет дорад.

Нақши муҳимро дар ҳаёти молияи давлатӣ муносибатҳои байнибюҷетӣ, ки дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ба вучуд меоянд, мебошад. Бо истифода аз муносибатҳои бюҷетӣ дар ихтиёри сохторҳои давлатӣ қисми зиёди даромади миллӣ ҷамъ мегардад, ки сипас байни бюҷетҳои зинаҳои гуногун аз нав тасим гардида, заминаи молиявии фаъолият барои мақомотҳои идоракунии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мегардад.

Вазифаи асосии молияи мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таъминоти комплексии рушди иқтисодии минтақа, маблағгузори соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ ва нигоҳ доштани сармоягузори дар соҳаи истеҳсолии минтақа мебошад. Муносибатҳои байни мақомоти ҳокимият ва идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва мақомоти идораи фондҳои мақсадноки давлатӣ, муносибатҳои байнибюҷетӣ мебошанд, ки ба ҳалли масъалаҳои дар боло овардашуда мусоидат менамоянд.

Аз нуқтаи назари мо, тақмили механизми муносибатҳои байнибюҷетии марказ бо минтақаҳои ҷумҳурӣ заминаи васеъ барои тақмили батанзимдарории давлатӣ ҳамчун шакли асосии идоракунии иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ аст.

Бюҷетҳои маҳаллӣ қисми таркибии молияи мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Мақомотҳои минтақавии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки таъмини ҳамаҷониба ва баробари соҳаҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолии ҳудудҳои зертобеъро ба ҷо оранд ва маҳз бюҷетҳои маҳаллӣ расман воситаҳои пулиро дар худ ҷамъ намуда, ҳамзамон, чорахоро оид ба ноил гаштан ба ин мақсад низ мебинанд [10, с. 133].

Яке аз шаклҳои амалии баамалбарории муносибатҳои байнибюҷетӣ, ки дар иқтисодиёт васеъ истифода мебаранд ин дотатсия, субвенсия, даромадҳои иловагии озоди дар аввали сол бавучудода ва қарзи бюҷетӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки аз ҳама муносибатҳои муҳими байнибюҷетӣ, ин субвенсия мебошад, ки таҳлили дастгирии молиявӣ (субвенсия) аз бюҷети ҷумҳуриявӣ ба бюҷетҳои маҳаллӣ (дар ҷадвали 1. пешниҳод шудааст), мебошад.

**Ҷадвали 1. - Ҳаҷми умумии субвенсия аз буҷети ҷумҳуриявӣ ба
буҷетҳои маҳаллӣ барои солҳои 2018-2019**

(ҳаз.сомонӣ)

Номгӯи вилоят, шаҳр ва ноҳияҳо	солҳо			
	2018		2019	
	нишондод.	вазни қиёсӣ	нишондод.	вазни қиёсӣ
<i>ВМКБ</i>	174057	21,2	191352	20,2
<i>Вилояти Хатлон</i>	461007	56,1	540337	57
<i>ноҳияи Варзоб</i>	12307	1,4	13526	1,4
<i>ноҳияи Раиш</i>	41498	5	45836	4,8
<i>ноҳияи Лаҳш</i>	28886	3,5	32504	3,4
<i>ноҳияи Нуробод</i>	26983	3,2	32655	3,4
<i>ноҳияи Сангвор</i>	14185	1,7	16694	1,7
<i>ноҳияи Тоҷикобод</i>	18559	2,2	21013	2,2
<i>ноҳияи Файзобод</i>	26296	3,2	32789	3,4
<i>ноҳияи Шаҳринав</i>	17019	2	20509	2,1
<i>Ҳамагӣ:</i>	820797	100	947215	100

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2018-2019 таҳия гардидааст.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. чунин бармеояд, ки дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми маблағи ҷудошудаи субвенсия барои буҷетҳои маҳаллӣ нисбатан зиёд аст. Маблағи ҷудошудаи субвенсия барои ВМКБ дар соли 2019 - 191352 ҳаз. сомони ро ташкил медиҳад, вале вазни қиёсии он дар суммаи умумӣ - 20,2% нисбат ба соли 2018 кам аст, барои вилояти Хатлон дар соли 2019 - 540337 ҳаз. сомонӣ ҷудо шудааст, ки дар суммаи умумӣ 57 фоизро ташкил медиҳад. Барои ноҳияҳои Лаҳш, Нуробод ва Файзобод маблағ дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 зиёд ҷудо шуда бошад ҳам, вазни қиёсии ин ноҳияҳо дар суммаи умумӣ 34%-ро ташкил медиҳад. Дар ноҳияҳои Варзоб, Сангвор, Тоҷикобод ва Шаҳринав гарчанде маблағи субвенсия барои соли 2019 зиёдтар ҷудо шудааст, вале вазни қиёсии он дар суммаи умумӣ дар соли 2018 ва 2019 як хел аст.

Қобили қайд аст, ки аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ се соли охир барои дастгирии буҷетҳои маҳаллӣ дотатсия ва қарзҳои буҷетӣ низ ҷудо мешаванд. Барои хароҷоти ҷорӣ ноҳияҳои Сангвор - 3678 ҳазор сомонӣ ва Тоҷикобод - 523 ҳазор сомонӣ дотатсия ҷудо шудааст.

Бо мақсади рушд ва беҳбудии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030-ро қабул намудааст, ки дар он самтҳои асосии фаъолият оид ба рушди минтақаҳо чунин мебошанд:

- таҳия намудани маҷмӯи стратегияи давлатии рушди минтақаҳои Тоҷикистон, дар асоси таҳлили иқтидор ва талаботи минтақаҳо вобаста ба имкониятҳои сармоягузори онҳо, инчунин, бартариятҳои қиёсии рақобатӣ;

- ҳамоҳангсозӣ ва синхронизатсияи барномаҳо, стратегияҳои рушди соҳавӣ ва минтақавӣ;

- баланд бардоштани самаранокии низоми таъмини сифати зиндагӣ ва солимгардонии аҳоли. Барои ин ҷиҳати баланд бардоштани дастрасӣ ва баробаркунии сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ аз рӯи ҳудудҳо шароит фароҳам оварда мешавад;

- мониторинги сифати сармоя [4, с. 38].

Бо назардошти гуфтаҳои боло ба чунин хулосае омадем, ки дар айни замон аксари давлатҳои ҷаҳон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки минтақаҳои кишварашон аз ҷиҳати молиявӣ мустақил бошанд ва барои ин мақсад, тамоми чораҳои заруриро меандешанд.

Бо раванди замони муосир ва талаботи иқтисодиёти бозорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назаррас ноил гардид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола барномаҳои давлатиро оид ба баланд бардоштани некуахлоқии аҳоли қабул ва амалӣ мегардонад. Барои мустақилияти минтақаҳо ва зиёдшавии даромади буҷетҳои маҳаллӣ, пеш аз ҳама, рушди соҳибкорӣ дар тамоми самтҳои иқтисодиёт ба роҳ монда шавад ва хусусан онро дар минтақаҳои дурдаст бояд афзалиятнок гардонд. Ба ғайр аз ин, дар минтақаҳо бояд мактабҳои махсус ташкил карда шаванд, ки дар онҳо раванди фаъолияти соҳибкорӣ, шартҳои гирифтани ва адои қарзҳои бонкиро омӯзанд. Соҳибкор бояд аз раванду навигариҳои иқтисодӣ доимо бохабар бошад, инчунин, мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бояд ҳамасола барномаҳо ва лоиҳаҳои нав оид ба рушди вазъи иҷтимоиву иқтисодии минтақа таҳия намоянд, ки ин боиси ҷалби сармоягузори хориҷӣ мегардад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2018-2019”.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2017, шаҳри Душанбе
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. – Душанбе, с. 2016.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, с. 2016.- 34с.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2018. - 468 с.
6. Абалкин Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики/ Л.И. Абалкин // Вопросы экономики, 1997. - №6. - С.17-23.
7. Бегматов А.А. Формирование и реализация региональной социально-экономической политики Республики Таджикистан: теория и практика: монография / А.А. Бегматов, Б.Дж. Джурахонзода. - Душанбе, 2018. - 158 с.
8. Бондаренко А.С. Межбюджетные отношения: сущность и принципы организации. Проблемы совершенствования межбюджетных отношений в РФ / А.С. Бондаренко // Финансы – 2014. - №2.- С.23-28.
9. Ковалёва А.К. Муниципальные финансы и проблемы их развития в современных условиях / А.К. Ковалёва. -М.: Финансы и статистика, 2005.- 374 с.
10. Назаров Т.Н. Некоторые проблемы развития рыночной экономики и повышение её эффективности / Т.Н. Назаров // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2006. - №2.- С.14-16.

УДК: 330.15

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РАШТСКОГО РЕГИОНА

Мухаббатова Наргис – аспирант кафедры экономической теории и мировой экономики Российско-Таджикского (славянского) университета. Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30. Тел.: 227-54-59.

Статья посвящена исследованию теоретическим и практическим аспектам оценки эффективности использования водно-энергетического потенциала Раитского региона Республики Таджикистан. В частности, подчёркивается, что развитие малой и крупной гидроэнергетики является основой для эффективного использования существующих потенциалов, так как развитие инфраструктуры в регионе позволяет повысить социально-экономическую отдачу от водно-энергетического потенциала. В статье на основе детального анализа водно-энергетического потенциала Раитского региона, в том числе потенциал реки Вахи и стокообразующих рек региона, показана эффективность строительства гидроэнергетических объектов.

По результатам исследования рекомендовано пересмотреть государственную политику в области повышения эффективности использования водно-энергетического потенциала на основе совершенствования структурной и инвестиционной политики, а также вопросов энергоэффективности. Наряду с этим, обоснована перспективность строительства малых гидроэлектростанций как важного направления повышения эффективности использования водно-энергетического потенциала Раитского региона Республики Таджикистан.

Ключевые слова: устойчивое развитие, водные ресурсы, энергетический потенциал, водно-энергетические ресурсы, комплексное использование, мощность, водохранилище, сооружение, гидроэнергетика.

АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ МИНТАҚАИ РАШТ

Мухаббатова Наргис – аспиранти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти ҷаҳони Дошиғоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Сурога: 734000, ш. Душанбе, кӯчаи М. Турсунзода 30. Тел.: 227-54-59

Мақола ба таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии баҳодихии самаранокии истифодабарии иқтидорҳои обию энергетикӣ минтақаи Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он таъкид мешавад, ки рушди гидроэнергетикаи хурду калон заминаи асосии истифодаи самаранокӣ иқтидорҳои мавҷуда мебошад, зеро рушди инфрасохтор дар минтақа имконият медиҳад, ки аз истифодаи иқтидорҳои обию энергетикӣ манфиатҳои бештари иҷтимоӣ ба даст оянд. Дар мақола, дар асоси таҳлили муфассали иқтидори обию энергетикӣ минтақаи Рашт, аз ҷумла иқтидори дарёи Вахи ва дарёҳои ташиаккулдиҳандаи маҷро самаранокӣ сохтмони ишиооти гидроэнергетикӣ нишон дода шудааст.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот тавсия дода шудааст, ки сиёсати давлатӣ дар соҳаи баланд бардоштани самаранокӣ истифодаи неруи обию энергетикӣ дар асоси такмил додани сиёсати сохторӣ ва сармоягузорӣ, инчунин, масъалаҳои сарфаи энергия баррасӣ карда шаванд. Дар баробари ин, дурнамои бунёди неругоҳҳои хурди барқии обӣ ҳамчун самти муҳим барои баланд бардоштани самаранокӣ истифодаи неруи обӣ ва энергетикӣ минтақаи Рашти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди устувор, захираҳои об, иқтидори энергетикӣ, захираҳои обию энергетикӣ, истифодаи маҷмӯӣ, иқтидор, обанбор, ишиоот, гидроэнергетика.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF WATER-ENERGY USE POTENTIAL OF THE RASHT REGION

Mukhabbatova Nargis - post-graduate student of the Department of Economic Theory and World Economy of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734000, Dushanbe, st. M. Tursun-zade, 30. Tel.: 227-54-59.

The article is devoted to the theoretical and practical aspects of assessing the efficiency of using the water and energy potential of the Rasht region of the Republic of Tajikistan. In particular, it is emphasized that the development of small and large hydropower is the basis for the effective use of existing potentials, since the development of infrastructure in the region makes it possible to increase the socio-economic benefits of the water and energy potential. Based on a detailed analysis of the water and energy potential of the Rasht region, including the potential of the Vakhsh river and the runoff-forming rivers of the region, the article shows the effectiveness of the construction of hydropower facilities.

According to the results of the study, it was recommended to revise the state policy in the field of increasing the efficiency of the use of water and energy potential on the basis of improving the structural and investment policy, as well as energy efficiency issues. Along with this, the prospects for the construction of small hydroelectric power plants as an important direction for increasing the efficiency of using the water and energy potential of the Rasht region of the Republic of Tajikistan have been substantiated.

Key words: *sustainable development, water resources, energy potential, water and energy resources, integrated use, capacity, reservoir, structure, hydropower.*

В современных условиях эффективность использования водно-энергетического потенциала отдельных регионов, в частности, Раштского региона, с экономической точки зрения, жизненно важно и своевременно. Общеизвестно, что потенциал водных ресурсов во всех регионах Таджикистана огромен и, с одной стороны, целесообразно оценить общий объем имеющихся водных ресурсов, с другой, провести оценку эффективности использования водных ресурсов.

Актуальность проблемы водных ресурсов во всем мире уже давно признана и активно исследуется, особенно в свете проблемы – глобальных климатических изменений [6, с. 4]. В условиях экономики Таджикистана, где сосредоточены основные запасы водных ресурсов Центрально-азиатского региона, изучением вопросов освоения и эффективного использования водных ресурсов отводится особое место. В Центральной Азии, где преобладает засушливый климат, эффективное управление водными ресурсами является одним из наиболее важных элементов обеспечения устойчивого развития и сокращения бедности. Наличие значительных водных ресурсов представляет собой одну из основных предпосылок успешного развития экономики того или иного региона. Горные регионы в достаточной степени обеспечены этой важнейшей составляющей природно-ресурсного потенциала. В воде нуждаются многие виды природопользования, и, прежде всего, гидроэнергетика и орошение. В целом, проблема водоснабжения возникает при любом освоении. Отдельные же производства требуют особенно много воды. Все это нельзя не учитывать при оценке ресурсных возможностей территории, планировать максимально комплексное использование водных ресурсов, учитывать интересы всех территориально и экологически взаимосвязанных отраслей [10, с.239].

Эффективность использования водных ресурсов в Таджикистане во многих случаях зависит от объектов инфраструктуры и общих ресурсов, которые могут быть использованы для развития экономики регионов [7, с.37].

Среди горных регионов Таджикистана, по запасам водных и энергетических ресурсов Раштский регион занимает особое место. Здесь находятся истоки одного из крупных и весьма важных рек Таджикистана – река Вахш. Она является правым притоком реки Амударьи. Более 80% горного стока реки Вахш формируется на территории Раштского региона. Основными притоками реки Вахш являются Сурхоб, Сорбог, Сангикар, Обихингоу, Муксу и т.д. По данным гидрогеологов, в среднем по водности гидрологический год региона располагает водными ресурсами в объеме 49,6 куб. км, в том числе речной сток – 19,5 куб. км (из них 11,38 млн. куб. м родниковый сток), 30 куб. км – воды ледников и 0,048 куб. км утвержденные эксплуатационные запасы подземных вод [9, с.84].

В горах прорезают узкие долины и для них характерно крутое падение русла, достигающее нескольких метров на километр, а в некоторых местах оно составляет десятки и даже сотни метров на километр. Поэтому горные реки отличаются бурным течением [11, с.32].

Раштский регион имеет большое стокообразующее значение. Густота речной сети почти тысяча метров долины водотоков на каждый квадратный километр площади и по всем удельным показателям водообеспеченности регион занимает первое место среди других регионов страны. По расчетам специалистов в регионе каждый гектар площади в течение года формирует в среднем 7,5 – 8,0 тыс. м³ воды.

На всей территории, отнесенной к бассейну реки Вахш, насчитывается 6276 рек, из них 6044 или 96% составляют самые маленькие реки, длиной 10 км, общая длина которых составляет 11,6 тыс. км.

До строительства Нурекского водохранилища минерализация вод реки Вахш, используемых на орошение, составляла 0,3–0,5 г/л. После строительства водохранилища в орошении и других отраслях используется зимний сток. Используемая ныне вода после Нурекского водохранилища имеет минерализацию 0,4–0,6 г/л. В связи с регулированием стока Нурекским водохранилищем и рядом других резервуаров, в гидрохимическом режиме реки практически изменений не наблюдается [8, с.33].

Согласно исследованиям, среднемноголетний располагаемый речной сток при выходе из территории Раштского региона составляет почти 20 км³, из них если почти 9-10% формируется на территории Кыргызстан и 7-8% на территории Памира, то более 80% формируется на территории Раштского региона. Таким образом, на территории Раштского региона формируется почти 34% среднемноголетнего стока республики.

Протяженность самой крупной реки Вахш в регионе составляет 521 км и расход воды в реке в течение года неравномерен. Однако, режим стока отличается постоянством с незначительным изменением горизонта. Согласно наблюдениям основной сток реки, т.е. более 65% приходит с мая по сентябрь. Максимум расхода отмечается в июле – августе, минимум – в феврале-марте. Здесь режим расхода воды реки Вахш почти полностью совпадает с нуждами ирригации.

Раштский регион имеет большие запасы гидроресурсов, что связано с высокой величиной водного стока. Большое внимание на энергетический потенциал региона было уделено еще в 20-е годы прошлого столетия участниками Таджикско-Памирской экспедиции. В докладе Н.А.Караулова

«Гидроэнергетические ресурсы Таджикской ССР» было отмечено, что «Реки, впадающие в р. Сурхоб с севера: Соор-бу, Карагуш-Хана, Оби-зинку протекают в кристаллических палеозойских породах, складывающихся правые склоны долины реки Вахш, они представляют большой интерес для энергетического использования. Каждая из этих рек может дать до 100000 кВт мощности» [5, с.159].

Как отмечалось выше, на бассейн горной реки Вахш приходится почти около 30% гидроресурсов республики. Общая водосборная площадь его бассейна составляет 39 тыс. км², а валовой сток реки – 20,1 м³. Средний многолетний расход реки равен 633 м³/с. По удельной русловой мощности эта река превосходит почти все реки стран СНГ. По данным А.Ф. Никитенко, на 1 километр длины русла Вахша приходится 14,5 тыс. кВт, в то время как на Енисее – 4,7, Ангаре – 5,3, Лена – 4,4 тыс. кВт [4, с.233].

В структуре общей величины гидроресурсов Таджикистана доля Вахшского бассейна рек самая высокая и составляет 43,5%. Ресурсы рек, длиной менее 10 км, и ресурсы склонового стока бассейна реки Вахш определялась в 2,61 млн. кВт, что говорит о весьма развитой сети находящейся в Раштском регионе бассейна реки Вахш, складывающейся из большого числа малых и средних рек.

По данным, приведенным в Атласе Таджикской ССР (1968) технические гидроресурсы бассейна реки Вахш определялись в 8,22 млн. кВт. ч по составляющем реки Вахш, из них где 6,6 млн. кВт падает на долю реки Сурхоб и 1,62 млн. кВт на долю реки Обихингоу.

Согласно проработкам Среднеазиатского отделения института «Гидропроект», выполненным в 1972 году, на реке Сурхоб предлагается сооружение четырех гидроэлектростанций с суммарной установленной мощностью 2,1 млн. кВт.

По тем же проработкам Саогидропроекта на реке Обихингоу предлагается создать пять ступеней, используя 1150 м падения реки. Среднемноголетний расход в створе верхней ступени 100 куб. м/сек. нижний – 200 куб. м/сек. Суммарная установленная мощность каскада ГЭС на реке Обихингоу составляет 3,7 млн. кВт среднемноголетняя выработка электроэнергии – 9,3 млрд. кВт/ч [9, с.104].

Суммарная мощность запроектированных каскадов ГЭС на реке Сурхоб и Обихингоу составляет 5,8 млн. кВт, а совместно с каскадом ГЭС на стволе реки Вахш – 14,51 млн. кВт, что значительно превышает технико-экономические возможности ресурсов бассейна реки Вахш. Однако, если исходить из необходимости работы всех ГЭС с гарантированной мощностью, с числом часов работы равной 8760, то тогда среднегодовая мощность ГЭС по водотоку по рекам Сурхоб и Обихингоу выразится в 1,9 млн. кВт, а с учетом каскада ГЭС на реке Вахш – 5,1 млн. кВт, что составит 75% от суммарных технически возможных ресурсов бассейна реки Вахш [3, с. 105]. Остальные 25% не подлежат крупному гидроэнергетическому освоению, следовательно, их можно отнести к ресурсам малых рек.

В общем, в Раштском регионе кроме сооружения Рогунской ГЭС 3,6 млн. кВт на реке Вахш, предлагается строительство четырех гидроэлектростанций суммарной установленной мощностью 2,1 млн. кВт на

реке Сурхоб и каскад ГЭС на реке Обихингоу с установленной мощностью 3,7 млн. кВт.

Среди всех гидроузлов на реке Вахш, особое значение имеет Рогунская ГЭС. В годы гражданской войны ее строительство было приостановлено. Однако, Правительством республики была проделана огромная работа по возобновлению строительства Рогунского гидроузла. Рогунская ГЭС на реке Вахш имеет комплексное энергоиригационное значение. Высота плотины определена в 335 м, проектная мощность - в 3,6 млн. кВт, а средняя многолетняя выработка электроэнергии - в 13 млрд. кВт/ч. При гидростанции намечается сооружение водохранилища полным объемом свыше 14 млрд. м³, и полезным 8,7 млрд. м³. Сооружения Рогунской ГЭС позволят ускоренным темпом развивать экономику республики. Огромное значение Рогунской ГЭС заключается не только в выработке ее электроэнергии, но также в том, что она является базовой станцией каскада и, благодаря регулирующей емкости водохранилища, позволяет каскаду работать в любом энергетическом режиме, вырабатывая не только летнюю, но и базисную энергию, не говоря уже о покрытии пиковых нагрузок. Рогунское водохранилище способствует улучшению общей ситуации в низовьях Амударьи.

Некоторые специалисты соседних государств считают Рогунское водохранилище угрозой не только развитию сельского хозяйства, но и экологической угрозой для всего Центрально-азиатского региона и Аральского моря, в частности. Однако, проведенные экспертами ООН исследования указывают, что, например, Узбекистан имеет 54 гидроузла с плотинами и водохранилищами, общий объем, которых равен 20,84 млрд. м³. Только на Арсанай – Айдаркульском разливе, аккумулировано свыше 30 млрд. м³. В Казахстане, на счету которого 12 больших плотин и водохранилищ, строится Коксарайское водохранилище объемом 3,0 км³. В Туркменистане действуют 22 плотины, и он приступил к строительству гигантского водохранилища – Золотое озеро, с объемом водохранилища в 120 км³ [2, с.35].

В Таджикистане, который обеспечивает более 55,4% стока бассейна Арала (больше всех государств Центральной Азии вместе взятых), всего 10 больших плотин, то есть меньше, чем в любом из государств Центральной Азии [1, с.61].

Согласно данным Министерства энергетики и промышленности до 1992 г. на строительство Рогунской ГЭС было потрачено 802 млн. долларов и выполнены строительные-монтажные работы на более 40% от общего объема строительства.

Таким образом, с полным вводом Рогунской ГЭС выработка достигнет 31-33 млрд. кВт. ч. При собственной потребности республики в 23-25 млрд. кВт. ч будет возможность часть избыток электроэнергии (примерно 8-10 млрд. кВт. ч в год) экспортировать в страны ближнего и дальнего зарубежья [4, с.239].

В перспективе кроме сооружения Рогунского гидроузла целесообразно в горных условиях Раштского региона развитие малой гидроэнергетики. Развитие малой гидроэнергетики может сыграть положительную роль в повышении надежности энергоснабжения каждого села горного региона, так как:

- во-первых, сооружение малых ГЭС не приводит к отягчающим нарушениям ландшафта и экологической среды, которые характерны для строительства мощных ГЭС.

- во-вторых, такие станции могли бы подключаться к существующим распределительным сетям, обеспечивая независимое электроснабжение потребителей в случае возникновения аварий на магистральных ЛЭП.

- в-третьих, строительство малых ГЭС возможно осуществлять за счет местных средств.

в-четвертых, эти станции могут сооружаться из местных строительных материалов с привлечением рабочей силы из числа жителей близлежащих населенных пунктов.

Необходимо отметить, что реализация мер по повышению эффективности использования гидроэнергетического потенциала связана с государственной политикой, где важное значение приобретают проблемы структурного, инвестиционного характера и вопросы энергоэффективности. В этой связи, необходимо пересмотреть инвестиционную политику государства в области строительства гидроэнергетических объектов, так как «существует необходимость в пересмотре государственной инвестиционной политики в части учета специфики и особенностей социально-экономического развития регионов страны» [3, с.55].

Наряду с большим социально-экономическим значением развитие малой гидроэнергетики будет активно способствовать повышению использования гидроэнергетического потенциала зоны.

Литература

1. Арифов Х.О. К вопросу о завершении строительства Рогунской ГЭС/ Х.О.Арифов, П.Х.Арифова //Таджикистан и современный мир. - 2010. -№1(24). - С. 61-69.

2. Безопасность плотин в Центральной Азии: создание потенциала и региональное сотрудничество. ЕЭК ООН. - Женева, 2007. - С. 35.

3. Кодиров Ф.А. Инвестиционная деятельность в региональном агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: некоторые проблемы и пути их решения/ Ф.А. Кодиров //Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). - 2016.- № 1-2 (30). - С. 54-59.

4. Проблемы природопользования в горных регионах. - Душанбе, 2015. -С. 233-239.

5. Проблемы Таджикистана//Труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. Том 1, изд. АН СССР, Ленинград, 1933. - С. 159-164..

6. Садриддинов М. И. Оценка значимости водных ресурсов Республики Таджикистан / М. И.Садриддинов, Ю. С.Ершов, В. Ю.Малов. - Институт экономики и организации промышленного производства Сибирского отделения Российской академии наук, 2017. -140 с.

7. Садриддинов М. И. Проблемы использования общих ресурсов и объектов инфраструктуры в экономике стран Центральной Азии / М. И.Садриддинов, П. Д.Орзуев //Финансово-экономический вестник. – 2018. – №. 3. – С. 35-40.

8. Салимов Т.О. Таджикистан – страна истоков вод/ Т.О. Салимов. - Душанбе, 2013. - 33с.

9. Султонов З.С. Ресурсно-экономический потенциал регионов Республики Таджикистан. - Душанбе, 1994. – 105с.

10. Супруненко Ю.П. На высотных этажах планеты / Ю.П.Супруненко. - М., 1999. - 239 с.

11. Таджикистан. - М.: Изд. «Мысль», 1968. – 32с.

МУНДАРИЧА

ИҚТИСОДИ	
Хайрзода Ш. Қ. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛЁБИИ ИНСТИТУТҲОИ МОЛИЯВИИ ИСЛОМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОНҲО	7
Раҳимзода Ш., Латипова Г. С. МЕХАНИЗМҲОИ ДАСТГИРИИ ҚАРЗДИҲИИ ЗАНОНИ СОҲИБКОР ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	18
Хочаев П.Д., Чаборова М. Ч. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАФХУМҲОИ САМАРАНОКӢ ВА ТАШКИЛИ ИСТЕҲСОЛОТ: ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИ	26
Бегматов А.А., Солиев Н. НАҚШИ АНДОЗҲОИ ҒАИРИМУСТАҚИМ ДАР ТАШАККУЛЁБИИ ДАРОМАДИ БУЧЕТИ ДАВЛАТӢ	34
Сафаров Б. Г. МЕЗОУРОВНЕВАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ САМОДВИЖЕНИЯ ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ СТРАНЫ	42
Қодиров Ф.А. ИНФРАСОҲТОРИ ИННОВАТСИОНИ - АСОСИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ	49
Муслихова Т., Нуров М. Р. МЕХАНИЗМҲОИ УСТУВОРИ ВА РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	58
Давлатов Х.М., Гулов А.Б. ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИСТИФОДАИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР БАҲШИ АГРАРИИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	67
Сафаров Б. Г., Амиров М. С. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ МОЛИЯВИИ ДАР ТАШКИЛОТ	73
Убайдов Ф.С., Паҳлавонов Ч.С. МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ ИСТИФОДАБАРИИ ОБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	82
Попов Н.А., Якубова К.Г. ТАҶРИБА ДАР ТАШАККУЛИ РУШДИ СОҲАИ ИҶТИМОӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ	86
Чураҳонзода Б.Ч. МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ БУЧЕТӢ ВА ЗАХИРАҲОИ РУШДИ ИҶТИМОӢЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН	98
Мамадалиев Ф.С., Тилабов Ё.Э. ИНФРАСОҲТОРИ БОЗОРИ СУҒУРТА ВА ФАРОГИРИИ АҲОЛӢ БА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СУҒУРТАВИ	105
Муслихова Т. МУКАММАЛГАРДОНИИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМИНДОРИ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ	114
Саидов Р.Н. БАҲОДИҲИИ ҚОБИЛИЯТНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ САРЧАШМАҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ДАРОМАДҲОИ АҲОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	122
Сулаймонзода Ш.Ф. ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ АСОСИИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	129
Холов Р.Ш., Одинаев А.С. ТАВСИФ ВА БАҲОИ ОМОРИ-ИҚТИСОДИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ	138
Чориева Ф.М. ТАШАККУЛЕБИИ НИЗОМИ ПУЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУАММОҲОИ УСТУВОРИИ ОН	145
Ҳалимхонов З.А. МЕХАНИЗМИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАҶЗИМИ РАВАНДИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	151
Валиев А.Ш. ТАРҲРЕЗИИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДИ	161
Носирзода Ҳ.С. БАЪZE МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ	170
Шарифзода Н.Ш. ЗАХИРАҲОИ БОНКИ: МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИ, ТАШКИЛИ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО	177
Исвалиев Б.Ч. ҲОЛАТИ МУОСИРИ ТАЪМИНОТИ КАДРИИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	188

Самадов Р.Г. МОҶИЯТИ ФАЪОЛИЯТИ МЕҲНАТИ ҲАМЧУН МУҶИТИ ТАШАККУЛЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ-МЕҲНАТИ	194
Сафаров Н.И. ТАНЗИМИ БАЙНИБУҶЕТӢ: МОҶИЯТ, МАҚСАД ВА УСУЛҲОИ АМАЛИГАРДОНИИ ОН	201
Мухаббатова Н. АРЗЕБИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРҲОИ ОБИӢО ЭНЕРГЕТИКИИ МИНТАҚАИ РАШТ	208

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ	
Хайрзода Ш.К. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТИТУТОВ И ИХ СПЕЦИФИКА	7
Рахимзода Ш., Латипова Г. С. МЕХАНИЗМЫ КРЕДИТНОЙ ПОДДЕРЖКИ ЖЕНЩИН ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	18
Ходжаев П. Д., Джаборова М. Дж. НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ К ПОНЯТИЮ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ	26
Бегматов А.А., Солиев Н.А. РОЛЬ КОСВЕННЫХ НАЛОГОВ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА	34
Сафаров Б. Г. МЕЗОУРОВНЕВАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ САМОДВИЖЕНИЯ ОТКРЫТОЙ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ СТРАНЫ	42
Кодиров Ф.А. ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА – ОСНОВА РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	49
Муслихова Т., Нуров М. Р. МЕХАНИЗМЫ СТАБИЛЬНОСТИ И РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	58
Давлатов Х.М., Гулов А.Б. СОВРЕМЕННАЯ СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	67
Сафаров Б.Г., Амиров М. С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ОРГАНИЗАЦИИ	73
Убайдов Ф.С., Пахлавонов Дж.С. ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	82
Попов Н.А., Якубова К.Г. ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	86
Джурахонзода Б. Дж. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА БЮДЖЕТНОЙ ПОДДЕРЖКИ И РЕЗЕРВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА	98
Мамадалиев Ф. С., Тилабов Е. Э. ИНФРАСТРУКТУРА СТРАХОВОГО РЫНКА И ИНКЛЮЗИВНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ К СТРАХОВЫМ УСЛУГАМ	105
Муслихова Т. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	114
Саидов Р.Н. ОЦЕНКА ЖИЗНЕСПОСОБНОСТИ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	122
Сулаймонзода Ш. Ф. ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	129
Холов Р. Ш., Одинаев А. С. ХАРАКТЕРИСТИКА И ОЦЕНКА ОСНОВНЫХ СТАТИСТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССОВ МОНЕТИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	138
Чориева Ф. М. ФОРМИРОВАНИЕ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ УСТОЙЧИВОСТИ	145
Халимханов З. А. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ МЕХАНИЗМ РЕГУЛИРОВАНИЯ	151

ПРОЦЕССА ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	
<i>Валиев А. Ш.</i> ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ПРОЕКТИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	161
<i>Носирзода Х. С.</i> НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ	170
<i>Шарифзода Н. Ш.</i> БАНКОВСКИЕ РЕСУРСЫ: ТЕОРЕТИКО - ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ	177
<i>Исвалиев Б.Дж.</i> СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КАДРОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	188
<i>Самадов Р.Г.</i> СУЩНОСТЬ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	194
<i>Сафаров Н. И.</i> МЕЖБЮДЖЕТНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ: СУЩНОСТЬ, ЦЕЛЬ И МЕТОДЫ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ	201
<i>Мухаббатова Н.</i> ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РАШТСКОГО РЕГИОНА	208

THE CONTENTS

ECONOMY	
<i>Khairzoda Sh.K.</i> THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR FORMATION OF ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR SPECIFICATIONS	7
<i>Rahimzoda Sh., Latipova G. S.</i> MECHANISMS OF LOAN SUPPORT OF WOMEN ENTREPRENEURS IN AGRICULTURAL ACTIVITIES	18
<i>Hojaev P. D., Dzhaborova M.Dz.</i> SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE CONCEPT OF EFFICIENCY AND ORGANIZATION OF PRODUCTION: A RETROSPECTIVE ANALYSIS	26
<i>Begmatov A. A., Soliev N. A.</i> ROLE OF INDIRECT TAXES IN THE FORMATION OF STATE BUDGET REVENUES	34
<i>Safarov B. G.</i> MESOSCALE INTEGRATION AS A RESULT OF SELF-MOVEMENT OF THE OPEN ECONOMY OF THE COUNTRY'S REGIONS	42
<i>Kodirov F.A.</i> INNOVATIVE INFRASTRUCTURE - THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP	49
<i>Muslikhova T.T., Nurov M. R.</i> MECHANISMS OF STABILITY AND DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	58
<i>Davlatov Kh. M., Gulov A. B.</i> CURRENT STATE OF LABOR POTENTIAL USE IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	67
<i>Safarov B. G., Amirov M. S.</i> THEORETICAL BASIS OF FINANCIAL RISK MANAGEMENT OF AN ORGANIZATION	73
<i>Ubaidov F.S., Pahlavonov J.S.</i> ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF MANAGEMENT WATER USE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	82
<i>Popov N. A., Yakubova K. G.</i> EXPERIENCE IN SHAPING THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE IN FOREIGN COUNTRIES	86
<i>Juruhonzoda B. J.</i> IMPROVING THE MECHANISM OF BUDGET SUPPORT AND RESERVES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF TAJIKISTAN	98
<i>Mamadaliyev F. S., Tilabov Y. E.</i> INSURANCE MARKET INFRASTRUCTURE AND INCLUSIVE POPULATION TO INSURANCE SERVICES	105
<i>Muslikhova T.</i> IMPROVEMENT OF LAND RELATIONS IN AGRICULTURE	114
<i>Saidov R.N.</i> ASSESSMENT OF VIABILITY OF SOURCES OF FORMATION OF POPULATION INCOME IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	122
<i>Sulaymonzoda Sh. F.</i> INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES AS THE MAIN MEANS OF IMPLEMENTING THE STRATEGY OF INDUSTRIAL	129

DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	
<i>Kholov R. Sh., Odinaev A. S.</i> CHARACTERISTIC AND EVALUATION OF THE BASIC STATISTICAL AND ECONOMIC INDICATORS OF FORMATION OF THE MONETIZATION PROCESSES OF THE NATIONAL ECONOMY	138
<i>Chorieva F.M.</i> FORMATION OF MONETARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND PROBLEMS OF ITS STABILITY	145
<i>Khalimkhonov Z. A.</i> INSTITUTIONAL MECHANISM FOR REGULATING THE LABOR MIGRATION PROCESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	151
<i>Valiev A. Sh.</i> INSTITUTIONAL DESIGNING OF ECONOMIC SECURITY	161
<i>Nosirzoda H. S.</i> SOME ISSUES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION	170
<i>Sharifzoda N.Sh.</i> BANKING RESOURCES: THEORETICAL - ORGANIZATIONAL ISSUES AND THEIR USE	177
<i>Isvaliyev B.J.</i> CURRENT STATE OF STAFF SUPPLY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	188
<i>Samadov R.G.</i> ESSENCE OF LABOR ACTIVITY AS A MEDIUM FOR FORMING SOCIAL AND LABOR RELATIONS	194
<i>Safarov N. I.</i> INTER-BUDGETARY REGULATION: NATURE, PURPOSE AND METHODS OF ITS IMPLEMENTATION	201
<i>Mukhabbatova N.</i> EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF WATER-ENERGY USE POTENTIAL OF THE RASHT REGION	208

Ба таваччуи муаллифон

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маваде, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.

2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.

3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.

4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1,5 см, сархат аз гӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз чап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.

5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.

6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.

7. Маълумот дар бораи муаллиф бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (муаллифон), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи кор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12).

8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои ҷоркунча, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.

9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.

10. Мақолаҳои илмии пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи коршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.

11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.

12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.

13. Мақолаи илмӣ бо тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла пешниҳод бояд шавад.

Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 8-12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1,5, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью).

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Завершает статью список использованных источников. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив).

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). Используемые источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. Используемые в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Научная статья должна иметь положительный отзыв со стороны членов редакционной коллегии журнала.

Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Носиров С.Ш.
Муҳаррирон: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Каримова Б.А., Цобиров Н.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Сайти ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Носиров С.Ш.
Редакторы: Абдуллоева М.Н., Умарова Б.Х., Каримова Б.А., Джобиров Н.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Nosirov S. Sh.
Editors: Abdulloeva M.N., Umarova B.Kh., Karimova B.A., Jobirov N.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
E-mail: vestnik@tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ф. Убайдуллоев

Ба чоп супорида шуд 20.12.2020. Ба чоп иҷозат шуд 24.12.2020
Формати 60x84 1/8. Когази офсетӣ.
Хуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 18,25 ҷ. ч.. Теъдод 50 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Ф. Убайдуллоев

Сдано в набор 20.12.2020. Подписано в печать 24.12.2020
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объем 18,25 усл. печ.л. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design F. Ubaidulloev

Signed to print on 20/12/2020
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 11,3 conv. b.p. Circulation 100 copies.
Printed in the printing house of TSUFE